

LOOMING

4

1973

LOOMING

10

1972

LOOMING

11

LOOMING

LOOMING

3
MARTS
1949

LOOMING

2 - FEBRUAR - 1948

LOOMING

LOOMING

6

1962

LOOMING

LOOMING

JANUAR
1915

NR 5 MAI 1939

LOOMING

NR 9 NOVEMBER 1958

LOOMING

NR 5 MAI 1929

AUGUST 1940

LOOMING

NR 1 APRIL 1900

LOOMING

4

1973

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HAALEKANDJA

*

«Looming» on saanud viiekümneaastaseks. 1923. aasta aprillis ilmus meie ajakirja esimene number.

Kirjandusliku ajakirja vanus on õigegi tinglik mõiste. Ta sünnib ju iga järjekordse numbriga, iga järjekordse aastakäiguga uuesti, ja mitte see, kui palju neid numbreid ning aastakäike on kogunenud, vaid nende sisust oleneb, kas ajakiri on vanaks jäänud või püsib ühtviisi noor ja elujõuline.

Kuid teiselt poolt — eks näita kirjandusliku ajakirja iga, kui suur on vajadus tema kui kirjanduselu koostisosa järele, ning eelkõige seda, kui vajalik on ta lugejaskonnale, rahvale.

Ja tõik, et «Looming» on nüüd ilmunud juba pool sajandit (üksnes Saksa fašistlik okupatsioon katkestas tema väljaandmise) tõendab tema elujõudu ja vajalikkust.

Umbkaudu 70 000 lehekülge proosat, luulet, draamateoseid, memuaare, publitsistikat, esseistikat, kirjandusteaduslikke ja kirjanduskriitilisi artikleid, arvustusi, kultuuriuudiseid, mis jagunevad 524 numbriga peale — see on kõige üldisemates sõnades 50-aastaseks saanud «Loomingu» aktiiva.

Ajakirja esimesi numbreid müüdi tuhande ringis. Kaks aastat tagasi, kui ilmavalgust nägi tema 500. number, võidi trükiarvuks märkida 12 000. Praegu aga juba 16 000.

On mõeldamatu hakata üles lugema kõiki neid, kes aastate jooksul on «Loomingule» kaastööd teinud. On ju «Looming» sisuliselt alati olnud eesti kirjameeste ühislooming. Kuid käesoleva numbriga kaastööliste hulgast tõstkem lugupidamisega esile kolme autorit, kes kuulusid juba «Loomingu» ava-aastakäigu autorite-nimistusse. Need on Eesti NSV rahvakirjanik Erni Krusten, akadeemik Hans Kruus, Läti NSV teeneline kultuuritegelane Karl Aben. «Loomingu» kõige varasemate aastakäikude kaastööliste hulka kuuluvad veel Nigol Andresen, Valmar Adams, Mart Raud, Leo Anvelt ja Erni Hiir.

Ja sügava tänutundega nimetagem siin neid toimetajaid, kelle teened «Loomingu» ilmumatahakkamisel ja tema väljaandmisel on aastakümnete jooksul olnud eriti suured — Friedebert Tuglast, Johannes Sem-

perit, Jaan Kärnerit, August Allet, Ilmar Sikemäed ja Anton Vaaran-
dit.

Pärast 1940. aasta pöördelisi sündmusi sai «Loomingust» nõukogulik kirjandusajakiri. Tema senise nime säilitamine aga polnud sugugi formaalne või veel vähem juhuslik fakt. Sümbolsest väljendus selles leninliku kultuuripoliitika üks põhitaotlusi: säilitada ja arendada sotsialistlikus ühiskonnas kõike progressiivset ning väärtuslikku, mis sisaldas eelmise ühiskondliku formatsiooni kultuuris ning — konkreetselt — kirjanduses. Ei vaja pikka tõestamist, et kodanlikus Eestis päevavalgust näinud «Loomingu» aastakäigud olid valdavalt edumeelsete taotluste peegeldajaks ja soodustajaks.

Nüüdseks on «Looming» juba kolm aastakümnet olnud Nõukogude Eesti kirjanike ajakiri. Selle aja jooksul on ajakirja maht kasvanud tublisti rohkem kui kaks korda. Hoopis tähtsam on, et nende aastate ajakirjanumbrite järgi võib saada kujuka pildi eesti nõukogude kirjanduse kasvamisest ja küpsemisest. See ei ole olnud ega saanudki olla rahulik, sirgjooneline protsess. Uuele, sotsialistlikule arenguteele asunud rahva kirjanduse, sotsialistliku realismi kirjanduse loomine ja arenemine nõudis otsinguid, arutlusi, vaidlusi, vahel õigegi ägedat võitlust sotsialistlikule kultuurile ideeliselt võõra, niisamuti nagu ka teda piirava ning vaesestava vastu. Kõik see kajastub nõukogulikus «Loomingus». Ka möödalaskmised ja viltulöögid, mida on ette tulnud. Ja kui me täna võime rääkida meie kirjanduse küllalt kõrgest tasemest, ei tähenda see mõistagi, et nüüdseks on meil kõik leitud ja paigale pandud. Kirjanduses on niisugune seisund mõeldamatu ning oleks vähemalt kerge-meelne mööda vaadata meie tänase kirjasõna puudujääkidest. Viimaste aastate parteilised dokumendid, eeskätt NLKP XXIV kongressi otsused, juhivad neile meie kirjanikkonna tähelepanu ja nende otsuste elluviimine on teise poolsajandisse astuva «Loomingu» tähtsaim ülesanne.

TOIMETUSELT

Betti Alver

LOOMING

lial ma elava eifamis-eksamit ära ei teinud.

Alati alla keskmist
oli mu ahtake taip.

Tähti ma tänini päris täpselt ei tunne.

Numbrite lõppu ei leia.
Suurimat arvu ei tea.

Tähti on Transmodernias peletu palju.

Arvude vahel on arterid
eluhoovuse jaoks.

Kuula, kuis kolksatab raskesti rappuval vankril

sumbunud sõnade sumadan
arvumürskude all.

Aga sinul, oh laulik, on tuba täis ärevil tähti.

Nutused-naerused numbrid
su aknal
vaatavad kummuli kuud.

Sügaval silpide sängis ärkavad äkki su sõnad,

alasti laused kui lapsed,
väetimid vennad ja õed.

Juba nad jooksevad kiviste koskede kohal

huigates,
hullates
unedest hapramal
kiikual,
kõikual
valgusekõrrel
valule vastu,
saatuse sülle
viipama,
viskuma

õuduste õuel
koleda kiuste
päikese poole.
Võta kinni mu käest.

NAABER

Ei enam jää midagi muud!
Kaebama,
kurjasti kaebama kord pean olude sunnil
oma korterikaaslase peale!

Mis ta küll minuga teeb!
Mis ta kõik endale lubab!
Miks ta mind häirib ja kiusab?
Miks ta mind alati luurab?
Miks ta elab mu juures?
Lahti ma temast ei saa.

Hommikul vara, kui ärkan, peidab ta ära mu päikeseprillid,
kaksab kardina katki,
virutab aknast alla kõik minu ihused hilbud
möödakäijate naeruks.
Kuidas ta kolinal nihutab mööblit ja mürgeldab!
Kuidas ta paugutab uksi ja pahvatab välja mu mõtted!
Kuidas ta kirjutab seinale kõik, mis kustutan päevikus maha!
Kuidas ta tohib ja tihkab?
Kuidas ta ilgeb ja julgeb?
Vahel, kui kihvatan püsti ja enda eest kõrgesti kistes
vastangi väärikalt
sõna või paar —
siis minu vaenlane vaatab mulle nii vastikult otsa,
kihistab naerda
ja kriiskab:
«Õigede või?»

BETTI ALVER

Aga kui küsin, kas vihkab ta tõesti mu viimastki südamerahu,
siis tema särab
ja sähvab:
«Selgede see!»

Haaran õlale hõlsti ja põgenen parki.
Milline sätendav päev!
Hüüa nüüd üürikest õnne!
Tänavanurgal,
kus kohtan üht kevadist kuju,
ongi mu vaenlane vargsi mu kannul,
räägib mu häälega raevukaid sõnu,
nii et mu haprake halijas
kortsutab kulmu
ja kaob.
Tuline kahju!

Kuidas?
Kas libletab lund?
Kas tõesti on talv?
No siis tuleks hädasti varuda paksemaid aknakatteid,
uksele tihendust,
pisut ehk polstritki kõleda korteri jaoks.
Küsi va kiusajat!
Vägisi viib ta vildimüüjatest mööda,
sunnib mind maksma meeletut hinda lihtsama lillegi eest.
Heldus, kui kalliks kõik läheb ta pillamistujude tõttu!
Isegi sulge ja tinti
ei tohi ma odavmüükidelt osta
ega paberilehte
allahinnatud asjade poest.
Ena mul eputist!
Kuidas ta prillab mu kulul!
Aga kui paberil mõneti mükim kord ennast või elu —
siis tema koonerdab kohe
ja karjub mis kole:
«Paplärr!»

Tüli ja riuga tuleme koju. Hammast ihudes istume lauda.
Mine või käsitsi kokku!
Süda saab servini täis.
Küllap ehk leidub veel kiramuse-rohtu.
Kallakem klaasi pitseeritud pudelist.
Vaata seda ilmatu ilusat silti!
See on eluekstrakt.
See paneb tantsima paberist poisid.
See võtab vinti vasksed koerad.
See keerab kummuli kivikolossid.
Rüüpa ka sina, mu kuldaväärt kodanik!
Oleme rääkinud,
eks?

Kodanik nuusutab napsi ja kckutab:
«Tsähhäu?
See nüüd mõni eluekstrakt!
See on su enda suhkrune segadik!
Tehispalderjan!
Terelinku!
Kassipalsam!
Kurnäul!»

— — — — —
Nii tema tuubib ja taagib mind kogu piduse päeva.
Õhtuni kostab mu korteris vihane vaidlus ja riid.
Öösel ta kõlistab kella,
ulub ja undab,
vingub ja vilistab,
kolgib mu aknal ja uktsel.
Hommikul
märkides-kärkides koledalt enne koitu
tuuseldab,
trummeldab,
traavib ta jälle mu toas,
ikka virge ja värske,
ikka ürgvel ja kargvel,
ikka jaluli jaol.

Sedap ma kaeban.

BETTI ALVER

Mõistku siin targemad kohut ja tehku selgemat vahet,
kumb meist on kõver või õige,
mis meil on konar või klatt.

Kes mulle ometi ütleks ja seletaks põhjani ära,
kust on küll sihande pärit?
Miks ta mind häirib ja kiusab?
Miks ta mind alati luurab?
Miks ta elab mu juures?

Vingemat vaenlast mul pole.
Lahti ma temast ei saa.

TAEVAKIVI

1

Jälle seesama, mis eile, tunaeile, ületunaeile, terve sügise otsa, terve pool elu: läbi ripsmete, läbi hommikuse unetuha — tükk halli koidutaevast, laastukatuse vettinud räästas, mustad kuusetüved, vahtralehtedest verkjas muru, lubjatud kivimüür. Kõrge külm sinav kirikuaken kirikumõisa higisesse magamistoaknasse.

Ikka seesama juba tühi lohukoht linasel padjapüüril minu näo kõrval. Või ikka seesama hallis habemetüükas piibuhaisune nägu — oh Jumal küll — päris armas nägu ju... Habemetüüka kare puudutus vastu minu palet, lapsik musu mu kõrvanibule. Kähe sosin: *dormi, dormi, cara mia*... ja rutakad sammud pantohvlites. Ja siis seesama silmapilk tagasisuikumist. Kõrge külm sinkjas kirikuaken voolab laiali kui soe sinine vesi... *Suliseb laiali kui soe tumesinine vesi helesinise taeva all...*

Me istume gondlis, Catharina ja mina, ja ema ja vana Luigi istuvad ka seal, ja gondli mustav siruli linnukael libiseb meie ees üle sillerdava lahe. Me oleme sündinud selle helesinise taeva all, Catharina ja mina. Ema ütleb. Aga meie ei mäleta seda. Me näeme seda esimest korda. Ja vaevalt linna ja Vesuuvi suitsevat karamellpruuni suhkrupead ja Castello dell'Uovo müüre ja palmituttisid saja sammu taga üle sinise vee. Ja päikest! Nüisugust päikest, missugust seal Püha Peetri nimega jääkarudelinnas eluilmnas näha ei olnud! Seal, kust me tuleme. Seal, kus me oma isa maha matsime, jäätanud maasse raiutud auku vanal katoliku surnuaial. Seal, kus hirmus külmunud kivikõva maa neelas meie isa ära. Isa, keda ma õieti ei mäletagi. Kellest ma mäletan ainult naerukuminat ja roheline kiviga kaelarätipannalt ja lahtist hauda. Ja keda seal jääkarudelinnas härra marküiks oli kutsutud. Nagu ema rääkis. Või vähemalt vana Luigi. Pärast seda, kui ema oli meie teisel Naapoli-nädalal äkitselt haigeks jäänud — mitu päeva oli ta nägu olnud tulikuum ja siis oli see muutunud tähnaliseks — ja siis olime me ta leidnud, hommikul: ta nägu on täiesti valge. Ta on ise oma käed rinnale risti pannud. Ta lebab vanas koirohulõhnaga voodis meie odavas, valgekslubjatud seintega võõrastemajatoas. Me seisame Catharinaga nurgas, oimukohad vastu seinalupja surutud. Me nutame teineteise kaelas. Vana Luigi tuleb aeg-ajalt meie juurde ja nühib käeseljaga meie ja omaenese pisarad me nägudel laiali. Me närime huuli, mingid hallid nunnad kannavad ema välja. Öeldakse: me peame siit toast otsekohe ära minema, et selle üle lubjata saaks, sest ema haigus olevat külgehakkav. Ja meie ei tea, kuhu. Sest rikkad Piccalugad, isa sugulased, keda me otsimas oleme ja kes peavad elama Sitsiilias või kus, on meil leidmata

ja ainult emal oli teada, kust neid otsida. Me oleme tänaval, tänaval ja Naapoli koerad käivad meil haukudes kannul. Koerad hauguvad, kole-
dad volksavad laigulised koerad poollagunenud treppide päikeselaiku-
des...

Koerad hauguvad läbi hommikuse unetuha... Naapoli, Tartu, Äksi koerad... Poole Liivimaa ja Tallinnamaa koerad: kirikumõis on külalisi kubinal täis nagu alati. Külalisi ja külaliste koeri. Ja see vana koirohulõhnane voodi, kus ma laman, elusalt, Jumalale tänu, ja kust mind küll keegi minema ei aja (Jumal olgu ikkagi tänatud!), see voodi on kui saar ja see tagasisuikumise silmapilk kui loor, mis mind uue päeva vastu kaitseb.

Täna hommikul, ikka seesama, mis eile... Tõusta uneliivaste silmadega, peeglist vaadata: ilusad sügavpruunid, peaaegu mustad juuksed külluses, mis siinmail haruldane, mu ainus ilu. Ometi ei taha ma peeglist vaadata. Ma olen kakskümmend kaheksa aastat vana. See ei peaks ju veel olema lootusetu vanus. Isegi mitte Itaaliamaa naise jaoks, keda siin vara närtsivaks arvatakse. Aga mina lähen Jumala eest päev-päevalt rohkem väsinud keskealise naise nägu. See tuleb, ma tean, millest see tuleb, mulle on ammu üteldud: nii vana mehega elamisest. Aga ta on ometi väga tubli, püha Gennaro, eks ole, tublimat ei olegi olemas? Ainult et ta on minust kolmkümmend aastat vanem, seda küll... Aga seesugust on ju ennegi küllalt juhtunud, kõige paremates perekondades, ja kui ma meelde hakkan tuletama, siis kõige sagedamini nimelt seal. Ja mul ei ole tõesti mitte millegi üle kurta. Oh püha Gennaro, sa näed, et ma punastan, aga sa tead, et see on tõsi, ja nüüd punastan ma veel hullemini... Oma põllupidamise värgiga tema mind ometi ei koorma. Seda juhib tema ise. Nõnda ise, et ta mullu koguni valitseja lahti laskis. Selle kollaste vestidega Ungerni. Minu meelest on see küll üks ilma mõtteta asi — nagu oleks tema muud rabelemist vähe enesele selga ladunud. Mõtelda: kogudus ja praostkond ja konsistooriumiasjad ja siis see maarahva keelega jahmerdamine ja kõik need kirjatööd ja raamatud ja nüüd veel ajaleht ka. Ja siis juhatab ta ise põllutöid ja seda koledat veskiehitamist ka veel. Sest ta läks oma podrjatsükuga riidu ja saatis selle minema. Aga sisemises majapidamises jätab ta minule täiesti vabad käed. Nõnda et ma olen pealtnäha justkui üks väike kuninganna, nagu ta ütleb. Ha-ha-ha-hah... Aga mul on ka tõesti kõik, mis mul meie kehva poole võimaluste juures võib olla. Ja kui meie pärast kolmekuningat Tartu suurele laadale sõidame, lubas ta mulle ka uue linnunahka kasuka osta. Et ma siin kõledal maal, nagu ta ütles, nii palju ei külmetaks (see kivimaja on ju tõesti alalõpmata külm, küta neid ühteteistkümmet tuba kuidas tahes), ja nii vana mehe kõrval, seda ta ütles ka, aga sellepärast, et ma selle üle naeraksin. Ja mina naersingi. Ja tema naeris siis ka. Ja ta on täiesti tore ja üpris teravmeelne mees, kui ta lähedas tujus on. Ta on siis natuke seda nägu nagu see vanamees, see krahv, kes meid Naapolis hirmsast hädast ära päästis, Rumjantsev või kes. Kui Luigi mõned päevad pärast ema surma niisamuti surnud oli. Oh Issand! Mitte enam võorastemajas, vaid võhivõoraste inimeste juures, kuskil Santa Maria di Loretto küüslauguhaisuses urkas... Vana armas Luigi nii külm ja kange, et meil jube hakkas teda vaadata, kellegi võõra vanaeide kitselaudas roguskil, kuhu ta ise oli pugunud, et

JAAN KROSS

meie eide tagakambris tema käest tõbe ei saaks. Ja meie olime Catharinaga kahekesi jumalauksi jumalavõõral maal. Kuigi see pidi meie pärisisamaa olema. Ja siis võttis see vanaeit, kelle katuse alla Luigi meid oli toonud, meid käekõrvale. Aga enne pesi ja triikis tema meie särgid ja kleidid hoolega ära. Mis küllap ka sellepärast sündis, et meie emast jäänud rahanatuke Luigi käest tema kätte sai. Aga võib-olla ka sellepärast, et Luigi meid talle õnnetuteks markesiinadeks oli seletanud, kelle kadunud isa noore Vene keisri ligidane sõber oli olnud... Tema võttis meid kasitud peast käekõrvale ja viis meid Via Toledole Venemaa saadiku, sellesama krahv Rumjantsevi juurde. Igatahes kange ettevõtmine ühe lihtsast mereandide-müüjast eide poolt. (Ma pean tunnistama, et kui kõik minu itaalia suguõed nii agarad on, olen mina küll nende seas kõige saamatum.) Ma mäletan: me seisame saadiku ootetoas ja ma silmitsen meid looklevaservalistes päikesest helkivates peegletes. Catharina on kaksteist ja mina olen kümme. Meie juuksed on kuklasse puhvi kammitud ja meil on valged markisettkleidid seljas. Meie näod on natuke uudishimulikud (saadikutubade toreduse pärast) ja poolnutused ja poolloomvad. Me oleme nagu kaks hirmul ja elevil linnupoega ja meie kohal on meie kalanaise suur hall kormorani-vari. Ja siis lähevad kõrged ukсед kõrvaltuppa lahti ja livreetatud teener ilmub uksele ja hõikab: «*Marchesine Piccaluga!*», ja see vanamees, see ümariku näo ja punaste põsenukkide ja terava ninaga krahv tuleb meile muiates vastu (Jumala eest, ta oli natuke seda nagu nagu minu Otto...). Ja meie kalanaise õige ebamäärasest, kuigi valjuhäälselt jutust ja meie kahe lapselikust seletusest piisab, et panna teda meie vastu huvi tundma. (Ka selle poolest oli see vanamees niisamasugune kui Otto, kes siit minu kõrvalt taevas ise teab mis asjadega tegelema on tõtanud: ka tema võid sina kõige tema vürtsise kahtlejavaimu kiuste hõlpsamini kui lapse Jumal ise teab mis asjade ja inimeste vastu huvi tundma rääkida.) Aga et krahv Rumjantsev meie vastu huvi hakkas tundma, see oli meie pääsemine. Või vähemalt meie saatus. Ta eksamineerib meid natuke — et kas meie Venemaast ülepea midagi teame. Aga Catharina ütleb talle vene keeles isegi meie aadressi Sadovajal ära. Ja kui me talle tõesti kinnitame, ja ta laseb seda enesele enne itaalia ja siis prantsuse keeles ütelda, et keiser nimetas meie isa kolm päeva enne tema surma Püha Peetruse linna keiserliku raamatukogu direktoriks, siis käsib krahv kalanaisele meie jaoks viiskümmend piastrit anda ja meie aadressi üles kirjutada. Ja ütleb, et tahab meie asja selgitada, ja kui meil õigus peaks olema isa järgi Venemaal riiklikku pajukit saada, tahab ta hoolt kanda, et meid sedamaid sinna saadetaks — selle pajuki arvel aadlisoost vaeslaste kasvatusasutusse andmiseks. Ja kahe kuu pärast viiakse meid tõesti meie kalanaise juurest ära ja pannakse keisrikulliga korrelitõlla istmenurka (ei talvepalituid, ei muhve, ei sooje kingi, aga seda märkame me alles hoopis hiljem) ja me sõidame läbi Rooma ja Emilia ja Veneetsia ja Viini ja Böömimaa Peterburi poole. Üks saatkonnanõunik sõidab oma naise ja kaheaastase pojaga Naapolist Venemaale tagasi. Me sõidame nendega koos. Me oleme nende hoole all ja aitame proual tasuks poissi hoida. Me sõidame poolteist kuud. Sügisel 1802. Otto ütleb, me olevat lipsanud otse kahe koleda sõjatormi vahel läbi Euroopa nagu Odysseus läbi Messiina väina,

JAAN KROSS

mille ääres need koletised luurasid — noh, kelle nimed mul alati ununevad. Oh, alguses on sõit väga tore! Jumaluke, jälle võõrad linnad ja maad ja võõrad näod — emiliaanid, prantslased, austerlased, preislased... Aga ilmad lähevad järjest külmemaks, ja väike Vitja kõhib ja kõhib ja kõhib. Ja võõraid nägusid saab väsitavalt palju.

Väsitavalt palju võõraid nägusid... Eile niisama nagu täna... Ei-ei — see, kes seal õhukese vaheseina taga kõhib, pole Vitja. See kõle kirikuaken vaatab aina siia magamistoa aknasse. Ma pean tõusma ja päeva alustama. See sinine kirikuaken on üleni valgeks tõmbunud — lumepilvede peegeldusest... Peterburi oli üleni paksus lumes ja väike Vitja suri kolme päeva pärast... Aga see, kes seal vaheseina taga kõhib, on hoopis Anita. Mitte kaheaastane — juba kolmeteistkümnene Anita, mitte Annette Auguste, vaid Anita, ainuke siitmaja laps, keda ma lapse tunnen olevat. Ja kes mind emaks hüüab ja vaata et oma emaks peab. Kes mulle peaaegu tunda ei anna, et ma võõrasema olen. Nagu Caroline iga sammu peal teeb, ja seda enam, mida enam ta neiuks saab. Või nagu Ottilie, kes mind läbi kõige oma viisakuse tunda laseb, et ma olen siinmajas paljalt teenija, kellega tema isa magada suvatseb, olgu ma temaga nüüd viimaks laulatatud nii palju kui tahes. Või Eleonore, kellele ma sest ajast, kui ta ise mehel on, olen lihtsalt õhk. Ma pean üles tõusma ja Anitale rinnarohu sooja panema. Tema kõhimised ajavad mulle alati hirmu peale, sest tema ema suri ju tiisikusse, kui ta kolmkümmend kolm aastatki vana polnud, ja see kihvt võib tütarde veres olla... Ja ma pean vaatama, et hommikukohvi jahvatatud saab ja see sinine meissen kate lauale pannakse, mis paremate külaliste korral pruukimisel käib. Ja ma pean ütlema, et Leena ja Kai selle kanga veel kord lehelisse paneksid, millest ma meie peiadele talvepesu tahan õmmelda. Ma pean üles tõusma ja päevaga algust tegema. Täna jälle seesama, mis eile...

Ma tõstan odavast valgest tüllist öösärgi üle rindade ja üle pea. Ja enne kui ma tepitud punasest satäänist hommikumantli selga tõmban (lavendliseebi ja kulumuse ja mu enese ihu lõhn), vaatan ma ikkagi peeglisse. Jälle seesama, mis eile, ainult päeva jao vananenum... Aga kallis Jumal, ma ei mõista küll mõelda, missuguseks mind Itaaliamaal arvataks, kuid siitmaa rohmakavõitu mõõtude jaoks olen ma ju alles päris kena. Muidugi, ma olen naine, kelle peale sügis on juba hinganud. Aga ma pole ei täidlaseks ega puisesääreliseks ega jäigaks läinud, nagu siin nii hõlpsasti minnakse. Ja õhtuti, enne kui Otto siin magamistoa tule ära puhub, vaatab ta mind pikalt ja silitab mind ja ütleb: *Cara mia, sina oled üks ilos Issanda loomokene*... Seda ei saavat ei saksa ega itaalia ega prantsuse ega vene keeles ütelda. Oh, ma pean üles tõusma ja päevaga algust tegema.

Ottot ei ole ju teist päeva ülepea kodus. Ta on juba teisipäevast saadik ära. Minema sõitnud. Ratsa, ikka ratsa, nagu ta armastab. Kuigi see minu meelest tema ametiga veel vähem kui tema aastatega kokku käib. Kaiaveresse või kuhu. Mingisuguste talupoegade käest mingisugust taevakivi otsima! Mis seal kuskil pidi kevadel maha olema langenud... Ja mina pean tõusma kella kuue aegu nagu alati. Ma annan Minnale jahu pannkooke küpsetada ja õunamoosi kookide peale panna ja hommikukohvi ära jahvatada ja uue suhkrupea, et ta veerandiku peeneks

lõhuks, ja käsin söömalaua kaheteistkümnele katta — Anita, Caroline, Otilie, Eleonore ja tema Anton ja see lärmakas major Adlerberg, kes on Viru-Nigulast Ottole külla sõitnud, ei tea, mis sõprus tal sellega on, ja professor Jäsche oma vanamooriga, see üliõpetatud ahv Tartu suuroolist, kes on juba Halle linnast ja studioosusepäevist Otto sõber, ja meie oma köster Hollmann ja need kaks külakoolmeistrit, kes on koolide katsumise asjas Ottoga nõu pidama tulnud, ja mina ise... Ja kui nad kõik hommikulauda kogunevad, tunnen ma külma tuulejuga nagu alati, kui Otilie minust selle lõualiigutusega mööda läheb, mis hommikust teretust tähendab. Ja ma tean, mispärast. Nagu alati. Sellepärast, et ma võin kindel olla, missuguseid lauseid tema ühe minuti eest Minnaga on vahetanud. Nagu igal hommikul. Minna koputab Otilie uksele ja ütleb oma vigases saksa keeles: Kuut morjen, Fröilen (aga Fröilen on muuseas minust ainult neli aastat noorem!), kuut morjen, Fröilen, Frou Proobstin pittet sum Morjentiss... Ja Otilie vastab kiledalt: Minna, mitu korda olen mina ütelnud, mina palun ütelda mulle: *madam palub. Sest Frau Probstin on kolmteistkümme aastat surnud*...

Siis istume meie silmapilgu tummalt nagu alati, ja köster Hollmann palub meie pannkookidele Issanda õnnistust. Niisugustel kordadel, kui Ottot lauas pole, aga Hollmann kohal on, olen mina selle alati tema teha jätnud. Sest kuigi ülejäänud mind siin praostiprouaks tunnistavad, olen mina ju ometigi katoliiklane ja sellepärast võiksid neil minu palutud õnnistusest õunalisted kurku juhtuda. Siis hakkame meie sööma. Ma kiidan proua Jäschele pisut tema kirbukirja kleiti ja julgustan natuke neid kohmakaid koolmeistreid ja kuulan ehmatades, kui valjusti Anita kohvi juues luristab (aga õnneks ei kõhi tema mitte — ma olen tema rinnarohu juba enne, kui tuli alla sai, koldetuha sees soojaks ajanud). Ja ma istun seal ja tunnen, kuidas söögitoa jahedus minust taganeb ja põranda külm mu jalgadest ära kaob ja värskuse laine tulisest kohvist mulle pähe voogab ja mu süda soojaks läheb — selle Anita lurina pärast ja sellepärast, et (kuigi ma istun Otilie ja Eleonore ja tema Antoniga ühes lauas) minul ometigi on maailma sees üks maja ja üks laud ja üks koht laua ääres. Üks läbi vaevade ja kaksipidi oleku kättesaadud koht.

Aadlisoost vaeslaste kasvatusasutusest ei tulnud Peterburis ju midagi välja. Ja mingit pajukit meile ikkagi ei määratud. Sitsiilia saatkond ja ministeeriumihärrad õiendasid meie asja mitu kuud ja viimaks viidi meid kadunud Vitja vanemate juurest minema. Catharina anti konsul Frosti perekonda Apteekrisaarele. Mina sattusin kaubahärra Ovanderi majasse Narva linnajakku. Ja see oligi kõige koledam, et meid niimoodi teineteisest ära lahutati ja terve hiiglasuur linn enese meie vahel laiali ajas, nõnda et me mõnel aastal isegi jõulude aegu teineteist näha ei saanud. Seitse aastat lastehoidja-abilise, toatüdruku-käealuse ja viimaks majaproua seltsidaami ja ettelugeja põlve. Vaevalist ja vanakuvat põlve. Armuleivalisepõlve, mis õpetab tähelepanelikku nägu ja tühja naeratust, vaikset häält ja igavest nõusolemist. Ja siis see itaalia ooperitruup, mida mind Suurde Teatrisse vaatama lubati... Ja siis Enrico... Issand, ma ei teadnud ju kõigist maailma asjust midagi muud kui seda, mis ma proua prantsuse romaanidest lugenud olin. Enrico

JAAN KROSS

rääkis mulle õhtu otsa Roomast ja Milaanost ja Naapolist. Ja nii ilusaid silmi kui temal ei olnud Peterburis mitte ühelgi hingelisel. Ja ta nägu lõhnas õilsa noore hertsogi grimmist, keda ta laulis. Ja ma uskusin teda, kui ta tsiteeris mulle: *La bocca bacciata non perde valore mai rinuova come la luna.* «Imperiali» paradiislikus võorastemajatoas, mis viimase koidu ajal nii kunnatuks luitus, et hirmus oli seda vaadata — seda tuba ja maailma ja iseennast... Ei mingit võlulendu läbi suurte sõbralikkude linnade armastatud mehe sära sees! Sedel tindiplekilisel võorastemajalaual: «*Kallis! Meie trupp lahkub kaks päeva varem. Praegu, kui sa seda loed, oleme meie juba laeva peal ja teel Stokholmi. Anna andeks. Kirjutatule Sulle niipea, kui on uudiseid. E.*» Uudiseid ei tulnud iial. Aga nõnda targaks sain mina oma hirmsa kogemuse läbi küll, et ma neid ülepea ei oodanud. Ma ei oodanud midagi, ei Enricolt ega elult. Catharina oli oma Frostidega Saksamaal ja mul polnud ühtegi hinge, kelle ligidal end tühjaks nutta. Et ma ehk jälle oleksin võinud midagi ootama hakata. Ja ainus, mida ma hirmsasti tahtsin, oli üks — et mul oleks e m a. Enese tühjaks nutmiseks. Või vähemalt isagi. Keegi, ühe vaevalt mäletatava naerukuminaga ja roheline kaelarätipandlaga. Ja just siis saatis Issanda sõrm Otto kaubahärra Ovanderi majja. Jumal teab, kust nad tuttavad olid. Ottol on ju, nagu ma nüüd näinud olen, lõpmatu hulk hoopis ootamatuid tutvusi kui üks Peterburi poolrootslasest merekraamikaupmees.

Neljakümne kuue aastane provintsipastor (protestantlik muidugi, aga selle annab püha Gennaro mulle andeks) — provintsipastor, kes oli paari kuu eest viie väikese lapsega leseks jäänud. Lastehoidjat ta Peterburist otsiski. Ja proua Ovanderil polnud midagi selle vastu, et mina Eestimaale lähen, selle praostihärra pisikeste eest hoolt kandma. Sest ma olin viimasel kuul prouale tema prantsuse romaanisid väga tujutul häälele ette lugenud. Ja mina olin õhinal päri. Ä r a sellest koledast linnast! Kui vana ma olen? Seitseteist? Hmmm. Kas ma hakkama saan? Muidugi! Tingimata! Ainult ära sellest koledast linnast! Tundmatule maale, uute inimeste hulka! Issand, lase see tööks saada, et ma pääsen nägemast neid tänavaid ja selle teatrimesta sambaid ja selle võorastemaja aknaid... Lase see tööks saada — ja ma tahan armastada selle võõra mehe väetimaid lapsi, nagu oleksid nad mu enese omad.

... Sel võõral mehel, sel võõral vanamehel, nagu ma ütlen, on iseäralik suu. Ühe silmapilgu pilges, nii et sa seda märgates täiesti eba-kindlaks lähed, ja sealsamas tõsine ja järsk, kah natuke ehmatama panev, ja siis korruga lapse kombel magusahimuline ja naerune. Aga siniste silmade kohta, mida siinmaal nii üpris palju on, olen ma ikka arvamisel, et nad on kummaliselt ausad ja kummaliselt halastamatud... Ja tookord, kui see mees härra Ovanderi õhtuses teelauas teada saab, kust maalt mina olen, hakkab tema minuga silmapilk itaalia keelt rääkima. Olalaa! Mina olen jo sealmaal käinud, jaa — Genova, Venezia, Roma, Napoli — kaheksakümne seitsmendal ja kaheksandal — krahv Mannteuffeli seltsis! *Certamente! Assicurate!* Nikkadi-näkkadi ta ju rääkis, aga öieti julgesti ja parinal. Ja see oli säherdune imeline üllatus, et minu otsus temaga kaasa minna sai kahekordselt kindlaks. Aga tema muudkui lobises ja otsis sõnu ja naeris oma lühikesi naerupahvakaid omaenese keelevigade üle...

Siis ma võpatan äkitselt: täna hommikul, siinsamas toolil, Äksis, kohvilaua ääres — püha Gennaro, kas ma olin siis tukkuma jäänud kõigi külaliste hulgas?! — see naerupahvakas kostab klaastrepilt selgesti söögituppa sisse ja lauasistujad pöörduvad ukse poole ja Otto marsib uduste ja hommikuhallide ruutudega uksest meie suure naeriõlilambi alla, hõlmad lahti, säarikud mudased, käed mullaga koos ja ise maailmatu võiduka näoga:

«*Guten Morgen ja Terre Hommokat! Verehrte Freunde* —» Ta tõstab poti aaroni kepiga viuhki sohvalaualt põrandale ja kallab roguskise koti, mis tal käes on, lauaklaasile tühjaks:

«*Meine Damen und Herren!* Need kivid, mida teie siin näete,» (seal on poolteise naela jagu poriseid halle ja musti kivitükkisid) «need on prae-gusel silmapilgul terve põhja poolt Euroopamaa kõikse haruldasemad kivid!»

Siis sammub ta, mullaseid käsi hõlmasesse pühkides, minu juurde ja paneb ühe käe mulle ümber kaela, nõnda et mu juustel natuke valus on, ja tõstab teisega mu lõua pisut üles ja annab mulle kõige rahva ees otsaesisele suud. Tema harilik tseremoniaal. Ma arvan, peamiselt meie vanemate tütarde asjus tema poolt pruukimisele võetud, et nendele meelde tuletada, kes mina tema jaoks, mis tähendab kõigi jaoks siin majas, olen. Aga selsamal ajal, kui tema oma suu minu otsaesise vastu surub, vastab tema juba Jäsche küsimustele nende kivide kohta. Ta lõhnab hobuse, kaerapõhu, higi, tubaka ja sügishommiku järele. Ja ma kuulen üksikuid sõnu: juuni alguses... koleda tormi ajal... Loko Mihkli karjamaal... meeteor! Ilmtingimata!

Ja selsamal ajal mõtlen mina mitut asja korraga — ma mõtlen, millal see oli, kui tema mind esimest korda suudles... Püha Gennaro, kui mina temaga Peterburist sinna Viru-Nigulasse kaasa tulin, ei tulnud mulle pähegi, et tema minule rohkemaks võiks saada kui leivaisaks ja mina talle enamaks kui tema laste bonneks. Seal oli ju kõik nii provintslilikult tseremoniaalne — tema ema ajal. Ma nägin tema ema veel ära. Tillukese muldse köstriemanda, kellest Otto kinnitas, et ta olla sündinud preili von Hildebrandt. Jumal teab, aja jooksul olen ma kahtlema hakanud, kas see minu proua ämm ülepea aadliseisusest oligi. Mitte ainult sellepärast, et ta mõnuga ja ladusasti seda siitmaa rahva keelt kõneles, vaid enam veel sellepärast, et ma tähele olen pannud kui endastmõistetavalt ja valju (ja kui kontrollimata ja kontrollimisest hoiduvalt) Otto m i n u kahtlast markiilikku päritolu on kuulutanud. Minu äi oli mõne aasta eest surnud. Sealsamas Otto majas. Pajukil matsikõster, kellest räägiti, et ta eluajal saksa keelt polnud selgeks õppinud. Ja kellest ka räägiti, et tal märatsemishood peal olid käinud. Mida küll uskuda võib. Sest Ottol enesel juhtub ju ka... (Ma kalkan äädikaga puhastatud vaskkannust kõikide tassid uuesti kohvi täis.) See hammustav ja kile ragin, millega Otto praegu juba lauas Jäschele seletab, et tsensor Moritz on loll (ja see pole ju kaugeltki kõige ägedam, mis ma tema suust kuulnud olen), seegi on igatahes midagi niisugust, mis... Mis vähemalt arusaadavaks teeb, et ma möödunudnädalast kuulujuttu esimese ehmatusega küll uskuda võisin. Kui tema ikka veel Riia tagasi ei olnud ja kui siis äkitselt rääkima hakati, et kindralkuberner olevat tema seal vangilasknud panna. Sest ta olevat Ottole aja-

lehe asjus mingisuguseid nõudmisi ette pannud ja Otto olevat talle hirmsa häbematusse näkku ütelnud... Ja nüüd teeb kahvatu Anton suu lahti (oh, ei teeks ta seda parem mitte!) ja ütleb midagi tsensor Moritzi kaitseks. Ja Otto pahvatab kuiva kõhinaga naerma ja käristab üle terve laudkonna:

«Du — Herr durchgefallener Advokat — Herr Durchfallsadvokat — Herr Advokatendurchfall — verteidige mir ja nicht diesen Scheiss!»

Ja sellal, kui meie kõik veel piinlikkusest vait oleme, kuulen mina, kuidas tema räägib juba koolmeistritele ja Hollmannile:

«Aga ühel maarahva jaoks suurel asjal olen mina nüüd küll sabast kinni saanud! Marutõbise koera hammustust saab arstida! Ja! Keedu-soolaga! Ma tean täpisealt, mismoodi. Pastor Mickwitz Lihulas on seda kümme aastat kõige suurema eduga teinud! Aga meie häda on jo selles, et meie niisugusest asjast mitte hingegi ei tea! Meie teame, mis Kordofanis ja Portugaaliamaal sünnib, aga mis kümne penikoorma taga on, sellest kuuleme me kümne aasta pärast, nagu oleks see Koobi kõrbes sündinud! Ütelge, kas oleks niisugune asi võimalik, kui meil kogu aeg oleks tõsine nädalaleht olemas olnud, ah?!»

Ja ma kuulen, kuidas ta võidukalt kohvi rüügab ja sealjuures nõnda luristab, et ma selgesti tean, kust Anita oma luristamise võtnud on.

Aga esimest korda suudles tema mind meie esimesel Viru-Nigula jõuluööl... Mõni päev pärast tillukese Sophie matuseid... Oh, teinekord, kui ma mõtlema hakkan, paistab mulle, nagu oleks surm minu noorte aastate aegu minu ümber iseäranis laialt lõikust pidanud. See maimuke läks pool aastat pärast minu majassetulekut oma Issanda juurde. Kuigi ma ägedasti tema elu pärast võitlesin. Sest see oli ju ühtlasi töötusepidamine: armastada selle mehe lapsi, nagu oleksid need minu enese omad. Aga tema isa peale ei mõtelnud mina tõesti mitte. Vähemasti mitte nõnda, et ma ise seda aimanud oleksin.

... Ma olen kummargil Anita voodi kohal ja sean talle tekki paremini peale, sest õõ on käes ja hirmus tuisk undab ümber maja. Küünlad vilguvad ja lastetuba lõhnab kuuseokstest, millega mina tema ära olen ehtinud. Ja söögitoast tuleb jõulukoogijäänuste safrani- ja rosinalõhna. (Meie oleme koogi laste ja tema enesega koos peaaegu et ära söönud pärast seda, kui tema õhtuselt jumalateenistuselt koju tuli. Aga külalisi peab alles teisel pühäl vastu võetama.) Ma olen kummargil Anita voodi kohal — ja äkitselt on tema minu selja taga ja pöörab minu ümber ja annab mulle suud... Nii kaua, kuni ma talle enam vastu ei pane. Ja mu vastupanemine on palju lühem, kui mu tüdruku-uhkus oleks tahtnud. Ja siis tõstab tema minu õhku ja viib mu oma magamistuppa ja paneb mu oma abieluvoodisse, kus ta oma naise surmast saadik ka ise ei ole maganud... Ma ei teagi, kas me midagi räägime või ei... Peale selle, et mina sosistan: *ma kardan* — ja võitlen enesega, kas ütelda teid või sind ja ütlen sind ja tunnen selle madalust ning lisan ruttu: ja taeva nuhtlust selle eest... Ja tema ütleb, ägedasti, nõnda, et ma usun või tahan uskuda, et tema teab: taevast annab meile andeks! Ja kui ma jälle tuisu undamist kuulen, olen ma tema naine, ja sellest saab paari kuu pärast kaksteistkümmend aastat. Kuigi meie alles ületunamullu altari ees käisime.

JAAN KROSS

Kaksteistkümmend aastat... Kallis Jumal, ma tean: ühed peavad teda kohutavalt targaks ja teised kohutavalt isekaks ja kolmandad veidraks. Tõesti: kergus, millega tema kõige suuremais asjades otsuseid teeb, saab tähendada ainult üpris lennuka vaimuga meest. Kui ainult ei oleks seda teist (või ehk siiski sedasama esimest) kergust, millega tema neid oma otsuseid muudab... Teinekord on mul piinlik seda meelde tuletada. Kui vaimustatud tema alguses oli näiteks vennastekogudustest, mis siin Äksis ümberkaudu nii ohtrad on. «*Cara mia, vaata, missugune rahvas! Kui puhtad ja jõukad ja tasased! Ja mis haritud ja ilusad keelt nemad kõnelevad! Tõesti, kui neid kuulata, saab aru, et haritud eesti keel on ometigi olemas! Ja usu mind: nende oma suguvendadest jutlustajad on neid niisugusteks kasvatanud! Mitte saksa kirikhärrad, minu kolleegid! Sest needsinased on, Issand teab, kõige viljatud ja vastikum tõug inimesi, keda ma iial näinud olen!*» Sõna-sõnalt. Aga vähema kui kahe aasta pärast ütles ta, et vennaksed on kõige nutusem ja silmakirjalikum ja egoistlikum rahvas maa peal, ja läks kohtus ja konsistooriumis nende vastu raginal sõtta. Mis tähendas teatud määral ju ka riigivalitsuse vastu sõttaminekut — meie pietistlikkude ministrite ajal... Ja oleks tema siis katsunud enesele pastorite seas seljatagust kindlustada... Oh Issand! Kuidas tema kõige kisa ja vaenu juures, mis nende poolt aina tema vastu välja lööb, ometi Tartuma praostiks tõsteti, sellest ei saa mina tänapäevani aru. Ja kõige selle vaenu põhjuste seas ei olnud tema vahekord minuga mitte viimasel kohal. Kuigi ka mitte küll esimesel. Sest muidugimõista kahtlustasid nad meid kümme aastat. Aga seda meile suisa näkku ütelda ei olnud neil siiski mitte julgust. Ja pealegi olin mina (kuigi tema teenija) ikkagi *marchesina*, nagu tema kõikidel valjusti teada laskis saada, ja mitte siitmaa talutüdruk. Nagu see ilus Eeva, kelle Võisiku õnnetu Bockihärra oli enesele mõrsjaks valinud ja kelle ta neljaks aastaks meie majasse saatis peeni kombeid ja saksa ja prantsuse keelt õppima. Armas laps, kelle Bocki-härra siis ka tõesti altari ette viis, aastapäevad enne seda, kui Sankt Peterburi kasematid tema enese ära neelasid. Nõnda et nüüd on kõik aadel selle õnnetu Eeva kallal kui marukoerte kari. *Ah marukoera hammustust peab keedusoolaga arstida saama? Võib-olla...* Aga kas ei paista see siiski natuke liiga lihtne? Sest ma olen Ottot nii mitu korda kuulnud suurtel ülesleidustel sabast kinni saamas olevat... Oh Jumal küll, eks ole see vististi nende Luterus, kes peab ütelnud olema: sina võid keelda linnul pesa teha oma pähe, aga oma peast üle lendamast ei saa sina teda keelda. Ja hommikulauas, kui Otto on oma taevakividega Kaiaverest tagasi jõudnud ja kohvi rüüpab ja uudiseid räägib ja vaidleb ja toriseb ja kirub ja naerab ja selektab, siis lendab see lind jälle üle mu pea... See häbemata lind oma kriiskava hüüdmisega, mida teised ei kuule, aga mis minul otsekui nõelapiste südamest läbi käib: Otto, see vanamees, kes oskab üheksat keelt ja kelle käest superintendendid ja professorid nõu ja abi päriavad, kas ei ole tema õiguse poolest — oh Issand, isegi mõttes tõrgub see mul suust välja tulemast —, kas ei ole tema õiguse poolest... lapsik? Kas ei ole tema õiguse poolest (oh püha Gennaro, anna mulle andeks!) — vana suur õpetatud n a r r...?!

Täna hommikul, kohvilauas — ma käsin Minnal lambi ära kustutada,

JAAN KROSS

sest hommikuvalge on juba küllaldane, ja kuulan Otto häält... Ja siis hakkab mina äkitselt käsi plaksutama. Käsi plaksutama just siis, kui Otto uuesti oma meeteorikivide juurde tagasi jõuab ja seletama hakkab, mispärast ja kui kindel ta nende ehtsuses on. Ja kõik arvavad, et mina plaksutan vaimustusest tema jutu peale. Ja mina ei mõista muud kui neile see arvamine jättagi. Ma pomisen: *Aga see on ju suurepärane...* Ja nad kirjutavad minu imeliku aplodeerimise minu lõunamaa temperamendi arvele (nagu sinna juba mõndagi on kirjutatud). Keegi ei saa aru, et mina käsi plaksutades seda häbemata lindu enesest eemale peletan.

Ja siis vaatan mina äkitselt söögitoa klaastrepiuksele. Minu plaksutavad käed jäävad õhus paigale. Ja ma ei saa aru, kas see noor mees, kes seal seisab, see poiss, kes seal seisab, oleks õigem ütelda, on seal juba ammu seismas olnud või on tema just praegu sinna astunud.

Täna, hommikulauas. Klaastrepiuksel see poiss...

2

Muidugimõista meeteor! (Niisuguse asja äratundmiseks peavad mitte ainult teadmised olema, vaid ka instinkt!) Mina ei kahelnud selles silmapilkugi. Niipea, kui Voivod ja teised mulle sellest teatasid. Kuuendal või seitsmendal juunil. Meeteor Loko Mihkli karjamaale! Meeteor Kaiavere laande! Lihtsalt imeline asi! Just sinna laande, kust kõik Masingute sugu peab olema välja tulnud. Kangrud, köstrid, mõisavalitsejad, kirikhärrad... Mina olen neist kõigist siamaale kõige kaugemal. Positsiooni mõttes. Põhja-Tartumaa praost ja eesti asjade paavst. Nagu on üteldud. Ja maailma nuusutamise poolest muidugi ka. Preisimaa, Saksimaa, Vestfaalia, Prantsusmaa, Savoia, Piemonte, Naapoli, Kataloonia, Venemaa. Ja nõnda edasi. (Edasi, tõtt ütelda, enam suurt ei ole. Aga ma armastan muljet jätta. Hea või halb? Hea, hea! Sest tarvilik. Hädatarvilik.) Ja lisaks kõik see, mis ma raamatute läbi näinud olen. Ja nüüd jälle — Kaiavere laas... See on ju siinsamas. Peaaegu siinsamas. Kui üles kirikutorni minna ja üle Saadjärve veelageda vaadata, on laaneserv järvede taga silmaga näha. Nii et õiguse poolest oleks nagu ring täis... Aga mina alles kavatsen päriselt teele minna...! Aegajalt paistab mulle tõesti nimelt nii. Kui ma ratsutamast tulen, põldudelt või ehituselt või kaugemalt. Kui ma välja olen puhanud ja ihu soojaks saanud ja läbi kohvitassi lõhna värsket sügishommikut sisse hingam. Kui ma üle oma plikadekarja peade klaastrepiaknast õue vaatan (taeva sinine lambakarjamaa sealpool, kus ma tean metsa taga järve olevat ja järve taga Kaiavere laane). Ja kui ma tunnen selget iharusemõnu teadmisesest, et mu kirjutustoas ootavad mind kolmele lauale laialilaotatud poolikud käsikirjad ja tosin vastamata kirja... Ja kõik paistab olevat võimalik. Kõik paistab olevat häbemata hõlpus! Töö paistab olevat *ein Genuss ohne Gleichen*... Niisugune mõnu, et seda piinlik on üles tunnistada, ja kõik Kaiavere kuuseladvad, kõik Alpide tipud on ikka veel kättesaadavad... Sest tõtt ütelda on kõik alles tege mata. Ja ma olen viiskümmend kaheksa aastat vana. Grammatika ei ole ikka veel valmis. Isegi ortograafiavaidlused on selguse rannast kaugel.

Minu suur sõnaraamat paisub ja paisub ja on päevast päeva aina hullemini pooleli. Keeleõpetust väljamaalaste tarvis pole ma ikka veel jõudnud alustada. Viisteistkümmend poognat piiblitlugude käsikirja viskasin ma mineva nädal leivaahju. Tuleb uutmoodi teha. Maakeelsete loengute jaoks suurkoolis pole mul ikka veel ministeeriumi luba. Minu lugemistahvlid külakoolide tarvis on ikka veel tsensuuris kinni. Olevat keelualune lankaasterite meetod. Ja tohtivat pealegi ainult neid tekstisid tarvitada, mis Venemaal pruukimisel. (Jumal nendega! Kannatame ära. Peaasi, et lugema õpitakse. Siis loetakse lõpuks ikkagi kõike, mis tarvis...) Ja minu ajaleht, mis Issanda abiga vastu kõigi isandate tahtmist nüüd ometigi ilmub, on tõtt ütelda ka ainult nimepidi olemas. Üheksakümne kuue tellijaga! Esialgu... Ja Caraga ei ole minul ikka veel last... Ja aeg-ajalt paistab mulle, et kõik on juba möödas. Et ma olen elanud ja rabelnud sada aastat enne oma õiget aega ja et kõik, mis mul veel ees on, pole muud kui tulutu maadlemine maailma närususe ja tuimusega. Moritz kukil, valud maos, jooksva kontides ja sapimaitse suus. Aeg-ajalt... Aga näe, siis saadab Issand meeteori Kaiavere laande, ja vana Masing hoiab selle tükki pihus!

Aga Jäsche, mu kallid, ja *Cara mia* ja Adlerberg ja kõik — kas te arvate, et see lihtne oli neid tükki kätte saada? Oi, ma mäletan väga hästi rajuilma, mis jo ka meilt siit Äksist neljanda juuni pärastlõunal üle käis. *Cara mia*, sina mäletad jo ka: tuul pani nõnda äkitselt puhuma, et piigad said oma pleekkangad jõe äärest pajuvõsast alles siis kätte, kui need vihmast juba lirtsusid! Ja sina, Hollmann, mäletad muidugi: sul viis esimene raksakas poole lambalauda katust minema. Nojaa, selle taevakivi langemise mürinat ei olnud Äksi küll kuulda, aga mina ajasin jo tunaeile seal Kaiaveres kõik talud ja saunad üksipulgi läbi ja käisin põldudel inimestega rääkimas. Nii et nüüd tean ma täpisealt, kuidas kõik sündis. Jaa: alles nüüd! Jäsche, ütles, kas see pole häbi, mis? Meeteor langeb neljandal juunil, aga alles üheksandal septembril saan mina sellest kõigi üksikasjadeni teada! Ja kui ma sellest nüüd Ökonoomiasotsiateedile ei kirjutaks, ei teaks kaugemal mitte keegi hing sellest aimugi. Ja see teadasaamatus ei segaks meie õnnistatud Liivimaal mitte kui kellegi und! Keegi ei kõhikski selle peale! Jäsche! Aga teil on seal Tartus mitu persetaid professoreid koos! Struve ja Parrot, kenad mehed, ehitavad kahekesi tähetorni — kümme aastat — otsekui Paabeli torni, ütlen ma! Ja siis tahetakse teile see kuulus Fraunhoferi toru osta, nagu kuulda on. Aga ütles, vana sõber, mis tulu sellest kõigest tulla võib, kui teie *academicus*'ed seda küll uurivad, mis viie miljoni versta taga on, aga selle vastu teps huvi ei tunne, mis neile viiekümne versta taga oleks võinud vastu kiiru sadada. Ja kui ainukesel mehel, kes siinmaal ka siitmaa asjadest teada tahab, kui sel ainukesel mehel on nii kuradi-moodi tööd, et neli kuud enne mööda läheb, kui tema mahti saab kohale sõita...?! Aga teie professoritele riputab keiser ristisid kaela. Ha-ha-ha-hah! Need sindrima prantslased on ikka igavesed vemblad! Kas sa tead, kuidas nad neid tilulilusid kutsuvad — noh, neid, mis väljavalitud meestele kõige kõrgemalt poolt au asjus rinda ja kaela pannakse? Tead? Ei tea? Keegi ei tea? Adlerberg — sina ka ei tea? *Les crachats!* Ha-ha-ha-hah! Mis see tähendab? Süljelärakad! Tatilärakad! Kuradi prantslased! Ha-ha-ha-hah! Prorektor Gieze on jo mineva nädal enesele

JAAN KROSS

ühe säherduse ära lasknud sülitada! Aga ma küsin: mille eest?! Ma ütlen: *Cara mia*, sina oled suurepärane naine. Aga anna andeks, sinu itaallasi ei arva mina keskeltläbi suuremaks asjaks. Paljalt kättemaksmise peale on nemad kanged. Ja ometigi: 1807-ndamal aastal sadasid Parma hertsogi maa peal Calla ja Piera külas mõned taevakivid maha. Ja selsamal aastal, selsamal aastal andis professor Guidotti nende kohta põhjaliku raamatu välja! Aga meie omad?! Issand Jumal, ma ütlen, seesugust oma nappide võimaluste mahamagamist, preesterlikult tähtsa näoga ja täissöödud maoga mahamagamist nagu meil (ja oleks, et ainult meeteoride asjas!) — seesugust ei sünni enam mitte ühelgi haritud maal!

Nojaa, ja tunaiele hommikul, kui ma sinna pärale sain, ei olnud Loko Mihkli kesal enam mitte kui midagi näha. Kesa oli juba juuni lõpus üles küntud ja mul polnud muud vaadata kui keset kündi seisvat põllukivi — süllakõrgust pragunenud rahnu, mida meeteor oli tabanud. Aga kõik oli olnud väga lihtne. Ma sain Loko Mihkli karjuse Mardiga laheda jutu peale ja tema'p see oli, kes seda asja ligemalt oli pealt näinud kui keegi teine. Ta oli parasjagu veisekarjaga üle kesa kodu poole teel olnud. Vihma- ja tormivarju minemas. Kui pajapõhja karva pilvede taga undamine ja vilin ja mürin lahti läks. Ja ühe silmapilguga nõnda valjuks paisus, et rõhus Mardi vägisi kõhuli vastu mulda. Ja siis tuli tulekuul! Nõnda välkkiire, nagu oleks sirge tuline varras peaaegu püstloodis läbi vihma ja pilvede pistetud. Ja läks otse keset Loko Mihkli kesa hirmsa pauguga vastu suurt kivirahnu. Ja lendas tuhandeks tulekilluks laiali. Ei rohkem kui sammü kaks ja pool sada Mardist eemal. Nõnda et Mardi lojused jooksid sõgedast hirmust möirates võpsikusse, küljed mitmel tulikildudest verised ja kärsal. Ja Mart märkas alles minuti aja pärast üle kesa taresse varju joosta, ise ehmatusest küürakil.

Noh, kui ümberkaudu rahvas sõandas kohale minna, leidsid nad Loko Mihkli rahnu ümbert maast suitsevaid ja hõõguvaid kivitükkisid, mis jahtudes tumehalliks ja mustaks tõmbusid. Aga mis nõnda aegamisi jahtusid, et nad veel järgmisel hommikul vaevalt pihku võtta kannatasid. Nii vänge kuumus oli neil sees olnud. Aga pihunahka kõrvetades olid külamehed need kivid pühade asjade pähe ometi sedamaid laiali tarinud. Nõnda et mina nüüd ainult öieti suure usutamise ja augu päherääkimise peale need mõned tükid kätte sain. Sedagi üksnes kindla sõna eest, et ma nad talumeestele tagasi annan. Ja et ma neid oma uurimise ja järelekatsumisega kuidagi ei riku. Aga päris ilma selleta ma ei saa. Mõned killud pean ma nende küljest ära taguma. Sest ma tahan murdepindasid suurendusklaasi läbi uurida. Ja ma tahan mõned killud veevlihapu sisse kasta. Et kas kihiseb või mitte. Ja spetsiifilise kaalu tahan ma kindlaks määrata. Ja kui murdepinnad on niisugused, nagu Guidotti ütleb (teralised, tuhakarva, mustjate või punakollaste võötide ja punktidega või koguni väikeste ehedate metallitükkidega), ja kui ta veevlihapu kihisema ajab ja kui ta spetsiifiline kaal on umbes kolm ja neli kümnendikku, siis võivad kõik tema ehtsuses täiesti kindlad olla. Nagu ma ise juba olen.

Aga see kivitükkide jahil rahmeldamine oli üks rõõmus asi, ja tüütu muidugi ka. Nende tärede pimedus ja läpatus ja suitsuhais on meil jo

teada. Aga nende tõrksus, kui sa ühe niisuguse jutuga tuled, on just nagu iga kord uus. Sest ole sina praost või kes, ega nad sulle sinu küsimiste peale eluilmas otseteed ei vasta. Ainult maailmatu pika kaarega võib päralt saada. Kuigi nad mind muidu läbi ja läbi usaldavad. Ka need Kaiavere omad, kes Maarja kiriku alla käivad ja kelle hingekarjane ma'p olegi. Jaa, usaldavad. Koguni pärast seda lapsikut laimujuttu, mis minu kohta siin hiljaaegu liikvele lasti. Kurat teab kelle poolt. Või nagu ma'p teaks, kelle poolt! Vennastemeelsete parunite poolt. See variseride nutuinin käib jo nüüd kõige kõrgematest — khm — persoonidest kuni pulgajunkruteni välja. Ja inina varjus aetakse oma üpris nurjatuid asju. Minu autoriteedi õonestamiseks lasti jutt lahti: mina olevat parunite kasuks ja kümne tuhande rubla eest mingisugused kaks kõige tähtsamat lehekülge talurahvaseadusest välja rebitud ja ümber panemata jätnud! Nõnda et terve maakeelne Liivimaa talurahvaseadus pidi nüüd minu läbi üks armetu ja lõmperlik petisetöö olema... Mina ütlen: selle seaduse ümberpanek on epohhaalne asi! Mina olen ühele rahvale tema enese keelest tema juriidilise keele valmis teinud ja suhu aidanud! Jaa! Aga mina ütlen ka, mis asi see seadus omas pühas vene- ja saksakeelses originaalis on: pealtnäha magusa koorukese sees on kõige peenemast jesuiitlusest hapatis, mida ma iiales näinud olen. V a b a d u s, mida tema kuulutab, saab selle seaduse järgi paljalt *nominaliter* olemas olla. Aga meie trööst on, et aeg muudab kõik. Lastest saavad mehed ja võltspärilitega tikitud titesärk heidetakse kaltsuvakka, sest meeste selga tema ei sünni. Ja ma ütlen: mida rõhuvam see talurahvaseadus talurahvale on, seda rutem peab asjade küpsekssaamine tulema!

Jaa, rahvas usaldab mind, pläragu mõni äraostetud heris ja lakard mis tahes. Ja poolteise naela jao taevakivitükke rääkisin mina külameeste käest välja... Ilus on nendega juttu puhuda. Kapad, kust seest sa sinna juurde õlut pead rüüpama, ei ole võib-olla küll ammu pesemist näinud ja õlevirre ise pole enamjaolt ka suurem asi. Aga nende jutt on sagedasti imeväärt õpetlik. Ja mitte üksnes seda. Ka südantkosutav — oma mõtte-edenemist näitavate märkidega. Ja kui sina nende märkide seas omaenese külvi ära tunnud... Me istusime Kaiavere laanes Matsi Tõnise muldrikul ja rääkisime Tõnisega meeteorikivide asja. Ja äkitselt võttis Tõnis oma piibutobi suust (ja ma panin tähele, kuidas piip tema mähklikku kämblamakke ära kadus nõnda, et see mägi ise oleks nagu suitsu välja ajama hakanud). Ja Tõnis silmitses seda ja ütles: «Aga needsamased taevakivid, ma olen mõtelnud, mis nad muud on kui kaljutükid, mis tuldpurskavate mägede kurkudest üles paisatakse ja siis natuke aega mööda taevaalust vuhisevad ja maa peale tagasi kukuvad nii et tuli taga...?» Ja mina kuulasin ja tõmbasin oma mäarsupiibust sügava mahvi. Mitte paljalt sellepärast, et ma aru sain: Tõnis oli «Maarahva nädalalehest» tuldpurskavate mägede kohta lugenud. Vaid veel hoopis enam sellepärast, et ma nägin: tema mõtles talle uute maailma-asjade kallal, olgu peale, et ekslikult, aga *täiesti iseseisvalt edasi!* Ja tegi selle läbi ometigi tõeks, mis mina ammu olen ütelnud: andke sellele rahvale mõtlemismaterjal kätte — tema võib imesid valmis mõtelda! Eks näita jo ka tema keel seda enam kui selgesti. Sest mis on keele omadused muud kui keelepruukija mõtlemise omadused?!

JAAAN KROSS

Aga meie maarahva keel (ärge tulge minuga vaidlema!) on jo vähemalt saksakeelest mitte ainult et palju ilusam, vaid ka palju lühem ja palju konkreetsem. Ja ma pean tunnustama: selle Matsi Tõnise arutamise taevakivide üle tegi mulle ilmatu sügavat headmeelt! Kui ma ei oleks tema kõrval istunud, vaid seisnud, oleksin ma küll tundnud, nagu ma teinekord tunnen (teinekord, kui ma midagi üpris meeldivat teada saan), et ma silmapilguks kuskilt ristluist või põlvist vaata et kokku löksatan nagu liigetega nuga — lihtsalt rõõmust. Kuigi see jo paljas tundmine on ja ma sealjuures sirgelt edasi seisan...

Aga et meie *passiivsuse* juurde tagasi tulla: jaa, ka meie kõige parematel meestel on seesinane otsekui tinakuub ümber! Võtke Rosenplänter (mõned teie seast tunnevad teda jo isiklikult — paar korda on tema meie tutvuse kümne aasta sees Pärnust minu juurde sõitnud ja siin lauas istunud) — kõige ausam, kõige korralikum inimene, keda ma meie õnnistatud Liivimaal ülepea olen näinud. Ja mees, kellel pole sugugi mitte ideedest puudust. Ja kes mõne asja ka õieti kenasti ära teeb. Nagu ainuüksi «Beitragedestki» näha (mida teie seast muidugi keegi ei ole lugenud!). Aga ometigi, mõne aasta eest kirjutab tema minule: *tema on enesele trükikoja ostnud!* Et oma «Beitragesid» ise trükkima hakata... *Trükikoda!* Issand Jumal, see on jo seesama asi, millest mina Viru-Nigula päevist saadik unistanud olen! Et ükskord neetud trükikalitist ärarippumata olla! Niisugustest lakutud näoga ja jääkülma verega täidest nagu Schünmann, eks ole! (Ei-ei, tema võib isiklikult olla missugune tahes ja käia oma ema sünnipäevadel vanaprouale musi andmas, palun! Aga kaan meie krae vahel on ta juba üksi sellepärast, et tema on meie ainuke trükkal!) Ühesõnaga, Rosenplänteri trükikoda — Jeesus Kristus, missugused võimalused! Mitte ainult «Beitraged», muidugimõista! Kogu eestikeelne ja eesti asjasse puutuv kirjandus! Ja mitte ainult trükikoda, eks ole! Ja mina tsiteerin Rosenplänteri Pärnust jalamaid siia enese juurde ja teen temale kõik selgeks, kõik päevselgeks. Trükikoda on suurepärase asi. Aga see on ainult algus. Et trükikojaga tõsiselt iseenese peremees olla, ütlen ma, tuleb rajada ka *paberiveski*. Nimelt. Tuleb leida inimesed, kellel on tarvilik raha. Leidub. Ei, minul teadagi mitte. Minul on umbes neli tuhat võlgu — ha-ha-ha-haa. Uskumatu? Aga paraku tõsi. Kuid see pole tähtis. Rahadega mehi leidub. Ainult üks tingimus, ütlen ma: ei ühtegi aadlimeest kompanjoni! Uskuge vana mehe kogemust. Sest mina tunnen meie *nobilitas't* paremini kui oma vestitaskut. Ei-ei, ma ei taha jo ütelda, et erandeid ei leiduks. Kui mitte, ei saaks ma seda jo Adlerbergi juuresolekul ülepea rääkida! Ha-ha-ha-haa! Ja ma ei taha ometi ütelda, et kas või näituseks *minu ema* — *geborene* von Hildebrandt, eks ole — poleks olnud aus inimene. Vastupidi, tema oli otse haiglaselt aus. Ka asjade puhul, kus isa sagedasti käega löi. Ma mäletan (ma olin kümneaastane), kui rängalt mamma mind kahetsema sundis, kui ma kõstrimaja sulase Jaani õunapuu — temale oli meie aias oma õunapuu antud —, kui ma selles puus olin õunaraksus käinud. Ma pidin pühapäeva hommikul enne teenistust kolm tundi vaheliku kivipõrandal paljajalu põlvili olema ja pärast veel Jaani käest andeks palumas käima. Ja ma võin tunnustada: see Jaanist sulase suislepa-õunapuu on minu meeles ja mälestuses hea ja kurja tundmise puuga otsekui üheks kasvanud. Tänu

minu emale. Aga mis ma ütelda tahtsin — tänu temale olen mina meie aadliringkondades, noh, kui mitte just päriselt omainimene, siis iga-tahes *acceptable* inimene olnud, *persona grata*, nagu öeldakse. Nõnda et mul on enam kui küllalt võimalust olnud nende ringkondade moraalseid kopse ja maksa läbi katsuda. Ja ma ütlen (kõigi toredate inimeste peale vaatamata, keda nende seas leida võib): kus nende korporatsioo-nitunne välja lööb, kus nemad kui rüütliid iseeneste arvates alamale poole asja ajavad, seal kaob nende rüütellikkus sootumaks ära. Seal paistab alastiolekus välja, et oma suures enamikus on meie *nobilitas* üks *ignobilis genus hominum*. Nõnda et: ei mingeid aadlikest kompanjoone, ainult kodanikuseisusest mehi! Ja peaasi, üks tubli paberimeister. Seda saab Räpinast, Riist, Miitavist, Peterburist. Kui sealt ei saa, siis Turust. Mul on tutvusi ja selle asja, ütlen ma, ajan ma teie eest ära. (Kallis taevas, ma mäletan, kui ma avanevaid võimalusi ette kujutama hakkasin, löid mu reied ja rind vaimustusest sügelema. See tuleb sellest, et peenikesed lihaksed naha all tõmbavad endid elevuses ja keskenduses pingale ja karvad, kus neid ihu peal leida, tõusevad püsti.) Ah mille peal see paberiveski töötama saab? Kaltsude peal, kaltsude peal nagu kõik paberiveskid. Jumaluke, kas on Liivimaal midagi rohkem ringi vedelemas kui kaltse! Ja ma seletan teile otseteed, kuidas neid kaltse hakkab meie veskisse niisugusel hulgal kokku voolama, et meil neid sedamaid pigem üle- kui allamäära olema saab. Ei, ega meie ei pruugi selletarvis Ameerikamaad uuesti üles leidma hakata. Meie tarvitame teiste ammuproovitud tarkust. Näituseks kõige selle Euroopa sadamate kaubarahva oma, kes Guinea rannaga vöõritsevad. Meie varume endile sündsä jao klaashelmeid ja pisikesi peegleid. Ja sõidame provintsi kirikumõisad ja köstrimajad läbi. Ja võtame korraks meie praostiprouad ja köstriemandad ette. A e g a on nendel daamidil jo küllalt — kohvilauas vatramiseks. Nagu praegu siingi näha. *Cara mia*, eks ole, ja Hollmann, sinu Sophie ka — mis võib tal selle vastu olla, kui teie külanaistele räägite (ja teie õiendate nendega jo ilmast ilma), et vaadake niisugused või naasugused siravad ja säravad helmed saate teie minu käest ütlemisega viieteistkümne naela kaltsude eest, linsed ja takused ja kanepised, kõik hulka arvatud, poomvillastest rääkimata! Ja vaat niisuguse peegli, mille sisse kõik teie näolapi head ära mahuvad, aga teie vead ülepea mitte — kolmekümne naela kaltsude eest *franco* kirikumõis! Või veel: meie trükime Rosenplänteri trükikojas, ütlen ma, pisikese kasuliku põllutöökalendri, näiteks neli tuhat tükki. Kõik põllutööde algused ja lõpud ja loodusemärgid vilja ja loomade kasvu ja sigimise kohta ja lojuste haigused ja rohud ja ilma- ning taevamärgid sees. Me saadame needsinased oma kallistele kolleegidele laiali — ja oma hariliku ametijorina sappa teatavad need otse kantslist: igale peremehele põllutöötarkuse-raamat, need ja need ja need asjad sees, neljakümne naela kaltsude eest, kirikumõisa kohale tuua! Ma ütlen, me võime kaltsudesse ära uppuda! Ja peaasi, ma olen ammu välja arvutanud: kui me omavalmistatud paberiga töötama hakkame, tulevad meie trükitud tükid keskeltläbi nelikümmend kuus protsenti odavamad kui meie praeguste nõõrijate produktsioon! Ja Rosenplänter sai kõigest aru! Tema saab alati kõigest aru. Ta sai aru, et minu idee tagab meie paberiveskile piiramata toorainetagavarad ja et me võime sellega koguni teisi

JAAN KROSS

paberiveskeid üpris tulusa hinna eest varustama hakata. Muu seas. Aga tema ainult tänas mind imeviisakalt ja suudles Cara kätt ja noogutas ja sõitis oma Pärnu tagasi. Ja teatas kuu aja pärast, et paraku ei ole temale antud trükikoja avamise luba... No ütlege, mille peale ja millal on meie õnnistatud Liivimaal lahkesti ja esimese robinaga luba antud. Aga selle asemel, et asjast kõige jõuga kinni võtta ja asja ajama hakata, selle asemel pani Rosenplänter, kena mees, naeratades käed rüppe! Ja müüs oma trükikoja pagan teab kellele edasi. Ah mis ta oleks pidanud tegema?! Ma ütlen: asja ajama! Palvekirju kirjutama! Viis, kümme, kakskümmend palvekirja! Kindralkubernerile, tsensuuri-komiteele, ministritele. Kas neid vähe on, kes niisuguses asjas kaasa otsustavad! Ja kõik need isandad ise läbi käima! Argumenteerima, naeratama, naiivi mängima, komplimente ütleva, intrigeerima (jaa-jaa-jaa: asja huvides!), taganema, peale tungima — ja augu pähe rääkima! Issand Jumal, mina ei pidanud paljaks kuus aastat oma ajaleheloa pärast *brèche*'i müüri sisse uuristada! Kuus aastat! Tartust Riiga, Riias Peterburi, Peterburist Tartu! Orav rattas... Aga minu leht on olemas! Leht i l m u b!

Cara mia, kalla minule veel üks tass... Ma ütlen: see kohvi on ük mõnus joomaaeg, aga tema võib tõesti patuks minna. Kuidas sa ütlesid, Adlerberg? Et leht küll ilmub, aga võib-olla mitte kaua, kui mina kipun seal mõndasugust tõtt välja ütleva?

Kulla mees: tõe on iseenele teadmiseks. Ja kindla lõualukuga laudkondsete korral omas kodus kohvilauas rääkimiseks. Aga tõe võib muidugi patuks minna niisama kui kohvi! Ära muretse, ma tean seda. Ha-ha-ha-haa... Sest tõe asjas olen mina Jumala abiga varakult üpris hea õppetunni saanud.

Ma olin kakskümmend seitse aastat vana ja teist aastat Lüganusel kiriku peal... Vaene köstripoeg oli enese maksma pannud, Euroopat nuusutanud, tuhterinud, suurte filosoofidega kui omasugustega mõtteid vahetanud, ja nüüd olid temal jalad maas ja ta oli oma kihelkonna ja Issanda vahemees... Ha-ha-ha-haa: mitte iial ei ole mina oma meelest targem olnud kui siis. Mis sina, advokaadihärä, ütlesid? Et siis pidin ma ennast juba otse vanajumalaks eneseks tundma? Öigus, öigus! Ütleme nooremaks vanajumalaks! Ja selles südame- ja vaimuolekus kirjutasin ma 89-nda aasta kohta konsistooriumile korralise memoriaali. Teise memoriaali, mis ma ülepea olin kirjutanud. Noh, teadagi, mis aeg parasjagu käes oli: Prantsusmaa oli oma kuninga munepidi pihku võtnud. Inimõiguste deklaratsioon oli värskest välja kuulutatud... Liivi, Vene ega Preisi lehed ei kirjutanud küll suurt midagi sellest, mis maailmas öieti lahti oli, nagu ikka... Aga inimesi liikus jo aina veel üle piiri ja kui mitte reisikorvide põhjas, siis inimeste peas tuli mõndagi rajavaldaste vahelt läbi. Nii et aadlimõisades ja koguni Tallinnas provintsiaalsinodi kuluaarides oli ühte- ja teistpidi mõnda lugeda ja kuulda. (Tallinna müürlaste-loožist rääkimata — ma olin just selle liikmeks astunud.) Ja selsamal ajal, kui pariislased kodus oma Bastille kivi-kivilt laiali kandsid, et temast ka mitte mälestust ei pidanud alles jääma, selsamal ajal mõtlesin mina Lüganusel ka midagi vähehaaval laiali kandma hakata — et sellest viimaks mitte mälestustki alles ei jääks, aga et see esiotsa kõigile seda selgemini silma ette tõuseks... Ja

JAAN KROSS

kirjutasin oma memoriaalis, noh, täit tõtt muidugi mitte, aga poole tõtt, veerandi tõtt ikkagi ära. Ma mäletan selgesti, missuguse vaimustuse ja õhuga ma seda kirjatükki tegin, ja ma ei salga, ka teatud häbematuselustiga, sest ma mõtlesin: mis saavad nemad minule teha, kes ma olen jo lugupeetud noormees ja inordineeritud pastor ja aadli-soost ema poeg ja kes ma kirjutan neile puhtast puhtamat tõtt! Minu kaunistesti kehva kirjutustoa akna taga oli ilusad laia näärilund sadama hakanud ja see mitme küla karjast ja teeliste hobustest hirmsasti ületallatud pihamaaserv, mille pärast mul vallaga vaidlemine käis, et teed teisale nihutada, see armetult purukstrambitud porikänkkrane ja hobusepabulane maa oli parajasti valge lumesõba varju jäämas... Mina vaatasin aknast välja ja panin valge paberilehe lauale ja võtsin sulle kätte ja ütlesin: *aga mina tahan siinsamas selle maa hädad alasti kiskuda, sest muidu ei tule neile rohtu...* Nojaa, veerandi tõtt kirjutasin ma ära. Ja igatahes nõnda, et kõik, mis kihelkonna kohta öeldud oli, kõige maa kohta käis... *Et kirikhärrade sõgedus on Jumala meie maarahva ettekujutuses vägivaldavalitsejaks teinud. Et igapäevane elu annab maarahvale põhjust õndsusest nõnda aru saada, nagu oleks see lihtsalt muretu ja küllane olek, niisugune, nagu siitmaa sakslastel. Ja et külakoolid on paljalt quasi simile olemas, mitte hariduse pärast, vaid käsu pärast, mille järgi nad olemas peavad olema. Ja et ropu ja laostava joomise põhjused on enam kui selged, aga et ei leidu meie maal kohta neid avalikult välja ütelda. Ja vargusega on maarahva seas nõnda, et talupoegade eneste vahel on vargus, Jumalale tänu, veel üsna haruldane, niisama nagu mõisahärra varastamine on igapäevane asi. Sest mõisahärra on talupoegade üleüldist arusaamist mööda röövel ja tema omandus õiguse järgi talupoegade oma...* Aga siis, kui ma tahtsin mõningaid kihelkonna mõisasaksu kui türannisid ja *Unmensch'e* nimepidi kirja panema hakata, paistis mulle äkitselt, et võib-olla lähen mina natuke üle piiri, ja ma rääkisin ainult k a u d u ühest juba kihelkonnast teisale asunud saksast kui ebainimlikust türannist ja lisasin igaks juhuks, et see, kes tema asemele mõisa peale tuli, on maarahvaga üpris lahke mees... Aga minu kavalus ei aidanud mind teps.

Jaa, kuu aja pärast oli konsistooriumi vastus minu laual. Nad olevat kaua kaalunud, kas lasta politseivõimudel mind minu jõletu kirja pärast maalt välja saata või anda see mulle ometi andeks... Kui minu esimene ja (nende murelikku lootust mööda) viimane noorusrumalus! Lõpuks olid nemad isalikult otsustanud valida kahest võimalusest teise. Aga muidugi üksnes juhul, kui mina otsekohe kirjalikult teatan, et mina edaspidi loobun *igasugusest isiklikust resoneerimisest, nii kantslis, kõnelustes kui ka memoriaalides.*

Ma viskasin kasuka selga ja läksin välja õhu kätte. Ma pean niisugustel kordadel alati liikuda saama. Ma läksin pealtnäha täiesti rahulikul sammul üle õue. Sest majast või lauda juurest oleks minu minek võinud kodakondsetele silma hakata. Ma läksin rahulikul sammul üle õue...

(... Ei, ma ei hakka neile rääkima, sest tõde on iseenele teadmiseks, ma ei hakka neile rääkima, kuigi sellest on üle kolmekümne aasta... Kui ma lumise kuusemetsa vahele sain, jäin ma seisma ja

tagusin niikaua saapaga hange, kuni jäätanud hangepõhi nõnda vastu löi, et valu käis varvastest põlvekedrani. Ma läksin luugates edasi. Oksad kraapisid mu silmi. Lund rabises mulle näkku ja kaeluse vahele. Sest ma ei kummardanud. Võib-olla mõtlesin ma mingisuguses peaajukihis: *Siin mitte! Issand Jumal, vähemalt siin metsapuude nähes mitte!* Ma mäletan: mul oli tahtmine häälitseada. Mõirata, karjuda — ma ei tea. Ja samal ajal hoidis pentsikusehirm mind tagasi. Aga siiski mitte päriselt. Nõnda et iga kümne või viie sammu takka tegin ma miskisugust häält. Nagu teinekord siis, kui ollakse õieti väsinud ja minnakse läbi vintske, põlvini pori. Mhh... mhh... Nagu lühikesed oiged (mis kuradi oiged, ei!) — nagu mõirahtused. Ja ma mäletan, et mul polnud hingamiseks just nagu küllalt õhku... Ja siis jäin ma äkitselt uuesti seisma. Ma astusin otsekui iseenesest välja. Ma pigistasin enese otsekui läbi omaenese kirstu klaaskaane ja tõusin kaane peale püsti ja vaatasin parajast kõrgusest oma teise mina peale alla. Ma ütlesin: see on tühipaljas solvatud oleku mängimine. *Kellega sa mängid? Kelle tarvis sa mängid?* Sa teadsid algusest peale, et sul vaevalt paremat vastust oodata on. Sa teadsid, et sa lähed võimaliku viimase piirini. Aga nüüd on sul vihakätkar kurgus, et nad sulle ei aplodeeri («Oh, missugune tõekangelane, keda meie tahame eeskujuks võtta!» Ha-ha-ha-hah!), et nad sulle ei aplodeeri, vaid sind ähvardavad! Aga mistarvis sina nendega maadled? *Kas nüüd või ei iial:* saada neile lühike kiri. Ütle neile, mis sina nende nõudmisest ja neist endist arvad. Üks väike *siklik resoneerimine*. Aga nüüd juba põhjani (nende juhmus, tuimus, variserlikkus, kõik!). Ja siis — pühi oma jalad selle maa kõntsast puhtaks! Ma seisin omaenese kirstu klaaskaanel, täpisealt nõnda mulle paistis, ja äkitselt oli mul nii palju õhku, magusat külma puhast talveõhku, nii palju, et mul sellest hingamisvõimalusest hing kinni jäi. Aga siis pöörasin ma ümber ja vaatasin sedasinast valget naljakat ümarikku Lüganuse kirikutorni, mis harvendiku taga metsa kohal paistis, lumepahmakad ümberringi aknalaudadel kui jahu. Ja just sel silmapilgul — vähemalt tundub mulle praegu nõnda — hakkas kell kirikutornis lööma. Ja ma tundsin: see vana kirik oma ränkade müüride ja võlvidega, mille all mina jalad maha olin saanud, see pragulisest tamme puust kirbe tolmulõhnaga kantsel, mille puldi peale mina pihud olin toetanud, minu õlgkatusega kirikumõis, minu laudad, minu aidad, need lumised põllud kellakumina all, selle maa kohtlased terased lapsemeelsed näod all kantsli ümber — Issand Jumal, minu isa poolt sugulaste näod... jah, ka need... see kõik, see kõik: liiga kallis, liiga kallis ja kõik peale nende sugulaste liiga raskesti kätte saadud, et seda maha jätta — olgu väljamõeldud või pärise hingamispriiuse hinna eest, ühe uhkuseminuti hinna eest, lõppude lõpuks... Liiga kallis! Sest mina ise tegelikult — koguni tabatav, täiesti paljas, hoopis alasti...)

... Ei-ei, see oli nõnda. Nimelt. Mina jalutasin tunni aega metsas. Ja võtsin oma otsuse vastu: ei, mina ei tohi ennast oma uhkuse nimel sellest õnnetust maast ja rahvast lahti ütelda. Kui mina jo ometi (ehk küll mina tema hulka ei kuulu, eks ole) tema kasuks töötamise oma elutööks olen plaanitsenud. Ja pealegi — konsistooriumihärrad saavad jo ise aru, et kui mina neile töotan resoneerimisest loobuda, siis on see nõndasama hea, nagu oleksin mina töotanud: isandad, mina teen

teie tahtmist, homsest päevast elan mina, aga ei hinga! Ja ülepea, mina olen jo Lohusuus sündinud. Mis asja sina küsid, härra advokaat? Ah, et misjaoks mina oma elutööga siis juhuse kombel — ah nõnda ütled sa — juhuse kombel alles viisteistkümme aastat hiljem algust tegin? Ole vait! Jaa! Mina olen Lohusuus sündinud, tahtsin ma ütelda, ja mitte La Manchas, mitte La Manchas! Ha-ha-ha-hah!

Aga aitab seks korraks! Kallid külalised, tundke endid nagu kodus! Eks ole. Ja lubage, et min a tunnen ennast nõndasamuti. See on: mina ei lase ennast teiest segada. Lobisege, patseerige, noppige lilli. Kui täna vihma tulebki, siis ainult mõnest pilvemügarast. Aga siniohakas on odraväljade ääres veel õides. Või sõitke järvele. Paadid on paisu taga valmis. Võtke kaks rohelist, nende värv on juba kuiv. Ja ärge kalapüüdjatele liiga ligi sõudke. Nõnda. Tüdrukud! Annette! Caroline! Viilutund jääb täna ära. Mul ei ole aega. Harjutage ise. Võtke järgmised etüüdid. Homme kordame tänased üle. Aga nüüd tahan mina minna ja oma taevakivi hapu sisse lasta ja vaadata, mis sünnib. Ma olen küll ette täiesti kindel. Teate, tema mõju kompassinõelale — jaa, ma juba proovisin seda oma taskukompassiga, ja teraline struktuur ehedate rauatükkidega — *Cara mia*, sa koguni aplodeerid minu kindluse peale?! Aitäh, aitäh! Sa ei tee seda jo sugugi iga päev... Kuigi, ma ütlen, sa oled suurepä-rane naine (tähelepanelik, kokkuhoidlik — näe, lamp ära puhuda, õigus...). Aga mis teie kõik ukse poole vahite?

Ohoo... Kes see veider noormees on? Ja mis tema soovib? Oot-oot-oot, mina tunnen tema jo ära. Meie oleme tänavu küünlakuus Riia lin-nas trehvanud! Härra Petersohn, eks ole? Aga mis teiega on, kas te olete haige?

Täna hommikul — minu klaastrepiuksel see poiss...

3

Aga mind ei kammitsenud Riia linnas miski asi.

Vöö vööle, kepp kätte ja ära käia. Enne kui kõik leht ja lill päriselt närtsib. Enne kui hakid hakkavad Jakobi torni kogunema. Enne kui talv kõik valgeks valetab. Ära käia. Suuremaltjaolt jo puha tuntud tee. Pal-jalt need viimased kakskümme versta.

Imelik, et need nõnda ära väsitavad...

Papi Grave seletab: *Schone doch deine Gesundheit...* Papi Grave seletab kõiksugu tüütust. Oh Issand. Kena vana, aga filister *par excellence!*... *Mispärast sina selle musta kuuega braveerid?!* Mh. Esiteks sellepärast, et mul teine hästi räbalaks on jäänud. Aga teiseks, et teie-suguseid (ei-ei! hullemaid narrisid, tõsiseid narrisid) ärritada! Mis-jaoks?! Nõndasama. Oh ei mitte, et neid paremaks teha... Lihtsalt, et näidata: võib ka teistmoodi kui teie. Ilma *redingote*'ide ja sametist vest-tideta. Ja teie *Spazierstock*'i asemel kümnenaelane tüüakas. Võib ka nii! Ühesõnaga, teisiti. Ja võib ka teisalt tulla kui teie. Mitte häär-berist, mitte pürjeripoolle pealt, vaid sootu madalast majast... *Aber Christian*, mispärast ei püga sina oma juukseid lühemaks? Need ruuged juuksed õlgadeni... Nõnda ei käi jo mitte üks inimene! Võib olla, et

kein Mensch... Aga pooled talumehed küll. Ja pooled taevainglid ka! Vaadake oma altari piltisid! Ja Jeesus Kristus ise. Tema juurde pidin mina jo varsti minemagi, kui ma õlut edasi joon...

Päris viisakas viidervomm oli seal Puhtaleeva kõrtsis. Ja võttis minu hommikust jaheda ihu kenasti soojaks. Tühja kere ja küünis magatud öö peale iseäranis. Puhtaleeva kõrtsimees mind muidugi ära ei tundnud. Aga mina tema küll. Mina tema otsemaid. Suure krambambuli järel, mis Riia ja Liivimaa tudentidega mullu tema katuse all ära peeti. Ikka sellesama vooмага, kui mina rebaseks sain.

... Läbi — minu suurkooliaeg... Ja mis seal kahetseda. Minu armsa professor Hezeli, ainukese, keda seal tõesti kuulata väärnis, on nad välja söönud. Nagu eile Tartus räägiti. Selle eest, et tema ka usuasjadest mõistuse järgi rääkida katsus. Aga nüüdsel ajal seda jo ei tohi! Ülepea, mis lugu see ometigi on, et tõe nii narristi peljatakse? Mida kõrge-mal sina seisad, seda rohkem pead sina teda salgama. Ma vaatan kas või vanapapi Gravet — mismoodi tema higistab, kui tal Peterburi asja-meestega tegemist on, mismoodi tema pisarlikku sulpi suust välja peab ajama, mida nad temalt tahavad. Mõistliku kirjaseletamise asemel, mida tema ise tahaks... Ja härra Sonntag! Jah, superintendendihärra *höchstpersönlich*... Theodor on mulle jo küllalt oma kasuisa vaevadest rääkinud. Nüüd ei käi meie enam läbi... Nüüd olen mina üks paraku põhja läinud eksistents. Aga Theodor on jo Liivimaa ülema kiriku-vürsti kasupoeg. Alles mullu oli tema mul hüva sõber. Niisugune poiss, kes kohe üles tunnistas, kui ta minu juurde tuli, et tema ei tule mitte ainuüksi sõpra vaatama, vaid tuleb ka kasuisa kasu peale sõbra elu ja olemise asjas piioni mängima... Ja ta laskis mul kõik läbi lugeda, mis ta minu kohta kasuisale teatas. Ha-ha-ha! Ausalt, aga ometigi kui sõber: *Joob küll. Aga mõõdukamalt kui eelmisel semestril.* Või üks küll kaks korda rohkem teadusetööd teha, kui teeb. Aga teeb ikkagi kaks korda enam kui kõik teised kokku. Nõnda et stipendiumi võib talle edasi saata küll...

Ja mismoodi saadki sina esimestel semestritel pummeldamisest pääseda! Lustakad sõbrad ronivad uksest ja aknast su kambri sisse. Silmad kiiskavad, põsed põlevad, sententsid, repliigid lendavad seinast seinale, vaim ja õlu vahutamas läbisegi. Vaikuse silmapilgul paneb Toome nõlva pärnapuude kevadelehk sul hinge kinni... Pigista silmad kissi, vahi hoolega läbi pärnavõrade märke... Võib juhtuda, et ilmsi paistab ära, kuidas valgetes rüüdes muusad suurkooli biblioteegi punaste müüride ümber tantsivad. Põmm ja põmm lendavad uutel potlitel korgid kaelalt. Klirr! lööb kellegi mõök härra Andersi trepikojaakna katki — kogemata või ülemeelikust peast, vanakurat ka ei tea! Aga pahan-dust ei tule sellele ülepea teps. Sest Andersi-härra (korteriperemees ja Morgensterni bibliotekaar, aga südame poolest vana *Bursch*) teeb ise meie seltsis lusti nii mis mühiseb... Kümnest kilekähedast kõrist: ... *deamus igitur juvenes dum su-umus*... Härra Andersi õhetav pal-jaspea on lahtises aknas otsekui oleks taevast kaks päikest ja mitte üks-nes see, mis just Toome pärnade taha on vajumas. Kümnest kilekähedast kõrist: *Vivant omnes virgines, faciles, formosae*... Aga võib-olla joon mina hoopis sellepärast, et... Ma tunnen, kuidas minu sisikonnas miski äkitselt tarretab... Võib-olla joon mina sellepärast, et mina tüd-

rukutega... Jaa-jaa-jaa: peaks vähem jooma, muidugiteada. Aga mehel ei võta ju õllekann või veinilonks ometigi tükki küljest. Ja kas pole mina küllalt selgesti tõeks näidanud, et kui mina tõesti tahan, ei ole mina teps joomakombe ori! Gümnaasiumi tertsiat, kui ma misjonäriameti oma elusihiks seadsin. Ja omal vabal tahtmisel ennast mitte üksi õllest ega veinist eemal ei hoidnud, vaid ülepea ainult leivakoorukesti ja tuha sees küpsetatud naerikoori sõin ja külma kaevuvett peale rüüpasin. Kuude viisi. Et ennast oma nõuks võetud ameti tarvis spartaanlikult vähesega leppima harjutada. ...*atque i-i-irriso-oreees*... Aga võib-olla joon mina sellepärast, et mina tüdrukutega ei taha nendest naste labaste asjadeni minna, milleni kommilitoonid järjesti lähevad? Või sellepärast, et mina just tahan ükskord ometigi nendeni minna? Issand, ma ei tea, mis see on...

Juba käib järvelageda tuul üle kõrrevälja ja uhab minust üle ja läbi... Jahedam kui jahedas Väinaajões ujumine. Peaaegu et külm. Ja seesinane Äksi kirikutorn on seal kuuselatvade kohal hallikirjus sügisese taevas. Terav kui suur sepanael.

Nojaa, Tartolinnatulin mina lihtsalt nõndasamati veel korra tuntud paiku pidi luusima. Sest Riias ei kammitsenud mind miski asi. Jumala eest! Need mõned gümnaasistidest puupead, need, kelle käest mina selle eest oma leivaraha saan, et ma neile (ilma tolguta, teadagi) kreeka ja ladina keelt pähe püüan taguda, ja see tiisikushaige *theologus*, kes haiguse pärast aplaagris on ja minu käest heebrea keelt õpib, ja see nutikas juudipoisist kommii, kellele ma inglise keelt õpetan (tema edeneb nõnda hästi, et tema käest mina raha ei võtagi) — oodaku kõik! Kuni isand Petersohn wanderdab oma stuudiumilinnas ja tagasi. Sest ta on otsustanud seda teha. Ja mis ta on otsustanud, seda tema teeb. Eluotsani! Sest inimese tahtmine (mis tähendab — tema vaim!) on üksi siis vaba, kui see tema liha lõtvusest üle käib. Neli keeleteaduslikku kirjatööd trükitud... Ja ma pole eluilmas tundnud, et ma oleksin pingutanud. Imelik kruusasõmer on selsinasel maanteel. Taldade alt veereb ära, nii et tahab käija otse vankuma võtta. Ja see pagana kõha tuleb mulle uuesti peale... Pole viga: pärnakuu lõpust ei ole ma kordagi verd köhinud.

Jah, Tartolinnatulin mina lihtsalt niisama. Korraks härra Andersi akende alt mööda kõndima... õhtuhämaras, et mind sealt ära ei tuntaks. Korraks Toome-pealse biblioteegi lävele astuma... Korraks veel seda imelikku mesist ja kirbet tolmulõhna sisse hingama, mis suurest hulgast raamatutest tuleb ja mis teeb inimeselapse meeled ühekorraga uimaseks ja imevirgeks... Pärast seda olin ma Bayeri pool ööd. Tema on minu sõber edasi. Ja tema rääkis mulle, et ma pidavat praost Masingu juures ära käima. Et oleks seatemp see kõik tegemata jätta — kui ma kõik asjaolud arvesse võtan. Selle, et minu isa haige on ja teist kuud ei jaksa Jakobis kella lüüa ja et mul, kui minu «Mythologia» trükki lubatakse, oma sada rubla hõbedas saada oleks. Millest ma poole võiksin vanematele ja õele-vennale anda. (Mispärast poole? Kõik!) Ja et nimelt härra Masing on alles hiljaegu tsensor Moritziga vägeva lahingu maha löönud, et minu «Mythologiat» liikuma saada. Ja et just nüüd peaks niisugune kange pauguga tükk, nagu härra Masing on, veel paraja jao kuulisid välja kõmmutama, ja siis oleks tsensuur ome-

tigi tüma. (Bayer teab seda kõike muidugi Rosenpläneri käest, ühed Volmari linna mehed nagu nad on, ja sugulased ka.) Aga tsensor Moritzi hirmud ajavad mulle Jumala eest naeru ja nutu ühekorraga peale! Minu «Mythologia» vigadus ja kõlvatus peab selles olema, et seal soome ja meie maa vanu jumalaid ja metsavaimusid ristiusu Jumalaga ja neitsi Maarjaga ja Jeesuse Kristusega ühes hingetõmbes on nimetada julgetud!... Ja, oot-oot, kuidamoodi härra Masing oli kuskil avalikult ütelnud: *väike Moritz pidi olema minu «Mythologia» vastu nõnda vagalt ja punnispõseliselt kisa tõstnud, et tema nüüd küll vist varsti ülemkonsistoriumi liikmeks tõstetakse. He-he-hee... Nõnda et noorsand Petersohn annab asja höhere Politik zu machen... höhere Provinzialpolitik zwar... aga ikkagi!*

Ja nüüd käib noorsand Petersohn siis Äksis ära. Sest nõnda on tema otsustanud. Pärast seda, mis Bayer talle südame peale pani. Jaa: kui võõra antud nõu headusest kantud on, siis on tema tähelepanemist väärt. Ei-ei, ma ei palu härra Masingult mitte midagi. Lihtsalt, minu ilmumine toob «Mythologia» küsimuse härra Masingule uuesti meelde. Sellest on enam kui küllalt. Talle, et Moritzi pihta veel paar kärakat välja lasta. Ja minule ka. Enam kui küllalt, ütlen ma. Et mina oma vanemate ja venna ja õe heaks teinud oleksin, mis poja ja venna kohus on. Enam kui küllalt, minu poolt. Jaa, nüüd käin mina seal ära. Ja õiguse poolest olengi mina juba päral.

Järv on siit vooreharjalt selgesti nähtaval. Nagu seitsme versta pik-kune haljas nuga. Mis hallikirju hommikutaeva all kergelt aurab. Ei tea, kas sooja või külma. Kirik ja kirikumõis on otse üle selle põllu. Ja mõis on nõnda laialine... Maailmatud laudalaagamid ja tallid ja rehed ja küünid ja tõllakuurid. Küllap see nõnda peabki olema — selle järgi, mis härra Masingust kuulda. Ja kõik on nii tihedalt kiriku külje all, et väheldane valge jumalakoda jääb otsekui mõisa varju. Nii et siin ülepea nagu õigem oleks mitte kirikumõisast, vaid mõisakirikust rääkida. Ja see pahin, mis üle väljade ja võsaribade sealpoolt mu kõrva kostab, see on jo veskijõe pahin neissamades veskites, millest härra Masing ei saanud mulle rääkimata jätta, kui meie talvel Riia linnas esimest korda nägime... *Ah teie, noormees, olete minu «Maarahva nädalalehtesid» lugenud? Kõiki numbraid? Ja soovite mulle lehe tarvis jõudu... Väga armas, väga armas. Aga soovige mulle parem aega! Sest kõik need juridica'd siin Riias ja praostkond ja kogudus kokku ei võta minult nii palju aega ära kui kirikumõisa peal müttamine. Jaa, mul on seal parasjagu kahe veski ehitamine kaelas. Nii et kui teie meie eesti rahvale head soovite, soovige vanale Masingule aega, härra —? Petersohn? Sosoo. Kas seesama, kes «Beitragedes» need kenad kirjatükid on ilmutanud, konsonantidest ja millest veel? Jaa?! Väga tubli, väga tubli! Küpsege! Ja kirjutage edasi! Ja et meil teiesuguseid palju saaks — ei, ma ei mõtle mitte teie isevärki pikkade juuste poolest, vaid vaimu poolest, mis nende all paistab olema...*

Nojaa, isegi tema ei saanud jätta mulle juuste asjus ära torkamata. Need minu pikad juuksed... Kui te teada tahate, ma nägin mullu Dörbecki tuttavaid, kes Riia kaudu Rooma linnast kodumaale tagasi sõitsid, noored kunstijüngrid, üks oma juurte poolest vaata et maamees seas,

Ignatiuse-nimeline, neil olid kõigil kristusejuuksed õlgadest saadik ja nad pidid neid Roomas prantslaste-vastaseks väljanäitamiseks kandnud olema. Aga ma olen Riias ka ühte kivitrükipilti näinud, mis noort Punaparti kujutas (ühe Itaaliamaa silla peal, nimi ei tule meelde), ja tema l olid seal ka juuksed õlgadest saadik — ha-ha-ha-haa! Nõnda et seesuguste juustega ütleb igamees seda, mis ta ise tahab, kui tal ainult midagi ütelda on. Ja mina ütlen nendega... Nojah, enamalt, kui ma päevaraamatut pidasin, kirjutasin ma sinna sisse: Kristus, kelle sarnane ma ei jaksa olla, ja küünikud, kelle jälil ma käia püüan... (Ma mäletan, gümnaasiumi priimas, jo vist vana Brotze viimaste tundide ajal mõtlesin ma korra, et ma peaksin vist küünikud maha tõmbama ja stoikud asemele kirjutama, aga otsustasin siis ikkagi küünikute kasuks, vana Diogenese kasuks. Ja pean sellest tänini kinni! Pean sellest eluotsani kinni!) Ah nõnda, et mina siis ütlen oma juustega: *küünikud ja Kristus...*? Vaevalt. Ma ütlen lihtsalt: jätke mind rahule. Laske mul see olla, mis ma olen. Ja see, kes ma olen: ka küünik, ja kübeke Kristust. Jah. Ja noor Punapart, mitte see verine ja paks, kes nüüd seal saare peal mulda läks. Ja vana Kikka Jaagu ja tema naise Anne poeg. Ja vaba vaim, kes ise otsustab, mis hea ja mis halb on. Ja selle pikajuukselistest maameestest rahva laulik. (Kerge uhkuseuhk ja untsakuseviru kuskil põue all seda enesele välja üteldes, aga see on jo tõde ja seda ei sünni jo salata: selle rahva esimene laulik. Ja surma varjuleminekuga on aega, sest pärnakuust saadik ei ole mina kordagi verd köhinud.) Nende esimene laulik, kellest nad ise veel ei aimagi, et tema neil olemas on. Nende laulik, kellest keegi ei tea ja kes täna võib-olla... Aga kui mina nüüd postimaanteelt paremale pööran ja mööda järvekallast lähen ja väikese ringi teen (selle asemel, et otse mõisa minna), siis sünnib see mis pärast? Kas tõesti ainuüksi nende haraliste remmelgate pärast? Näe, kui ilusti nemad otse kaldapõndal vastu haljast vett puhmiti koos on, nõnda et vahusõõnane laine käib pahinal vastu juuri. Ja juured on ümber suurte raudkivide nagu maod ümber Laokooni... Ei-ei! See sünnib sellepärast, et kui mees on otsustanud ringi teha (ja need remmelgad on jo tõesti ilusad ligidalt vaadata ka), siis peab mees juba oma otsuse pärast ringi ära tegema! Ja mitte pelgama, et tema ehk viimati midagi pelgab, ja otsustatud ringi tegemata jätma... (Aga see pelgamise pelgamise pelgamine — kuhu see ise lõppude lõpuks viib? Sest kas tema julgus või ometigi pelgus on, ripub jo ükspäinis sellest ära, kas viimasel ketilülil on paaris või paarita number peal...)

Kaarjate valgeks värvitud käsipuudega sild üle paisukaela. Liivatatud pargitee kurale. Paremalt hekkide taga pikad kivilaudad (küllap oma viiekümne looma tarvis) ja vägevad tallid (ei küll vähema kui paari tosina hobuse jaoks). Ja siis seesinane veski oma veekohinaga ja kivikolina ja jahulõhnaga, mölder ja möldripoisid tustiste akende taga tiidsasti sagimas. Teine sild, õieti veskitamm, millest käsipuutatud jalgte üle viib. Halli Saadjärve vesi on paisul ja maurudes roheline ja puljav ja rutakas. Ja siis tõllakuur ja selle lahtiste väravate poolpimedast kullatud nuppudega kiiskamas (Jeesuke, kas härra kindralkuberner Paulucci on ise Äksi praostile külla sõitnud — suguõest praostiprouat vaatama?) niisugune tõld, et... Aga Bayer jo rääkis, et härra

Aga meie maarahva keel (ärge tulge minuga vaidlema!) on jo vähemalt saksakeelest mitte ainult et palju ilusam, vaid ka palju lühem ja palju konkreetsem. Ja ma pean tunnistama: selle Matsi Tõnise arutamise taevakivide üle tegi mulle ilmatu sügavat headmeelt! Kui ma ei oleks tema kõrval istunud, vaid seisnud, oleksin ma küll tundnud, nagu ma teinekord tunnen (teinekord, kui ma midagi üpris meeldivat teada saan), et ma silmapilguks kuskilt ristluist või põlvist vaata et kokku löksatan nagu liigetega nuga — lihtsalt rõõmust. Kuigi see jo paljas tundmine on ja ma sealjuures sirgelt edasi seisan...

Aga et meie *passiivsuse* juurde tagasi tulla: jaa, ka meie kõige parematel meestel on seesinane otsekui tinakuub ümber! Võtke Rosenplänter (mõned teie seast tunnevad teda jo isiklikult — paar korda on tema meie tutvuse kümne aasta sees Pärnust minu juurde sõitnud ja siin lauas istunud) — kõige ausam, kõige korralikum inimene, keda ma meie õnnistatud Liivimaal ülepea olen näinud. Ja mees, kellel pole sugugi mitte ideedest puudust. Ja kes mõne asja ka õieti kenasti ära teeb. Nagu ainuüksi «Beitragedestki» näha (mida teie seast muidugi keegi ei ole lugenud!). Aga ometigi, mõne aasta eest kirjutab tema minule: *tema on enesele trükikoja ostnud!* Et oma «Beitragesid» ise trükkima hakata... *Trükikoda!* Issand Jumal, see on jo seesama asi, millest mina Viru-Nigula päevist saadik unistanud olen! Et ükskord neetud trükikalitist ärarippumata olla! Niisugustest lakutud näoga ja jääkülma verrega täidest nagu Schünmann, eks ole! (Ei-ei, tema võib isiklikult olla missugune tahes ja käia oma ema sünnipäevadel vanaprouale musi andmas, palun! Aga kaan meie krae vahel on ta juba üksi sellepärast, et tema on meie ainuke trükkal!) Ühesõnaga, Rosenplänteri trükikoda — Jeesus Kristus, missugused võimalused! Mitte ainult «Beitraged», muidugimõista! Kogu eestikeelne ja eesti asjasse puutuv kirjandus! Ja mitte ainult trükikoda, eks ole! Ja mina tsiteerin Rosenplänteri Pärnust jalamaid siia enese juurde ja teen temale kõik selgeks, kõik päevselgeks. Trükikoda on suurepärase asi. Aga see on ainult algus. Et trükikojaga tõsiselt iseenese peremees olla, ütlen ma, tuleb rajada ka *paberiveski*. Nimelt. Tuleb leida inimesed, kellel on tarvilik raha. Leidub. Ei, minul teadagi mitte. Minul on umbes neli tuhat võlgu — ha-ha-ha-haa. Uskumatu? Aga paraku tõsi. Kuid see pole tähtis. Rahadega mehi leidub. Ainult üks tingimus, ütlen ma: ei ühtegi aadlimeest kompanjoni! Uskuge vana mehe kogemust. Sest mina tunnen meie *nobilitas*'t paremini kui oma vestitaskut. Ei-ei, ma ei taha jo ütelda, et erandeid ei leiduks. Kui mitte, ei saaks ma seda jo Adlerbergi juuresolekul ülepea rääkida! Ha-ha-ha-haa! Ja ma ei taha ometi ütelda, et kas või näituseks *minu ema* — *geborene* von Hildebrandt, eks ole — poleks olnud aus inimene. Vastupidi, tema oli otse haiglaselt aus. Ka asjade puhul, kus isa sagedasti käega löi. Ma mäletan (ma olin kümneaastane), kui rängalt mamma mind kahetsema sundis, kui ma kõstrimaja sulase Jaani õunapuus — temale oli meie aias oma õunapuu antud —, kui ma selles puus olin õunaraksus käinud. Ma pidin pühapäeva hommikul enne teenistust kolm tundi vaheliku kivipõrandal paljajalu põlvili olema ja pärast veel Jaani käest andeks palumas käima. Ja ma võin tunnistada: see Jaanist sulase suislepa-õunapuu on minu meeles ja mälestuses hea ja kurja tundmise puuga otsekui üheks kasvanud. Tänu

minu emale. Aga mis ma ütelda tahtsin — tänu temale olen mina meie aadliringkondades, noh, kui mitte just päriselt omainimene, siis iga-tahes *acceptable* inimene olnud, *persona grata*, nagu öeldakse. Nõnda et mul on enam kui küllalt võimalust olnud nende ringkondade moraalseid kopse ja maksa läbi katsuda. Ja ma ütlen (kõigi toredate inimeste peale vaatamata, keda nende seas leida võib): kus nende korporatsioo-nitunne välja lööb, kus nemad kui rüütliid iseeneste arvates alamale poole asja ajavad, seal kaob nende rüütellikkus sootumaks ära. Seal paistab alastiolekus välja, et oma suures enamikus on meie *nobilitas* üks *ignobilis genus hominum*. Nõnda et: ei mingeid aadlikest kompanjoone, ainult kodanikuseisusest mehi! Ja peaasi, üks tubli paberimeister. Seda saab Rāpinast, Riist, Miitavist, Peterburist. Kui sealt ei saa, siis Turust. Mul on tutvusi ja selle asja, ütlen ma, ajan ma teie eest ära. (Kallis taevast, ma mäletan, kui ma avanevaid võimalusi ette kujutama hakkasin, löid mu reied ja rind vaimustusest sügelema. See tuleb sellest, et peenikesed lihaksed naha all tõmbavad endid elevuses ja keskenduses pingale ja karvad, kus neid ihu peal leida, tõusevad püsti.) Ah mille peal see paberiveski töötama saab? Kaltsude peal, kaltsude peal nagu kõik paberiveskid. Jumaluke, kas on Liivimaal midagi rohkem ringi vedelemas kui kaltse! Ja ma seletan teile otseteed, kuidas neid kaltse hakkab meie veskisse niisugusel hulgal kokku voolama, et meil neid sedamaid pigem üle- kui allamäära olema saab. Ei, ega meie ei pruugi selletarvis Ameerikamaad uuesti üles leidma hakata. Meie tarvitame teiste ammu proovitud tarkust. Näituseks kõige selle Euroopa sadamate kaubarahva oma, kes Guinea rannaga vööritsevad. Meie varume endile sündsaid jao klaashelmeid ja pisikesi peegleid. Ja sõidame provintsi kirikumõisad ja köstriemandad ette. A e g a on nendel daamidil jo küllalt — kohvilauas vatramiseks. Nagu praegu siingi näha. *Cara mia*, eks ole, ja Hollmann, sinu Sophie ka — mis võib tal selle vastu olla, kui teie külanaistele räägite (ja teie õiendate nendega jo ilmast ilma), et vaadake niisugused või naasugused siravad ja säravad helmed saate teie minu käest ütlemine viieteistkümnelt naela kaltsude eest, linased ja takused ja kanepised, kõik hulka arvatud, poomvillastest rääkimata! Ja vaat niisuguse peegli, mille sisse kõik teie näolapi head ära mahuvad, aga teie vead ülepea mitte — kolmekümne naela kaltsude eest *franco* kirikumõis! Või veel: meie trükime Rosenplānteri trükikojas, ütlen ma, pisikese kasuliku põllutöökalendri, näiteks neli tuhat tükki. Kõik põllutööde algused ja lõpud ja loodusemärgid vilja ja loomade kasvu ja sigimise kohta ja lojuste haigused ja rohud ja ilma- ning taevamärgid sees. Me saadame needsinased oma kallistele kolleegidele laiali — ja oma hariliku ametijorina sappa teatavad need otse kantslist: igale peremehele põllutöötarkuse-raamat, need ja need ja need asjad sees, neljakümne naela kaltsude eest, kirikumõisa kohale tuua! Ma ütlen, me võime kaltsudesse ära uppuda! Ja peaasi, ma olen ammu välja arvutanud: kui me omavalmistatud paberiga töötama hakkame, tulevad meie trükitud tükid keskeltläbi nelikümmend kuus protsenti odavamad kui meie praeguste nõõrijate produktsioon! Ja Rosenplānter sai kõigest aru! Tema saab alati kõigest aru. Ta sai aru, et minu idee tagab meie paberiveskile piiramata toorainetagavarad ja et me võime sellega koguni teisi

JAAN KROSS

paberiveskeid üpris tulusa hinna eest varustama hakata. Muu seas. Aga tema ainult tänas mind imeviisakalt ja suudles Cara kätt ja noogutas ja sõitis oma Pärnu tagasi. Ja teatas kuu aja pärast, et paraku ei ole temale antud trükikojas avamise luba... No ütlege, mille peale ja millal on meie õnnistatud Liivimaal lahkesti ja esimese robinaga luba antud. Aga selle asemel, et asjast kõige jõuga kinni võtta ja asja ajama hakata, selle asemel pani Rosenplänter, kena mees, naeratades käed rüppe! Ja müüs oma trükikoja pagan teab kellele edasi. Ah mis ta oleks pidanud tegema?! Ma ütlen: asja ajama! Palvekirju kirjutama! Viis, kümme, kakskümmend palvekirja! Kindralkubernerile, tsensuurikomiteele, ministritele. Kas neid vähe on, kes niisuguses asjas kaasa otsustavad! Ja kõik need isandad ise läbi käima! Argumenteerima, naeratama, naiivi mängima, komplimente ütleva, intrigeerima (jaa-jaa-jaa: asja huvides!), taganema, peale tungima — ja augu pähe rääkima! Issand Jumal, mina ei pidanud paljaks kuus aastat oma ajaleheloa pärast *brèche*'i müüri sisse uuristada! Kuus aastat! Tartust Riiga, Riias Peterburi, Peterburist Tartu! Orav rattas... Aga minu leht on olemas! Leht i l m u b!

Cara mia, kalla minule veel üks tass... Ma ütlen: see kohvi on ük mõnus joomaaeg, aga tema võib tõesti patuks minna. Kuidas sa ütlesid, Adlerberg? Et leht küll ilmub, aga võib-olla mitte kaua, kui mina kipun seal mõndasugust tõtt välja ütleva?

Kulla mees: tõe on iseenele teadmiseks. Ja kindla lõualukuga laudkondsete korrald omas kodus kohvilauas rääkimiseks. Aga tõe võib muidugi patuks minna niisama kui kohvi! Ära muretse, ma tean seda. Ha-ha-ha-haa... Sest tõe asjas olen mina Jumala abiga varakult üpris hea õppetunni saanud.

Ma olin kakskümmend seitse aastat vana ja teist aastat Lüganusel kiriku peal... Vaene köstripoeg oli enese maksma pannud, Euroopat nuusutanud, tuhterinud, suurte filosoofidega kui omasugustega mõtteid vahetanud, ja nüüd olid temal jalad maas ja ta oli oma kihelkonna ja Issanda vahemees... Ha-ha-ha-haa: mitte iial ei ole mina oma meelest targem olnud kui siis. Mis sina, advokaadihärra, ütlesid? Et siis pidin ma ennast juba otse vanajumalaks eneseks tundma? Öigus! Ütleme nooremaks vanajumalaks! Ja selles südame- ja vaimuolekus kirjutasin ma 89-nda aasta kohta konsistooriumile korralise memoriaali. Teise memoriaali, mis ma ülepea olin kirjutanud. Noh, teadagi, mis aeg parasjagu käes oli: Prantsusmaa oli oma kuninga munepidi pihku võtnud. Inimõiguste deklaratsioon oli värskest välja kuulutatud... Liivi, Vene ega Preisi lehed ei kirjutanud küll suurt midagi sellest, mis maailmas öieti lahti oli, nagu ikka... Aga inimesi liikus jo aina veel üle piiri ja kui mitte reisikorvide põhjas, siis inimeste peas tuli mõndagi rajavaldaste vahelt läbi. Nii et aadlimõisades ja koguni Tallinnas provintsiiaalsinodi kuluaarides oli ühte- ja teistpidi mõnda lugeda ja kuulda. (Tallinna müürlaste-loožist rääkimata — ma olin just selle liikmeks astunud.) Ja selsamal ajal, kui pariislased kodus oma Bastille kivi-kivilt laiali kandsid, et temast ka mitte mälestust ei pidanud alles jääma, selsamal ajal mõtlesin mina Lüganusel ka midagi vähehaaval laiali kandma hakata — et sellest viimaks mitte mälestustki alles ei jääks, aga et see esiotsa kõigile seda selgemini silma ette tõuseks... Ja

JAAN KROSS

kirjutasin oma memoriaalis, noh, täit tõtt muidugi mitte, aga poole tõtt, veerandi tõtt ikkagi ära. Ma mäletan selgesti, missuguse vaimustuse ja õhuga ma seda kirjatükki tegin, ja ma ei salga, ka teatud häbematuselustiga, sest ma mõtlesin: mis saavad nemad minule teha, kes ma olen jo lugupeetud noormees ja inordineeritud pastor ja aadli-soost ema poeg ja kes ma kirjutan neile puhtast puhtamat tõtt! Minu kaunistesti kehva kirjutustoa akna taga oli ilusat laia näärilund sadama hakanud ja see mitme küla karjast ja teeliste hobustest hirmsasti ületallatud pihamaaserv, mille pärast mul vallaga vaidlemine käis, et teed teisale nihutada, see armetult purukstrambitud porikänkkrane ja hobusepabulane maa oli parajasti valge lumesõba varju jäämas... Mina vaatasin aknast välja ja panin valge paberilehe lauale ja võtsin sule kätte ja ütlesin: *aga mina tahan siinsamas selle maa hädad alasti kiskuda, sest muidu ei tule neile rohtu...* Nojaa, veerandi tõtt kirjutasin ma ära. Ja igatahes nõnda, et kõik, mis kihelkonna kohta öeldud oli, kõige maa kohta käis... *Et kirikhärrade sõgedus on Jumala meie maarahva ettekujutuses vägivaldavalitsejaks teinud. Et igapäevane elu annab maarahvale põhjust õndsusest nõnda aru saada, nagu oleks see lihtsalt muretu ja küllane olek, niisugune, nagu süitmaa sakslastel. Ja et külakoolid on paljalt quasi simile olemas, mitte hariduse pärast, vaid käsu pärast, mille järgi nad olemas peavad olema. Ja et ropu ja laostava joomise põhjused on enam kui selged, aga et ei leidu meie maal kohta neid avalikult välja ütelda. Ja vargusega on maarahva seas nõnda, et talupoegade eneste vahel on vargus, Jumalale tänu, veel üsna haruldane, niisama nagu mõisahärra varastamine on igapäevane asi. Sest mõisahärra on talupoegade üleüldist arusaamist mööda röövel ja tema omandus õiguse järgi talupoegade oma...* Aga siis, kui ma tahtsin mõningaid kihelkonna mõisasaksu kui türannisid ja *Unmensch*'e nimepidi kirja panema hakata, paistis mulle äkitselt, et võib-olla lähen mina natuke üle piiri, ja ma rääkisin ainult k a u d u ühest juba kihelkonnast teisale asunud saksast kui ebainimlikust türannist ja lisasin igaks juhuks, et see, kes tema asemele mõisa peale tuli, on maarahvaga üpris lahke mees... Aga minu kavalus ei aidanud mind teps.

Jaa, kuu aja pärast oli konsistooriumi vastus minu laual. Nad olevat kaua kaalunud, kas lasta politseivõimudel mind minu jõletu kirja pärast maalt välja saata või anda see mulle ometi andeks... Kui minu esimene ja (nende murelikku lootust mööda) viimane noorusrumalus! Lõpuks olid nemad isalikult otsustanud valida kahest võimalusest teise. Aga muidugi üksnes juhul, kui mina otsekohe kirjalikult teatan, et mina edaspidi loobun *igasugusest isiklikust resoneerimisest, nii kantslis, kõnelustes kui ka memoriaalides.*

Ma viskasin kasuka selga ja läksin välja õhu kätte. Ma pean niisugustel kordadel alati liikuda saama. Ma läksin pealtnäha täiesti rahulikult sammul üle õue. Sest majast või lauda juurest oleks minu minek võinud kodakondsetele silma hakata. Ma läksin rahulikult sammul üle õue...

(... Ei, ma ei hakka neile rääkima, sest tõde on iseenele teadmiseks, ma ei hakka neile rääkima, kuigi sellest on üle kolmekümne aasta... Kui ma lumise kuusemetsa vahele sain, jäin ma seisma ja

tagusin niikaua saapaga hange, kuni jäätanud hangepõhi nõnda vastu löi, et valu käis varvastest põlvekedrani. Ma läksin luugates edasi. Oksad kraapisid mu silmi. Lund rabises mulle näkku ja kaeluse vahele. Sest ma ei kummardanud. Võib-olla mõtlesin ma mingisuguses peaajukihis: *Siin mitte! Issand Jumal, vähemalt siin metsapuude nähes mitte!* Ma mäletan: mul oli tahtmine hääliitseda. Mõirata, karjuda — ma ei tea. Ja samal ajal hoidis pentsikusehirm mind tagasi. Aga siiski mitte päriselt. Nõnda et iga kümne või viie sammu takka tegin ma miskisugust häält. Nagu teinekord siis, kui ollakse õieti väsinud ja minnakse läbi vintske, põlvini pori. Mhh... mhh... Nagu lühikesed oiged (mis kuradi oiged, ei!) — nagu mõirahtused. Ja ma mäletan, et mul polnud hingamiseks just nagu küllalt õhku... Ja siis jäin ma äkitselt uuesti seisma. Ma astusin otsekui iseenesest välja. Ma pigistasin enese otsekui läbi omaenese kirstu klaaskaane ja tõusin kaane peale püsti ja vaatasin parajast kõrgusest oma teise mina peale alla. Ma ütlesin: see on tühipaljas solvatud oleku mängimine. *Kellega sa mängid? Kelle tarvis sa mängid?* Sa teadsid algusest peale, et sul vaevalt paremat vastust oodata on. Sa teadsid, et sa lähed võimaliku viimase piirini. Aga nüüd on sul vihakätkar kurgus, et nad sulle ei aplodeeri («Oh, missugune tõekangelane, keda meie tahame eeskujuks võtta!» Ha-ha-ha-hah!), et nad sulle ei aplodeeri, vaid sind ähvardavad! Aga mistarvis sina nendega maadled? *Kas nüüd või ei üial:* saada neile lühike kiri. Ütle neile, mis sina nende nõudmisest ja neist endist arvad. Üks väike *isiklik resoneerimine*. Aga nüüd juba põhjani (nende juhmus, tuimus, variserlikkus, kõik!). Ja siis — pühi oma jalad selle maa kõntsast puh-taks! Ma seisin omaenese kirstu klaaskaanel, täpipealt nõnda mulle paistis, ja äkitselt oli mul nii palju õhku, magusat külma puhast talve-õhku, nii palju, et mul sellest hingamisvõimalusest hing kinni jäi. Aga siis pöörasin ma ümber ja vaatasin sedasinast valget naljakat ümarikku Lüganuse kirikutorni, mis harvendiku taga metsa kohal paistis, lumepahmakad ümberringi aknalaudadel kui jahu. Ja just sel silmapilgul — vähemalt tundub mulle praegu nõnda — hakkas kell kirikutornis lööma. Ja ma tundsin: see vana kirik oma ränkade müüride ja võlvidega, mille all mina jalad maha olin saanud, see pragulisest tamme-puust kirbe tolmulõhnaga kantsel, mille puldi peale mina pihud olin toetanud, minu õlgkatusega kirikumõis, minu laudad, minu aidad, need lumised põllud kellakumina all, selle maa kohtlased terased lapsemeel-sed näod all kantsli ümber — Issand Jumal, minu isa poolt sugulaste näod... jah, ka need... see kõik, see kõik: liiga kallis, liiga kallis ja kõik peale nende sugulaste liiga raskesti kätte saadud, et seda maha jätta — olgu väljamõeldud või pärise hingamispruuse hinna eest, ühe uhkuseminuti hinna eest, lõppude lõpuks... Liiga kallis! Sest mina ise tegelikult — koguni tabatav, täiesti paljas, hoopis alasti...)

... Ei-ei, see oli nõnda. Nimelt. Mina jalutasin tunni aega metsas. Ja võtsin oma otsuse vastu: ei, mina ei tohi ennast oma uhkuse nimel sellest õnnetust maast ja rahvast lahti ütelda. Kui mina jo ometi (ehk küll mina tema hulka ei kuulu, eks ole) tema kasuks töötamise oma elutööks olen plaanitsenud. Ja pealegi — konsistooriumihärrad saavad jo ise aru, et kui mina neile töotan *resoneerimisest* loobuda, siis on see nõndasama hea, nagu oleksin mina töötanud: isandad, mina teen

teie tahtmist, homsest päevast elan mina, aga ei hinga! Ja ülepea, mina olen jo Lohusus sündinud. Mis asja sina küsid, härra advokaat? Ah, et misjaoks mina oma elutööga siis juhuse kombel — ah nõnda ütled sa — juhuse kombel alles viisteistkümmend aastat hiljem algust tegin? Ole vait! Jaa! Mina olen Lohusus sündinud, tahtsin ma ütelda, ja mitte La Manchas, mitte La Manchas! Ha-ha-ha-hah!

Aga aitab seks korraks! Kallid külalised, tundke endid nagu kodus! Eks ole. Ja lubage, et mina tunnen ennast nõndasamuti. See on: mina ei lase ennast teiest segada. Lobisege, patseerige, noppige lilli. Kui täna vihma tulebki, siis ainult mõnest pilvemügarast. Aga siniohakas on odraväljade ääres veel öides. Või söitke järvele. Paadid on paisu taga valmis. Võtke kaks rohelist, nende värv on juba kuiv. Ja ärge kalapüüdjatele liiga ligi sõudke. Nõnda. Tüdrukud! Annette! Caroline! Viiulitund jääb täna ära. Mul ei ole aega. Harjutage ise. Võtke järgmised etüüdid. Homme kordame tänased üle. Aga nüüd tahan mina minna ja oma taevakivi hapu sisse lasta ja vaadata, mis sünnib. Ma olen küll ette täiesti kindel. Teate, tema mõju kompassinõelale — jaa, ma juba proovisin seda oma taskukompassiga, ja teraline struktuur ehedate rauatükkidega — *Cara mia*, sa koguni aplodeerid minu kindluse peale?! Aitäh, aitäh! Sa ei tee seda jo sugugi iga päev... Kuigi, ma ütlen, sa oled suurepä-rane naine (tähelepanelik, kokkuhoidlik — näe, lamp ära puhuda, õigus...). Aga mis teie kõik ukse poole vahite?

Ohoo... Kes see veider noormees on? Ja mis tema soovib? Oot-oot-oot, mina tunnen tema jo ära. Meie oleme tänavu küünlakuus Riia lin-nas trehvanud! Härra Petersohn, eks ole? Aga mis teiega on, kas te olete haige?

Täna hommikul — minu klaastrepiuksel see poiss...

3

Aga mind ei kammitsenud Riia linnas miski asi.

Vöö vööle, kepp kätte ja ära käia. Enne kui kõik leht ja lill päriselt närtsib. Enne kui hakid hakkavad Jakobi torni kogunema. Enne kui talv kõik valgeks valetab. Ära käia. Suuremaltjaolt jo puha tuntud tee. Pal-jalt need viimased kaks kümmend versta.

Imelik, et need nõnda ära väsitavad...

Papi Grave seletab: *Schone doch deine Gesundheit...* Papi Grave seletab kõiksugu tüütust. Oh Issand. Kena vana, aga filister *par excel-lence!*... *Mispärast sina selle musta kuuega braveerid?!* Mh. Esiteks sellepärast, et mul teine hästi räbalaks on jäänud. Aga teiseks, et teie-suguseid (ei-ei! hullemaid narrisid, tõsiseid narrisid) ärritada! Mis-jaoks?! Nõndasama. Oh ei mitte, et neid paremaks teha... Lihtsalt, et näidata: võib ka teistmoodi kui teie. Ilma *redingote*'ide ja sametist ves-tideta. Ja teie *Spazierstock*'i asemel kümnenaelane tüüakas. Võib ka nii! Ühesõnaga, teisisi. Ja võib ka teisalt tulla kui teie. Mitte häär-berist, mitte pürjeripoolpealt, vaid sootu madalast majast... *Aber Christian*, mispärast ei püga sina oma juukseid lühemaks? Need ruuged juuksed õlgadeni... Nõnda ei käi jo mitte üks inimene! Võib olla, et

JAAN KROSS

kein Mensch ... Aga pooled talumehed küll. Ja pooled taevainglid ka! Vaadake oma altari piltisid! Ja Jeesus Kristus ise. Tema juurde pidin mina jo varsti minemagi, kui ma õlut edasi joon ...

Päris viisakas viidervomm oli seal Puhtaleeva kõrtsis. Ja võttis minu hommikust jaheda ihu kenasti soojaks. Tühja kere ja küünis magatud öö peale iseäranis. Puhtaleeva kõrtsimees mind muidugi ära ei tundnud. Aga mina tema küll. Mina tema otsemaid. Suure krambambuli järel, mis Riia ja Liivimaa tudentidega mullu tema katuse all ära peeti. Ikka sellesama voomaga, kui mina rebaseks sain.

... Läbi — minu suurrkooliaeg ... Ja mis seal kahetseda. Minu armsa professor Hezeli, ainukese, keda seal tõesti kuulata vääris, on nad välja söönud. Nagu eile Tartus räägiti. Selle eest, et tema ka usuasjadest mõistuse järgi rääkida katsus. Aga nüüdsel ajal seda jo ei tohi! Ülepea, mis lugu see ometigi on, et tõe nii narristi peljatakse? Mida kõrge- mal sina seisad, seda rohkem pead sina teda salgama. Ma vaatan kas või vanapapi Gravet — mismoodi tema higistab, kui tal Peterburi asja- meestega tegemist on, mismoodi tema pisarlikku sulpi suust välja peab ajama, mida nad temalt tahavad. Mõistliku kirjaseletamise asemel, mida tema ise tahaks ... Ja härra Sonntag! Jah, superintendendihärra *höchstpersönlich* ... Theodor on mulle jo küllalt oma kasuisa vaevadest rääkinud. Nüüd ei käi meie enam läbi ... Nüüd olen mina üks paraku põhja läinud eksistents. Aga Theodor on jo Liivimaa ülema kiriku- vürsti kasupoeg. Alles mullu oli tema mul hüva sõber. Niisugune poiss, kes kohe üles tunnistas, kui ta minu juurde tuli, et tema ei tule mitte ainuüksi sõpra vaatama, vaid tuleb ka kasuisa käsu peale sõbra elu ja olemise asjas piioni mängima ... Ja ta laskis mul kõik läbi lugeda, mis ta minu kohta kasuisale teatas. Ha-ha-ha! Ausalt, aga ometigi kui sõber: *Joob küll. Aga mõõdukamalt kui eelmisel semestril*. Võiks küll kaks korda rohkem teadusetööd teha, kui teeb. Aga teeb ikkagi kaks korda enam kui kõik teised kokku. Nõnda et stipendiumi võib talle edasi saata küll ...

Ja mismoodi saadki sina esimestel semestritel pummeldamisest pääseda! Lustakad sõbrad ronivad uksest ja aknast su kambri sisse. Silmad kiiskavad, põsed põlevad, sententsid, repliigid lendavad seinast seina, vaim ja õlu vahutamas läbisegi. Vaikuse silmapilgul paneb Toome nõlva pärnapuude kevadelehk sul hinge kinni ... Pigista silmad kissi, vahi hoolega läbi pärnavõrade märke ... Võib juhtuda, et ilmsi paistab ära, kuidas valgetes rüüdes muusad suurkooli biblioteegi punaste müüride ümber tantsivad. Põmm ja põmm lendavad uutel potlitel korgid kaelalt. Klirr! lööb kellegi mõök härra Andersi trepikojaakna katki — kogemata või ülemeelikust peast, vanakurat ka ei tea! Aga pahan- dust ei tule sellest ülepea teps. Sest Andersi-härra (korteriperemees ja Morgensterni bibliotekaar, aga südame poolest vana *Bursch*) teeb ise meie seltsis lusti nii mis mühiseb ... Kümnest kilekähedast kõrist: ... *deamus igitur juvenes dum su-umus* ... Härra Andersi õhetav pal- jaspea on lahtises aknas otsekui oleks taevaskaks päikest ja mitte üks- nes see, mis just Toome pärnade taha on vajumas. Kümnest kilekähed- dast kõrist: *Vivant omnes virgines, faciles, formosae* ... Aga võib-olla joon mina hoopis sellepärast, et ... Ma tunnen, kuidas minu sisikonnas miski äkitselt tarretab ... Võib-olla joon mina sellepärast, et mina tüd-

rukutega... Jaa-jaa-jaa: peaks vähem jooma, muidugiteada. Aga mehel ei võta ju õllekann või veinilonks ometigi tükki küljest. Ja kas pole mina küllalt selgesti tõeks näidanud, et kui mina tõesti tahan, ei ole mina teps joomakombe ori! Gümnaasiumi tertsiat, kui ma misjonäriameti oma elusihiks seadsin. Ja omal vabal tahtmisel ennast mitte üksi õllest ega veinist eemal ei hoidnud, vaid ülepea ainult leivakooruke si ja tuha sees küpsetatud naerikoori sõin ja külma kaevuvett peale rüüpasin. Kuude viisi. Et ennast oma nõuks võetud ameti tarvis spartaanlikult vähesega leppima harjutada. ...*atque i-i-irriso-orees*... Aga võib-olla joon mina sellepärast, et mina tüdrukutega ei taha nendest naste labaste asjadeni minna, milleni kommilitoonid järjesti lähevad? Või sellepärast, et mina just tahan ükskord ometigi nendeni minna? Issand, ma ei tea, mis see on...

Juba käib järvelageda tuul üle kõrrevälja ja uhab minust üle ja läbi... Jahedam kui jahedas Väina jões ujumine. Peaaegu et külm. Ja seesinane Äksi kirikutorn on seal kuuselatvade kohal hallikirjus sügisese taeva. Terav kui suur sepanael.

Nojaa, Tartolinna tuln mina lihtsalt nõndasamati veel korra tuntud paiku pidi luusima. Sest Riias ei kammitsenud mind miski asi. Jumala eest! Need mõned gümnaasistidest puupead, need, kelle käest mina selle eest oma leivaraha saan, et ma neile (ilma tolguta, teadagi) kreeka ja ladina keelt pähe püüan taguda, ja see tiisikushaige *theologus*, kes haiguse pärast aplaagris on ja minu käest heebrea keelt õpib, ja see nutikas juudipoisist kommii, kellele ma inglise keelt õpetan (tema edeneb nõnda hästi, et tema käest mina raha ei võtagi) — oodaku kõik! Kuni isand Petersohn wanderdab oma stuudiumilinna ja tagasi. Sest ta on otsustanud seda teha. Ja mis ta on otsustanud, seda tema teeb. Eluot-sani! Sest inimese tahtmine (mis tähendab — tema vaim!) on üksi siis vaba, kui see tema liha lõtvusest üle käib. Neli keeleteaduslikku kirjatööd trükitud... Ja ma pole eluilmas tundnud, et ma oleksin pingutanud. Imelik kruusasõmer on selsinasel maanteel. Taldade alt veereb ära, nii et tahab käija otse vankuma võtta. Ja see pagana kõha tuleb mulle uuesti peale... Pole viga: pärnakuu lõpust ei ole ma kordagi verd kõhinud.

Jah, Tartolinna tuln mina lihtsalt niisama. Korraks härra Andersi akende alt mööda kõndima... õhtuhämaras, et mind sealt ära ei tun-taks. Korraks Toome-pealse biblioteegi lävele astuma... Korraks veel seda imelikku mesist ja kirbet tolmulõhna sisse hingama, mis suurest hulgast raamatutest tuleb ja mis teeb inimeselapse meeled ühekorraga uimaseks ja imevirgeks... Pärast seda olin ma Bayeri pool ööd. Tema on minu sõber edasi. Ja tema rääkis mulle, et ma pidavat praost Masingu juures ära käima. Et oleks seatemp see kõik tegemata jätta — kui ma kõik asjaolud arvesse võtan. Selle, et minu isa haige on ja teist kuud ei jaksa Jakobis kella lüüa ja et mul, kui minu «*Mythologia*» trükki lubatakse, oma sada rubla hõbedas saada oleks. Millest ma poole võiksin vanematele ja õele-vennale anda. (Mispärast poole? Kõik!) Ja et nimelt härra Masing on alles hiljaaegu tsensor Moritziga vägeva lahingu maha löönud, et minu «*Mythologiat*» liikuma saada. Ja et just nüüd peaks niisugune kange pauguga tükk, nagu härra Masing on, veel paraja jao kuulsid välja kõmmutama, ja siis oleks tsensuur ome-

tigi tüma. (Bayer teab seda kõike muidugi Rosenplänteri käest, ühed Volmari linna mehed nagu nad on, ja sugulased ka.) Aga tsensor Moritzi hirmud ajavad mulle Jumala eest naeru ja nutu ühekorraga peale! Minu «Mythologia» vigadus ja kõlvatus peab selles olema, et seal soome ja meie maa vanu jumalaid ja metsavaimusid ristiusu Jumalaga ja neitsi Maarjaga ja Jeesuse Kristusega ühes hingetõmbes on nimetada julgetud!... Ja, oot-oot, kuidamoodi härra Masing oli kuskil avalikult ütelnud: *väike Moritz pidi olema minu «Mythologia» vastu nõnda vagalt ja punnispöseliselt kisa tõstnud, et tema nüüd küll vist varsti ülemkonsistooriumi liikmeks tõstetakse. He-he-hee...* Nõnda et noorsand Petersohn annab asja *höhere Politik zu machen... höhere Provinzialpolitik zwar...* aga ikkagi!

Ja nüüd käib noorsand Petersohn siis Äksis ära. Sest nõnda on tema otsustanud. Pärast seda, mis Bayer talle südame peale pani. Jaa: kui võõra antud nõu headusest kantud on, siis on tema tähelepanemist väärt. Ei-ei, ma ei palu härra Masingult mitte midagi. Lihtsalt, minu ilmumine toob «Mythologia» küsimuse härra Masingule uuesti meelde. Sellest on enam kui küllalt. Talle, et Moritzi pihta veel paar kärakat välja lasta. Ja minule ka. Enam kui küllalt, ütlen ma. Et mina oma vanemate ja venna ja õe heaks teinud oleksin, mis poja ja venna kohus on. Enam kui küllalt, minu poolt. Jaa, nüüd käin mina seal ära. Ja õiguse poolest olengi mina juba päral.

Järv on siit vooreharjalt selgesti nähtaval. Nagu seitsme versta pik-kune haljas nuga. Mis hallikirju hommikutaeva all kergelt aurab. Ei tea, kas sooja või külma. Kirik ja kirikumõis on otse üle selle põllu. Ja mõis on nõnda laialine... Maailmatud laudalaagamid ja tallid ja rehed ja küünid ja tõllakuurid. Küllap see nõnda peabki olema — selle järgi, mis härra Masingust kuulda. Ja kõik on nii tihedalt kiriku külje all, et väheldane valge jumalakoda jääb otsekui mõisa varju. Nii et siin üle-pea nagu õigem oleks mitte kirikumõisast, vaid mõisakirikust rääkida. Ja see pahin, mis üle väljade ja võsaribade sealpoolt mu kõrva kostab, see on jo veskijõe pahin neissamades veskites, millest härra Masing ei saanud mulle rääkimata jätta, kui meie talvel Riia linnas esimest korda nägime... *Ah teie, noormees, olete minu «Maarahva nädalalehtesid» lugenud? Kõiki numbraid? Ja soovite mulle lehe tarvis jõudu... Väga armas, väga armas. Aga soovige mulle parem aega! Sest kõik need juridica'd siin Riias ja praostkond ja kogudus kokku ei võta minult nii palju aega ära kui kirikumõisa peal müttamine. Jaa, mul on seal parasjagu kahe veski ehitamine kaelas. Nii et kui teie meie eesti rahvale head soovite, soovige vanale Masingule aega, härra —? Petersohn? Sosoo. Kas seesama, kes «Beitragedes» need kenad kirjatükid on ilmutanud, konsonantidest ja millest veel? Jaa?! Väga tubli, väga tubli! Kõpsege! Ja kirjutage edasi! Ja et meil teiesuguseid palju saaks — ei, ma ei mõtle mitte teie isevärki pikkade juuste poolest, vaid vaimu poolest, mis nende all paistab olema...*

Nojaa, isegi tema ei saanud jätta mulle juuste asjus ära torkamata. Need minu pikad juuksed... Kui te teada tahate, ma nägin mullu Dörbecki tuttavaid, kes Riia kaudu Rooma linnast kodumaale tagasi sõitsid, noored kunstijüngrid, üks oma juurte poolest vaata et maamees seas,

Ignatiuse-nimeline, neil olid kõigil kristusejuuksed õlgadest saadik ja nad pidid neid Roomas prantslaste-vastaseks väljanäitamiseks kandnud olema. Aga ma olen Riias ka ühte kivitrükipilti näinud, mis noort Punaparti kujutas (ühe Itaaliamaa silla peal, nimi ei tule meelde), ja tema l olid seal ka juuksed õlgadest saadik — ha-ha-ha-haa! Nõnda et seesuguste juustega ütleb igamees seda, mis ta ise tahab, kui tal ainult midagi ütelda on. Ja mina ütlen nendega... Nojah, ennemalt, kui ma päevaraamatut pidasin, kirjutasin ma sinna sisse: Kristus, kelle sarnane ma ei jaksa olla, ja küünikud, kelle jälil ma käia püüan... (Ma mäletan, gümnaasiumi priimas, jo vist vana Brotze viimaste tundide ajal mõtlesin ma korra, et ma peaksin vist küünikud maha tõmbama ja stoikud asemele kirjutama, aga otsustasin siis ikkagi küünikute kasuks, vana Diogenese kasuks. Ja pean sellest tänini kinni! Pean sellest eluotsani kinni!) Ah nõnda, et mina siis ütlen oma juustega: *küünikud ja Kristus...?* Vaevalt. Ma ütlen lihtsalt: jätke mind rahule. Laske mul see olla, mis ma olen. Ja see, kes ma olen: ka küünik, ja kübeke Kristust. Jah. Ja noor Punapart, mitte see verine ja paks, kes nüüd seal saare peal mulda läks. Ja vana Kikka Jaagu ja tema naise Anne poeg. Ja vaba vaim, kes ise otsustab, mis hea ja mis halb on. Ja selle pikajuukselistest maameestest rahva laulik. (Kerge uhkuseuhk ja untsakuseviru kuskil põue all seda enesele välja üteldes, aga see on jo tõde ja seda ei sünni jo salata: selle rahva esimene laulik. Ja surma varjuleminekuga on aega, sest pärnakuust saadik ei ole mina kordagi verd köhinud.) Nende esimene laulik, kellest nad ise veel ei aimagi, et tema neil olemas on. Nende laulik, kellest keegi ei tea ja kes täna võib-olla... Aga kui mina nüüd postimaanteelt paremale pööran ja mööda järvekallast lähen ja väikese ringi teen (selle asemel, et otse mõisa minna), siis sünnib see mis pärast? Kas tõesti ainuüksi nende haraliste remmelgate pärast? Näe, kui ilusti nemad otse kaldapõndal vastu haljast vett puhmiti koos on, nõnda et vahusõonane laine käib pahinal vastu juuri. Ja juured on ümber suurte raudkivide nagu maod ümber Laokooni... Ei-ei! See sünnib sellepärast, et kui mees on otsustanud ringi teha (ja need remmelgad on jo tõesti ilusad ligidalt vaadata ka), siis peab mees juba oma otsuse pärast ringi ära tegema! Ja mitte pelgama, et tema ehk viimati midagi pelgab, ja otsustatud ringi tegemata jätma... (Aga see pelgamise pelgamise pelgamine — kuhu see ise lõppude lõpuks viib? Sest kas tema julgus või ometigi pelgus on, ripub jo ükspäinis sellest ära, kas viimasel ketilülil on paaris või paarita number peal...)

Kaarjate valgeks värvitud käsipuudega sild üle paisukaela. Liivatatud pargitee kurale. Paremal hekkide taga pikad kivilaudad (küllap oma viiekümne looma tarvis) ja vägevad tallid (ei küll vähema kui paari tosina hobuse jaoks). Ja siis seesinane veski oma veekohinaga ja kivikolina ja jahulõhnaga, mölder ja möldripoisid tustiste akende taga tiidsasti sagimas. Teine sild, öieti veskitamm, millest käsipuutatud jalgte üle viib. Halli Saadjärve vesi on paisul ja maurudes roheline ja puljav ja rutakas. Ja siis tõllakuur ja selle lahtiste väravate poolpimedast kullatud nuppudega kiiskamas (Jeesuke, kas härra kindralkuberner Paulucci on ise Äksi praostile külla sõitnud — suguõest praostiprouat vaatama?) niisugune tõld, et... Aga Bayer jo rääkis, et härra

JAAN KROSS

Masingul endal pidi olema tõld kellegi inglise admiralil käest ostetud...

Ja ikkagi saaks härra Masing kõigest aru.

Kõledasilmine kirik, valged müürid hommikujahedas kaugelt vaadagi külmad, sealsamas kahe kuuskederea taga. Ja nüüd läheb rada otse kõrgest jõekaldast üles härrastemaja-esisele ringteele välja. Tee- ringi keskel salk kõrgeid kollaselaigulisi saksamaa kuuski vastu halli taevast. Ja kuuskede ning klaastrepi vahel jäme tulp klaaskuuliga, mis peegeldab siitpoolt päikesevalgust ja sealtpoolt majaakende hom- mikusi tulesid.

Ikkagi saaks härra Masing kõigest aru. Muidu poleks jo mõtet olnud tullagi!

Valgustatud akendes paistavad lauasistujate varjud. Tal on seal selts- kond koos. Bayer ütles, et tal on ilmast ilma külalised. Jumal nendega. Mind nad ei koorma. Ainult teda ennast.

Ja ikkagi saaks tema kõigest aru.

Nüüd puhutakse lamp söögitoas äkitselt ära. Nojah, sest suur valge on ammu väljas. Äsja keskpaigast kollendavalt läbipaistev maja sulgub külmade hallide klaaside taha, mis peegeldavad halli taevast. Ja ome- tigi saaks härra Masing kõigest aru! Muidugi saaks! K e e g i, kes saab, p e a b j u olemas olema!

Oh, k õ i k saavad natuke aru. Muidugimõista. Bayer ütles silmapilk: «Oioo! See on jo otsekuu papa Klopstock *persönlich!*» Ja Theodor tea- tas isegi kasuisale: «Tema on kirjutanud mitu oodi, mille kohta võiks ütelda: see on maakeelne Pindaros!» Ja kodurahvas on ka mitmest asjast aru saanud. Kui ma neile mõnikord mõnda olen ette lugenud. Taat võttis imestuse pärast piibu suust ära, kui mina neile lugesin:

Siis, kui vana Kikka Jaaku

Laulab oma maja eessa:

«Teele, teele, linnukesed ...»

Ja ema Anne hakkas valju häälega nutma, ükskord mullu ühel mihk- likuuõhtul, kui ma olin neid vaatama tulnud... Aken oli lahti ja taevast õhetas üleval Jakobi katuse kohal ja hakid kädistasid tornis. Ja ema oli varrastel kampsuni üles võtnud. Sooja kampsuni, minule, selle tüütu kõha pärast... Ja ta hakkas valju häälega nutma, kui mina nende kambri madala lae all lugesin:

Nii kui valguse allikas

Seisab austud laulja

Oma vendade keskel ...

Emad on imelikud... No misasja tema... Nõnda et igauks saab oma- moodi millestki aru. Aga üleni, keelest ja värsist ja rütmusest, kuni selle asjani, mis seal sees peab olema ja millel nime ei ole, Pindarosest Vöidumaa karjaste a-la-lu-la-lo'ni, kõigi minu pillihäälte, kõigi minu püüdmiste põhjani — kes teine? mitte keegi hing! Jumala eest! Kas Rosenplänter saaks? Ei. Antagu talle pealegi ühe parema keele- tundja au. Sest paljalt seda tema ongi. Tema ebaleks ja arutaks, kas

JAAAN KROSS

minu fleksioonid ometigi õiged saavad olla, ja kratsiks minu inessiivide pärast kukalt, sest need ei ole pärnakate omad. Ja Knüpfper? Tema võiks mulle ütelda, kas minu karjaste alliteratsioonid on genuinsed või ei ole (arvatavasti ütleks tema, et ei!). Aga kõige asja hinda igapidi ära määrata — seda nemad ei võiks. Imelik: keel on olemas (ja missugune keel!), rahvas on olemas (ja mitte sandim, kui teised rahvad tema põlve sees oleksid), ja minu laulud on olemas, aga laulude paigalepanijat ei ole tepts... Peale selle üheainukese mehe... Jumal tänatud, et tema meil siiski on...

Ahjaa: temal olevat nende minu pisikeste Anakreoni ümberpanekute kohta mõnda arvustavat ütlemist olnud (Rosenplänter kirjutas mulle) ja sellepärast pole «Beiträged» neid ka esialgu ära trükkinud... Olgu, olgu. Need olid jo nii tähtsusetu katsed. Asjata Rosenplänter neid talle saatsi. Ja asjata mina neid Pärnu läkitama hakkasin... Ma mäletan, kuidas nemad sündisid... See oli gümnaasiumi priimas. Ja Karl luges mulle parasjagu moraali. Et mina lakkuvat oma Issandast antud talendid armetul kombel maha (sest ka gümnaasiumi priimas tuli mul teinekord õllepruukimist ette). Ja mina olin hilja õhtul Karli juurde läinud ja öömaja palunud, et kilavate silmadega ja õhetava näoga ja õllele-haga mitte isa-ema silma alla minna. Sest nemad oleksid sellest suurt meelegaiget saanud. Karl elas jõe ääres ühe kalakaupmehe majas üüri-toas ja temal oli selle poolest vaba olemine. Ja Karl laskis minu sisse ja hakkas mulle sealsamas moraali lugema. Aga tema pisike raudahi hõõgus sooja ja joodud lake tõusis mulle pähe otsekui Nike tiibade sahin ja mul oli vintis mehe andeksandva üleoleku tunne. Ja siis tulid Anakreoni väikesed värsid mulle meelde. Ma võtsin Karli eest laualt paberilehe (ta oli selle peale paljaid naisi joonistanud) ja pöörasin selle puhta poole esile ja tahtsin talle (kuna ta kreeka keeles üsna tume oli) saksa keeles kirjutada *Alle Acker trinken* ja nõnda edasi. Aga sealsamas turgatas mulle meelde, et mispärast peaksin mina seda talle saksa keelde ümber panema, kui tema jo üsna viisakat maakeelt mõistis pursida ja kui mina temaga tihtipeale kiusuks maakeeles rääkisingi! Ja ise-ärnis — kui neidsinaseid värsse ometi veel mitte keegi ei olnud maakeelde panna proovinud! Ma mäletan: ma pigistasin silmad kinni ja tundsin jõu tuksumist randmetes ja vaimu kohisemist otsaesise taga. Mo nägu hakkas vaimustusest kirvendama. Justkui oleks vana Anakreoni pronksikarva habemeoras ennast minu palet nahast välja ajama hakanud... Ja ma võtsin sule ja kirjutasin:

*Põllo-maa on joomas,
Maada joovad metsad,
Oja annab juua
Sinimere suule.
Päev on joomas merda,
Kuu on joomas päeva,
Mind mo sõber sõimab,
Et ma juua tahan!*

Siis pöörasin ma paberilehe Karli joonistatud paljaste graatsiatega ümber. Mul oli nendega kuidagi tegemist. Mitte ainult, et mul ühekor-

JAAN KROSS

raga häbi ja mõnu oli neid vaadata, sest nad olid imeosavasti ja suure asjatundmisega tehtud, kuigi vähem graatsiate kui Bolderaa saunatüdurukute moodi. Igatahes tulid ka need teised väikesed Anakreoni värsid mulle just parajal silmapilgul meelde ja ma kirjutasin üle Karli joonistatud paljaste kõhtude:

Härgadel on sarved

ja nõnda edasi —

*Meestel — neil on mõistus.
Kuhu jäävad naised?
Mis on naistel? Ilu!
Naine, ilus olles,
Võidab tulda ära.*

Mina mõtlesin sealjuures (päris iseenesele ütelda) seda tuld, mis mind naistesoo küsimusest mõeldes aina sisemiselt põletas. Aga ma ei teagi õieti, mida Anakreon sellega mõtles ja mida härra Masingul minu salimidele ette oli heita. Ahjaa: et *kõik pidid tahtma meil koledasti vara koledasti küpsed olla!* Umbes seda oli ta ütelnud, nagu ma Rosenplänteri kirjast aru sain. Ha-ha-ha-haa! Praostihärra ei pannud vist tähele, et ikkagi Anakreoni ja mitte kellegi koolipoisiga tegemist oli... Sest ise peab tema jo heast rüübist lugu pidama küll. Ja tema nooriku kohta ütles Bayer, et see pidi tal olema — kuidas ta ütleski...? *Must viinamari kadakapuus!*

Suur hiilgama nühitud vasknupp ukse küljes. Künarnukini külm pihku võtta. Klaastrepi põrandalaudade naging minu astumisest. Kirjuks värvitud puldanist korjudega aiatoolid paremat ja pahemat kätt. Ma teen söömatoa ukse lahti ja vaatan lävelt kohvilaualistele otsa. Nendele, kes nägupidi minu poole on. Ja siis torgatab mulle meelde, et ma unustasin uksele koputada. Mõned mind vahtivad näod on omas imesuses naljakad ja ajavad mulle naeru peale. Naeruga võideldes ja viitsemata temast päriselt võitu saada tümitan ma oma kümnenaelase rännusauaga (selles sauas on jo tõepoolest natuke prohvetikspüüdmist ja natuke irvitust prohvetikspüüdmise üle), tümitan ma oma sauaga vastu härra Masingu söömatoapõrandat. See on unustatud koputuse asemel. Nüüd pööravad ka need, kes seljaga minu poole istuvad, oma kaelad kõverasse ja vaatavad mulle otsa. Ma ütlen, sest ma võin täiesti kindel olla, et nad saavad siin kõik sellest aru:

«Tere hommokut, härrased!»

Täna hommikul, nende klaastrepiuksel — mina...

4

Oi püha Gennaro, ma ei mõista esimesel silmapilgul ülepea mitte, mis asi see on, mis mind teda ainiti vaatama sunnib. Sest ta ei tee midagi erilist. Ta seisab lihtsalt uksele ja noogutab kergelt, just nagu kõikidele ja just nagu kõigepealt siiski mulle kui majaprouale. Ning

JAAN KROSS

alles silmapilgu aja pärast taipan ma, mispärast kogu meie hommikulaud, kaasa arvatud ma ise, hetkeks üllatusest tummaks jääb. Sellepärast, et on hoopis ilmvõimatu seda poissi tema välimuse järgi seltskondlikult paigale panna.

Tema vanus on mõni aasta üle kahekümne. See on mulle minu pika siitmaa-kogemuse tõttu esimesest pilgust selge. Kuigi ma lõunapoolsete rahvaste nägude järgi oleksin teda tema kõrgest kasvust hoolimata veelgi nooremaks arvanud. Aga siitmaa seisuste latreisse ei mõista ma teda kuidagi lükata. Olgugi et mina Otto kõrval äraarvamata hulgal kõige mitmekesisemat siitmaa rahvast näha olen saanud. See poiss pole ei aadlik, ei literaat, ei pürjer, ei antvärk, ei töö-, ei maamees. Võib olla, et midagi neist kõigist.

Kitsad, kaunistest äratallatud linnakingad. Õige kaatsale kulunud valged tudengipüksid, ärakantuse ja vileduse kohta siiski üsna puhtad. Tumehall vatlane talumehekuub. Isevärki rohmaka raudpandlaga, poolteise vaksa laiune nahkvöö kõvasti vöö. Keskelt lahku soetud ruuge maamehejuus õlgadest saadik. Nii pikk, nagu ma noorematest ainult mõnel vennastejutlustajal näinud olen. Ja nende juuste all punakate põsepartade vahel nägu — iseenesest kahvatu, aga loomu poolest ümarik noor matsinägu: isekad kulmud, jäme nina, väheldane tundlik jonnakas suu. Ja imelikult ägesinised silmad. Otse niisama sinised kui sini-ohaka õied, mida Otto äsja oli oma külalistel soovitanud noppima minna. Nii sinised silmad, et veider on pikemalt nende sisse vaadata... Aga naeruväärt ei ole tema oma veidruse kiuste siiski teps. Vaid kõigepealt üllatav. Ja Ottole paistab tema õieti hea tuttav olevat. Mida ma küll sugugi imeks ei pane, sest nende inimeste hulk, kellega tema ilmast ilma õiendab ja tegemist teeb, on äraarvamata. See käib kerjustest ja väejojksikutest ministriteni ja keisriõue kõrgemate aukandjateni välja. Viimasteni suureltjaolt, nagu ma aimama olen hakanud, nende tema vabamüürlase-sidemeid mööda... Nõnda et Otto laseb paremat lauaotsa koha võrra edasi nihkuda ja paneb selle Petersohni iseenese ja professor Jäsche vahele istuma. Jah, Otto asub tema tulekul ju koguni kohvilauda tagasi ja laseb endale uue tassi täis kallata. Mis selgesti näitab, et ta temaga huvitavat jutupuhumist ette näeb, koguni nõnda huvitavat, et see ära tasub taevakiviga jandamist pool tundi edasi lükata.

Ja siis istub see mees, see poiss on küll palju õigem ütelda, Otto paremal käel ja mina istun vasemal, ja nad räägivad omavahel. Otto pärib ja see poiss vastab — ikka Rosenplänterist ja tema «Beitragedest» ja teistest lehtedest ja Sonntagist ja siis miskisugustest Soomemaa metsavaimudest. Ja mina silmitsen seda poissi Otto terava profiili kõrvalt ja näen: tal on õieti alles pärine lapsenägu. Aga üks imeliselt enesekindel nägu. Enesekindel mitte argusekrambi pärast (nagu noortel poistel teinekord ette tekib, kui nad autoriteetsete vanemate inimeste ligidale juhtuvad), vaid vabalt ja iseenesest mõistetavalt enesekindel. Ta kuulab Ottot väga tõsiselt ja vastab talle täpselt. Ma näen Otto näost, et vastused on küsijale meele järgi. Sest muidu on Ottol moeks varsti vastaja kallal tänitama ja ironiseerima hakata, nagu oleks see halvastiõppinud leeripoiss. Aga seesinane noor mees tõmbab Ottot kuulates oma lennukad tuhkjad kulmud tähelepanust kokku ja ajab omas mõt-

tes vastust vormides alumise huule torusse ja vastab siis korduvalt nõnda, et Otto silmanurk mõnumügest vilkuma läheb. Ja kui Otto korraks ühe rämedama tiraadi (vist jälle tsensor Moritzi aadressil) lendu laseb — eks ta pea ise teadma, kelle ees ta endale seesugust lubada võib ja kelle ees mitte, siis näen ma, kuidas selle poisi parem suunurk tuksatab. Aga ta ei lausu musta ega valget.

Otto rüüpub kohvi, topib oma merevahust piibu täis, paneb tule külge ja pakub hõbedasest tubakatoosist ka sellele poisile tema pisikese sirgevarrelise piibu sisse. Aga see raputab pead ja urgitseb põuest õieti kulunud seapõie ja paneb oma piibu sellest täis. Ja kui ta piibu põlema on räksinud, tunnen ma, et tema piiburohul on hoopis teistmoodi lõhn kui Otto kanastertubakal. Selle poisi omal on õieti maameeste hariliku pinutaguse lõhn, aga ühe imeliku magusa uitsuga, nii et ma tema käest küsin, mis tubakat tema küll tõmbab. Ja tema vaatab mulle üle Otto hõredate hallide juuste (sest ta on ju päratu pikk poiss) oma ehmatavsinise pilguga otsa ja ütleb läbi suitsupilve, et see peab olema maatubakas tema kodukohast Wõidomaalt (ma ei tea, kus see on), aga kibuvitsa õielehtedega segatud. Ja mina tunnen, et ma tema vastust õieti ei kuulegi, vaid lähen tema otsavaatamisest Jumal ise teab miks üle kogu näo ja kaela punaseks, nagu oleks mind kõige laudkonna ees mingisugustelt ebasündsatelt mõtetelt tabatud, ehkki ma midagi kõlvatut ei mõtelnud — veel mitte, püha Gennaro, sa tead seda ometi nii kindlasti, et ma ei tarvitse seda sulle vanduda. Ja ma ei ole ometi enam noor plikavasikas, niisuguste seast, kes asja eest teist takka muudkui punastavad ja kahvatavad, ega ole mina ju ka veel oma naise-ea kustumise alguses, kus seesugust mõnedega niisama järjesti pidavat juhtuma. Ja ma ei teagi, kui kaua mina oleksin seal niiviisi lõkendanud, kui vana Jäsche poleks oma viltust nina selle poisi poole pööranud ja öelnud:

«Ahaa! Nüüd tunnen mina teid ära. Muidugist. Teie olete seesama poiss, kellest Hezel mulle paari aasta eest rääkis, et temal pidi üks üliõpilane olema — kõige imelikum poiss, kes tal iiales on olnud...»

«Ei tea, mille poolest siis just kõige imelikum, kes tal iiales on olnud?» küsin mina — ohtramate sõnadega kui tarvis —, et varjata oma näo häbitegevat õhetust sõnade taha.

«Kõige korratum, kõige kangekaelsem ja kõige andekam,» ütleb Jäsche ja pilgutab kottis laugudega silmi.

Oma suureks kergenduseks (ja see laseb minu punastamise sedamaid tagasi mõnata) panen ma tähele, kuidas sel poisil nende Jäsche sõnade peale põsenukid kergelt roosaks tõmbuvad. Ja ma mõtlen: kulla poiss, sinu enesekindlus ei olegi nii taevas teab kui kindel...

«Jäsche,» ütleb Otto ja kraaksatab hääle puhtaks, nagu tal moeks on, «kui ebapedagoogiline sina oled! Kõige-kõige-kõige-kõige! Üks nii noor mees ei ole eluilmas kõige! Ei kõige rumalam ega kõige targem!» Ta tõuseb püsti:

«Härra Petersohn, tundke ennast nagu kodus. Kella kolme ajal sööme meie lõunat. Tulge kella kuue ajal minu juurde. Kell seitse juuakse meil kohvi. Cara toob teile ja mulle kohvi minu töötuppa. Meie ajame seal tassi ja piibu juures juttu. Nägemiseni! Cara või keegi

näitab teile, mis siin vaadata on. Aga siin ei ole jo õieti mitte midagi...»

Sedamaid tõuseb seltskond minu järel lauast, kodakondsed lähevad oma talituste manu ja külalised kes kuhu nagu harilikult. Otto korjab oma taevakivid lillelaualt kotti ja marsib oma töötuppa. Jäsche läheb klaastreppi, istub puldanist tooli, paneb sigari põlema ja hakkab edasi lugema maailmatut manuskripti, mis tal kolmandat päeva seal pörandal hunnikus on, tont teab kelle kirjatöö miskisuguste bütsantslaste kohta, mis Sankt Peterburist Ottole arvustada saadetud. (Ja mille arvustus tal ka juba valmis pidi olema, aga millele Jäsche oli tema kirjutusetas enne tagasisaatmist peale sattunud.) Proua Jäsche otsustab keebi õlule võtta ja järve äärde kõndima minna. Antonit ootab tagauksel juba sadulasse pandud Hector nagu iga päev. Tema läheb ratsutama, täna vist kuskile Palamuse poole. Major Adlerberg ronib üles oma tuppa leiba luusse laskma või läheb Caroline, Ottilie ja Eleonorega salongi kaarte mängima. Siis kostab sealt lõunani majorihärra naerupöörinat ja valjusid lamedaid vaimukusi, nii et aknaklaasid on hädaohus ja tapeedid pleegivad ära... Hollmann veab koolmeistrid Otto viipe peale talle tema töötuppa järele. Sellal kui Otto seal menuuride ja happyklaasidega oma taevakivide kallal õiendab (tõtt ütelda on see ju ikka veider küll), sellal arutavad nad siis külalaste lugema õpetamise meetodika ja koolikatsumise küsimusi.

Kõik lähevad laiali. Ainult Anita ja see Jaak jäävad keset tuba seisma. Ja mina ka. Anita astub väikese, talle endale vist märkamatu sammu minu poole. Anita on kena laps. Mitte küll ilus. Natuke liiga läbipaistev. Aga toredate tumehallide silmadega ja just selles eas, kus ollakse ühel silmapilgul uje plikanääps ja teisel sõnakas neiunäkats. Ja ta astub märkamatu sammu minu poole. Ma tean, mispärast. Sest ta tunneb ennast selles inimesi täis majas lihtsalt üksi olevat. Ja tunneb seda õigusega. Sest ta ongi õdede poolt üksi jäetud. Ikka sellesama sümpaatia pärast, mida ta varjamatult minu vastu tunneb. Ja veel enam hoolitsuse pärast, mida mina talle osutan. Ah Otto...? Otto püüab kõigi tütardega õiglaselt ühesugune olla ja on kõigiga aeg-ajalt südamlilik (aeg-ajalt, ütlen ma), aga kokku võttes ikkagi rabe ning jahe. Tal pole ju lihtsalt kodu jaoks aega, kuigi ta küll iga päev, kui ta eemal on, mahti leiab meile kirjutada, imelik inimene... Nii et Anita on siin majas igatahes üksi. Peale selle soojuse, mis meie kahe vahel valitseb. Võib-olla minu poolt pisut-pisut koguni nende teiste kiusamiseks... Ja praegugi astub tema sammu minu poole. Ja mina astun sammu selle poisi poole, kes on natuke nõutult lillelaua juurde seisma jäänud ja silmitseb Otto taevakividest lauaklaasile kleepunud pori. Mina astun sammu tema poole. Sest ka tema peab end siin talle tundmatus ja iseenesest haralises majas üksi tundma. Nähtavasti tuli ta Otto juurde mingites kirjandusliikkudes asjades. Nagu siin küllalt käiakse. Vaevalt ta palja uudishimu pärast Tartu linnast kohale vantsis. Nagu siin küll ka enam kui küllalt on moeks võetud käia. Ei-ei, tema on siin ilmsesti asja pärast. Ja tunneb praegu selles võõras majas võõrastust...

Ma astun tema kõrvale. Ma tahan küsida, kes tema õieti on. Ma tahan, et ta mulle oma siniohakaõie karva silmadega veel korra otsa vaataks... Ja enne, kui ma midagi ütelda jõuan, vaatabki ta mulle

silma ja ma tunnen (püha Gennaro, ma olen ju peaaegu et vana naine — ei-ei, mitte otseses mõttes vana, muidugimõista, aga elu ja maailma ja inimesi näinud naine, keda ühe arusaamatust seisusest poisi sinised silmad ei tohi ometi hämmeldusse saata!), ma tunnen, et ma punastan uuesti... Ma otsin oma pilgule meeleheitlikult suunda — kuskile mujale, kuskile mujale vaadata kui neisse ägedatesse põhjatasinistesse poisisilmadesse. Ma vaatan maha ja näen (ega näe) laua kõrval aaroni kepi potti, mis on Ottost sinna pörandale jäänud — iial ei pane ta midagi, mis ta teisale on asetanud, õigesse paika tagasi! — ja see poiss tuleb minu pilguga kaasa, taipab ja tõstab lillepoti mingi kohmaka osavusega pörandalt lauale:

«Kas... nõnda?»

«Oojaa!» ütlen ma, peaaegu h ü ü a n ma vabanenult. Sest äkitselt tean ma, mis ma pean tegema. Ma ütlen:

«Anita, ole kallid, näita härra Petersohnile kirikumõisa. Aga pane endale mantel selga, et sa ei külmetaks. Anita kipub meil sagedasti kõhaga hädas olema...»

«Mina ka,» ütleb see poiss ja naeratab kohtlaselt ja püüab mu pilgu kinni, nii et mina jälle pean kõrvale vaatama.

«... Ah teie ka? Jah, Anita õige sagedasti. Anita, näita härra Petersohnile järve ja parki ja paadisilda. Ja kirikut, kui ta tahab seda seestpoolt vaadata. Võtmed on võõruses naela otsas. Aga järvele ei tohi sina minna. Kui härra Petersohn peaks sõuda soovima — noored mehed tahavad ju teinekord —, siis t e m a võib muidugi küll. Ükskõik, misuguse paadiga. Ja olge kella kümne ajaks tagasi. Anita, sa tead, isa pahandab väga, kui sa pole viiulit harjutanud. Ja kui härra Petersohn midagi lugeda tahab — raamatukogu on seal, sellest uksest. Ma näitan teile pärast. Aga nüüd ma pean...»

«Jah. Muidugi, suur tänu, proua. Nägemiseni. Eks kõnnime siis aga natuuri vaatama, preili...»

«Minu nimi on Anita.»

«Ja mina olen Jaak.»

... *Mina olen J a a k* — ütleb see poiss nõnda, et ma miskipärast peaaegu ehmatan. (Alles sel silmapilgul saan mina teada, mis tema eesnimi on.) Kuid nõksatan mina õieti sellepärast, et... et Anita ütles oma nime talle muidugi nagu l a p s, aga mina ei saa kuidagi aru, mismoodi tema talle enese omaga vastas: J a a k... (Tema peab siis üks studeerinud eestlane olema. Issand, kui huvitav! Kust niisugune võetud on? Niisuguseid ju ei ole, peaaegu et ei ole ju!?) J a a k, kui iga enam-vähem haritud inimene oleks tema asemel ütelnud: «*Aber ich bin Studiosus Jakob Petersohn.*»

«Jaa, ma juba kuulsin, et Anita. See on ilus Itaalia nime. See on Anna. Mis tähendab heebrea keeles armu. Itaalia maal öeldakse Anita. Teie proua ema pidi ju olema...»

Nad lähevad läbi klaastrepi välja.

Ah kolmeteistkümneaastast Anitat peab see poiss iseenesestmõistetavalt minu tütreks... Nojah. Tema tähelepanelikkus ei ole just hiilgav, teadku ta pealegi, et Anna tähendab heebrea keeles arm. Ja kuigi

ta laseb Anital ees minna, ei märka ta teps teda mantli selgatõmbamisel aidata. Mul on sellest natuke kahju ja natuke hea meel...

Aga mina pean nüüd... mida ma siis õieti peangi? Issand, ma pean endale ometi ühe inimesemoodi kleidi selga panema!

Ma ruttan siiasamasse magamistuppa. Ma tunnen, et ma hingeldan. Püha Gennaro, mis see siis nüüd minuga on?! Ma silmitsen ennast peeglist, siin sellessamas looklevaraamilises trümoos, ja mulle tuleb heameelest naer peale! Muidugi, kõik suvepäevitus, õues talitamisel ja väljade vahel kõndimisel saadud, on mu tõmmul näol näha. Aga mu tuklasest jumest, mis siinmaal üsna haruldane, kumab mu põskede hõõgumine praegu selgesti läbi ja annab mu näole iseäralise süva... Ja ma küsin eneselt, rõõmsasti ja kavaldades ja teadmatust mängides: *mis asi see minuga küll õieti on...?!*

Ma tõmban rõivakapi lahti. Silmapilguks lähevad mu liikmed jäigaks — ehmatusesest Otto kolme ülikonna pärast, mis ripuvad seal nagu suured tumedad linnud, hall, pruun ja must, nagu kolm suurt tubakalõhnalist lindu, kolm surnud lindu... Huhh! Siis astun ma oma üheksa kleidi vahel valikut tegema, ja see on hõlpsam, kui ma tahaksin, palju hõlpsam... Kolm kleiti on vanad kodused kalsud, kolm on liiga tumedad ja talvised, aga praegu on ju ikkagi veel peaaegu et suvi, on ju ometi! Ülejäänud kolmest jätan ma halli prunelli kohe kõrvale, sest see on mul tüütult sageli seljas olnud, aga täna tahan ma midagi vähem igapäevast... Ka oma helesinisest siidist õhtukleidi heidan ma pärast silmapilku viivitamist siiski kõrvale. Selle, mis paljastab õlad ja rinna kaenlaaluste kõrguseni ja millel on kolm kunstlilledest pärga seelikul. Ka selle... Nii et see, mis mulle lõpuks kätte jääb... (Lõpuks on muidugi narr ütelda, kui sul paljalt viis viisakamat kleiti on, aga näiteks Kursi Schubbe proual, kelle mees pole mitte praosti poolegi, on neid vähemalt tosinajagu. Ma tean, ma tean, et see pole ülepea tähtis, aga tõsi on ikkagi tõsi.) Nii et see, mis mulle lõpuks kätte jääb, on mul-lune väikeste puhvkäistega viini kleit, suureuudulisest kollasest siidist kleit, mis samuti jätab õlad parajalt katmata ja mille sirgel kaeluseserval on kunst-teeroosidest pärg. Aga ei, see on liig — ka see on täna ikkagi liig. Mh... Aga mispärast olen mina selle kleidi siis enesele ülepea hankinud — enesele Otto käest välja luninud (iseäralist lunimist ei olnud selleks küll tarvis, aga ikkagi... Siin käib üks tume vaevasähvatus mu südame alt läbi ja kaob jälle ära), mispärast olen mina selle kleidi siis enesele ülepea muretsenud? Mispärast olen ma ära kannatada võtnud, et meie pastoriprouad ka seda juba aasta eest oma praostiproua seljas peaaegu et kõlvatuseks arvasid... nõnda et ma seda ainult Tartus Klingeri ja Žukovski juures kanda söandasin, niisama nagu seda helesinist, mida ma Äksis kordagi pole selga panna julgenud. Aga täna siin kodus on ju ikkagi ka see kollane liig... Ei, mispärast?! Kui ma ihaldan üks kord siinsamas nende metsade ja väljade ja seinte vahel natuke särada...!

Ma tõstan kollase kleidi riidepuult maha ja surun ta enesele vastu rindu ja vaatan peeglis iseenele otsa ja ümisen (võib-olla on riimimine mulle Otto vemmälvärssidest külge hakanud — ta loeb neid ju aegajalt kodakondsetele ette) ja ümisen vist mingil Kreutzeri viisil, aga iseenele sõnadega:

JAAN KROSS

Ma ei pelga, ma ei pelga, ma ei pelga!
Panen selga! Panen selga! Panen selga!

Ma tirin oma hommikuse roosa kleidi seljast ja linase särgi ka, mis selle all on, ja võtan pesulaekast peenikese poomvillase lavendilõhnalise särgi, hoopis madala väljalõikega särgi, mis iseäranis nende kleitidega kandmiseks ilma õlapaelteta õmmeldud on. Ma ehmatan natuke, kui mulle silmapilguks paistab, nagu oleks see mulle rindadest pisut ahtamaks jäänud, kui ta aasta eest oli... Siis tõmban ma oma viini kleidi särgile peale, ja kui ma ikka veel millegi pärast erutuses üle öla peeglist vaatan, tajun ma äkitselt: ma olen täiesti valutult ja koguni iseenele märkamatult kaheks jagunenud — kaheks sootu isemoodi tundvaks ja mõtlevaks naiseks, olgu nad pealtnäha kui sarnased tahes, kas või nõnda sarnased, et see isegi peegli ära petta võib! Jah, ma olen jagunenud selleks naiseks, kes peegli ees rutates ja arusaamatu ähmi pärast kaenlaalustest kergelt higistades ennast riidesse seab ja oma toredad tumedad juuksed merevaigukarva kilpkonnakammiga kuklast kõrgele tõstab ja nõutute näppudega oma põskede õhetust silitab ja keeleotsaga huuli limpsib ja kaalub, kas ta ei peaks neid punasemaks võõpama, kui nad tal on — alkannapumatiga, mis tal kuskil unustatud laekas ja topsis peaks leiduma —, ja sellest ometi loobub, sest paraku paneks vähemalt proua Jäsche seda otsemaid tähele ja teeks sellest tingimata valjusti juttu. Jah, ma olen jagunenud selleks siinpool peeglit rabelejaks ja tolleks, kes seisab teisel pool klaasi ja muigamisi jälgib, mis esimene teeb... Ja too teine näeb esimese põhjani läbi — niisama selgesti nagu klaasi, mille taga ta ise on, kõik ümberriietuma ruttaja pooliti pärise ja pooliti pähevõetud huviõha selle poisi, selle õpetatud matsi, selle iseäraliku Jaagu vastu... See peeglitagune paneb seda naeruks. Muidugimõista. Laidab seda koguni. Teisiti ei saagi niisugusesse lapsetempu suhtuda, Jumal hoidku. Aga siiski hammustab see teine endale huulde (et ta pumatist loobus, võib seda teha, kartmata hammaste punaseksmäärimist) — hammustab endale huulde mure pärast, mis siis nüüd edasi saab? Ja muuseas: see, mis nüüd edasi saab, huvitab ka ööjäril kiiruga sukki ja kingi vahetajat üpris väga, aga ei mitte hoopiski mure, vaid ainult tulise uudishimu pärast. Aga küsima ei hakka kumbki teiselt midagi. Sest klaasist nende vahel ei kosta küsimused läbi nagnii...

Ometi, kui esimene nüüd (kõige ilusamad roosad pitskoesukad ja kõige uuemad, küll juba pisut äratallatud, kõpskontsaga ja rohelisest safiannahast kingad jalas) raamatukogu poole tõttab, et vaadata, kas pole sinna Ottost või külalistest laokil kõiteid ja tarvitatud kohvitasse ja piibutuhalademeid vedelema jäänud, libiseb teine temaga hääletult ühes. Tühi peegel jääb magamistuppa seisma. Aga nähtamatu klaas tuleb nendega (või meiega — kuidas ma pean ütlema) nende (või meie!) vahel kaasa...

Teel meenub esimesele (oi — mulle — teisele — meile, püha Genaro, minu segadus ei vaibu, vaid suureneb!), et Leena ja Kai ootavad pleekleelise asjas perenaise käskusid ja et mul kollasest siidist viini kleidis, mille kaeluseäärel teeroosidest pärg, ometi veider on köögi- ja

JAAN KROSS

pesutoapoole peale askeldama joosta. Ma hüüan söögitoast köögi poole koridori:

«Minna! Minna!»

Ja kui Minna oma targeldatud tanu ja naljaka kortsus näo (Otto ütleb: nagu närtsinud kartohvlimugula) söögituppa pistab, jagan ma talle raamatukogu ükselt tarvilikud käsud välja: et leelist kolmandiku jagu rohkem võetaks ja loputusvesi nõnda kuum oleks, kui käed vähegi kannatavad! Sellesinase majapidamise asjus kõigi tema igapäevaste tarvidustega olen mina äkitselt kanget ettevõtmisvaimu täis — minu peeglitagune mina sosistaks, kui ta saaks: sest sa tahad oma agarusega midagi ette heaks teha — midagi, mida sa veel ei kavatsengi, aga mida sa tead halva olevat . . .

Enne, kui Minna koridori tagasi tõmbub, vaatab ta minu oma väikeste vesiste silmadega vilksamisi üle ja küsib ühekorruga uhkuses ja ehmatuses:

«Kes isandarahvas ennast nüüd õige on meile tulema määdinud?!»

«Kõik on juba kohal,» ütlen mina ja panen raamatukogu ukse enda järel kinni.

Suur Chateri kappkell näitab kolmveerand kümme. Nad peavad varsti-varsti tagasi olema. Ja teadagi on raamatukogus kõik just nõnda, nagu ma arvasin. Ma kalkan Adlerbergi ja Jäsche ja Otto ja ei tea veel kelle haisvad piibupõhjad ja tuha ühte vasktuhatoosi kokku ja pühin suitsetamislaua ja raamaturiulite ääred hanetiivaga üle. Ma laon laokile jäetud köited kirjutuspuldile sirsesse virna. Kappidesse tagasi panema ma neid ei hakka. Sest Otto tõstaks siis tingimata kisa, et midagi on jälle valesse paika sattunud. Kas ma seda vähe kuulnud olen . . . Ma pühin tolmu ja seisatan akna all. Klaasi taga on kümme sammu püगतud muru, mille peal hommikune tuuleviru väristab paari pruuni lehte. Siis tulevad sarapuud, suured, paarikümneaastased, liiga vanad, et veel korralikke pähkleid anda, ja siis paistab kaldanõlva alt veski samblavöödiline palksein ja laastukatused. Ja tamm üle jõe ja tammipealse jalgte kollane käsipuu läbi jõekohina . . . Sealtpoolt peavad nad ju tulema. Aga veel neid ei ole. Veel teda ei ole . . . Ja ma tunnen: mina hakkain aina enam selle naiseiga üheks saama, kes siin toas hanetiivaga askeldab, ning aina vähem tollest klaasitagusest hoolima. Too on muidugi siin, seda küll. Ta on koguni kahekordselt siin — ma näen teda nii paakil topeltakna ruutudes kui raamatukapi ukseklaasis. Ta vaatab mind kahelt poolt. Ja ma pöördun seljaga topeltaknas olija poole ja silmitsi tolle poole, kes raamatukapi klaasis on (võib-olla sellepärast nõnda, et esimene on selgem ja teine ebamäärasem). Ma küsin:

«Mispärast ei peaks mina seda tohtima?! Istuda siin raamatukogus ja juua tass kohvi ühe studiosusega, kes küll vähe veider paistab, aga seda huvitavam on, et ta oma talupojakuuega maskeraadi teeb, ja kellest minu mees ometigi silmanähtavalt lugu peab . . .»

«Minna! Minna!» hüüan ma söögituppa (võib-olla ka selleks, et mitte tajuda, kuidas minu klaasitagune mina mulle ütleb: kuule, nüüd tõstad sina oma mehe lugupidamise tema vastu iseendale õigustusks . . .).

«Minna!»

JAAN KROSS

Ja kui Minna ilmub, ütlen ma: «Kanna hoolt, et värsked kohvi tulele pandaks!»

«Jah, proua. Kui paljudele ja kuskohda kästakse kohvilaud katta?»

«Seda teen mina ise. Jajaa. Mine juba!»

Minna vajutab lõua rinnale ja vaatab mind oma valgete ripsmete vahelt ja läheb, muidugiteada. Ja mina viin puhvetist kaks tillukest kuld põhjaga prantsuse kohvitassi (kaks tükki mul neid ongi) raamatukogutuppa lauale.

Viimasel silmapilgul tulevad mulle kõiksugu ideed: et ma oleksin pidanud ehk hoopis oma kannikeselõhnalise kölnivee valima (mis pärast siis, narr, kui ma juba roosilõhnalise olin valinud, sest mul on ju need teeroosid kaelusel!) ja et ma oleksin võinud põllu äärde joosta ja siia lauale väikese musta marmorvaasi sisse siniohakaid noppida; kui ta tuleb, oleks hea olnud näha, et ta silmad on nendega tõesti täpipealt ühte karva...

Kell on pool üksteist. Kui Anita nüüd külmetab? Aga miks peaksin mina närvitsema, olgugi et ma pole kaksteistkümmend aastat midagi niisugust teinud... Mida?! Mida?! Kas ma pole enam kui küllalt külalistega kohvi joonud, ka nelja silma all — Viru-Nigulas ja Tartus ja siinsamas! Issand, mina ei ole ju ometigi ori, vaid olen vaba otsekui üks väike kuninganna, nagu Ottol kombeks on ütelda. Kas pean mina tõesti iga elustava huviõha korral kelle tahes noore mehe vastu eluaeg enesele kisendama: ei! ei! ei! *Mina naeran niisuguse kohuse peale!* (Minu klaasitagune vaatab mulle tummas etteheitel silma: Issand, kust tulevad säherdused koledad sõnad ja vulgaarsed küsimused?) Ma pole kaksteistkümmend aastat enesele mitte kui midagi lubanud, peaaegu mitte kui midagi, aga täna...

... Aga praegu tõuseb mul süda erutusest kurku, sest ma näen läbi akna: nad tulevad üle tammi. Anita tuleb tippamisi ees (ei tea, kus nad küll nii kaua luusisid!) ja tema kõnnib poole aeglasemal ja poole pikemal sammul Anita selja taga. Nad kaovad akna vaateväljast ja silmapilgu on mul tunne, et ma peaksin neid ometi jälgida võima... just nagu selleks, et takistada neid suudlemast, kui nad peaksid seda katsuma... (Päisipäeva ajal keset kirikumõisa õue — Issand, mis rumalused võivad inimese peast läbi vilksatada!)

«Minna! Too nüüd kohvikann siia!»

Siis hõõgub kohvikann laual klaashelgestega tikitud mütsi all ja see poiss astub söögituppa sisse. Ja ma tunnen, kui ma talle raamatukogu uksele vastu lähen — püha Gennaro, kõige ärevuse kiuste olen ma enesel täiesti pihus! Ma tunnen seitsmest või kaheksast aastast, mis ma temast vanem olen ja mis mind kurvastama peaks, ma tunnen neist koguni iseäralikku mõnu — enesekindluse pärast, emaliku üleolekutunde pärast, mis nad mulle selle isepärase poisi suhtes annavad. Ma heidan pilgu oma Klaasitagusele, kes vaatab mind veigeldes läbi Prévost' romaanide kuldse seljakirja, ja ma tajun ta mõtet: *kuidagi peab ju ennast trööstima, et ei olda enam kakskümmend kaks või kolm...* Hea küll, hea küll, aga olgu mina vaadanud elu kui kõrvalt tahes — läbi Euroopa-reisijate tõllaakende, läbi Sankt Peterburi kaubakaste akende (läbi «Imperiali» numbritoa akende, Jeesus Kristus...), läbi Viru-Nigula ja Äksi köögi- ja lastetoaakende — ma olen teda siiski

JAAK KROSS

üsna mitmest küljest ja mitmesugust näha saanud, nii et ma ütlen päris rahulikult ja kumedalt:

«Oi, härra Petersohn, teie olite nii kaua patseerimas, nagu oleks meil siin ei tea kui palju vaatamisväärt asju leida...»

«Ilus järv on teil siin,» ütleb tema tõsiselt ja vaatab aknast välja, et kas see siit toast ka ära paistab või ei, «ja Anita viis minu ligi Kukulinna — seda suurt kivi vaatama.»

«Õigus, teie olete ju mütoloogiliste asjade spetsialist...» ütlen ma, sest kuulsin hommikulauas ühe kõrvaga, et tal mingi mütoloogiaga tegemist on. «Muuseas,» ütlen ma (Jumal teab, ma ajan ehk midagi segi, aga millegipärast tundub mulle hea olevat seda ütelda), «muuseas, kui teile paistma peaks, et... praost ei pea niisugustest asjadest küllaldaselt lugu, siis on see täielik eksitus, sest...»

«Muidugi...» (ta lõikab minu lause lihtsalt pooleks) «nõnda ei mõtle tema ilma peal. *Rahvapärimumustest* peab tema vägagi lugu. Ainult eestlaste *rahvalaulude* kohta on tema ütelnud, et need on tulevikku, need on edasijõudnute ja mitte meie asi. Sest et meie kõik oleme algajad. Aga see on midagi muud.»

«Väga armas, et see teil nii selgesti teada on. Aga jooge nüüd meie jaheda järvetuule peale üks tuline kohvi.»

Ma olen istet võtnud ja tema niisama. Ma kalkan tassid täis ja pakun talle hõbedasest toosist ilusaid sinakaid suhkrutükke.

«Täna, ei.»

Ta tõstab pika koiva üle põlve ja kui säär põlvekedrale toetub, saab kitsastes hatustes tudengipükstes sääremuskel nähtavaks. Ja võib-olla tuleb see mulle tema rohutuustiga pühkida püütud, kuid ikkagi porijuttidega kingadest meelde: kui see poiss tormakas tujus on, võib tema raginal ja vuhinal läbi räga uhada nagu noor põdrasõnn. Aga tema tõstab jala üle põlve ja rüütab auravat kohvi ja teeb seda nii iseenesestmõistetavalt, nagu oleks tema igapäevane tass mitte ainult kullatud põhjaga, vaid läbinisti kuldne... Ja sealjuures puhume meie juttu. Ta on kellamehe poeg Riia linnast. Nii et seisuse poolest ei olegi tema ei tea mis skandaalne — mina arvasin tema kuue järgi, et tema võib päris adra tagant välja olla karanud. Ja ülikooli on tema mullu pooleli jättnud, sest temal polevat olnud seal midagi arukat õppida... *K u i d a s ? !*

«*Sest, kallis proua, kõik see humanitaaria, mida seal välja valatakse, on suuremaltjaolt mitmesaja aasta vanune skolastiline praht...*»

Hea küll, hea küll... ma satuksin ebakindlale pinnale... ja muidugi-mõista pole see kõik tema poolt midagi muud kui noore inimese mõõdu-tunde puudus, tõi küll, tiivustatud enesekindlusest, mis tõstab selle üsna ebaharilikule kõrgusele, nagu mulle näib.

«*Aga mispärast käite teie selles oma nii isearalikus riides? Eks ole, te annate ju mulle minu uudishimu andeks?*»

Ma küsin seda tema käest nii mahedasti ja nii huvitatult, kui ma vähegi oskan. Sest tema veidrusel peab tema jaoks sügav tähendus olema. Ma olen peaaegu valmis tema suurt soonilist kätt silitama, et lisada talle julgust. Aga tal pole seda tarvis. Ta palub luba piipu põlema panna. Ta ütleb:

«Kui proua nõuab teada minu filosoofiat — hea küll: mina tahan selle riide läbi üles kutsuda: *jäägem oma juurtele truuks, jäägem ise-*

enestele truuks! Ah kas seda siis alati nii väga tarvis on? Kui inimese elu tarvis on, siis rahva elu küll mitte vähem, minu meelest... Aga ma olen ammust aega vaadanud, kuidas eesti rahva haritud osa, see imevähene, mis teda imekombel siiski sigineb — möldri- ja opmanihakatus-test ma ei räägi —, kuidas see ise ära püüab kaduda, kuidas see suurtjaolt nahast välja poeb, et ennast maha salata. Jämedamad vaimud tunnistavad: priskema kannika nimel, filosoofilisemad pead ütlevad: paratamatuse pärast... Oli näiteks üks studioosuseisand Tartu linnas, minust mõni aasta vanem, Ploschkus, kes laulis, saksa keeles küll:

*Ich bin ein Este,
Hah, deutsche Bosheit, höhne nur...*

Aga juba on kuulda, mis temast saanud on...»

«Mis siis?»

«Pastorihärra, kes räägib oma lapsemugulatele, et nemad sakslased olevat!»

Härra Petersohni otsaesine on vihaselt pilves. Ohoo, mõtlen ma, koguni seesugune võib tema olla... Ja mulle tuleb mõte teda natuke kiusata. Seda poissi raasuke hämmeldada. Lihtsalt vaadata, kuidas ta reageerib. Ma ütlen:

«Aga härra Petersohn, kas see pole siis iseenesestmõistetav? Siin majas on ju ometi ka alati...»

Ta löikab minu lause pooleks:

«Härra praost ei ole vähemalt kunagi laulnud *Ich bin ein Este* — kuigi, muidugi... Nojah... Aga mullu juhtusin mina ühe studentide kambaga von Lipharti juurde Raadile (seal on suurepäraseid kunstitöösid rohkem kui kuskil mujal tervel Liivimaal) ja seal oli üks kolmeteistkümnepäevane poiss, kellest ma juhuse kombel enne kuulnud olin, Krüger nimi, Lipharti kulul kooliõppust saamas, Kaave mõisa aidamehe poeg. Aga kui mina temaga eesti keelt hakkasin rääkima, ütles tema, et *tema ei saa minust aru!* Ja minu ainus trööst ja lootus oli see, et ta läks sealjuures ise üle oma laia külapoisinäo tulipunaseks. Ja seesugust olen ma näinud iga sammu peal enamjaolt küll hoopis ilma punastamiseta. Ja sellepeale olen mina otsustanud: *keegi peab tulema ja olema, kes tõe väljanäitamiseks algust teeb! Iseenese eksempli peal.*»

Ta vaatab kortsus kulmul aknast välja kuuselatvade poole ja lükkab jonnaka lõua kullakarva pakenpardide vahel ette. Ma ütlen:

«Teie sõnadest on tunda, kui tuliselt teie seda võtate. Seda on tore tähele panna — siin maal, kus leigus au sees on.»

Ma ootan, et ta oma näo minu poole pööraks, aga ta ei pööra. Ta vaatab kuuselatvadesse ja vaeb minu sõnade tähendust. Või ei kuulnud ta neid ülepea mitte...?

Mul ei ole mingit plaani. Ma hingan teda sisse, tema rahunust ja rabadust, tema autoriteetide-eitust ja mässamise-jaatust, tema isevärki maguskirbet tubakasuitsu, tema ihu higisust ja noorust, ja järvetuult, mis ta juustepahmakaga on tuppa tulnud... Ma võin ju üksnes improviseerida. Ma ütlen:

«Kui meil siin Liivimaal karbonaarid tegutsemas oleksid, oleksite teie vististi nende seas...»

JAAN KROSS

Nüüd riiwab ta mind oma ehmatavsinise pilguga:

«N e e d on ju seal teie Itaaliamaal . . . Aga sütt ei põleta nemad vist mitte. Ma olen neist õieti vähe kuulma juhtunud.»

«Oi — teie ei ole kuulnud?» küsin ma õhinal. (Sest mina olen Otto käest karbonaaride kohta just hiljuti mõnda teada saanud. Et neist nüüd äkitselt Naapolis ja Prantsusmaal õieti palju pidi räägitama ja et nad pidid seisma oma mässamise kiuste mõndagipidi kristlikul ja koguni vabamüürlikul alusel.) Ja ma kummardan enese üsna tema ligi — tugitool, kus tema istub, on minu sohvast natuke madalam, nõnda et nüüd peab tema minu näo ja kaeluse sooja roosilõhna sisse hingama. «Karbonaarid on nüüdsed Itaalia tõevõitlejad — need, kes sealmaal tahavad iseenestele truuks jääda, linnades ja mägedes, igal pool. Nende lipukiri pidi olema — see võiks siinmaalgi sobiv olla, kas pole? — *Hundist rõhutud talle kättemaks!* Oodake» — ma kallan meie tassid uuesti täis — «meil peab siin olema ühe itaallase väike kirjatöö karbonaaride liikumise ajaloost.» (See peab tõesti seal olema, ma tean, Otto laskis mul endale ühe koha ümber panna, millest ta ise täpselt aru ei saanud.) Ma astun raamaturiuli juurde, ma vaatan oma kõige kütkestavama naeratusega üle öla:

«See on seal kõrgel, kas teie ei tahaks . . .»

Ta taipab hilinemisega, et peab mind aitama, ja tõuseb ruttu ning tooliga kolistades. Ta tuleb mu selja taha. Ma astun riuli ja tema vahelt kõrvale. Ma tunnen, kuidas mu kleidiõlg teda puudutab . . .

«See on seal üsna üleval, paremat kätt . . .»

Ta sirutab käe ligi lae alla. Ta on hiiglapikk poiss. Ta saab brošüüri sedamaid kätte ja hakkab keset tuba seistes lugema.

«Oi — teie oskate itaalia keelt ka . . .?»

«Ei.»

«Kuidas teie siis . . .?»

«Kui hoolega mõtelda, saab sellest ju enam-vähem aru.»

«Selleks peab küll erakordselt tark olema,» ütlen ma vaiksuses tunnistuses (ma olen tegelikult veidi rabatud ka) ja astun tema kõrvale. «Kelle kirjutatud see oligi?»

Raamat jääb tema kätte. Ma pööran selles mõned lehed tagasi. Mu sõrmed on tema sõrmedest pool tolli kaugel.

«Carlo Giuseppe Botta. Ei tunne.»

«Mina ammuigi mitte.»

(Järgneb)

Manivald Kesamaa

LUUD, LIHTSAMAST LIHTSAM

Me läksime mööda pruuni raba,
mis lõhnas eelkevadest,
tegema lihtsat luuda kaseraagudest,
vanamees ja mina.

See elatanud taat, aegadest koolutatud,
näol aastate jäljed,
ihus luisul teravaks noa,
mis sai haljaks.

Raagus kaski tuli meile vastu,
koore all veel puhkemata elu.
Sirged. Nõtked. Kõverad. Jändrikud.
Pikad. Peenikesed. Puud tuulepesadega.

Vits siit ja vits sealt.
Et igaüks oleks nõtked ja paraja pikkusega,
mitte liialt jäme,
mitte liialt peenike.
Muidu luud ei pühi.

Ja siis ta vestab nende otsad ära
kahelt poolt,
sobitades neid tihedalt üksteise vastu,
oma suurde krobelsisse kämblasse.

Paneb siis ette piibu ja istub kannule.
— Nüüd tuleb teha kaks võru,
ilusat, sitket ja tugevat.
Aga igaüks neid ei keera.

Mõned seovad luua kokku
traadi või nõõriga.
Mis luud aga sihuke on?!
Tal pole ju tegu ega nägu.

Luuavõru.

Selleks sobib ainult üksik,
otse maast üleskasvanud vits.

Ja nüüd hakkab ta seda vitsa otsima,
kummargil,
valge habe vastu pruuni kanarbikku.

— Eh! Selliseid vitsi ei kasva enam palju.
Teab, kuhu nad ongi kadunud?
Aga siiski — siin ta on!

Ja vanamehe silmi tuleb naeratus,
suur leidmiste rõõm.

Otse mulla lähedalt löikab ta selle läbi.
Vestab ettevaatlikult siledaks.
— Näe, nüüd tuleb ühelt poolt kraapida ära koor.

Ühe otsa võtab ta
oma konkslike sõrmede vahele
ja hakkab seda keerama.

Oks laguneb nagu lõimedeks,
keerdub kui köieks.
Mahl tilgub sõrmedele.

— Ja nüüd tuleb keerata see rõngaks,
vastupidi oksa tahtele.
Ikka teispidi. Ikka teispidi.
Nii, et minu tahe jääb peale.

Vaata, kui kena ta on!
Ühesugune nagu pärg,
kühmu ja mõhnata.

Ta hoiab luuda, kuni see kulub,
ja pärast seda jääb veel järele.
Hea võru!

Me läheme tagasi mööda pruuni raba,
eelkevadega,
kaenla all luud, mis lõhnab mörkjalt.

Ja ma mõtlen,
sina, kahekümnenda sajandi inimene,
suur ja võimas,
küberneetilise aruga,
oma käte, mõistuse ja viie meelega,
teed sa võimatust võimaliku,
seistes uute, kaugete,
ääretult tarkade maailmade lävel!

Aga teinekord sina ei tea
lihtsamatest lihtsamaid asju,
mis on siiski nii targad ja keerulised,
et paneb imestama.

Aadu Hint

VAIKNE MERI, LAEV JA LINNUD

Olen pärit rannakülast ja juba poisikesepõlvest peale merega sülitši koos olnud. Ometi ostsin enne Montrealis laevale asumist terve karbi tablette merehaiguse vastu.

Nagu arstid kinnitavad, etendavat merehaiguse puhul peamist osa psüühiline tegur — kartus. Seda viimast kinnitas ka enne reisi pihku sattunud sealtmaa entsüklopeedia, milles märksõna «Seasickness» all on muu seas öeldud: «The psychological factor is believed to be a paramount cause of seasickness. Some or all of the symptoms may result from anxiety at the loss of secure, steady body support.» (Arvatakse, et merehaiguse üks peamisi põhjusi on psüühilist laadi. Mõned või isegi kõik merehaiguse sümptoomid võivad tuleneda kartusest, mis tekib kindla, vankumatu jalgealuse kaotamise tundest.)

Meil oli kodus vanaisalt päritud kaks musta, tõrvatud paati: üks suurem, kahe purjega võrgupaat, teine hoopis väike, esipurjega rüsaapaat, millega meie, kolm venda veel alla kümne aastaste poisikestena Kuusnõmme lahest põhjaõngedega angerjaid püüdes oma esimesed rahad teenisime. Teistmete-ealisena sain võrgupaadis päriskalameeste seltsis mitu korda tormiga silm silma ja hammas hamba vastu olla, ilma et mingit merehaigust oleksin tundnud. Paadis — oli see omapere või omaküla meeste paat, üleval Vilsandi peal suures meres või palju aastaid hiljem iseoma paadiga Riia lahes Ruhnu ja Kihnu vahet sõites — iialgi pole ka kui tahes tige meri mind merehaigeks teinud. Aga kord noore kooliõpetajana suvevaheajal rannasõiduaurikul Kuressaarest Pärnu sõites hoidsin läbimärjana kogu öö kahe käega reelingust kinni, et lained mind üle parda ei uhuks, ja — toitsin kalu. 1938. aasta suvel olin kuu-poolteist kütjaks kolme tuhande tonnise kaubaaurikul. Barentsi merel hakkas tormama, üks suur laine lõi midshipis kajutite tammeuksed sisse, murdis puruks tekilasti toed ja pühkis üle parda enam kui poole tekile stouitud lauakoormast, nii et laev ohtlikult greeni vajus ja kapten oli sunnitud käiku vähendama. Kühveldasime sel ajal vahipaarimehega higist nõretades sügaval laeva põhjas meie jalge all taaravas kütteruumis sütt ahjudesse, polnud mahti hirmu tunda ega merehaigusele mõelda, siiski lonksatasin ka nüüd süte sekka suutäie. Paadis, olgugi mitmel korral palju enam ohus, polnud mul iialgi säärast asja juhtunud.

AADU HINT

Miks?

Paadis peaks ju hirm suurem olema, sest siin lahutab sind ainult tolline laud surmast, suures laevas aga kaitseb su elu tugev kokkuneeditud raudkorpus, veekindlad vaheseinad, kogenud kapten, tark, merekooli diplomitega varustatud juhtkond, soolaparki saanud madrused ja raadiosaatejaam, mis hädaohu korral tuhandete kilomeetrite taha SOS-signaale võib välja saata. Miks pole mul paati istudes ja roolipinni pihku võttes iial merehaigust meeldegi tulnud, Montrealis aga mööda landgangi suurele reisilaevale asudes, mille üheksa tekki, üheksa korrust tuledesäras üle sadamaehituste kõrgusid, kobasin julgustuseks tabletikarpi taskus. Ma ei oska sellele küsimusele vastata, võin ainult oletusi teha.

Sadamast lahkumisel oli laeval seitsmesaja inimese ringis. Siia kuulus arvukas meeskond ja ligemale nelisada mitmest rahvusest reisijat — prantslasi, inglasi, sakslasi, venelasi, ukrainlasi, leedulasi, lätlasi, mõned eestlased. Nende seitsmesaja hulgast, kes pardal viibisid, lasus kõige suurem vastutus mõistagi kaptenil. Jumal taevas, kapten laevas. Aga kui meenutada laevahukke, mis enne ja pärast «Titanicu» esimest-viimast reisi on toimunud, siis näib, et isegi väga kogenud kaptenil käib vastutus nii paljude inimeste eest mõnikord üle jõu — hoolimata suurepärasest, tehnika viimase sõna järgi ehitatud laevast, hoolimata kaptenile alluvast karastatud meeskonnast.

Paadis vastutab kipper iseene eest ja ainult kahe või kolme eest, kes temaga kaasas on. Väikese paadi kipper saab paadi purjede või mootori seadjateks valida inimesi, keda ta tõesti läbi-lõhki tunneb. Meie laeva meeskond oli kolmemehelise paadi meeskonnast sada korda suurem. Kett ei muutu sellest tugevamaks, kui ta lülide arvu sada korda suurendada. Keti tugevus oleneb mitte keti pikkusest ja mitte keti kõige tugevamate, vaid kõige nõrgemate lülide vastupidavusest. Chichester purjetas korduvalt üksinda üle ookeani, tahtis üksinda viibida mere ja taeva üksilduses, ise kanda enda eest kogu vastutust. Ma ei ole Chichester, ei ole ka Edgar Allan Poe' jutustuse norra kalur, kes ennast tormi aegu tunni külge sidus ja nii viisi laevalt ihuüksinda Maelströmi süngesse keerisesse viskus. Ma usun kollektiivi, tean, et üksinda on võimatu olla rindel sõdur. Ja siiski on hetki, mil ma kardan vastutuse jaotumist liiga suurele hulgale, kardan vastutuse-väärtpaberite liiga ohtrat turulepaiskamist, kardan vastutuse inflatsiooni.

Aga ehk on mu merehaigusel hoopis muid põhjusi, millest ma teadlik ei ole. Laevadel on teine õitse kui paatidel ja võib-olla ei suuda mu tasakaaluelundid suurte laevade õõtsu taluda, võib-olla kaotan ma laevas kergemini kui paadis «kindla, vankumatu jalgealuse tunde».

Ning kui jättagi tasakaaluelundid rahule ja otsida põhjusi üksnes psüühikast, siis ei tunne ma ju küllaldaselt oma alateadvust, kus mingi vana, vahest koguni pärilik hirm võib eriolukorras ohjad oma kätte haarata. Ei ole küll kuulnud, et mõni mu vanavanavanaemadest olnuks «Libahundi» Tiina, keda huntide sekka aeti. Ei ulatu ka teadma, et mõni mu vanavanavanaisadest oleks vandiraiujate tavade-kommetega vastu-ollu sattunud. Kes teab? «Sügav on mineviku kaev,» ütleb Thomas Mann, sügav nii üksikindiviidi kui ühiskonna suhtes.

See kõik ei tähenda, et olnuks mul võimalus kolmemehepaadis üle ookeani sõita, et siis oleksin tabletid ostmata jätnud ja laevalt ära paati kolinud. Ei, suur laev oli selleks liiga ahvatlev. Laev oli 176 meetrit pikk, 24 meetrit lai, laevas oli konditsioneeritud õhk, kaks ujumisbasseini, saun, raamatukogu, kino, muusikasalong-tantsusaal, mitu kauplust, oma ajaleht, suurepärane köök. Laeva tõukasid läbi veemas- side kaks võimsat sõukruvi, kummalgi järel kümne tuhande hobuse jõud, laeva dünamod oleksid suutnud tuledes särama panna märksa suurema linna kui mu koolipõlveaegne Kuressaare. Laev oli nagu liikuv loss, mis sõiduplaani kohaselt ööd kui päevad paarikümnemilise tunni- kiirusega ruttas kodumaa poole. Pealegi viibisin säärases lossis-laevas esmakordselt elus, ja mitte meeskonna liikmena, kellel on vaht ja kohustused, vaid kui reisija, kellel on küllaldaselt aega käes, et kaas- reisijaid tundma õppida, kinos, ujumas ja saunas käia, muusikat kuu- lata, võõrkeeli praktiseerida. Ning lugeda, lugeda. Merehaiguse vastu olin ennast kindlustanud, isegi ülekindlustanud, sest nagu laeval selgus, võisin siin tablette ka arstidelt saada. Oleks ainult lai- net...

Psühholoogid väidavad, et igas kartuses olevat ka annus ootust. Mööda Saint Lawrence'i jõge sõites oli asjatu tormi karta (loota), ka jõe suudmes paistsid veel mõlemad kaitsvad kaldad selgelt kätte. Tublisti üle saja kilomeetri laias Saint Lawrence'i lahes oli laev aga eelmise reisi aegu saanud nii valju tormi, et laeva moodsatest stabilisaatoritest olnud vähe abi ning enamik reisijaid oli merehaiguse käes vaevelnud. See Newfoundlandi saare ja Nova Scotia poolsaare vaheline veteväli on avaram kui Soome ja Riia laht kokku, ning korraks turgatas mul meelde see öö, mil ma kunagi ammu Kuressaarest Pärnu sõites tormi olin maitsnud. Saint Lawrence'i lahel polnud aga nüüd isegi õiget tuult, tormist rääkimata. Cabot' väinast välja sõites ja maa viimaste piir- joonte silmist kadudes oli ees laiuv ookean sama rahulik. Meenus Julius Oengo proosapoeemi «Üle Atlandi» algus: «Atlandi laine käib vaikselt, loodest ta tuleb... Laia ja lagedat vett läbistab mõtlikult laev.»

Elu meie laeval oli pigemini vilgas kui mõtlik. Reisijad viitsid aega

ujumisbasseinides, baarides, kinos, õppisid lektorite juhendamisel vene keele algeid või muusikasalongi tantsupõrandal vene rahvatantse. Mina õppisin komistamisi ära paar vene kadrilli sammu, mille eest mind nagu teisigi komistajaid, aga ka hästi tantsijaid laeva «Dancing Academy» humoorika diplomiga autasustati. Tabletikarpi ei tulnud meeldegi. Kodusel, keskmiselt kolme meetri sügavusel Kuusnõmme lahel olin näinud palju suuremaid laineid kui nüüd kogu reisi kestel keskmiselt kolme ja enamgi kilomeetri sügavusel ning Kuusnõmme lahega võrreldes määratul ookeanil.

Kaheksandal päeval pärast Montrealist lahkumist hakkasid pakpoordis paistma Albioni kaljused kaldad, üheksandal päeval jõudis laev Le Havre'i sadamasse, kus prantsuse reisijad pardalt lahkusid, kümnendal olime Londonis inglased kaasreisijatega hüvasti jätmas, üheteistkümnendal reispäeval surusime Bremerhavenis lahkumiseks nende sakslastest kaasreisijate kätt, kellega laeval olime tutvunud. Nüüd võttis laev kursi otse põhja, et Skagerrakki jõuda ning säält uutel ida- ja kagukurssidel läbi Kategati ja Taani väina Balti merre saabuda. Ning siin, teekonna kaheteistkümnenda päeva hilisõhtul meridiaani mööda otse põhjakurssi sõites see juhtuski. Mitte tormi pärast. Meri oli sama rahulik kui kõik need tosin ööpäeva, mis me Montrealist teel olime. Juhtus lindude ja laeva pärast.

Olin sel õhtul kajutis lugedes mahuka, huvitava raamatu viimasele leheküljele jõudnud, panin raamatu käest, tõmbasin üleriided selga ja läksin mööda sisetreppe üles paaditekile, et loetu üle järele mõelda. (Nüüd tagantjärele reisi üle aru pidades näib olevat selleski oma seaduspärasus, et ma laeval viibides nimelt paaditeki oma jalutustiirude paigaks valisin.) Laeva ühtlase kiirusega vees edasitormav vöör pahistas üles vahulaineid, laeva külgedel oli aga meri vaikne. Kui ookeanil paaril päeval veel juhtus siin-säääl nägema arglikult lippavat valgete jäneste karja, ilma et tuul neist ühtegi pärislaineiks oleks paisutanud, siis täna öösi oli meri laeva ümber päris tüüne. Tuul ei tundnud meie reisi vastu mingit huvi, magas kusagil Skandinaavia mäekurus trollinoorikute embuses. Oli ainult see tuul, mis tekkis laeva enese liikumisest, käigutuul, aga seda sai vööri tekiehituste varju hoidudes vältida.

Jalutasin vahel seisatades ja reelingule nõjatades pakpoordis. Reisi- jaid oli pärast laeva kolme sadamasse sissepööramist napiks jäänud. Võib-olla teistel tekkidel allpool ja sillatekil ülevalpool oli inimesi, kuid neid ei ulatunud ma nägema.

Järsku kostis vihin. See oli laeva lähedalt möödalendav rändlindude parv. Nad lendasid laevale vastassuunas, põhjast lõunasse. Laeva tuled andsid nende sulisrüüdele imeliku värvi, nii et raske oli neid ära tunda. Meie kuldnokkade suurused, vahest olidki lõunasse ruttavad kuld-

nokad. «Ikka, ikka lõuna poole, kus Egiptimaa», meenus lastelaul. Seal ei ole talvepakast ja kuulid, mis üle Suessi kanali lendavad, ei ole teile määratud, küllap oskate neist hoiduda.

Äkki tekkis parves segadus, sagin, ning kogu parv, muutes kurssi, viskus laeva poole, sööstis laeva sadade säravate tulede poole, tekki-
dele ja eriti siia paaditekile päästepaatide ja neid kandvate taavetite poole. Nad laskusid reelingutele, päästepaatide puldankatetele, nõõri-
dele, millega paadid olid taavetite külge kinnitatud, vaieritele, trossi-
dele, istusid parves kas või tekile. Noh, nüüd on meie laeval küll kümme tuhat reisijat, lasin silmad tekil ringi käia, nüüd on meie ujuv loss kõige arvukama reisijateperega laev kogu maailmas. Lindudele ei läinud see aga nähtavasti üldse korda, palju siin enne neid reisijaid peal oli ja palju neid juba oli pealt ära läinud. Peaaegu üheaegselt hakkasid nad rabelema, ringi keerlema, neid läbis nagu värin. Küllap taipasid, et suund ei ole õige, sest meie tuledesäras loss viis neid nende tõelisele reisisihile otse vastassuunas. Ning sedamaid olid nad uuesti lennus.

«Nii tugev vaist on lindel,
kes ikka teavad, kuhu!»

sähvisid meelde Marie Underi sõnad.

Küllap linnud teadsid, kuhu, aga veel enne, kui nad oleksid õigesuunalist lennuhoogu päriselt sisse saanud, viis tulede sära, mis oleks suutnud valgustada kunagist Kuressaare-taolist linna, neid jälle segadusse. Uuesti korrast tihenev tiibade sahin, ja jälle olid nad laeval nagu mitte alt merest, vaid ülevalt õhust paiskuv laine. Kavatsete meiega tagasi kodumaale tulla, küsisin neilt. Aga selleks pole ju õige aeg. Teie reis on ju tegemata. On alles sügis, kevadeni jääb veel mitu, mitu kuud.

Vaevalt nüüd mu jutu pärast, ent tõepoolest rabelesid nad end jälle laevalt lendu, et siia lainena, elusa lainena tagasi pahiseda. Vaesekesed, ei saa laeva ahvatlusest lahti, hakkas mul neist juba kahju, seda enam, et nad samas ka ise jälle taipasid, et siin pole nende õige koht. Uuesti laevalt lendu rabelemine. Mõned neist ekslesid tiibadega veheldes sillateki kandetalade taga, enne kui teistele järele jõudsid ja niiskesse pimedusse kadusid, ning oh õnnetust!, mõnekümne sekundi kuludes laeval tagasi olid.

Ja nii see kordus, kordus...

Ma pole enam teistmetes nooruk. Iga uus aasta — kui neid antud — viib mind seitsmekümnele lähemale. Illusioonide lapsehaigused peaksid ammu olema seljataha jäänud. Ma ei suuda pidada inimesi, ei ennast

AADU HINT

ega teisi, enam isegi alati mõistlikult headeks, kas või nendele enesetele kasulikult heatahtlikeks olenditeks. Ma olen jätnud hirmu või egoismi pärast paljugi tegemata, mida oleksin pidanud tegema — isegi oma kõige lähedasematele inimestele. Nüüd aga selle linnuparve rabelemist, laeva kursi ja nende tõelise reisisihi vahelist ekslemist nähes muutus mu süda imelikult raskeks. Vaevalt lindude pärast — võõra häda öeldakse kasvavat puu küljes —, olgugi nad meile hoopis suuremad sugulased kui kalad või putukad.

See elusate lainete õhust tekkidele pahisemine ning säält ärarabelemine tegi ka teiste reisijate südame raskeks, kes seda nägema juhtusid. Le Havre'ist tuli peale tallinlane, kellega me laeval paari päeva jooksul headeks tuttavateks saime. Tal oli kajuti aken lahti, kuulis tuhandete tiibade sahinat, pidas seda tõusvaks tuuleks ning tuli tekile ilma vaatama. Tuult polnud. See, millel laev praegu edasi kiirustas, polnudki nagu tavaliselt tormine Põhjameri, vaid pigem nagu ühegi lainevirveta tiik. Lained, elusad lained tulid õhust, meid kaugemal ümbritsevast tahmaselt pimedast ööst ning tõusid tagasi õhku, jättes laevale rabelema üha rohkem vastu tekitugede raudääri endid vigaseks peksnud linde, kuna nad koos parvega ei suutnud enam lendu tõusta. Aga lendutõusmisest poleks olnudki suurt abi, sest kogu parv oli peatselt jälle laeval tagasi.

Laeval polnud mingit õtset, tekil võis seista nagu kindlal maal, mul ei puudunud «secure, steady body support». Ometi meenus mulle Montrealist kaasaostetud tablettide karp. Ma ei läinud küll kajutisse selle järele, aga mida kauem ma tekil linnuparve lausa meeleheitlikuks muutuvat rabelemist-ekslemist vaatasin, seda raskem oli mul olla. Üha rohkem jäi endid vigaseks löönud suliskerasid tekile viskema, ilma et nad enam lendu oleksid suutnud tõusta, aga see ei takistanud parve ometi uuesti õhku tõusmast — ning tagasi laevale pahisemast.

Korraks vilksatas mus meeletu mõte: paluda kaptenit, et ta laeva veerand tunnikski lindude kursile pööraks, et neile vaestele ekslejatele pisut toibumisaega anda. Sama meeletu mõte, kui et näiteks vaikse ilmaga laevalt paatidesse asuda. Paadid on ju tormi puhuks — säärase tormi puhuks, millele suur laev enam vastu ei pea . . .

Ma ei saanud linde kuidagi abistada ning ei suutnud nende, meie kaugele sugulaste kannatusi ka kauem taluda. Läksin kajutisse ja heitsin pikali, nagu merehaiguse puhul soovitatakse teha. Hommikul polnud linnuparve enam näha, parvest mahajäänud laipu pühkisid madrused kühvlitele ja heitsid üle parda. Meri oli endiselt vaikne, laev sõitis kindlalt ettenähtud kurssi.

Jüri Üdi

IMEPÄRANE LUULETUS

Kaks ühekäelist meest on tule ääres,
(nad on seal vanasti) nad põletavad alet.
Neil pole nuga, pole saabast, mille sääres.
Veel pole õigust, ammu siis valet.

*

Kui liigutavad naelutavad pilgud
su vankrit, mida peatama ei pea,
siis tunned, et sa sulad, et sa filgud
ja lahustud. Kuid millesse, ei tea.

(Ei ole enam rohtu, mis sind niidaks;
sa surmalastega saad elus üheks pereks,
ükskõik mis jõud sind lahutaks või liidaks.
Kui tuled säält — siin kätt ei antz tereks.)

Humaanne haige varjundeid ei näita,
must-valgel niigi näha katkenud partii.
On hingelt ingel doktor, tahan väita.
Ta kitli all on vahest tiivadki.

*

mu elus on tunde mis mõlgita
ükskord söön seda usku kui lanti
olen kala mind enam ei tõlgita
ma ei uju ju igasse kanti

JÜRI ÜDI

ja ka lanti veel elavast eristan
(ise elus ja läikivat tõugu)
kuni tuleb hefk mil ma veristan
oma lõpuni laiali lõugu

rõngassärkides soomussonides
vahest seisate kalasabas
aga müts võtke maha selle ees
kes mu enda teadmata tabas

HOMMIK

ühest äärest jälle teise kiigub
hulkuv süda mille sees on vai
kuigi põhjas
süda-sinna kiigub
lõmmeleht see lõhkine ja lai

süda laia lehe alla kipub
aga järv on hommikuses rüüs
allapoole ripub
torkab silma tõusva päikse küüs
käsi tuksub

Erni Krusten

VARJUTUSLOOD

Memuaare

1

Rätt nagu tütarlapsele pähe seotud, seisin ma kivipõrandaga toas — keset põrandat — ja olin iga hetk valmis hirmukisa tõstma. Ema oli sel päeval linnas, mis minule oma ebamäärasuses tähendas hirmuäratavat kaugust. Isa töötas nagu alati rohtaias ja vanemad vennad olid just äsja õue jooksnud — läbi koja, mida mina nii koledasti kartsin.

Ma ei mäleta, et oleksin seda hiljem kunagi põlanud või peljanud. Aga tol päeval küll. Kusjuures selle ahastamapaneva hirmu põhjuski oli päevselge: seal, selles kojast, olgugi eesriide taga, seisis roheline astja, kuhu alles hiljuti liha oli soolatud — terve siga. Seost, mis valitses ema kaugeloleku ja lihaastja vahel, ei ole ma siamaani suutnud endale ära seletada. Kui ütleksingi, et sellest lihaastjast esimest korda just tol päeval hakkas mu teadvusse elule midagi vaenulikku ja võõrast immitsema. Kui lisaksingi, et ema kodusolek oleks mind selle võõra tunde eest kaitsnud.

Mu vanemad vennad ei tohtinud mind üksinda jätta. Nad olid minemas rohtaeda ja pidid minu kui kõige väiksema kaasa võtma. Nad hüüdsid mind, meelitasid, julgustasid, nimetasid argpüksiks ja naersid. Nad ähvardasid ja hirmutasid.

Ma lootsin, et üks neist tuleb, võtab mind käekõrvale ja viib läbi selle koja, sellest koledast astjast mööda. Õues ei olnud enam midagi hirmuäratavat. Päike, varjud, rohi, jalgrajad, puude krobelised tüved, tiik... Ma ei kartnud isegi vana vahtrapuupalki, mis vedeles maja seina ääres ja mida millegipärast Kristuse ristipuuks nimetati.

Nii ma seisin kivipõrandaga toas hulk aega, enne kui julgesin välja joosta. Kui olin vendade keskel — päikese käes — tundsin end päästetuna. Tillukesest künkast kastanite all maja ees jooksin ma alla rõõmuhõisetega. Puude varjust väljas, leidsin end murult. Noored hõbekuused, mitte palju pikemad kui ma ise, hakkasid kaasa jooksmas. Minuga jooksid kaasa kõik, ka tuul, pilved ja varjud. Nägin teed, õigeminijalgrada, kus kasvasid kuldtähed. Nemadki jooksid minuga ühes, mu järel. Ainus, mis maha jäi, oli mu hirm. Ja ainsad, kes ees jooksid, olid mu vanemad vennad. Kui nad mu silmist kadusid, kuulsin nende kisa.

Põõsaste taga asetses tiik. Piki tiigikallast kasvasid vahtrad, kahes

ERNI KRUSTEN

reas. Kohe teispool tiiki algas rohtaed. Mu vennad olid ootama jäänud sillal, mis üle tiigi viis. Kui nägin neid, hakkasin ruttama. Ja siis ma kukkusingi, langedes nägupidi millelegi, mis ei olnud ei muld, ei rohi ega kõdulehtede hunnik, vaid hoopis midagi tundmatut, hoopis midagi võõrast, mis selle võika lihaastja taas mu teadvusse veeretis.

Vennad jooksid kokku, kes kummardudes tundmatu tombu kohale, kes muretsedes, ega ma haiget ei saanud.

Siis ütles üks neist: «Part.»

Ja teine: «Juba haiseb.»

Ja kolmas: «Raibe!»

Sellest hoolimata pidid nad teda lähemalt uurima. Või just selle tõttu? Küllap olid nüüd nemadki kokku puutunud nähtusega, mida nad veel ei tundnud, nähtusega, mis neis uudishimu äratas ja samal ajal neid eemale tõukas. Nad ei pannud talle kätt külge; surma ei taheta puutuda. Kuid leidnud mingi orgi, pöörasid nad korjuse teisele küljele. Olin ikka veel püsti tõusmata, kápuli või põlvili, ja nägin nüüd kõigepealt idulehtedega vahtraseemet, mis surnud pardi alt nähtavale tuli ja järelikult laguneva linnu soojuses kasvama oli hakanud. Ent see teine, mullaga ja kõdulehtedega juba liitunud ja nüüd ootamatult maast eraldatud külg, kihis mardikatest.

«Vaadake, surnumatjad!» hüüdis üks vendadest.

Kuigi tundsin sedasama hirmu, mis mu meeli kivipõrandaga toas oli halvanud, oleksin ometi tahtnud neid kauemini vaadata. Aga vaevalt jõudsin näha nende musti punasetäpilisi kuubesid, kui nad endid jälle korjuse tiibade alla ja sulgedesse peitsid.

Siis võeti mul käest kinni. Mind tõmmati eemale. Me läksime ära, jooksime üle silla, jõudsime rohtaeda. Ja seal kerkis ootamatult mu ette kasvumaja, üleni päikeses särav — kuidagi taevalähedasena. See on üks mu esimesi ja ühtlasi raskeim lapsepõlvemälestus, mida hiljem analoogiad on värskendanud ja jälle värskendavad.

2

Tagasi vaadates ja meenutades selgub, et mind lapsepõlves kõige rohkem vapustanud sündmused on aset leidnud kas kevadel või suvel, üks isegi vahetult ülestõusmispühade eel.

Minu ema poolt vanaisa, kes elas Muraste külas ja seal surigi, oli meile ka sel aastal elusa vasika kinkinud. Teadagi mitte eluloomaks. Ent need küsimused asusid väljaspool minu mõttemaailma. Lapsele oli see suursündmuseks: väike vissi toodi külast ja paigutati suurde pooltühja ruumi, kus me ahjukütet hoidsime. Talle oli sinna oma aedik ehitatud. Ema käis teda seal mitu korda päevas jootmas. Olin siis alati ta

kannul ja kõrval. Pidasime ka siga, meil oli veel koer, vahel isegi kaks. Kuid ühegagi neist ei rääkinud ta nii südamlikult nagu tolle sõnnihakatisega.

Kas sellepärast, et see oli ta isa kingitus, et see oli toodud talust, sealt, kus oli möödunud ta lapse- ja neiupõlv? Mina olin liiga väike, et vasikal ema kombel kõrvade vahet või selga sügada. Mul ei jäänud muud üle, kui käsi lattide vahelt aedikusse torgata ja lasta vasikal oma sõrmi imeda. Ta oli kolmenädalane, juba nii suur ja ikka veel ilma hammasteta. Ta lakkus, imes ja möögis. See oli naljakas ja ühtlasi hea. Hea sellepolest, et hambutuna ei saanud ta ohtlik olla. Tundsin, et oleme mõnes mõttes ühetaolised. Ja kõige tähtsam: ta oli armas. Suhtlemine temaga äratas ja kasvatas sentimente. Need olid lähedased neile, mida olin tundnud koertega mängides.

Igal hommikul selgus ärgates, et ema oli ta juba ära jootnud. Kahetsesin, et olen nii suur unekott. Palusin, et ema mind ärataks, kuid ta ei teinud seda. Ja siis ühel varahommikul seisin ma jälle keset kivipõrandaga tuba, riietusin rutakalt ja arvasin end õigel ajal tõusnud olevat. Viimaks ometi! Suur kevadine koiduvalgus täitis aknaavasid, kuid põrand ja nurgad olid täis hämarust. Aseme alt kingi otsides kuulsin vasikat möögivat. Sellist häält tegi ta alati oma joomaaega oodates. Nüüd ei olnud mul enam mahti kingi otsida, läksin kivipõrandaga toast sukkis välja.

Puude panipaiga uks oli irvakil, sealt langes pimedasse kotta pikk püstiseisev valgus. Lükkasin ukse lahti ja nägin sedamaid kehast eraldatud vasikapead, panduna mingisugusele alusele, tõenäoliselt lauale. Ta vaatas mulle otsa, ta silmad elasid. Taamal ruumi sügavuses seisis mõisa puusepp, kes oma pärisameti juurest käis loomi tapmas. Vaevalt jõudsin seda näha, kui ema mul õlgadest kinni võttis, mind ümber pööras ja uksest välja saatis...

Mõne päeva pärast algasid ülestõusmispühad. Minule tähendasid need kõigepealt esimesi rohuliblesid maja seina ääres, krookuste puhkemist iluaias, selle kevade esimest teekonda läbi pargi, merd, mis oli jälle jäävaba või ujutas lahkuvaid jäälahmakaid, nii luikvalgeid nii siniselge taeva all.

Kevad ja ärkamine! Ülestõusmine ja elu! Aga vasikapea, selle silmad, mis mulle aastat seitsekümmend tagasi mitte midagi mõistes ja otsekui vastust oodates otsa vaatasid, pole jõudnud kuni tänaseni veel ära surra.

3

Kogu meie perekond, vanemad ja lapsed, armastas Musta, rohtaiahobust. Igaühel meist oli oma põhjus teda kiita. Ema ja isa käisid

ERNI KRUSTEN

temaga Tallinna turul aedvilja müütamas. Kord taheti emale linnasõiduks üks teine hobune anda. Ema keeldus. Ainult Must, sagedamini küll vana Must oskas linnas väärilikalt käituda; ainult tema ja mitte keegi teine oli nii tark, et Rannamõisa järsust kaldast allaminekul vankrit kõigest jõust tagasi hoida. Hoopis teistel põhjustel ülistas teda isa. Selgus, et vanal Mustal olid küllalt väledad jalad päästmaks oma teravkeelset peremeest purjus talumeeste käest. Tänuks selle vägiteo eest sügas isa Musta lakaalust ja söötis talle suhkrut. Väledad jalad olid meie Mustal ka siis, kui ta mõnikord, kõrvad lingus, ajas taga Amiid, eeslit, kellega härraslapsed ratsutasid.

Meile, aednikulastele, oli Must lihtsalt hea hobune. Ta laskis meil oma silmade kallalt kärbseid ära ajada ja tukka palmitseda. Me rippusime tal kaelas ja istusime seljas. Laste käest võttis ta palukesi ettevaatlikult ja targu, otsekui oleks ta selles asjas erilise kooli läbi teinud. Kord talle peost porgandeid söötes olin ise oskamatu. Ta võttis mu põidla hammaste vahele ja pigistas seda. Aga kuidas ta siis oma eksitusest aru saades kokkus!

Vana Must ei olnud ainult hea, vaid ka tark hobune. Oli lohutav teada, et turule sõites talle kotitäis värsket rohtu kaasa võeti. Seda rohtu niideti hilja tööpäeva lõpul, loojangu eel, siis kui päike, suur ja punane, allatulnuna rohtaia müüri taga leegitses. Niitis harilikult aiapoiss. Aiapoiss, see oli iga ja seisus. Need olid meheohtu noorukid, kes töötasid aedniku käe all aastat kaks-kolm, kuni kroonu nad ühel sügisel ära viis ja mööda maad-ilma laiali pillas. Teadagi ei saanud neist kõigist aednikku.

Enne mind oli neid juba mitu olnud. Neist räägiti, neid meenutati. Nad olid endist maha jätnud mälestusi, peamiselt naljakaid ja häid. Eriti sagedasti tuletati meelde kedagi Klaani või Glahni. Mille poolest too oli silma paistnud, ei tea. Erinevalt teistest ei olnud ta kohalik. Kust ta oli tulnud ja kuhu oli läinud, ei mäleta. Esimene aiapoiss, kes mind ise kukil kandis ja vana Musta selga aitas, oli August. August oli vallaslaps. Tema kasuisa ja ühtlasi lell oli kantnik, see tähendab poolorja, kes nädalas pidi mõisale kolm teopäeva tegema. See oli arukas, töökas ja tõsimeelne inimene. Tema kasupoega võis seevastu pidada naljameheks, kellel vähemalt laste ja loomade jaoks tõsist juttu ei jätkunud. Aga lapsed ja loomad olid ka ainsad, kellega temasugune võis naljatada. Teatavasti on ju huumor suurel määral armastuse ja usalduse küsimus.

Nüüd siis käis tema Mustale rohtu niitmas. Ja järgmisel päeval tuli tal aednikku asendada. Vahest oli ta üks neist, kellest isa ametipärijat lootis. Käib kroonus ära ja läheb edasi õppima, nagu tema, mu isa,

omal ajal ise oli Tallinna tulnud. Mulle meeldis see lugu: Balti jaamas seisid voorimehed, ta laskis ühel neist end Tartu maanteel asuvasse «Kolmekorstna» võõrastemajja sõidutada ja hakkas ametikohta otsima. Varsti leidiski selle ja mitte mujale, kui tookord Schnelli tiigi ääres asunud aiandis, mille omaniku nime tiik praegugi kannab. Maha jäi Järyamaa oma metsadega, lapsepõlv suitsutarega, karjasest isa, Türgi sõjast pidalitõbisena tagasitulnud onu, öitsilkäimised, hundid ja karud... Ja ema, kes hiljem Murastesse poega vaatama tuli, mere äärde läks, veepiiril vahtu nägi ja imestusest käsi kokku löi: «Sa püha jumal, südasuvel lumi veel maas!»

Mõtlesin sageli, missugune mu isa Tallinna asudes võis olla. Neil esimesil päevil. Kas samasugune kui August, vurrudemed ülahuulel? Et ta maalt ära tülles targasti tegi, selles ma ei kahelnud, sest ainult seetõttu saime meie, mina ja mu vennad, üldse olemas olla. Ometi tahtsin ma, et August maale jääks igaveseks, kogu eluajaks. Tuleb kroonust välja ja hakkab rohtaias tööle, veab Mustaga jälle hernehagu ja oalatte ja kõike muudki, mida ta seni oli vedanud...

Aednikumaja ees, mida igast küljest piirasid suured puud, oli ka valgetel öödel hämar. Aedviljakoorem toodi sinna juba öhtul. Kella kolme-nelja paiku rakendati hobune ette. Lapse uni ja öised hääled õuest. Hobune trambib. Siis hakkavad rattad veerema... Seda kaugenevat veeremist kuulsin nii mõnigi kord läbi une — muretuna ja kaitstuna, nagu see ainult lapsepõlves võimalik ja mõeldav on.

Kaubakoormaga käis linnas kas isa või ema. Harva läksid nad kahekesi ja veelgi harvemini võeti mõni poistest kaasa. Tookord oli linna sõitnud isa. Ärkasin hommikul võrdlemisi hilja. Jooksin kohe nagu tavaliselt rohtaeda. Leidsin Augusti kasvumajast, kus ta oli lõpetanud kastmise ja nüüd parajasti viinamaja õhuaknaid avas. Ta käis suviti päev-päeva kõrval paljajalu, naljatades sealjuures: saapatallad kuluvad, ta oma nahk päkkade all minevat aga aina paksemaks. Nähtavasti samal kasulikul põhjusel ei hoolinud ta suuremat oma jalgade pesemisest. Jah, kui nad just väga porised olid, siis käis ta nendega tiigis või laskis neile kannutorust vett peale. Need olid tal paljad ja mustad ka tol hommikul. Ja kentsakalt heatujuline oli ta ka. Teisiti see nagu polnudki võimalik. Pealegi sellisel kaunil suvehommikul, mil ta ise otsustas, ise tegi ja seetõttu end tavalisest vabamana pidi tundma. Kuid seal-samas varitseski teda saatus. Õhuaknaid avades pidi käima mööda küttekanalit. Sealt alla tülles oleks ta võinud kasutada väikest treppi, ent ta ei teinud seda — ta hüppas. Nõnda oli uljam. Mäletan väga selgesti, kuidas ta siis korraks aietas.

Kas oli valus! Ta naeris, ei tahtnud valust rääkida. Aga poole tunni

pärast oli jalg juba paistes. Pisut hiljem läks ta lombates koju, nagu tõsine ja võõrast karva.

Pärastlõunal, kella nelja paiku, kui isa oli linnast tagasi jõudnud, läksime emaga üle Veskimäe. Siitkaudu käisime vanaema ja vanaisa juures, siitkaudu tulid nemadki mõisa, sagedamini küll vanaisa, keda ma paremini ka mäletan. Ta oli suur kõhetu vanamees. Rääkis valju häälega nagu poolkurti, kuigi kuulis väga hästi. Vanaema oli väike, kuidagi silmapaistmatu ja vaikne. Arvatavasti oli kogu ta elu ilma suurema sõnaõigusega möödunud.

Seekord ei läinud me vanade juurde. Me tee viis meid Palkvale, sellesse rabaäärsesse kolmepäevatalu, kus August elas. Küllast välja jõudes leidsime tee asemel eest kaks sügavat roobast. Kahel pool kasvas põõsaid ja üksikuid puid. Kuused olid madalukesed ja madal oli ka taamtalt paistev mets. Rabamets! Seal ta siis oligi, esimene metsatalu, mida mu silm nägi.

Õueaeda, kus seisis hulk pakktarusid ja parajasti õitses põlduba, piiras tugev varbtara. Vaevast olime väravast sisse astunud, kui koer haukuma hakkas. Kuid ta ei tormanud meile vastu, vaid põgenes esmalt maja taha ja sealt edasi metsa, vähem kurjustades kui hädaldades, otsekui pererahvast koju kutsudes ja appi hüüdes.

Me jäime emaga maja ette seisma. Uksed ja aknad olid suletud, kedagi ei tulnud nähtavale. Me seisime ja ootasime. Ja päike lõõmas. Raiesmikkude ja metsatalude päike. Mesilaste sumin ei häirinud vaikust. Viimaks avas ema ukse. Me astusime sisse. Kui silmad õuest järele tulid, võisime näha palkseina ääres aset, kitsast puuvoodit. August lamas sellel pesuväel, üks aluspükste säärtest lõhki rebitud. Ta oli surnud, jalg üles paistetanud, sinine, täis kärbseid.

Kärbseid oli kõikjal. Köök sumises neist nagu õueaed mesilastest. Tillukese akna laual seisis pudel, kuhu oli villitud värsked mesi — koos kärbsega. Ema laotas midagi surnu näole. Siis me astusime toast välja, seisatasime korraks sumisevas leitsakus ja väljusime seejärel ka väravast. Meie kaugenedes tuli koer kodule lähemale. Seda võis otsustada haukumise järgi. Haukumisest võis järeldada sedagi, et tal ei olnud õnnestunud oma peremeest ega perenaist koju kutsuda.

Oli heinaaeg. Sellel kolmepäevakohal palavam ja halastamatum kui kusagil mujal.

4

Ühelt poolt piiras rohtaeda tiik, teiselt poolt kõrge paekividest müür, mis astangulisena otse tiigist algas või — kuidas soovitakse — seal lõppes. Istusin ühel neist astanguist, jälgides, kuidas jõuk, kuhu

ERNI KRUSTEN

minagi oma teada kuulusin või kuuluda tahtsin, metspartidele klaperjahti pidas.

Tiik oli siinkohal lai, pigimustal pinnal mõni harv päikeselaik, mis läbi sangleppade ja kaskede tungis. Kaks või kolm metslast seisis püsti paadis, tõugates seda edasi ritvadega. Veelgi rohkem jahilisi jooksis teisel kaldal, kus kasvas männik. Sealt kostis hasartset kisa, vastastikust süüdistamist, kamandamist, manamist. Kahetseti, et rünnakut oli alustatud liiga vara.

Pardid olid tulnud kiilrivis, ujudes rahulikult keset tiiki. Üks jõmpsikatest arvas, et neid oli tükki sada. Ta ristiti sedamaid lolliks ja naerdi välja. Kuid keegi ei hakanud eitama, et parte oli tööpoolest palju olnud. Ja ükski vise ei olnud tabanud! Paadist vaadati pettunult ümber ringi: ei ainsat tapetud ega vigastatud lindu. Vee peal võis näha ainult kaikaid ujumas.

Tiik oli siinkohal soosse rajatud. Ridvad jäid üksvalu mutta kinni. Kallas poiste jalge all vajus ja õõtsus, ähvardades murduda. Ei tea, kas pardi redupaik kaldaurus avastati juhuslikult või otsiti teda sealt nimme, aga korraga oli ta neil käes.

Kogu jõuk jooksis kokku. Paat tõugati kiiresti kaldasse. Vallandus taevani ulatuv võidukisa. Käes! Käes! Käes! Võib arvata, mis oleks juhtunud siis, kui poiste käsutuses oleks olnud mingi kellatorn. Tookord ma muidugi nõnda ei mõtelnud. Istusin teisel kaldal müüriastangul, jalad vees, ja elasin üle tundeid, millest ma siis veel ei osanud endale aru anda. Aga hiljem vägivalla juubeldades olen neid ometi seletada võinud. Poiss, kes pardi puujuurikate vahelt oli välja koukinud, nõretas üleni porist, kaasa arvatud isegi nägu. Ent ta naeris, nagu see on kohane päevakangelasele — suu kõrvuni lahti.

Part oli tabamisel hädakisa tõstnud, nüüd kostis taamalt vastuhüüdeid. Ühtlasi nähti neid siin-seal taas veepinnale ilmuvat. See õhutas jahti jätkama. Nägin, kuidas just äsja jõugu peameheks kasvanud poisivolask oma sõjasaagi kellelegi üle andis ja kuidas too pardi omakorda ühele paadisolijaist ulatas. Kui alust hakati minu poole tõukama, sain kohe aru, et olin kui kõige väiksem arvatud parajaks vangid hoidma.

Hoida elavat lindu käte vahel ja vaadata teda lähemalt oli minusugusele väikemehele mitte just igapäevane elamus. Tundsin meeli ärevaks ja hellaks muutuvat. Mu mõlema kae ja iga mu sõrme all tuksus midagi. Mis muud võis see olla kui süda, linnu süda. Süda sulgede sees — üksainus süda! Kummardusin ta kohale, lasksin kõrvust mööda kõik hirmsad ähvardused, mis minuga peaks tehtama siis, kui peaksin ta lahti laskma. Lahti laskma! Kuidas nad sellele üldse tulid ja tulla võisid? Arvasin, et temal mu käte vahel on olla sama õnnestav ja hea, kui minul

teda hoida. Seda, et ta kardab, et ta võiks karta, ma ei tahtnud uskuda. Aga hall kile, pilkenahk, mis iga natukese aja tagant pardi silmi kattis, ajas mind viimaks segadusse. Mida kauem vaatasin, seda rohkem arvasin selles hirmuavaldust nägevat.

Ütlesin talle, nii õrnalt, kui vähegi võimalik, et ma ei kavatse talle haiget teha. Mitte kõige vähematki. Kahetsesin, et mul polnud kolmandat kätt, millega teda paitada. Äkki hakkas ta rabelema — olin käte surve ta keha ümber miinimumini lödvendanud. Ta tahtis minna, ta tahtis põgeneda; jah, ta kartis, jah, tal oli hirm — hoolimata minu õrnusest.

Sel silmapilgul ei suutnud ma veel otsustada. Kuid tundsin, et jagan pardiga ta hirmu. See oli segane ja ometi tuttav. Olin seda kunagi varem tundnud, kunagi väga ammu. Samal ajal hüüti tiigi teiselt kaldalt: «Tooge see part poisi käest ära.»

Paati hakati minu poole tõukama. Oli viimane aeg. Ma surusin pardi vee alla, et ta vabaks saanuna võiks kohe sukelduda. Mu reeturlik teguviis — aga mis muud see tolle jõugu seisukohalt oli? — vallandas teisel kaldal sõimu ja sajatusi. Ma tõusin püsti. Paat oli juba üsna lähedale jõudnud...

Tänu väledatele jalgadele jäin nahatäiest ilma. Aga miski ei päästnud mind häbistavast mainest: küll on haledusekott, hakkab nutma, kui tapetakse.

Näete nüüd isegi, mis ajast alates mind juba sentimentalismoht ähvardab.

5

Meie korter asus ühise katuse all ja ühisel kojalt puusepa töötoaga. Puusepaga sain ma hästi läbi. Käisin palju kordi ta hõõvelpingi alt tulehakatiseks laaste viimas. Tegin sedagi pattu, et hiilisin ukse taha kuu-lama, kuidas vanamees iseendaga pikki jutte ajas. Neis monoloogides elas ta välja oma rahulolematuse, oma pahameele, kõik nurinad, kõik mured. See oli suur tõe jaluleseadmine, karm nagu viimsepäevakohus. Et ta kõik oma ülemad kupjast kuni mõisnikuni järjestikku läbi võttis, selles pole midagi imelikku — ta nahutas isegi oma eite. Ühesõnaga, ta käitus nõnda, nagu käituvad ja peavadki käituma kõik rahuarmastavad inimesed.

Sügisel, kui hiiu naised ja tüdrukud tulid mõisa kartuleid võtma, muutus puusepa töötuba kuidagi ühiselamutaoliseks. Muidugi olid seal voodite asemel hõövlilaastud ja saepuru, patjade asemel kasepakud. Nii või teisiti, neil päevil mu vahekord muidu nii koduse ja armsa töötoaga muutus võõraks. Hommikuti läksid kartulivõtjad muidugi põllule, kuid

ERNI KRUSTEN

kord juba pelglikuks muutununa püüdsin ma vältida isegi nende lõhna. Kui nad õhtuvidevikus, vitaalsed ja lärmakad, tagasi tulid, ei jätkunud mul julgust isegi enam kotta minna. Arvasin, et olin uudishimulik nagu kõik normaalsed lapsed, kuid mitte sel määral, et mõne tüdruku või naise porise seeliku alla sattuda. Muidugi mitte kogemata, vaid ootamatult kinni kahmatuna. Mulle aitas sellestki, et olin juba kord niisugusest hädaohust pääsenud. Ma ei eita, et sellestki oleks saanud omaette varjutuslugu, pealegi üsna pikantne ja päris ajakohane. Selline, mis ei pälviks enam kriitiku etteheiteid, et see pole mõistetav noorsoole. Jah! Jah! Jah! See kõik on õigemast õige, aga või siis mina oma toonases moraalisõgeduses võisin seda ette näha.

Kui talv viimaks maha tuli, algas mõisas pilpalõikamine. Tollal tehti seda käsitsi. Pilpalõikajad toodi linnast, ja nemadki majutati puutöö-
tuppa. Seal nad elasid ja seal nad oma pilpaidki kiskusid. Neid oli kaks meest, isa ja poeg. Isa meeldis mulle, poeg mitte. Ka tema ei paistnud minust hoolivat. Kui läks mööda, siis alati kas vilistas või vahtis üles lakke või taevasse. Ei kinkinud mulle ainsatki pilku ega sõna. Hoopis teistsuguseks kujunes mu vahekord ta isaga. See ilmnis juba meie esimesel kohtumisel. Nähes mind ajas ta silmad imestusest pärani, otsekui oleks ei tea mis ilmaimet näinud, ja küsis: «Noh, mis on — vähk või konn?» See küsimus tundus mulle liiga tark olevat, ma ei osanud midagi vastata. Ent sellest polnud vähimatki. Küsides seda nagu omataoliselt, oli ta mu usalduse võitnud. Oh, ja oleks ma siis veel teadnud, et ta kavatseb mind selle küsimusega edaspidigi üllatada. Oleksin midagi ehk välja mõtelnud või siis katsunud vähemalt selgusele jõuda, keda eelistada, vähki või konna.

Vana pilpalõikaja oli üks absoluutsemaid kiilaspäid, keda kunagi olen näinud. Käisin sagedasti vaatamas, kuidas ta pilpaid kiskus. Aga kord, kui ma jälle töötuppa jooksin, harjas ta oma lagipead kõige tavalisema riideharjaga. Ja siis küsis ta jälle: «Noh, mis on — kas vähk või konn?»

Minust ei saanud ka seekord vastajat. Pidin leppima sellega, et esinesin üldse kuulaja osas. Õhtuti, kui pilpalõikaja-poeg välja läks, jäi vanamees ahju kütma. Mulle olid need kõige meeldivamad tunnid. Mind ei keelatud tema juurde minemast. Harilikult istusin ma ta kõrval ahjupaistel ja kuulasin, mis ta räägib. Tal oli ümmargune nägu, mida ümbritses kaunis põskhabe. Et ta põsed ahju ees punetama löid ning ta hoolikalt harjatud lagipea aina hiilgas, siis meenutas ta mulle neid apostleid, keda ma vanema venna kunstiraamatutes näinud olin ja näha võisin.

Ühel õhtul jäin ta juurde kauemaks. Mäletan, et tol õhtul kohtles ta mind eriti isalikult. Istusin ta põlvel, mis tantsiskles mu all hüplevalt,

nagu oleks see kappav ratsu. Mitu korda pani ta oma pihast lõhnava käe mu pealaele. Ta paitas mind nagu kassi — õrnalt. Samal ajal ta aina jutustas, küll muinasjutte, küll mõistatusi, sekka lugedes peast tolle aja kohta uusima rahvaluule salmikesi.

Viimaks tuli ema ja hüüdis mind tuppa. Oli kätte jõudnud õhtusöögi-aeg. Isa ja paar mu vanemat venda istusid juba laua ääres, käed lambivalguse sõõris, näod sellest kõrgemal, poolvarjus. Ema läks veel korraks pliidi juurde, mina jäin seisma keset tuba, ikka keset seda kivipõrandaga tuba.

«Näe, kus meie pilpalõikaja tuleb,» ütles isa. «Viimaks ometi.»

«Mis sa seal nii kaua tegid?» küsis üks vendadest.

Ja siis see sündiski. Ootamatult nagu mingi ime läbi saabus ülev hetk: ma tõstsin käe, otsekui kavatseks kedagi paitada, sulgesin silmad ja — hakkasin etlema. Juba esimesed sõnad ajasid mu nina püsti nagu mõnel noorel poetessil; mind valdas õnnis joovastus. Algasin ühega oma mõistatustest, võib-olla sellepärast, et mõistatused olid meie perekonnas ema kaudu populaarsed. Koer, ahjuroop, kaljaastja, udu, sibul . . . Võib-olla küll. Ometi kaldun arvama, et teine põhjus oli kaaluvam: minu mõistatustes olid mõned tundmatud sõnad, mida ma alles sel õhtul pilpalõikaja käest kuulsin. Jah, need ahvatlesid. Tahtsin nendega hiilata. Lootsin üllatada. Ja üllatasingi. Vaevalt olin oma esimese numbri ette kandnud, kui ema, see perekonna mõistatuste-hing, kahe käega peast kinni haaras ja issandat jumalat hakkas appi hüüdma. Isa vaatas mind nagu taimekahjurit, üks vendadest muigas, teine vedas alguses kulnud kortsu ja puhkes siis äkki suure häälega naerma. Arvasin, et mu haletsemisväärne väljanägemine selleks põhjust andis. Tundsin, et olen ise mõistatuseks muutunud.

Ja siis tuli kohtuotsus, raske nagu tuukriülikond:

«Sa ei lähe enam pilpalõikaja juurde.»

Kulus palju aastaid ja veel rohkem päevi, enne kui ma oma apostlinäoga elukooliõpetajale suutsin andeks anda.

Olen vist pika vihaga. Vägagi usutav. Kuid ometi pole midagi imestada. Kui elu mu silmad avas ja mulle tookord tundmatute sõnade tähenduse viimaks teada andis, tundsin põletavat häbi. Kõige rohkem ema pärast, kellega mu vahekord oli armastav ja väga hell. Ta oli mõnikord avaldanud kartust, et suureks saades lakkan teda armastamast. Olin teda siis kallistanud, meehehitlikult lubades ja töötades vastu pidist. Nüüd ei tähendanud need töötused enam midagi. Olin kõik ära rikkunud. Ainult iseendale võisin seda kõike veel töötada. Tegin seda kõige sagedamini siis, kui õhtu- või öötaevas oma tähtedega aknast sisse paistis. Muutusin siis iseendalegi väikeseks ja lubasin hoiduda edaspidi

ja alati kõigest ja kõige väiksemastki, mis mind kuidagi häbistada võiks.
Ja sellest hoolimata!
Ja ometi!
Ja pealegi veel koolis!!

6

Mu ema, kes ise ainult lugeda oskas, pani koolile suuri lootusi. Tema arvates pidi kool andma kergema elu, puhtama töö, külluslikuma söögi-
laua ja inimlikuma inimese. Inimlikuma kui need, keda ta oma keskkon-
nas tundma oli õppinud. Ta austas oma isa, ent ei suutnud talle andes-
tada halastamatust ja julmust, mille kohta, tōsi küll, tal ei olnud roh-
kem näiteid kui üksainus. Üksainus, kuid seda drastilisem. Ühel päeval
nende suur õuekoer, kelle tõugu ei teadnud nimetada, oli otsekui pime-
dusega löödud. Kas ta ei tundnud oma peremeest, et julges selle käsku
mitte täita? Teda võtsitati kanu paha pealt ära ajama, ta ei teinud kuul-
magi. Teda võtsitati veel kord, seesama lugu. Ja karm talupoeg ei haka-
nud kolmandat korda käskima. Äkkvihas haaras ta koeral sõnalausu-
mata turjast kinni, tõstis ta kõrgele õhku ja viskas sealsamas talu õuel
asuvale kivile surnuks.

Ma nägin seda hirmsat kivi; see tegi rahutuks, häiris armastust, mida
ma vanaisa vastu muidu tundsin. Vaadates ta kätt, seda luist kätt, mille
pikad sõrmed raugalikult — otsekui krampi kiskudes — kadakast keppi
hoidsid, hakkas mul ebamugav . . .

Ema mõtles ja rääkis palju koolist. Oma esikpoja oli ta saatnud kunsti
õppima, teine oli justkui sündinud aednikuks-lillekasvatajaks. Mõisa
kartulimaalt oli ära pääsenud kolmaski. Kellassepa-amet on ju ka midagi
väärt, iseäranis siis, kui ametiõppijal tervis maatöö jaoks nõrk, huvi
valitud kutseala vastu aga harvakuuldud. Neljas? Ei tea veel, mis
temast saab, kas püssisepp või kaupmees? Aga kaks viimast tuleb kooli
panna. Linnakooli.

Polnud võimatu, et ema oma algelise maailmakäsituse juures koolilt
veel ühte imet lootis. Seda kõige suuremat ja üllamat. Ehk aga on või-
malik, et haridus annab inimesele vabaduse, selle päris vabaduse, mil-
lele ei hakka peale ükski hammas, olgu see siis mõisniku, muidu rikka
või koguni keisri oma?

Minu huvi õpingute vastu ei olnud võrdväertuslik ema lootustega. Ka
tema muretsemisega mitte. Rääkimata kõigest sellest, mida rahvalaulik
memme vaevadeks nimetab.

Teadmatuses, kuhu meid linnas majutada, oli ta kelleltki healt ini-
meselt kuulnud leivategijast, kes kostilapsi võtvat. Nõnda murti seegi
mure seda rõõmustavama tulemusega, et leivategija korter asus kooli-

ERNI KRUSTEN

maja vastas. Ainult üle tänava lipata. Mitte enam nõnda nagu vallakoolis: hommikul viis versta minna, õhtul sama palju tulla, olgu ilm mil-line tahes.

Alguses oli linn sisendanud eemaletõukavust ja õudu. Esimesel korral põhjustas seda otse tänava ääres asetsev keemiateshas oma põrguhaisudega. Kuigi istusin ema kõrval, kuigi aiste vahel oli meie hea Must. Ütlesin emale, et kardan, ja palusin, et me koju minnes sealt enam mööda ei sõidaks. Mu palve läks emale südamesse. Et vältida Mayeri tehast, tulime turult Paldiski maanteele üle Toompea rinnaku. Aga Pikast Hermannist möödudes ootasid meid uued koledused. «Ära vahi üles!» hoiatas ema omateada õigeaegselt, kuid ma olin juba vaadanud. Ja näinud — kõrgele kerkivat sünget müüri trellitatud akendega, nende taga üksteise ligi surutud näod, siit-sealt mõni käsi välja sirutatud. Sellele tuleks lisada veel niipalju: olen sündinud aastal 1900 ja võisin tookord kuue- või seitsmeaastane olla. Arvake siis juba ise. Leivategija köögi aknapoolses nurgas tundsin ennastki vangina. Teadsin ju küll, et linn ei tähenda ainult tehaseid ja vanglaid. Juba kellaspea-õpipoiss oli perekonna jaoks avastanud enamiku linna lõbuallikaist: tsirkuse, loomaia, kino, spordivõistlused, maadlusmati. See oli tema, kelle suust ma lapsena toleaeagsete kuulsate klounide ja kinokoomikute nimesid kuulsin. Üllatas, et ta neis oma lähedased vaimusugulased oli avastanud. Jäljendades neid õppis ta naerma.

Minule mõjus linn traagiliselt. Lohutavat kodulähedust pakkusid Kadrioru park ja rand. Mõnikord ma hulkusin järveäärsetel luidetel. See iseenesest üksluine maastik ütles mulle rohkem kui linn, ta majad, ta tänavad ja väljakud. Ma ei tea midagi haletsemisväärsemat kui äsja linna asunud maalapse suhe loodusega. Esimestest sügistormidest linnas sain ma teada sel kombel, et vesi koridoril kogu korruse jaoks olevast kraanist joogikõlbmatuks muutus.

Tollal oli Tallinnas Peetri plats, Peetri ausammas, Peetri võõraste-maja ja Peetri kaev. Mäletan, kuidas ma tormipäevil oma Peetrist ven-naga Peetri kaevust käisin vett viimas. Laupäeviti, kui ilm vähegi lubas, läksime Murastesse. See oli rohkem kui minek. See oli peaaegu jooks. Läbi metsade, üle heinamaade, mööda kõrgeid kaldaid, vaateväl-jaks meri ja saared. Kaksikümmend versta. Või rohkemgi. Kuid mis sellest. Mis sellestki, et teisel päeval tuli linna tagasi minna. Me käisime kodus ja kodukohas nagu janu kustutamas. Ja läksime jälle juba esi-mesel võimalusel.

Selliste asjaolude juures on üsna loomulik, et looduslootunnid mulle kõige rohkem meeldisid. Koos selle aine õpetajaga. Vanahärra Kalkun õpetas ka saksa keelt. Ta oli juba tookord hall, mitte sugugi vähem kui

kaks-kolmkümmend aastat hiljem, mil ma teda viimast korda nägin. Ta oli kogu kooli pedagoogide peres kõige auväärsem, kõige inimlikum, kõige heasüdamlikum, kõige isalikum ja kõige intelligentsem. Ta äratas usaldust. Olen kindel, et tema juuresolekul poleks keegi oma pisaraid häbenenud, veel vähem kartnud, et neid valesti mõistetakse.

Mäletan, et ta sulest oli ilmunud väike, tagasihoidlik ja arvatavasti ka märkamatuks jäänud kogu luuletusi.

Ma armastasin ja austasin seda inimest. Meenutan teda praegugi kõige paremate tunnetega. Ei salga, et olin tookord karikeerimishimuline jõmpsikas, ent mul ei tulnud mõttessegi järele ahvida ta kahetsemisväärset harjumust pükse kehitada, kuigi ta tegi seda üsna originaalselt — sarvedena püstiaetud põialde varal. Ta asetas need paigale, vaatas ringi ja alles siis järgnesid täidesaatvad liigutused, imeosavad ja välkkiired. Kas ta ise märkaski seda? Ja kes ütleb, millest oli see tingitud, harjumusest või vajadusest?

Ühel päeval tuli ta klassi udupildilaternaga. See käis pingist pinki, käest kätte. Me vaatasime mägijõgesid, orge, koski ja jäärakuid. Paljud meist nägid selliseid pilte esimest korda. Neid vaadati huviga. Oli ju seegi maailma avastamine. Avastamine ja avardamine. Esmanägemise rõõm! Ja tema, mu lemmikõpetaja, kes, nagu juba öeldud, oli vana mees, näis sellest päris lapse kombel osa saavat. Näol leebe naeratus, seisis ta õpilase kõrval, kui see vaatas. Ta oli valmis seletusi andma, ootas küsimusi, vahel ütles midagi. Minult ta küsis: «Kuidas on, kas huvitab?» — «Ohjaa, väga,» hüüdsin ma vaimustatult. «Kas tõesti on vesi kõike seda teinud?»

Vaevalt olin lõpetanud, kui aparaat mu käest ära võeti. Tõsi küll, rebimata, kuid seda otsusekindlamalt. Nägin jahmununa, ent veel mitte midagi mõistes, kuidas hea vanahärra mu pingi juurest tagurpidi eemaldus. Siis jäi ta seisma ja ütles, ähvardades sõrmega: «Maltšii!»

Ta kuulus selle põlvkonna õpetajate hulka, keda ajakirjandus, teadagi rahvakoolide inspektori suu kaudu, järgmiselt oli manitsenud: «Meie peame niikaugele saama, et venekeele õppijad selle keele õppimist mitte kohuse täitmiseks ei pea, vaid et nad selle juures ka tunnevad endid lõbusal viisil oma üldise isamaaga ühte sulavat.» *

Nojah, see lõbusal viisil ühtesulamine. Ma ei tea, mil määral antud juhtumil õpetaja seda lõbu tundis. Aga klassis valitses piinlik vaikus ja kõikide pilgud pöördusid minule: olin oma emakeelt rääkides impeeriumi seadust rikkunud.

Ja ega midagi — jälle häbipostis! Juba teist korda oma noore elu sees.

* «Olevik» nr. 2, 1888.

TABAMATU

Küll tema nägu ma tean,
tänaval tere võin öelda.
Hinge kinni küll pean,
aga ei nime saa öelda
ega ta peale saa mõelda
hallide mõtete reas.

Kord nagu oli mul käes,
hoidsin ma kinni ta kuuest,
hoidsin kogu mu väest,
aga ta põgenes kuuest,
taas teda ulmades luues
päevale lisandub päev.

Nime ma öelda ei või,
kuid tema kutsumist kuulen.
Mõtete heideist saab lõim,
värten, su vurinat kuulen:
kuskil vist puhuvad tuuled,
färbab ja närbub taas luule,
lehed puhkevad puule,
sõnad sulge ja suule,
aga kus peitub seks võim,
kust tulles kuhu kaob lõim,
seda ma öelda ei või,
kuigi ta tunneksin ära.

*

Ikka trotsind, aina trotsind
neid, kes käivad tuulteperi.
Ikka otsind, aina otsind
omaenda kullateri.

Ikka jäänud, aina jäänud
jalge ette soo ja padu.
Ikka käänud, aina käänud,
kuigi sirgeid teid on sadu.

*

Saa sukeldujaks, mäkkeronijaks
või lihtsaks halliks elumaantee möötjaks,
kuid ära hakka ilmsi sonijaks,
kes tänast Rosinantet nõotaks.

*

Võib mitte välja teha laitusest
ja kiitusele külmaks jääda.
Ka unustuse kalgist vaikusest
võib ennast üle tõsta kindla käega;
peaasi, et su elu teed ja tõed
ei oleks viljatusse kõrbe jooksvad jõed,
vaid et neist voogudest võiks kasta suud
kas või üksainus viljakörs või puu.

VALEERIA VILLANDI

*

Unne jäädi
ja unest ärgati,
ärkvel oldi
ja mõndagi märgati.

Jälle suiguti
sonipäisena.
Tõelus teadvusse
ronis jäisena.

Kellel halvas
käed rippu küljele,
kes veel salvas,
suu kippus süljele.

Kuid kes virgudes
teraslehena
lõi nüüd sirgu end —
elas mehena.

VAIKELU

Päike.
Pilved.
Ja ristikuaas.
Mesimumm.
Liblikas.
Sipelgarada maas.

Haugatus.
Kaevukriiks.
Lõokese lõõr.
Kummel lõhnab.
Maailm kui suletud sõõr.

VALEERIA VILLANDI

Vaikusvainu
vaob lennukimürin kui kraav.
Mumm.
Kummel.
Hing haigutav haav.

SÜGIS

On pimedad õhtud.
Ja öö on pikk
ja hommikud kaua kastes.
Pohlpunased palud.
Suur puravik.

Peksumasinat käima lastes
on jahe.
See pole noor kasemärg,
mis lööb selle värina verre.
Kured lähevad.
Kaskedel kolletusjärg
ja uudseleib tuuakse perre. —
Jääb külvik ootama
kevadet taas
ning rooste sööb vaikselt rauda.

Ei talv tule lauliku
külvimaal
hetkegi enne hauda.

Regina Ezera

PĪLĀDZĪTIS

Mis sa kostad, peas tundub olema nagu sāherdune pisuke kilk! Aga ka asunik on lõpukorral. Kell lōōb pool ūksteist, arusaadavalt minutit kolm-neli enne oiget aega nagu ikka — see vana tola kiirustab. Lōōk kumiseb otsekui tūhjas tōrres. On kuidagi kōhe ja ebamugav tunne. Hea, et tipsutasin veidi, muidu pidanuksin ulguma nagu hunt. Kuidas küll Alīse hakkab Patmalniekis ūksi elama, kui ma āra sōidan? Āh, lõpude lõpuks on see tema enese asi. On elanud ja elab edaspidigi, āra ei sure. Kōige parema meelega oleksin ma siit juba kahuripaugu kaugusel, kuid pole midagi parata. Rong lāheb alles tublisti pārast keskōōd; nuta vōi naera, pean veel tunni-teise siinsamas jorutama. Kui Alīse Cēsises tagasi jōuab, olen juba Riias, ja sealt padavai esimese bussiga edasi Vecumniekisse. Kelle tolles pūhakirjas isa oma kadunud poja auks veristaski? Ahaa, vasika. Noh, vasikat Emma, hehee, minu pārast juba tapma ei hakka, kuid muidu . . .

Kallan pudeli pōhjust viimase klaasi ja joon kokkuhoidlikult āra ūksnes poole. Mis sa, inimhing, kostad, tuli hūvastijātuks veel sāärane vāike ootamatu vōtmine. Ning algas nagu ikka ūsna sūūtult . . .

Ūkse taga nāub kassiniru. Kummutan klaasi pōhjani, lāhen sisse laskma. Vāljas kōikjal kuradima pime ja vaikne. Mōnel ohtul logistab vāhemalt tavarnagi jaamast lābi vōi tormab mōōda maanteed mōni veomasin. Siis tunned, et maailmas elab veel inimesi ja sa ei ole teps ūksi. Prr, nii vaikne nagu kastrulis kaane all! Kassiniru vāänleb jalgade ūmber.

«Nuu, Briska?»

Tahab, et teda silitaksin. Kuid mul on tāna kōrini kummardumisest tolle Kārkliņši pōranda kohal, isegi ristluid murrab. Kas hakkab vanadus kätte jōudma vōi on oodata ilmade muutust, tont seda teab. Lasen Briska kōōki, ta nāub ja nāub. Kūllap tahab midagi hamba alla, va nurulōōja. Tuleb sahvrise ronida. Kui natuke mōtelda, passib endalegi midagi vuntsi pista.

Leib, vōi, kohupiim . . .

Jāta jārele, Briska, küll sa vōid vāāksuda! . . . pekk, munad . . .

Piima limpsid?

Kuidas siis mitte! Aga mida's ise? Alīse lubas Cēsises tuua head suitsuvorsti. Nuu-nuu, nūūd langeb see āra. Riias lāhen Keskturgu, pavil-

REGINA EZERA

joni, ja vihun vatsa sardelle täis. Külm, vahutav žigulike ja sardellid sinepiga, eh! Esialgu on see unistus, aga üksnes hommikuni. Siiski, süüa on vaja juba täna ja, tahad või ei, tuleb praadida neidsamu kõrini tüüdanud mune, tuleb teha tuli pliidi alla ja mäkerdama hakata, kuid eks aega ole veel ilmatumalt. Teen tule pliidi alla, löikan kõige paksemast tükist pekki, heidan mõne raasukese maha temalegi, kassinirule, löön pannile mune, esialgu kaks, siis veel ühe. Munad praevad isuäratavalt pragisedes, priima sakusment, hea, et sain laiskusest jagu. Kõlbaks ära küll ka piisk kraadikamat jooki. Kärkliņšid pistid hüvastijätuks nagu kerjusele palitutaskusse hobusemärgiga asuniku, ainult hamba sai verele. Nüüd kurk otse kuivab. Raha oleks, need viiskümmend rubla on alles ja puutumata, aga kust joodavat võtta. Kui hästi järele mõtelda, pole maailmas midagi täiuslikku. Teinekord käid sa, inimene, sülg suus, letist mööda, pilgu ees säravad pudelipuusad, kuid taskus kõliseb üksnes vask või veel sagedamini — ei kõlise midagi. Nüüd kõlisevat oleks ja... Kurat võtaks, pekk kõrbe! Haaran kiiresti panni tulelt ja valmistun sööma niisamuti, sest Alise hädaldab, et määrin liialt nõusid. Aga kes ma's olen? Einoh, olen ma mõni koer või, et pean pannilt sööma! Need ajad, auväärne, on möödas!

Lähen tuppa puhveti juurde, võtan paremad taldrikud ja kuldäärega tassi. Täna õhtul teen kõik sedasi, kuidas te, auväärne, ei luba. Laua katan tuppa, heade nõude ja valge laudlinaga — nagu restus.

Kapi uks avaneb kääksudes. Voodilina ja käterätikud ja padjapüürid... Kus on siis laudlinad? Pesus sorivad sõrmed puutuvad millegi kõva ja ümmarguse vastu. Uskumata oma õnne, lükkkan linad kõrvale, käed päris värisevad. Issand jumal kõrgel taevas, rumeenia rumm! Ja vaevalt alustatud!

Nüüd on täide läinud kõik,
millest vaikselt unistasin...

Laulan valjusti, laotades lumivalget targeldatud lina lauale. Briska hüppab diivanile, vahib ümmarguste rohekate silmadega: kihutan minema või ei kihuta?

«Maga, maga, vana motšalka! Täna mängin mina peremeest. Noh, rõõmuga.»

Võtan lonksu otse pudelist. Uh! Pärast seda teen väikese revideerimise puhvetisügavustes. Midagi joodavat seal kahjuks enam pole, aga — kui hästi järele mõtelda — ega inimene peagi ahne olema. Oo, küpsised! Lõhnavad küll veidi hallituse järele, noh, pole lugu, ära ei sure, mäherdust sõnnikut pole küll pika elu jooksul söödud ja joodud! Peab päris imeks panema, et ei ole veel vedru välja visanud. Toos kohvi... Hee,

REGINA EZERA

mis sa kostad, saan isegi ehtsat oakohvi. Ainult sidrun puudub. Kahju, et Alise tsitruspuid ei kasvata. Lähaksin juurde — knikt! ja lõikaksin lõhnavateks viiludeks. Aknalaua potis kasvab vaid üks lill, mingisugune curella murella — ei suuda kuidagi nime meeles pidada. Ja see sinane curella on valmis küpsetanud üheainsa kehvapoolse õiekellukese, mille üle Alise on püsti vaimustuses. Naksan kellukese ära ja panen klaassõrmkübarasse. Nüüd veel suhkruatoos, kahvel... Lõhnab hea kohvi ja rummi järele. Restoran!

Panen kuue selga. Külma mul pole, ei, ahi on kuum nagu triikraud. Kuid ma tahan, et täna õhtul oleks kõik tippen-toppen. Seejärel viskan käsivarrele puhta käteräti nagu oober, kummardan ja sõnan iseenesele:

«Paluksin lahkesti lauda!»

Lähem peegli juurde, proovin uuesti.

«Palun lauda!»

Madalamalt, madalamalt, mis sul seal selja sees siis on, hundiluu või? Noh, veel kord! Kurat küll, ristluud!

Kandikut Patmalniekis pole, võtan puhvetist pikerguse praevaagna, asetan sellele rummipudeli ja viini lauale.

«Palun!...»

Viskan käteräti kus seda ja teist, võtan väerika poosi, torisen kärsitult:

«Tulen!»

Istun, avan pudeli, kalkan klaasi — pro! — ja tühjendan.

Kassiniru tukub, silmad kinni, vaid nurruveski jahvatab, jahvatab mugavalt. Kuju peeglis kordab iga mu liigutust. Vaatan ennast. Mjaa, säherdune kortsunud ja kulunud, uus antsuk kuluks marjaks ära. Kui ma ilmuksin Vecumniekisse Emma juurde uues ülikonnas — mulle sobib sinine kitsaste triipudega — valges nailonsärgis ja punakaspruuni lipsuga! Ega ma veel vana ole, ja inetu hoopiski mitte. Lähaksin juuksuri juurde, mukkigu üles, kaapigu kael karvadest puhtaks ja sipsu-tagu odekoloni peale. Vecumniekis või parem Riias, et pärale jõudes näidata end värskena nagu peenrakurk. Naabrid ei tunneks mind järsku võib-olla äragi, sosistaksid: ehee, etskae, Emmale on sünenenud austaja, kuni Voldemärs eemal...

Jälle lööb kell. Ja ma lasen nagu kelguga mäest alla. Ei ole vaja ehitada õhulosse! Kummardan peeglile.

«Palun väga, praad jahtub ära!»

Aga nüüd tundub see endalegi vaid tembutamisena. Habemetüügas põskedel, narmendavad käised, mustaks kantud krae — kõik torkab silma nagu läbi suurendusklaasi. Kalkan — neetud käsi väriseb, otsekui oleksin santi kolkinud. Joon veidi, enam ei värise.

Joon. Uh, rumm kõrvetab kurku kui tuli! Nüüd võib ka peale ham-
mustada, kuigi «praad» on juba veidi jahtunud.

Et tont teab mis jälle pähe ei tükiks, püüan meenutada, millal me
koos Alisega seda rummi alustasime. Ahjaa, tookord, kui ma uuesti
päevavalgele ilmusin, vihma käes üdini läbi ligunenud. Pintseldasin
Olmanite juures. Kristine pakkus veel vihmavarju, kuid mina tobu ei
võtnud. Ning Alise avas selle rumeenlase ja kallas mulle kaks pitsi, et
ma külmavares haigeks ei jääks. Oh issand, kust kohast ma küll seda
alustatud pudelit hiljem taga poleks otsinud — kambris, puhvetis, keld-
ris. Võis siis mul pähe tulla, et see on pistetud kappi laudlinade taha?
Eluilmaski mitte! Küllap edaspidi tean Alise nõkse. Mjaa, ega mul seda
enam vaja lähegi.

«Noh, Briska, sinu terviseks!»

Kuulnud oma nime, avab kassiniru silmad vaid pilukile ja vaatab.

Uhh! Kuuba rumm on küll pisut parem, see lõhnab veidi polituuri
järele. Noh, ärgem sülitagem kaevu. Ka munad on veidi üleküpsenud,
kuid see on mu enese süü. Ja mihuke si tallanahku pole küll pika elu
jooksul ümber hulkudes söödud, issand jumal! Nagu tookord Inčukalnis
nonde pannkookidega. Olime väikese Frīdisega avansi maha prassinud
ja siis küpsetasime transformaatoriõlis pannkooke ja pärast ei saanud
terve öö sõba silmale: kiinitasime kordamööda välja peldikusse, püksid
näpu vahel. Kõike on ette tulnud, jaa . . .

Kassiniru lööb nurru, valjusti ja mõnusalt. Ka minul läheb südame
ümber vähehaaval veidi soojemaks. Noorusmälestused parandavad
stimmungit. Ja ega täna õhtul polegi Patmalniekis nii ebamugav, ainult
hirmsasti tahaks kellegagi lobiseda.

«Tead, Briska, ega me lõpuks nii vaesed olegi.»

Tõmban kuue põuetaskust välja kaks violetset kahekümneviielist.
Rahad on Karlīne andnud uhiuued, pole veel kokku keeratudki, krabise-
vad. Kui neid vastu valgust hoida, paistavad selgesti vesimärgid. Ant-
suki jaoks sellest muidugi ei jätku. Kui oleksin alles hoidnud kõik Dze-
gas teenitu, siis, muidugi, küllaga. Kui tädil, nagu öeldakse, oleksid rat-
tad all . . . Ons elus vähe maha laristatud, oh issand küll!

Üks violetne paber tuleb lahti vahetada. Kulub tee peal ja juuksuri
juurde minekuks ära. Ega oleks ülearune viia ka külakosti Emmale ja
jõnglastele. Need ajad on ammu möödas, mil naistele kingiti rätikuid,
ma ostan kapronsukad. Kas õmbluseta . . . või õmblusega? Ja poistele
šokolaadi, kõige parem sojast, see on maitsvam ja odav, nelikümmend
kopikat tahvel, kummalegi kaks — söögu, kuni, hehee, südamele ajab.
Sellest samast jätkub veel ka vorsti ja õlle jaoks. Kui on tumedat, võtan
tumeda ja paar portsu sardelle. Lõppude lõpuks, võib-olla jätkub

REGINA EZERA

ühestki, milleks ülearu kulutada. Vaja sedasi läbi ajada, et teist kahekümneviielist ei tuleks lahti vahetada. Viin Emmale seesuguse sileda ja krabiseva... Jätkub, et juba kevadel platsi ilmusin, räsitud nagu veest väljatõmmatud kõuts, ei taha meeldegi tuletada. Bussiraha mängisin kohe rongis kaartidega maha, Vecumniekisse sain juhuslike masinatega, loksusin kõiksugu räpastes veoautokastides, hea, et oli juba mai, issand küll! Emma minema ei kihutanud, söötis, lappis riided nagu alati. Kui kellelgi on kuldaväärt naine, siis seesugune on minul...

Eh, kahju, et kitsaste triipudega antsuki jaoks ei suuda, kuidas ka tahaksin, nii kiiresti kokku kraapida. Sooviksin kord tagasi tulla nii, et tal poleks vaja minu pärast häbi tunda. Alise lubas mulle sünnipäevaks nailonsärgi kinkida. Noh, see soolaku ta nüüd sisse, ega ma mõni kerjus ole. Ning uue lipsu ostan ise; mida's see ära ei maksa, ütleme rubla, kõige rohkem poolteist. Kui Riias aega üle jääb, ostan tõepoolest lipsu, tumepunase, peaaegu pruuni nagu küpsed leedu kirsid. Seon kaela, teen sileda, kortsudeta sõlme, ja alustan uut elu!

Tõsi, olen teinud katset juba varemgi, kuid seni pole midagi välja tulnud. Aga seekord küll päris tõsiselt: punkt, kõigele vanale rist peale! Lähen tööle samasse lähikonda, kusagil ümber ei kola, hakkam poistega vundamente rajama. Lõppude lõpuks võin koguda mitte üksnes hea ülikonna, vaid koguni tsikli jaoks! Paulisel on taipu mootorite peale. Teised inimesed elavad ju sedasi, miks siis mina ei või?

Igavlenud diivanil, tuleb kassiniru minu juurde, hüppab sülle ja surub end vastu mu kätt. Looma süda aimab lahkumist. Ta karv on pehme nagu naisterahva juuksed.

«Noh, Briska, no-no... Küllap läheb kõik hästi. Mida sulle anda? Säh, laku taldrik puhtaks? Nii, nii. Oh sa mu vana rosinaleib!»

Olen enese nüüd kõrini täis puukinud, võin kannatada hommikuni, Keskturuni. Röhatan ja kihutan kassiniru sülest maha, marsin kööki, et varandust kokku panna. Pintsliid on siinsamas ukse taga kurgipurgis vette pistetud. Võtan välja, pühin põrandalapiga kuivaks ja mässin vanasse ajalehte. Kui ära kuivavad, leotan tärpentinis. Joonlaud, värvirullid, pahtel, karp kitiga... Noh, jäägu see Alisele, ega ma kooner ole. Ka järelejäänud värve ja liimi ei võta, ei hakka tassima. Aga mida teha tunkedega? Võtta või mitte võtta? Katki ja mustad nad ju on, kuid lubja ja kriidiga tegeldes, eriti lage pestes ei tohigi midagi korralikku seljas olla, määrid enese pealaest jalatallani kokku justkui viimane reo. Nagu Ludis tol suvel Kalnciemis välja nuputas: kooris enese alasti ja vihtus aga lage pesta. Ratsionaliseerimine, ütles. Aga kaua vastu ei pannud, ihu võtnud hullusti sügelema, ja, hehee, lõpuks lidus nagu Aadam Lielupesse; õnn, et Lielupe oli lähedal. Naabermaja mutt hak-

kas meid hiljem veel häbistama: olnud maani täis! Mida's seal täis või, issand jumal, taevane vägi, niisama hea kui selge peaga, lõuna ajal kahe peale üks asunik «Kemeri kibedat» või «Mäe tamme», ei, näib, oli siiski «kemerilane». See oli alles vaatepilt, kui Ludis lidus jõe poole, kinofilmis võinuks sellest teha! Tea, kus ta praegu, õndsake? Kui ma Patmalniekisse toppama jäin, läksime lahku. Oleks vähemalt mõne kirjagi saatnud. Kahekesi oli koguni teine šanssimine. Oli vaja tellingud kokku klopsida või mõni kapp teisale nihutada — üksi sikuta naba paigast, aga kahekesi käib see üks, kaks, ja asi joones.

Ei, tunked keeran siiski kokku, paljude seal seda raskust, küllap jõuab ära viia. Kui hästi järele mõtelda, tuleb enne uued muretseda, siis võib vanad minema heita... Ahaa, veel pulverisaator. Selle ebaumugava riistapuuga on alati igavene tegu. Mässin ta vahariidesse nagu imiku, seon kõvasti nõõriga kinni ja teen otsa aasa, millest kanda. Siis asun rõivaste kallale. Kapi alumises sahtlis on minu vara: kaks paari aluspükse, spordisärk — kõik paljust pesemisest luitunud, sihukesed hahkjad, enam ei saa aru, mihuke kord oli sinine, mihuke kollane, sokid ja üks ruuduline särk. See, mis mul seljas, on juba ära kantud ja haiseb higist, seepärast panen selga ruudulise. Otsekohe värskem tunne. Püksid, ausalt öeldes, nõuaksid veidi pressrauda, sääred nagu bajaanilõõtsad, aga las olla — ei hakka jändama, teel kortsuvad niikuinii uuesti. Küllap juba Emma...

Oh sa pärgel — pass? Mul käisid päris judinad üle selja üksnes kujutlusest, et äkki on Alise selle ära peitnud. Siis... siis oleks lõplikult krõška! Kuidas passita sõita? Isegi korralikul penil on pass! Rebin lahti lausahtli, kus Alise hoiab mitmesuguseid pabereid, sorin arveid, kvii-tungeid, tunnistusi, poliise, fotosid: Alise aias. Alise oja ääres. Alise mammaga. Alise õega. Kuid siin on pool pilti kääridega ära naksatud, järele on jäänud Alise ise ja mehe käsi ta piha ümber. Kindlasti vana tugisammas. Alise arvab, et olen armukade. Ma olen ikka selle üle mui-gama pidanud, aga las olla, las arvab... Naisterahvastele on alati vaja lubada, mõelgu, mida tahavad. Tõde kardavad nad hullemini kui surma. Ütled välja tõe — hüvasti, armas rahu: sa oled kaabakas, petis, maailma täkk, toores isane, äkki oled sa tea mis kõik. Naisterahvaid saab püüda korraga kolme õnge otsa: ütle, et ta on ilus (isegi siis, kui ta on sarvedega nõiamoori taoline), ütle, et armastad teda, ja kui veel töötad teda ära võtta, siis — halleluuja!

Vaatlen Alise ümmargust näolappi armsa ja üsna magusa kahekordse lõuaga. Enam ma teda ei näe, avameelselt öeldes, sõidan ära, et mitte näha. Leitud fotod kinnitavad veel kord mu otsust lahkuda Dzegast, et

REGINA EZERA

enam mitte iialgi tagasi tulla. Maailm on ju avar ja head ametimeest vajatakse igal pool nagu süüa...

Issand küll, kus on siis pass? Ega Alise ometi nii tobe olnud, et tassis selle Cēsisesse kaasa? Või aimas see eidest inimene, et ma valmistun putket tegema? Võisin ka ise, hoidku jumal, teinekord pommis peaga midagi välja lobiseda. Ei, ma pole iial kellelegi sõnakest lausunud, olen olnud tumm nagu haud.

Tuuseldan kui hull, ikka enam ägestudes. See oleks lihtsalt katastroof. Ning puhuti näib mulle, et Alise itsitab mu kõrva juures, nagu mõnikord voodis. Kas ma ei hakka umunatukest kaotama? Kui tal on tekkinud vähimigi kahtlus, siis muidugi peitis ta passi säärasesse kohta, et ma võin seda otsida kolm nädalat, kui juba tühise rummipudeli toppis pesu sisse ja... Pesu... Ning ma asun kapi kallale. Vaid rahu, rahu ja korrapärane hingamine, nagu armastas öelda Ludis. Kõik järjest, riiul riiuli järel. Siin ei pea pabistama ega palavalt ahmima. Kergitan Alise malbelt roosakaid ja sinkjaid pesuhilpe ning asetan kerge vastumeelsustundega tagasi nagu nülitud ussinahad — veel üks meeldetuletus, et on viimane aeg jalga lasta, kuni pole nagu kohitsetud jääb Patmalniekist häbiga minema kihutatud. Kergitanud sukki ja rinnahoidjaid, leian korseti. Mul polnud aimugi, et Alise kägistab end korsetiga. Aga kui hästi järele mõtelda: meie, mehed, sageli sureme, ilma et oleksime neist teada saanud... Näe, plekiribadega kõvaks tehtud. Mihukestesse raudadesse need naised end küll ei ahelda, heldene jumal, kuni sinu vaese oma silmusesse saavad ja käpa peale panevad! Nipetnäpet, rulle ja vedrusid — nagu mingi rehepeksumasin, kuhu sa kõigi kidadega sisse veered ning oled lõpnud ja valmis... Oot, mis asi see säherdune neljakandiline on? Alise hoiukassaraamat ja — hosianna! — pass Voldemärs Pīladzītise nimele. Noh ütelge, armsad inimesed, võib siis kocs elada naisterahvaga, kes kahtlustab sind nagu varast, nagu röövlit, nagu... mõrtsukat? Passi kor-se-tis-sse!

Ega ma sihukene tohman ka ole, kes püha ja õiglase vihaga kaua ringi konnata suudab. Viha vähehaaval vaibub ning mind tiivustab vabadustunne. Peale tuleb lauluhimu. Palitut selga kiskudes alustan:

Rõõmus vanapoiss ma olen,
kogu vara: põhukott,
linnupuur ja toakingad —
eluga nüüd selge sott.

Surun soni pähe, ühte kätte võtan rõivapambu, teise pulverisaatori. Nii palitu kui peakate on suviselt õhukesed, sest siia koperdasin jaanipäeva paiku. Pole viga, ära ei külma. Avan ukse ja — issand halasta! —

REGĪNA EZERA

viimasel silmapilgul taipan, et peaaegu oleksin alustatud rummipudeli lauale unustanud. Oh seda pead! Koos pudeliga võtan ka klaasi, sest raamatutes seisab, et märjukest tuleb juua kultuuriselt. Seejärel lukustan korralikult ukse ja pistan võtme trepi alla.

«Nägemiseni, auväärne!»

Sammun mööda teed minema. Tunnen end nagu kevadel värske rohu peale lastud vasikas ja laulan rõõmu ja isegi vaimustusega:

Viis on minul linnukest,
kana-aari, kana-aari,
aga nad ei paaritu,
ei ja, ei ja, ei . . .

«ei-ei-ei . . .» kostab metsast hooplev vastukaja, ning kusagil kaugel seljataga, Vecsnikeris või isegi Melnalkšnis, hakkab klähvima koer.

Ei vaata kordagi tagasi Patmalnieksi poole. Kui järele mõtelda, mida võiksingi ma sinna kaotada või unustada.

Mosaigiraamatust «KUUPAISTETA ÖÖ»

Läti keelest tõlkinud KARL ABEN

Hans Kruus

ESIMEST AASTAKÄIKU SIRVIDES

Kui mulle hiljuti meenutati, et olen üks neist vähestest veel maakamaraal liikuvaist autoritest, kes viiskümmend aastat tagasi esinesid kirjutisega ajakirja «Looming» esimese aastakäigu veergudel, siis esialgu nagu pisut jahmusin. Mäletasin ju küll seda kirjutist. Selle pealkirigi oli täpselt meeles. Aga see nüüdne meenutus ajendas minus eripärase kohrutuse. Kõigepealt kerkis esile teravdatud ajatunnetus: tervelt pool sajandit üheaegset eluteed nii «Loomingul» kui minul, kummalgi muidugi omaette, suurte erinevustega avaldusvahendites — üks on eesti ühiskonna keskne kirjandusžurnaal, mina aga ainult inimene. Kuid üks on meil ühine. See on ajajärk, milles oleme elanud, teotsenud ja otsinud uut. See ajajärk on tohutu keerukas nii oma suurte üldiste murrangutega kui ka kohalike pöördeliste sündmustega ja olukordade ümberkujundamisega igapäevases elus.

Meenutus esimesest kaastööst «Loomingule» viis mind kohe mõtetes selle ajakirja asutamisperioodi, aegadesse enne 1923. aastat ja pärast seda. Olin ju olnud küllalt tihedas suhtlemises selle kirjameeste rühmaga, kus eostus, soojenes ja lõpuks ka küpses ajakirja «Looming» asutamise mõte. Eredamalt on meeles Friedebert Tuglase osa selles. Kahju, et ajakirja lähemad asjaosalised pole jäädvustanud oma mälestusi, mis võiksid pakkuda paljugi ülihuvitavat järelopveldele. Enamikus on nad juba lahkunud meie hulgast. On läinud «Loomingu» tolleaegne arukas ja võimekas toimetaja Fr. Tuglas, väheseostunud toimetuskolleegiumist E. Hubel (Mait Metsanurk), J. Genss, J. Lintrop, M. Pukits, J. Semper, G. Suits, E. Visnapuu ja H. Visnapuu, igaüks neist oma vaimse näoga, eripärase ja huvitavaga.

Sirvides nüüd «Loomingu» esimest aastakäiku, leian sealt ühe oma kirjutise ajakirja 5-ndas numbris (september 1923) pealkirja all «Ühe ilmavaate loomiskatse puhul». Selle kirjutise sünni põhjustas 20-ndate aastate algul Tartu ülikooli juures asutatud noore üliõpilasseltsi «Veltjesto» äsja ilmunud kogumik «Mõtteid valmivast intelligentsist». Kogumik oli pühendatud eeskätt rahvusküsimusele ja rahvuskultuurilistele probleemidele. Autoriteks olid August Annist (tolleaegse perekonnanimega Anni; kolme artikliga), Alfred Koort, Harri Moora ja Julius Mägiste — kõik pisut üle kahekümne eluaasta tudengid, kes hiljem said ühiskonnategelasteks ja silmapaistvaiks teadlasteks.

Eriti aktiivne ja ühtlasi pretensioonikas, oma koguduses ja laiemaski ulatuses eesti intelligentsi keskel nagu mingit liidrikohta taotleval oli August Annist. Temalt ilmuski kogumikus pikem juhtartikkel «Meie ilmast ja meie ilmavaatest». Selle põhiväidete vastu oligi suunatud minu esimene kirjutis «Loomingus».

HANS KRUIIS

Olin tol ajal küll üsna kibedasti haaratud muudest töödest. Tegin parajasti viimaseid eksameid ülikoolis ja koostasin oma magistritööd «Vene-Liivi sõda». Leidsin siiski mahti hoolikalt analüüsida Annisti küllalt mahukat ja probleemiderohket, samal ajal vastuoludest kubi-sevat kirjutist. Minu üldotsus selle kohta oli, et kuigi autor arvab oma uue ilmavaate olevat «tõe, sünteesi ja edutee», näeme siin kõigepealt mehaanilisi traageldusi, eklektilisust ja just seda «eduerakondlikku» vaimu, millega autori fraseoloogia nii opositsioonis püüab olla.

Sama aastakäigu «Loomingu» järgmises numbris (nr. 6, oktoober) ilmus «Veljesto» kogumiku kohta üldretsensioon ka Johannes Semperilt. Oma põhjendatult karmis arvustuses jõudis tema samasugusele üld-hinnangule nagu minagi. Ta kirjutab: «Üldiselt võttes jätkavad autorid meie ühiskondliku mõtte arenemiskäigus seda kodanluse ideoloogiat, mille tugevamaks kaitsjaks Jaan Tõnisson oli.»

«Veljesto» kogumiku puhul ilmus sõnavõtte ka mujal trükisõnas. Neile, kõigepealt aga minu ja Semperi kirjutisele vastuväitlemiseks oligi määratud A. Annisti kirjutis «Ilmavaatelist väitlusi», mis ilmus sama aasta novembri-detsembri «Loomingus». Jättes selle siinkohal refereerimata, märgime siiski, et «Veljesto» kõnealune kogumik ja tema puhul «Loomingu» esimese aastakäigu veergudel arenenud poleemika oli, tagantjärele vaadates, küll tagasihoidlik, kuid siiski mitmeti ilme-kas hüpiklaine osa eesti noorsoo progressiotsingute virvenduses.

Sirvinud läbi «Loomingu» esimese aastakäigu ja endamisi meenutades ajakirja järgnenud eluteed, tundsin end olevat üha tihenevalt ühe küsi-muse kiusatuses. Miks pole ikka veel kirja pandud ajakirja igakülgset elulugu, pole selle koostamiseks osaliseltki tehtud eeltöid? Eks tunne me juba praegu, et oleme «Loomingu» mitme eelmise perioodi tundma-õppimiseks vajalike algallikate suhtes mõnevõrra vaesemaks jäänud, kas või paljude asjaosaliste jäädava lahkumise tõttu. Aeg läheb edasi ja need puudujäägid üha suurenevad.

sele kultuuriloole mitmetes suundades ja ajalõikudes. Töö oleks Periodika-väljaannete ajaloo kohta käivaid uurimusi on meil nõu-kogude ajal seni veel üsna napilt. Esiletõstmist vääriksid siin vahest ainult sellised nagu E. Lauulu «Eesti töölisajakirjanduse ajaloo» (1962), nende kõrval enam kui põhjendatud, paljuandev meie uueaeg-E. Janseni «C. R. Jakobsoni «Sakala»» (1971), J. Peegli toimetatud lühi-uurimiste kogumik «Läbi kahe sajandi» (1971), M. Kahu «Tartu Eesti Seitung» (käsikirjas), K. Tammistu ««Saarlaste Matsist» «Sõnumini»» (1971). Ajakirja «Looming» paljukülgse eluloo koostamine oleks nende kõrval enam kui põhjendatud, paljuandev meie uueaegsele kultuuriloole mitmetes suundades ja ajalõikudes. Töö oleks kül-lalt mahukas ja nõuaks rea erialade asjatundlike autorite kollektiivi ellukutsumist. Näib, et selle ürituse kõige kohasemaiks algatajaiks ja organiseerijaiks võiksid olla ajakirja «Looming» toimetuse ja Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatus.

Ilmar Sikemäe

AEG VOOLAB

Lubasin kirjutada...

Jaauar. Peedu. Tulin siia, et mõtteid koguda.

Musta maaga talv, soe, sombune ja tume.

«Looming» saab viiekümneseks. Lubasin sel puhul midagi kirjutada.

Esimesel päeval ladistas vihma. Teisel päeval udutas paksult. Et mõtted hakkaksid liikuma, pean käima, hulkuma. Läksin Peedult jalgsi Elva, sealt Udernasse, edasi Paluperra. Udurõskus puged üdini. Eile, kolmandal päeval uitasin Elvas ringi. Aga mõtted tihkelt koos nagu savikänkar.

Lubasin meenutada. Kuidas ma olen olnud meie «Loomingu» ärgas lugeja, kaastööline ja kord vahepeal toimetaja.

Mõtted puntras ja sassis nagu — nagu...

— — —
Öö. Ärkan. Kas keegi koputas? Vajun uuesti unerammestusse.

Keegi koputas. Keegi tuleb sisse. Lühike vimmas mees. Täidlane nägu. Jumekad põsed.

«Mu nimi on Kägerik. Tõin teile mõned laulud. Lugege läbi ja laulge ka.»

«Lugeda võib. Laulda ma ei oska.»

«Ei oska, hõhõõ. Olgu peale, ma laulan ise.»

Lubas laulda. Kuju valgub laiali. Siiski laul? Ei, kohin, mühin.

Olen poolärkvel ja tunnen kõledat külma, siis lämmatavat kuuma. Vajun kuhugi põhjatusse.

— — —
Lai valge. Palav. Kurk kuivab. Käed jõuetud ja niisked.

Kägerik? Tõi laule? Tõepoolest, keegi raudteelane tõi kunagi toime-
tusse armetuid luuletusi. Nendel pidid viisidki olema, hakkas ette
laulma. Keegi «Loomingu» inimestest, Pullman vist, soovitas, mingi
Rahvaloomingu Majja, laulgu seal. Kägerik? Ei. Kägard... oli vist
Hindil või Krustenil. Polegi tähtis.

Kuum. Palavik? Ongi. 39,1. Hea, et ravimeid on kaasas. Aspiriini ka.

Lubasin... Millest alustada? Selge, algusest.

Tuglas oli «Loomingu» asutaja ja esimene toimetaja.

Tuglas ütles:

«Teate, ma olen «Loomingut» alati oma ajakirjaks pidanud.»

Tuglas istus kord siin aias, Udernasse sõites tegi peatuse, tuli, istus
ja ajas juttu. Seda pinki ei ole enam.

— — —
Oma ajakiri... Olin viieteistkümnene koolipoiss — või alles nelja-
teistkümnene —, kui võtsin raamatukogust «Loomingu» aastakäigu.
Tüse köites raamat. Tüse, tark, erutavalt uudne ja tark. Enne olin

ILMAR SIKEMÄE

lehitsenud ja lugenud teisi ajakirju. «Vikerkaar», «Agu», «Sädemed», «Ronk», «Kratt», «Uudismaa», «Kodu»... «Looming» oli põnevam sellepärast, et andis mõelda ja uurida. Ega saanudki kõigest äkitselt aru. Mida mõistus jagas, seda ahmisin rutu ja innuga.

Küllap on sedasi, et mõnda «Loomingu» aastakäiku olen ikka ja jälle lugenud ning alati midagi uut leidnud.

«Loomingu» artiklid -ismidest. Kenad maiuspalad ja pähkliid ka. Pidi mul olema aastaid kaheksateist või üheksateist, kui «Loomingu» õhutusel otsisin üles Joyce'i kuulsa peateose, otsisin üles ingliskeelse, siis panin kõrvale saksakeelse ja hakkasin uurima ning puurima.

Hiljem «Loomingu» toimetuses tuli meil Sirgega jutuks too «Ulysses». Kõnelesime romaani lõpust ja missis Bloomi pikast-kõverast õhtusest mõttelabürindist. Ütlesin ka, et tegin kord proovi ja panin ise sellise oopuse kirja. See põgus jutt püsis Sirgel meeles.

Mõne aasta pärast Sirge ütles:

«Näed, teadvuse voolamine on jälle moodi läinud. Sa kõnelesid kunagi, et tegid koolipoisina samuti katset. Kraami aga välja ja too turule. Läheks nagu värskel sai. Ma arvan, et proovin minagi natuke seda vana ja jällegi uut võtet.»

Ma ei soojendanud oma vana saiapätsi üles ega toonud välja. Ei pidanud kuigi isuäratavaks.

Sirgega saime vahel pikavõitu jutule. Kunagi, ikka koolipoisina, viisin Sirgele kaastööd. Ta toimetas siis «Perekonnalehte».

— — —
Palavik keres. Mõtted puntras.

Tuleb siiski mõte: ma olen ju tundnud kõiki «Loomingu» toimetajaid, olen kõigiga juttu ajanud, mõnega üsna lühikest ja mõnega päris pikka.

Keegi sümbolist ütles oma programmartiklis, et tuleb eesmärgiks seada «kujutada inimest ü h e s lauses, hinge elamust ü h e l leheküljel ja maastikku ü h e s sõnas».

Oma ajakiri. Kaks sõna.

Kohin. Kõrvus, kogu peas.

Kord elas Jaan Kärner samas toas. Kirjandusfondi esimene direktor Artur Raane jutustas, kuidas Kärner oli siin häältega hädas. Kärner kurtis mingeid erilisi kohinaid. Kohinaid... Raane püüdis teda rahustada: puud kohisevad akna taga. Ei, mitte akna taga, vaid kambri sees, nurkades ja põrandal all. Ja vahel imelik tiksumine. Mõni ime — kell. Ei ole kell; hoopis teises, aeglases rütmis. Aga mõndapuhku peenike piiksumine. Raane: noh, hiired või rotid. Mis hiired, pahandanud Kärner. Hoopis ühtlane, korrapärane hää. Mingi peidetud aparaat. Kindel see.

Võtnud siis Raane Kärneri käekõrvale, kõndinud ümber maja ja käinud keldris, vaadanud ja uurinud. Ehk leidub mõni pilu või pragu, mõni hiireauk või rotikäik. Ei näinud midagi asjakohast. Kuid Kärner jäänud peagi rahule, mõtted kaldunud mujale ja jutt ka.

Siis, kui ma Kärnerile «Loomingu» jaoks luuletusi viisin, oli ta terve. Ütles: tubli-tubli, ja palus mõne päeva pärast läbi tulla. Ja siis surus kätt ja sõnas lühidalt, et lähevad. Toogu edaspidi veel või saatku. Saatsin Kuramaalt.

Kui «Loomingule» uuesti kaastööd viisin, oli toimetajaks Alle.

— — —
Kohinad ja mühinad. Suikumised ja ärkamised. Neetud palavik.

Alle jutustas:

«Ma olen seda pattu teinud, et olen mõnda raamatut kurjasti arvustanud. «Tõde ja õigus» esimene nende hulgas. Siis soolasin üle, nagu ägeda loomuga juhtub. Tammsaare sai sellest aru, ei pidanud viha, andis kätt ja... Mõni teine mees, nagu Jaik, hakkas hirmsat kättemaksu hauduma ja urgitses tagaselja nagu vähegi oskas. Ma kiitsin küll, et Jaigi Võrumaa-juttudel on suurepäraseid Viiralti illustratsioonid, aga tühja sellest, ikka kuulutas minule kadu.»

— — —
Vana «Loomingu» kuulsad ankeedid. Nagu see: kui Teil tuleks eralduda üheks aastaks muust maailmast, millised neli raamatut kaasa võtaksite?

Barbarus vihjas: «kui teostuks Kihnu saarele asumisele saatmine.» Tuglas leidis: «ankeedi ähvardav kõrvalmaik.» Antson möönis: «kui mind «eraldatakse» muust maailmast — missugune võimalus võrdlemisi tõenäolik...»

Tammsaare vastas: «... raamatute lugemise asemel kirjutaksin ise meeleldi uue raamatu, mis oleks mulle, usun, paremaks rahulduseks ja lohutuseks kui ükskõik misukeste raamatute lugemine.» Ka Barbarus kirjutaks ise raamatu. Under võtaks ühes tühja kaustiku (loodetavasti saadab «Loomingu» toimetaja ühele ilusale saarele).

Aga vana Jürgenstein teatas: võtaksin kaasa «Loomingu».

Mina ei ole ju üksikul saarel. Tulin siia kümneks päevaks. Aga kaassas on minulgi kolm «Loomingu» numbrit.

— — —
Jälle imelik mees. Nägu vingus. Hääl kähe ja torisev.

«Mis teie ka kõik ära trükite! Puha virilad ja viltused asjad, aina vihma ja vilu ilma kiitmine. Midagi opti-optimistlist ei anna ega paku. Mis inimesele neidsamaseid rõõmsaid elandusi teeks.»

«Õige tähelepanek. Täname, seltsimees... kuidas teie nimi oligi?»

«Seltsimees Kägerik.»

Olen juba ärkvel ja ulmin kinnisilmi edasi.

«Teate, me avaldame teile ajakirjas tänu.»

«Ei, parem saatke meie ametiühingule... see tänukiri. Et seltsimees on ak-aktiivust näidand.»

Ennäe, mõte sekeldab. Palavik annab vist järele.

— — —
On koolmeistred, kes ei piirdu rangelt nõutava programmiga. Vanas Gustav Adolfi gümnaasiumis tutvustas Richard Kress meid kirjanduse ääremaadega. Et mõni tühine elujuhtum muutub ilmekaks motiiviks kirjandusteoses. Et mõni inimestevaheline ebakõla annab põhjust õelalt mahategevaks arvustuseks. Et mõni lahmiv arvustus põhjustab käre-meelse tüli või kestva vihavaenu. Ega see jutt olnud tühipaljas targutamine. Tuli näiteid ja üsna rohkesti. Üks näide käis Aino Kalda ja August Alle kohta.

Ja meie päris hea läbisaamine August Allega saigi põhja alla sellest, et juhtusin talle kõnelema koolilugusid. Nimelt seda, et noorukina võitsin oma kooli kirjandusvõistlusel auhinna ja auhinnaks anti Aino

Kalda «Hundimõrsja». Ning sedagi, et meie õpetaja Kress jutustas klassis Alle jaanalinnusulgede följetonist ja sellele järgnenud kohvikukähmlusest.

Alle muheles ja kiitis Kressi, et õpetas koolipoistele kirjanduslikku elutarkust. Alle küsis veel, kas Kalda «meisterlik kipsitöö» mulle erilist mõju avaldas. Ütlesin, et ega tõepoolest mitte. Siitpeale läksid meie jutuaajamised päris koduselt.

Ning tundub, et koolmeister Kress aitas mind hiljem teisegi mehe man. See oli Karl Kivi, «Loomingu» kriitikaosakonna juhataja. Sealtpeale, kui rääkisin talle otepäälasest Kressist, hakkas meie altruistlik sõprus juurduma. Kivi oli siiralt liigutatud, et temakandi mehest nõnda kiidusui pajatasin.

Ahjah, veel Allest. Ta ütles mulle, et tema jaanalinnusulgede följeton on vaid tühipaljas päevakaja ega maksa suurte teoste kõrval krossigi, ent näitab ometigi kirjanduslikku õhkkonda õndsas läppunud Maarjamaal. Aga seda ei teadnud Alle küll aimata, et Parve kord tema mahlakad päevakajad kaante vahele paneb.

— — —

Ulmad on liiga lühikesed, nad on olematud, neid ei armastata.

Kes ütles sedasi?

Ma ütlen talle vastu: aga mina armastan hapukapsasuppi ja kartuliputru. Praegu tõi perenaine siiski oasuppi.

Kord ilmus meil «Loomingus» tõesti vihmade ilma luuletus. Villandi «Saja, vihmake!» — ja sattus see õnnetule ajale, kus vihma tuli üsna pool suve järjesti ning põllumajandus oli tõsisel hädas. Toimetuses olime mures, et hakkab meie kaela sadama rasket noomitusrahet: mis teie, kirjatargad, hõiskate ja kiidate säärast sõgedat ning sabotaažlikku loodusnähtust! Kartus oli siiski ennatlik. Ei tulnud meie kaela ühtki etteheidet. Üks kaudne siiski oli — «Sirbi ja Vasara» vähe nõokav karikatuur.

Aatlemisulmad! (Paul-Eerik Rummo.)

Tundus küll, et Alle heitis endale ise tasakesi ette toda «Tõde ja õigus» (küll ainult esimest osa) raskelt mahategevat arvustust...

Kord kahtlustas Eerik Teder ja isegi tõestas, et korrektor Theodor Melso on «Tõe ja õiguse» kolmandas osas Tammsaare miljonid ja miljardid segi ajanud, ja noomis toimetajat Elmar Elistot, et see pole käsikirjast järele vaadanud ega viga parandanud.

Seal, kus revolutsiooniline ajakirjanik Joosua arvab, et seadustest astutakse iga päev üle, miks siis mitte ajalooseadustest, ja võib juhtuda, et üks miljon magab pidutujust ja teine miljon ronib pidutujust aknast sisse ning asutab sotsialismi ja kommunismi, kuigi pole veel kodanlist revolutsiooni olnud, nagu nõuab ajalooseadus... Ja et vaidlus oleks veelgi kujukam ja aknast sisseronimine veelgi kõnekam, räägib kirjanik kõigepealt sellest, kuidas kolleeg Sillamäe oli pidutujust, heitis magama, unustas akna lahti ja lahtise akna kaudu varastati tal uus ülikond peaaegu seljast ära.

Kord jutustas Alle, et võtnud «Tõde ja õigus» kolmanda uuesti kätte ja mõtelnud uurida, kuidas see praegu tundub.

Alle kõneles:

ILMAR SIKEMÄE

«Kuidas ta — Tammsaare nimelt — ikka maalib. Laiade tõmmetega. Aega ja inimesi. Meister. Ürgjõuline.»

Aga kuidas on kurikuulsate targutustega?

Alle: «Targutab küll. Kuid mõttega ja asja eest. Väga huvitav.»

Ning Allele meeldis arutus ühest miljonist, kes magab, ja teisest miljonist, kes aknast sisse ronib.

Ta kiitis ka episoodi kirjatükist, mida tšensor ei lubanud avaldada; kirjatükki oravast, kes närib oma puuri pulgad läbi. Tšensori arvates tähendas orav vene rahvast, kes murrab endale tee vabadusse. Aga kirjanik ja kirjastaja Viljasoo lisas loo lõpus, kus orav pillub lustakalt saba, juurde võrdluse: «nagu noor, eblakas tüdruk», ja tšensor andis loa. Sest tšensor arvab, et kui on tegemist noore edeva tüdrukuga, siis pole riigialuste õonestamisest enam haisugi.

Mõnuga kõneles Alle sellestki kohast, kus Kristi pärib Indrekult, kas siis, kui sotsialism on käes, on ilul veel tähendust. Ja Indrek vastab, et siis, kui inimesed on vabad ja üheõiguslikud, siis on ilu voo-
ruste seas viimane, haridus ja tarkus, töökus ja usinus, truudus ja kasinus suruvad ilu tagaplaanile, sest ilu on üürrike, teised vourused aga igavesed. Kuid Kristi arvab, et ka siis näevad poisid ikkagi ennem ilusaid tüdrukuid kui inetuid.

Alle ütles:

«Targutused küll, aga missugused: lihtsad, elulised ja samal ajal sügavalt filosoofilised. Muidugi, mõnda asja ja mõtet saaks ju lühemalt väljendada.»

Siis ei olnud veel teada, et Tammsaare oli oma arutlusi redigeerinud ja kärpinud.

Teine vana «Loomingu» küsitlus (1937. aastal): mida arvate positiivsusest ja negatiivsusest meie tänapäeva kirjanduses?

Tammsaare alustas: «Õieti on see asjatu, peaaegu mõttetü küsimus. Et aga tänapäev kõik, millel varem oli mõte, kipub mõtte kaotama, siis kirjutame ka mõttetüist asjust.» Ning väitis: «Ega siis keegi ometi arva, et meie tänapäev otsustame mingisuguse kirjandusliku küsimuse, kui kirjandus on tuhanded aastad vana. On teatud küsimus olemas, siis on ta ka enne meid ammugi nii või teisiti vastatud. Vastatud on ka positiivsuse ja negatiivsuse küsimus, kui keegi tahab kirjandust vaadelda sellelt seisukohalt. Meie isegi oleme selle küsimuse juba ammugi otsustanud, suurtest maailma rahvastest hoopis rääkimata. Meie ja teiste otsuse aluseks on olnud inimese loomus, millel on peamomenduseks, et ta kiidab vourusi, aga armastab pahesid, ülistab positiivset, aga hoiab hingepõhjas negatiivsuse poole.»

Johannes Aavik selgitas: «Kui nüüd mõne aasta eest meil tuli uus riiklik-rahvuslik suund ja määras selle kohaselt avaliku arvamise, siis tuli ka ilukirjandusel vastavalt ümber orienteeruda ja nii tekkiski meil positiivse ja rahvusmeelse kirjanduse nõue, ja meil ongi viimaste aastate kestel ilmunud rida neid nõudeid täitvaid teoseid. Osalt tuleb selles kahtlemata näha ühiskondliku tellimuse tagajärge, millele alistumist ja järeleandmist toetab ka aineiline külg; niiviisi on rohkem šansse, et teosed saaksid auhindade ja üldise tunnustuse osaliseks; sest meie kui väikerahva kirjanikud on paratamatult teataval määral

rippuvad ühiskondlikust ja riiklikust toetusest. Muidugi ei või kõik nõndaviisi ühiskondlikul tellimusel loodud teosed olla, nagu öeldakse, südameverega kirjutatud. Endises pahempoolitsevas vaimus olid mitmed kirjanikest kindlasti ehtsamad. Osalt aga võib positiivsus olla ka ehtne, sest kirjanikud lähevad vanemaks ja vanemas eas kalduvad inimesed üldse rohkem optimismi ja positiivsuse poole.» Ning püüdlik haridusnõunik õpetas: «... ei tarvitse sugugi eitavalt või vaenuliselt suhtuda praegu valitsevale positiivsele suunale meie kirjanduses ja soovida sellele kadu.» Ning lohutas: «Ja karta ei ole ka, et praeguse suuna tõttu meil jääksid kirjutamata kesteab millised väärtuslikud teosed, mis oleksid vahest võind tekkida endise suuna edasikestmise puhul. Sest mitte nii suund ja vool kui kirjaniku isiksus ja anne loovad kõrgeväärtuselisi teoseid. Tõeline anne ja ehtne suurus tuleks ka praegustes oludes nähtavale.»

Hint: «Viimasel ajal on moes ajaooline romaan ja meie mehed üks-teise võidu taovad sisse kõikide ajalooliste vaenlaste aga ka sõprade päid. Ja üks osa arvustust on hakanud just sellesuunalist kirjandust pidama positiivseks.»

Erni Krusten: «... õhkkond nii paljudes maades ei ole soodus positiivse kirjanduse tekkimiseks, sest katsuge kujutada arakslülitatud, roomama sunnitud või meelitatud kirjanikkonda loomas vaba inimkonna kangelast, julget tõesangarit, ideaalkuju!»

Barbarus lõpetas: «Olgu see meie «sotsiaalseks tellimuseks», et julgeme püüda kõrgema inimsuse, õiglasema ühiskonna poole, et oskame vahet teha kultuuri ja ebakultuuri vahel, et suudame ka teistele näidata, et need pole mitte positiivsed kultuurikandjad, kes seda õilsat sõna kuuldes revolvri järele haaravad.»

Selle ankeedi korral jäi siiski peale ja kõlama kirjanike demokraatlik hoiak. Kuid Aaviku sõnaselget programmilist ja pisut naiivselt vabandavat sõnavõttu on praegu isegi lõbus (ning autori suhtes kurb) lugeda.

— — —
Semper jutustas:

«See oli kolmekümnendail aastail. Oli avalikult ja kõrgel tasemel öeldud, et kaua me haliseme orjaööst ja mahtra-sõdades peksasaamisest. Ja siis hakkasid tulema «Läänemere isandad» ning «Tõusvad rahvad». Hakkasid tulema — Raudsepa sõnade järgi — teosed aineil, kus me midagi korda saatsime, mitte aga aineil, kus me alla jääme ja togida saime. Seda uut suunda pilgati natuke. Nimetati õilistatud ja parfümeeritud ajalooks. Ilmus positiivseid romaane ka päris kaasajast. Metsanurk taotles oma «Soosaarega» anda, nagu arvustajad ütlesid, programm-positiivsuse ülimat tippu. Kuid romaani peategelasest sai ainult rahmeldaja ja ühtlasi abitu haliseja ning kõhkleja nagu enamik Metsanurga tüüpe, kes ei ole endaga rahul, tahaksid olla midagi muud («Miks ei ole mina sündinud mõisaomaniku pojana!»). Sillaots kirjutas positiivsuse-taotluse kohta hea üldistava artikli. Pani asjad paika.»

Pärast Semperi juttu otsisin üles Sillaotsa artikli. Selle lõpposa pakub ainet mõtlemiseks üsna tänapäevalgi. Ja kõneldes programm-positiivseist teoseist, võrdleb autor neid tuntud Vargamäe-romaaniga: «Ei ole ükski teine raamat lasknud vaadata nii sügavale kõigesse sel-

lesse, mida meile on pärandanud meie «Vargamäe»-minevik; ei ole ükski teine raamat meid säärase masendava, aga ka karastava selgusega sundinud nägema, kust võrsub meie vimm ja tusameelsus, kibedus ja jonn, kius ja tighedus... «Tõde ja õigus» I selgitab paremini, miks me veel praegugi peame oma õlgadel lohistama mineviku koorimat, esiisade pärandust. Seda selgust on meil rohkem tarvis kui võltsuhkust ja kergatslikku kelkimist; alles selle selguse juurest viib tee õige töönnu ja tööroomu juurde.» Nõnda arutleti 1937. aastal.

— — —
«Aga mina, Jaan Possul, ütlen teile... Mina tunnen inimesi ja tunnen loomi, ühed pudulohused on mõlemad... Kui heaga ei saa, saab kurjaga, kurjaga veel paremini kui heaga... Loomade juures ja inimeste juures kah... Mina, Jaan Possul, olen nüüd kolosnik, aga mina olen ärra edasi. Mina ei lähe iga matsi paluma, ei lähe popsi ega sulast paluma. Ei lähe. Sedasi.»

Sedasi jah, et «Looming» vajas olukirjeldust.

Üsna pärast sõda oli tarvis otšerkile eesti vastet. Alle ja Semper mõtlesid ja nuputasid. Leidsid viimaks: olukirjeldus. Pikk ja puine küll, aga paremat ei saanud. Nüüd anti siis lühem — *olve : olbe*.

Niisiis, «Looming» vajas olvet. Kõneldi ja kirjutati: kirjanikud astugu rahvale lähemale, võtku ainet rahva töödest ja tegemistest jne. Alle küsis, kas mina ei tahaks, ütleme, kuu aega maal olla, ringi käia ja vaadata ja hiljem midagi kirjutada. Olin nõus. Läksin Lihula rajooni, tolleaegsesse. Tulin tagasi. Olin kuidagi nõutu; jutustasin siis Allele ja Sirgele, mis isevärklikku leidsin.

Alle õpetas:

«Kirjuta ilusti, aga ometi nii, et ehtsat sõnnikuhaisu ka tunda oleks.»

Nägin päris kurja vaeva. Viisin siis värske toote toimetusse. Alle luges, andis Sirgele lugeda. Tulime kokku ja pidasime aru. Alle leidis, et poliitika seisukohast — nõnda ta täpselt ütles — tuleks mõned vängemad kohad lahjemaks teha, sest pole teps mitte õige näidata, et vihasele vaenuliku ja varjatult vaenuliku element kolhoosis nõnda ägedalt räuskab. Sirge kratsis ka kukalt ja lisas, et paistab jah nõnda olevat, kuigi lugu jääks nõnnasi natike lahjaks ning ühekülgsesks.

Ei-jah, tegin südame kõvaks ja tõmbasin paar-koim särtsakat kohta maha. Nüüd sobis lugu ilmuma.

Alle lohutas mind:

«Saad ju isegi aru — poliitika ei luba. Kümne aasta pärast paned oma Possulid mõnda romaani sisse ja põle häda kedagist.»

Oli 1951. aasta. Kolhoosid olid alles noored ja vajasid moraalset toetust.

Ei ole ma toda Possulit seni kuhugi sisse pannud. Koltub teine paberil ja seisab meeles ka.

Mõne aasta pärast hakkasid meie kirjanike sulest paremad olulood tulema. Rannet jutustas Udeva kandist võimsalt ja vihaseit. Smuul pajatas Sõgedate külast muhedalt ja murelikult. Läks veelgi aega, ja Kiik tuli lagedale oma mahuka «Tondiõomajaga».

— — —
Olen minagi «Loomingut» toimetanud. Natuke. Viis aastat.

See oli 13. jaanuar 1953 (oli teisipäev, mitte reede) kui mind «Loomingu» toimetajaks kinnitati.

Uus töö, uued mured. Muidugi vaevas mõte: kas ja kuidas tulen toime. Aga meie üksmeelne kollektiiv: Anton Vaarandi, Rudolf Sirge, Oskar Urgart, Imre Pullman, hiljem Karl Kivi, ei jäänud alla. Kolleegium andis tõhusat abi, eriti olid nõu ja jõuga toeks August Jakobson, Paul Kuusberg, Eduard Männik ja Ralf Parve.

Kui meenutada... Iga number, kui sai valmis ja jõudis kaante vahele, tõi kaasa reipa meeleolu. Muidugi ei olnud me ise kõigea täiesti rahul. Mõndagi saanuks teisiti ja paremini teha. Kui lehitseda... Üsna mitme numbri puhul — ei maksa salata — tuli ütlemisi, arusaamatusi ja tuskagi.

Aeg oli ju selline, kus hakati vanu, tardunud mõttekallakuid — isikukultuse-aegseid kitsaid, dogmaatilisi arusaamasid — lahti sulatama ja ümber vormima, hakati üldse avaramalt ja vabamalt mõtlema ning ennast avaldama. See oli iselaadi keerukas aeg oma uudse mõttepingega ja oma viltukäikude ning tagasilöökidega. Oli isemoodi raske aeg.

Uus «Looming» — nõnda nimetasime oma ajakirja, et seda sõjaeelsest eraldada. Nüüd aga on seegi juba vana. Kas siiski lootusetult vana ja aegunud? Ei usu. Kui võtta, lehitseda ja lugeda, leidub sealgi värsket ja huvitavat.

Aasta 1953. Sellest on kakskümmend aastat. Ei tahaks uskuda. Siiski — tõik.

— — —

Ilus ilm. Päike. Hele südapäevane päike. Seisan pool tundi rõdul, mähitud-mässitud nagu kubujuss. Nägu vastu päikest. Hingan sügavalt.

Lubasin kirjutada... Püüan meenutada...

Otsekui kevad. Kevad jaanuaris.

Mul on kaasas kolm «Loomingu» numbrit.

Ühe sõnaga. Ühe lausega.

Mõned sõnad, read, laused püsivad meeles.

Autod söövad inimesi üksikult, paarikaupa või enam. Omnibus sööb rohkem. Tramm sööb palju. Metroo neelab. (Ado Vabbe, Pariis, 1924.)

...öö vaikeses hämaruses valmivad selgeimad otsused. (Reed Morn.)

Nagu putukad roomavad mu tuppa sõnad sõnad (Enn Vetemaa.)

Eriline päev lõpeb nagu kõik päevad. Unega. (Ofelia Tuisk, 1972.)

Mait Metsanurk kirjutas («Loomingus», millal?), et teda on mõjutanud kõik kirjanikud... Ütles avameelselt ja lisas: «Arvatavasti... kõik kirjanikud, omad ja võõrad, keda olen lugenud.»

Parve meenutas, et Kärner heietas inimeste nimesid: Tulik — kilud. Lutsul on kuulus ärimees Kippel, kelle algkujuks oli Leppik. Ma ise kasutasin kunagi varjunime Ilmar Ramli.

Eduard Hubel kirjutas kord «Looduse» esimeste auhinnatud romaanide puhul, et 75 protsenti nende peategelastest lõpetab enesetapuga; ainult Betti Alveri «Tuulearmukese» Lea jääb ellu, ent võtab suuna jääga katmata soolaugaste poole, olles hädaohtlikult pessimistlikus

ILMAR SIKEMÄE

meeleolus. «Küllalt iseloomulik tunnus meie noorte loomingus!» ohkas Hubel. See oli 1927. aastal.

Kivile ei meeldinud otsitud sõnad ega keeruliseks krutitud laused. Teeb mõtte segaseks, ütles. Jääb küll esialgu mulje, nagu oleks võimas erudiit, ent varsti selgub, et tühi kõlupea.

Kord küsisin Kivilt, kas kõlbab tarvitada *modernitsema* või on see siiski eputuslik. Kivi mõtles ja ütles, et kõlbab. Aga *majakovskitsema*? Kivi kordas, kuulatas ja lausus: «Sulle ja mulle ei kõlba, see on natuke peenutsev.»

Nõnda jah, Kivi tahtis olla akuraatne ja korralik, mitte aga peenutsev ega pedantne.

Ühes meenutuses kirjutas Kivi: «Nüüd oli hea nõu kallis, nagu ütleks säärasel juhul Ilmar Sikemäe.» See ütlus kõlas nagu teisest ooperist, kuna kõneldi hoopis Paul Viidingust.

Küsisin siis Kivilt, miks ta nõnda ütles. Minaks nüüd otsekui eeskujud?! Kivi muheles. Kui olevat normaalne olukord (s.t. hea tuju, soodne ümbrus jne.), kõnelevat üsna kenasti ja isegi rahvalikult. Nojah, see oli Kivi kitsalt subjektiivne arvamus. Seda ma tean, et pole ma ilmatu jutumees ega kõmistav kõnemees.

Õhtul viskas palavik kõrgele. Jälle aspiriini ja vaarikatee.

— — —

Kunagi ammu lugesin, et Eino Leino seisnud lapsena peegli ees ja vaadelnud ennast. Tädi küsib: «Kas Eino on ilus poiss?» Vastus — ei ole. Tädi: «Kas Eino on siis inetu poiss?» Ei ole. «Missugune siis Eino on?» Lapse vastus: «Eino on huvitavaimeline.» Ja selle kirjapanija (ei mäleta, kes) väidab: tõesti, Leino on huvitavaimeline nii inimesena kui ka oma loomingus.

On meilgi huvitavaimelisi poeete. Aga igaüks kaotab minu silmis oma sära ja veetluse, kui juhtun märkama, et ta imetleb ennast lausa avalikult. Poetide juures torkab see hõlpsamini silma kui prosaistide korral.

Mai Talvest meenutas: koolitüdrukud käinud salaja lukuaukust piilumas, kuidas nende õpetaja Johannes Aavik viiuldades ennast peeglist jälginud. Olgu pealegi endaimetlusega kuidas on.

Juhan Smuuli arvan ma huvitavaimeliseks nii mitmeski mõttes. Kuidas ta oli püsimatu ja rahutu, kuidas ta jutustas, hoogu sattudes ja pisut ka luisates, ja kuidas ning millest ta kirjutas...

Smuul tõi «Loomingule» oma «Atlandi ookeani». Sirge luges ja ütles toimetuses, et ega see ole näidend päris näidendi moodi, aga mõnus oli lugeda. Ja kirjutas käsikirja nurgale: «Juhan, õnnitlen sind uue ja hea Sõgedate kirja puhul.»

Smuul luges, hiljem, siis müksas Sirget küünarnukiga ja ütles:

«Kirjuta ise üks näidend valmis, siis tule norima.»

Sõgedate küla kaheksandas kirjas («Elu rentnikud»), kus on juttu «targast inimesest» Matvei Mõrrast, laseb Smuul sellel tõredal mehel ütelda, et kõik eestlased on vargad.

Ma lõõpisin veidi:

«Kuidas sa ütled pahasti — kõik eestlased. Eks mu hulased ole ka eestlased.»

Smuul vastas:

«Ise Vargamäe kandi mees ja hakkad salgama! Aga ära tule mind süüdistama. Seda ütleb nimelt Matvei Mõrd. Minu nimi on nagu teisiti.»

Kord oli Juhan pisut tõbine. Külastasime teda Anton Vaarandiga haiglas. Viibis üksikpalatis. Laual paberilehed.

Kurtis:

«Igav on. Võtsin töö kaasa. Kirjutan laevahuku lugu. Ei lähe. Olen juba tammunud toa nurgast nurgani suure raja. Arst piiras suitsetamist. Katsu sa niiviisi olla ja elada! Saaks ometi välja!»

Kuid paberilehed kirendasid siiski Juhani rahutuist kirjaridadest.

Kui Smuuli lugeda (näiteks sedasama «Pühadekari» hukkumist»), ega oska arvata, et temal on kirjatöö juures olnud tuska ja vaeva ning kibedat pingutamist.

Oh heledat rõõmu toimetuses, kui tuleb käsikiri, millest võib ettegi arvata, et saab — asi. Asi muidugi parimas mõttes.

Kena üllatus oli Sirge «Maa ja rahvas». Ainult kaksipäi mõtteid tekkis rohkete arutluste-filosofoeringute puhul mitme peatüki alguses. Arvati: ei ole nagu viimasel ajal kombeks, et autor nõnda targutab; võtab hoogu maha, kisub kompositsiooni laiali; kas ongi romaan õige koht «alasti» filosoofia jaoks, pealegi jäävad mõned formuleeringud segaseks.

Sirge oli natuke turris. Hakkas siiski seda tarkust-targutamist kärpima. Algul lausete, siis lõikude, viimaks lehekülgede viisi.

Läks aastat kolm või neli. Sirgele juhtus kätte Aragoni «Vaikne nädal». Ka mina sattusin endale selle raamatu ostma. Tuli juhuslikult jutuks, et lugesime päris ühel ajal sama teost. Kas mina märkasin, et Aragon filosoferib, nagu muistegi tehti? Märkasin küll.

«Noh, ja minul keelate ära!» õrritas Sirge.

Kui tehakse uus trükk, võtku siis autor ja pangu filosoofia sisse. Aga Sirge jättis endiseks. Raamatul niigi tüsedust küllalt.

Krusten tõi toeka romaani. Pealkiri kõlas natuke vanaaegselt — «Jüri ja Anu». Peagi tõi Rakvere kiri uue ja töötava pealkirja: «Noorte südamed».

Lilli Promet oli ennegi luuletanud ja pisut ka jutustanud. Aga nüüd — imesta ja hõõru silmi! Nüüd ilmus äkitselt «Loomingus» pikk ja värvikas «Püha kunsti jüngrid». Kriitika kiitis. Südi ja viljakas autor sai vägeva hoo sisse.

Tuli Hint. Pidi reisile minema. Kui temaga peaks teekonnal midagi juhtuma, minge ja vaadake tema kodus: kirjutuslaual lebab romaani käsikiri, täiesti valmis, võtke ja lugege läbi ja... teate isegi. Teate isegi. Aadu on hiljemgi sõitnud merel ja maal, ei ole midagi juhtunud. See romaan oli «Tuulise ranna» teine osa.

Hint rääkis kord, et tema mõtted hakkavad kõige paremini jooksuma ja lippama saunalaval lämmi käes. Mina higistan siin voodis, ajan palavikku välja. Ongi gripp, olevat tänavu Victoria-nimeline.

Kivi tarvitas mõnikord igapäevases kõnes poetilisi väljendeid: taevand, ülikoolitõed, Juhan Liivi varjulise kuju.

Kord jutustas Kivi, mida ta oli lugenud Juhan Liivist: Liivi südame-

sooviks oli elada hotellis — olgu see nii vilets ja räpane kui tahes —, ja saanud kuskilt raha, võis ta lausa nälgida, kui aga sai elada võõraste-majatoakeses.

Kivi ise ei sallinud kärarikkaid võõrastemaju. Kord puhkuse ajal sõitis ta üle Peipsi ja peatus mõne päeva Pihkvas. Jälle juhtus nii, et miski ajas Kivil südame täis; ta tuli tulema ja jättis passi kiiruga hotelli. Küll oli mehel — tema enda jutu järgi — Otepääl tegemist ja õiendamist, et lasta passi endale järele saata. Ta oli ju asjaajamistes üsna saamatu. Hiljem siis kirus, et pool ilusat puhkust läks passi ootamise nahka — muudkui närveeri.

Kivi siin Peedul ei käinud. Läksin kord Otepääle, Kivi oli Tartu sõitnud. Hiljem ütles: saatnud ometi telegramm. Muidugi. Oli Männikul reedesel päeval poolümarik sünnipäev. Saatsime reede varahommikul toimetuse nimel ülipiduliku telegrammi, esmaspäeva õhtupoolikul jõudis kätte. Karja tänavalt Sakala tänavale. Ülipidulik jah; Kivi oli meil säärase asjanduste koostaja ja teisiti ta üldse ei osanud.

Kui hakata jällegi mõtlema: kes siin Peedul on elanud ja töötanud. Hiir oma mesilastega. Pärandas mulle oma korteri ja šampinjonikohad. Sang, naabrimees. Istus ja aina istus laua taga, aken lahti, akna taga sume käratsev sügis. Küsisin, kas lastekarja trall ja sepa kill-kõll ei häiri. «Ei. Need on elu hääled, need peavadki olema,» ütles Sang. Aga Minni Nurme istus õhtuti, kui naabrid tubades olelesid ja oma lapsed juba magasid, istus üksikul aiapingil ja istus üksinda poole ööni. Aga Paul-Eerik Rummo käis südaöösiti üksinda Lättemäel kuud kaemas ja ööbikuid kuulamas. Kuid Laosson käis heinaajal pererahvaga heinal, päris tegelikul heinatööl neh.

— — —
Ja nendest elu häälest Sang siis võttis ja kirjutas.

Hää! kostis nagu maa alt. Hää! Hääled. Kõnekõmin.

«Hilja öösel.» — «Mis on öö! Eks tööta geenius nimelt öösel!» — «Öösel peab magama.» — «Vürtspoodnik magab öösel.»

Olin kuueteistkümnene kõike ahmiv lugeja, kui leidsin kätte Mait Metsanurga «Asja iseeneses». Mind haaras jutu irooniline paatos. Ja vapustas sünge lahendus (või hoopis lahendamatus): suured kirjatargad on täis kirjutanud mäed paberit ja ometigi ei aita ega päästa see inimest.

Hiljem, üle aastate, näitasin «Loomingu» toimetuses seda juttu Sirgele ja Kivile.

Sirge ütles:

«Nõnda see on: ühed kirjutavad pakse raamatuid, teised ütlevad suuri jutlusi, ent paljud ei kirjuta ega ütle midagi, ja kas ongi need eelmistest halvamad — üldiselt võttes, inimlikult.»

Kivi arvas:

«Jutlused on enamasti loba, aga raamatud on hoopis midagi muud. Nojah, teisest küljest võtta: raamatute kirjutamine on inimlik nõrkus ja samuti lobisemine, aga ikkagi peab kirjutama, nagu peab laulma ja pilli puhuma, endale rõõmuks ja teistele ka. Mitte ainult rõõmuks, vaid ühtlasi tuimade ja magajate äratamiseks.»

Tõsi, peab raamatuid kirjutama, peab ajakirju toimetama ja trükkima, et rõõmu teha ja ärkvele ajada.

Semper jutustas:

«Praegu kehtib termin — töö autoriga. Ollakse mitmekesi käsikirja taga, silutakse lauset, kohendatakse mõtet, kärbitakse jne. Kui ma päris üksinda «Loomingut» toimetasin, ei olnud võimalik nõnda märgida. Oli kaastöö üldiselt vastuvõetav, saadeti ta otsekohe trükikotta. Kui esines mõni tõsine lapsus, siis parandasin muidugi ära. Tuli siis sageli õiendamist ja ütlemist. Mõnigi kirjanik ei olnud kriitikuga päri, aegajalt avaldasin taolisi vastuväiteid. Niisugune poleemika oli vahel isegi huvitav. Mõni õiendus ei läinud ometigi trükki. Nagu Linde oma. Kangro-Pool arvustas Linde memuaare ja märkis pilkavalt, et «B. Linde on küll paljuvõimeline päris keerukate mõtete avaldamisel, kuid ta loomus vajab iseenda tähtsuse toonitamist». Linde reageeris vihase kirjaga, mille trükkimist et peaaegu nõudis. Jäi siiski trükkimata. Samuti ka mitmed teised liiga isiklikud ja teravatoonilised «vastused kriitikule».

Kaastöö toojaid on üsna mitmesuguseid. Lahkeid ja leebeid, vastutulelikke ja tõrksaid, rahumeelseid ja raevukaid. Kõige paremini sai kaastöölistega hakkama Anton Vaarandi. Ta oskas tagasihoidlikke julgustada ja ägedaloomulisi vaigistada. Ega ole mõtetki salata, et tihti-peale veeretasime jutuajamise Antoni õlule, tuleks ütelda, paljunäinud ja kogenud mehe toekaile õlule.

Kui Betti Alver kahtles, kas suudab Puškini «Jevgeni Oneginit» tõlkida, innustas Vaarandi teda. Ta andis ka Sangale uut hoogu. Ta vestles mitme pretensioonika noorukiga lihtsalt ja elutargalt ning muidugi autoriteetselt.

Tuli Kotta oma luuleloo suhtes otsust saada. Mitu kohta vajasis kõbimist. Vaarandi näitas need kohad kätte. Autor paistis nagu solvunud. Vaarandi ei teinud sellest väljagi, viis jutu Tartu, ülikoolile, Lenigradi ja mujalegi. Kotta rahunes, võttis käsikirja ja ütles, et homseks teeb ära. Tegi ka.

Rannet kuulas oma näidendi kohta mõned ettevaatlikult sõnastatud etteheited, pistis teose portfelli ja lahkus. Säärase velbaga, et kui teile ei kõlba, pole ka tarvis. Kuid tuli mõne päeva pärast tagasi ja pani parandatud teisendi lauale. Vaarandi küsis muiates, kas vihastas natuke kah. Rannet naeris: «Sinu peale ei saa ju vihane olla.»

Paaril korral olen näinud, et Anton Vaarandi läheb ägedaks, põsed hakkavad roosatama ja kukal tõmbub punaseks. Aga ta tõuseb, ei lausu enam sõnagi, astub pikkamisi akna juurde, vaatab ilusat ilma ja hingab sügavasti. Siis pöördub jälle ja istub vaikselt laua taha.

Samuti oli Urgart väga tasakaalukas ja viisakas inimene. Ainult kord, ühel nõupidamisel ütles ta ühe teose kohta järsult: «See on selge haltuura.» Ise läks näost erepunaseks, ranga ütluse pärast. Urgart lahkus varsti. Tema hea süda oli väga haige.

Urgart ütles (ei mäleta, kus ja kunas), et teose üldiseloomu seisukohast on täiesti ebaoluline, kas raskesti haavatud peategelane sureb teose lõpul või jääb elama.

Seda muidugi. Aga siiski . . .

«Loomingus» ilmus «Enn Kalmu kaks mina» teise lõpuga kui raama-

NIKOLAI TRIIK

Friedebert Tuglas (Sõejoonistus) 1928

ADAMSON-ERIC

Johannes Semperi portree I (Öli) 1927

tus. Raamat annab veel lisapeatüki. Selles kõigub Kalm elu ja surma vahel ning lugeja jälgib seda seesmise värinaga.

Ütlesin kord Kuusbergile:

«Uus lõpp selgitab mõndagi. Ja lugejale meeldib ka, et kangelane jääb ikkagi ellu.»

Kuusberg lausus:

«Ega ei selgu ju, kas Kalm jääbki elama. Aga üldiselt, minu enese arvates on nüüdne lõpp parem kui eelmine.»

Tõsi, ei ole päris selge, kas Kalm jäi ellu. Aga oluline on see, et ta — autori sõnadega — jõudis tõe juurde.

Kuusberg muigas:

«Lugejale meeldib jah õnnelik lõpp. Lõpp hea, kõik hea.»

Meeldib küll.

Viienda klassi tüdruk kirjutas oma lugemisvihikusse Rannamaa «Kadri» puhul: «Lõpuks saabub isa välismaalt. Nüüd naeratab ka nende majas õnn.»

Püüdsime oma «Loomingus» endisaegset ankeeti elustada.

Oli küsimus: milline viimasel ajal loetud ilukirjanduslik teos on aratanud Teie erilist tähelepanu ja mispärast?

Vastajaid üsna palju. Teoseid, mida mainitakse, samuti rohkesti. Ent vastuste enamik paraku igava- ja ilmetupoolne. Mõni lobiseb. Hint vastab napilt: «Lion Feuchtwangeri romaan «Goya». Miks? Kes loeb, saab isegi aru.» Kivi kirjutab Remarque'i romaanist «Aeg elada, aeg surra» elamuslikult ja isikupäraselt, ütleksin, Kivi-päraselt.

Ott Kangilaski temperamentse vastuse lõpp:

«Just selle raamatu (Jorge Amado «Surnud meri») lugemine tekitas minus soovi meie kirjanikele (ja ka kirjastusele) — rohkem põletavat päikest või tõrvmusta ööd, rohkem värskendavat vihma või luuni lõikavat rahet, rohkem sumedat kuuvalgust või rabavat äikest ja vähem, vähem Tallinna ilmajaama prognoosi põhjal kirjutatud raamatuid: «Möödukaid, vahelduva suunaga tuuli, ebamäärane pilvitus, kohati udu, temperatuur muutuseta.»»

1957. aasta jaanuarinumbris ilmus «Pärast dekaadi» — kuusteist lehekülge tosinalt autorilt. Mõttetihedad ja säravad.

Jaan Kross andis oma kirjapanule pealkirja «Sõprusest ja... saundusest». Autori mõte tegi kõrvalpöike kalifaadi-aegsesse Córdobasse — «tuhande aasta eest miljoni elaniku kohta üheksasada avalikku sauna!» Ning mõte välgatas tagasi tänapäeva Tallinna. Selle põgusa võrdluspildi puhul tekkis mõningaid mõtteavaldusi: kust võtab Kross need arvud ja mis saunad nihukesed võisid ollagi? Üks on täiesti kindel: «Looming» on võinud juba ammu ilmutada Krossi sügavat ajaloohuvi.

Aeg voolav ruumi kuristikku... (Barbarus.)

Elad — kukil mälestuste koorem... (Semper.)

Mu mõte on tulevikku kiir... (Kärner.)

Mõnikord aega olles lehitsime ja lugesime vana «Loomingut». Suurima mõnuga tegi seda Kivi, tegi siira sisseelamisega, kord mõnd luuletust üminal deklameerides, kord vihaselt nägu krimpitudes

ILMAR SIKEMÄE

(mõni vastumeelne autor-vurle) või lõbuga muheldes (mõni tabav pil-
dike Barbaruse või Semperi reisikirjas).

Ja valjusti luges Kivi Otepääst:

*Siin läbi käidud iga tipp ja alang
ja palju kirjutet neist vetest, sellest maast...*

Vana «Loomingu» ajal ja «Loomingus» endas kõneldi tihtipeale väikerahva kirjanduse ahtast kõlapinnast («mis teab inglane või bul-
gaarlane meie «Mahtra sõjast» või «Tõest ja õigusest»»).

Ag a tänapäeval... «Jäise raamatu» määratu edu, «Tuulise ranna»
levik. Teiste hulgas väärikalt «Mahtra sõda», «Pisuhänd», «Tõde ja
õigus», «Põrgupõhja uus Vanapagan», «Kevade».

Vahel rääkis Kivi labusalt oma noorpõlveaegadest, kui ta vaatas
Tartus kõrvalt siurulaste mürategemist ja santlaagerdamist. Tema
jutust paistis, et ta silmitses vaid eemalt (ainult kord laskis valla kile-
da vile või kõva röögatuse ühe väikekoodanliku nähtuse puhul), aga
tema hoost ja õhinast ilmnes, kui väga ta oleks tahtnud tõhusamalt
sekka raksata. Kuid ta mõistis juba siis olude armetust ja nonde räus-
kamiste mõttetust.

Ja millise lustliku kaasaelamisega Kivi deklameeris Kitzbergi
mälestusi:

«Mida ei olnud tüki kirjutamise juures kõik silmas pidada! Et kars-
kus kõrgele kohale saaks ja joomine hästi vitsu. Et ühed mustad olek-
sid kui tondid ja teised valged kui inglid...»

Õösel ulmerdades viirastub jälle seltsimees Kägerik või tema sõna-
kas-tarmukas vennas. Miks te ei trüki ära nii- ja naasuguseid, selle- ja
teiseilmelisi kirjatoteid ja miks selles jutus on ehitajaid tõrvatud ja
raamatupidajaid määritud, noh, vähemalt seegi oli hea, et andsite oma
auhinna korstnapühkijate-jutule, aga kuulge, vaadake seal ette, need
korstnapühkijad on liiga tahmaste nägudega, no ärge muiake midagi,
et mis mina ka tean või taipan, ja võtke arvesse, et mina olen teadlik
kirjaoskaja lugeja, jaa-jah...

Jaa-jah, auhinnatud teosed. Üldiselt — novellivõistlus. Küll oli selle
juures vaagimist, sõelumist ja palju sõnaohtraid vaidlusi. Mõned auhin-
nad määrati üsna tasavägise hääletamisega, näiteks neli vastu ja viis
poolt. Hint palus oma eriarvamuse protokollile panna ja lisas teisel päe-
val protokollile veel täpse paarileheküljelise klausli. Esimest auhinda
ei antud peaaegu kunagi. Väino Ilus siiski sai. Olid auhinnatute hulgas
Männik ja Rannet ja isegi Volli Panso. Luise Vaher oma tõsist kir-
janikuteed nende «Loomingu» auhindadega õieti alustaski. Ja kui ras-
keid sõnu pruukida, siis kasvas «Loomingu» novellivõistluse najal üles
terve noorte prosaistide plejaad. Ikkagi kirjandusajalooline üritus. Kõl-
bab jah rinnale koputada, vähemalt oma kambris ja peegli ees.

Kivi luges väga palju. Luges meeeldi sõjaromaane ja -memuaare.

Kord sirvis ta Arif Saporovi dokumentaaljutustust «Elu tee» ja
ütles:

«Niisugune raamat peaks kooliprogrammis olema. Seda tuleks klas-

sis lugeda ja arutada. Neljandas-viiendas klassis ja suurte juures kah. Ja säherdused virisejad vanamoorid nagu minu korteriperenaine tuleks sundkorras kokku ajada, tuleks neile Leningradi blokaadist rääkida ja ütelda, et oma elu ja kõige eest olete tänu võlgu nendele inimestele, kes Leningradis langesid ja hukkusid.»

Ta andis mulle raamatu. Lugegu neid ja neid kohti. Lugesin. Ütlesin, et vaevalt irisevaid-virisevaid vanamutte saab kokku koondada ja neile ettelugemisi korraldada.

«On targematki teha,» nõustus Kivi ja löi käega.

Järgmisel päeval jutustas Kivi: ta luges oma perenaisele neid Leningradi koolitüdruku päevikumärkmeid ja andis raamatu, et lugegu ise ja vaadaku pilte. Veidi aja pärast toonud perenaine raamatu ära. Tihe kiri, ei tema silmad kannata lugeda. Ütelnud veel suusoojaks, et sõda nagunii teada, kole asi ta on, ega teda olematuks tee, kas trükid raamatuid või ei trüki, kas loed neid või ei loe.

«Mis sa nihukesega õiendad!» pahandas Kivi. «Ainult vinguda oskab, et seda pole ja teist ei saa kätte, et kõik on vilets ja kallid, aga vaata siis, kui oli ikka nii ja naa... Söõb hinge seest. Ma ütlen mõnikord: «Seda ma olen juba kuulnud. Kui teil midagi uuemat pole, siis palun jätame praegu selle jutu.» Sihuke õudne tüüp!»

Pärast niisugust «hingepuhastamist» nohises Kivi natuke aega ja süvenes siis oma käsikirja, raamatusse või ajakirja.

Tolle õela vanamoori välise ja seesmise portree joonistas Karl Kivi «Sirvilaudades». Ta nimetas eite kõvera — väikekoodanluse — elusaks kehastuseks. «Kõvera must vari tahtis lämmatada kõiki mu rõõme.» — «Tal oli haualehk juures, ent kavatsuses oli tal mind hauda ajada.» Kivi heitles ahne ja salakavala kõveraga. Heitles visalt ja võidukalt. Kivi asus uude majja elama ja võis nüüd rahulikult hingata.

... Jälle külastas mind Kägerik. Lõõritas nagu lööke.

— — —

Kirjarahva põlvkonnad... Ikka ja jälle meenub intervjuu August Mälguga 1936. aasta «Loomingus».

— Pärilise arhailise Saaremaa päevil kirjutas ju sealt kadunud Mändmets.

— Kirjutas, ja väga kitsalt, kuigi elu nägi õieti, kostab Mälk.

— Kas näete peale end ka mõnda teist nooremat kerkivat Saare kirjanduse silmapiirile?

— Harjutavad ju mõned sulge, kuid seda õiget tegijat pole veel näha.

Ometi oli õige tegija teel. Aadu Hindi «Pidalitõbi» ja «Vatku tõbilas» olid juba lugejate hinnata ning olid juba ilmunud esimesed ajaleheartiklid noorkirjaniku «elust ja loomingutee algusest» (nagu mainib üks teatmeteos).

Näete siis, kirjanik võib väga kitsalt otsustada oma eelkäijate ja järeltulijate üle.

Siin Peedul see oli, siinsamas paarikümne meetri taga, et istusid lehtlas ümmarguse laua ääres kolm-neli uljast noormeest ja kõmas täält veininiisutet hääli. Kostis minugi kõrvu — päris eemale-kaugele — ainus hooplevatooniline fraas: «Meie, noored eesti kirjanikud...»

Võis arvata ja oletada, et kiideldi pisut ja lubati alles näidata jne. Aeg liikus, noorukid olid ja elasid, kirjutasid teoseidki. Häid teoseid, keskmisi ja kehvi ka. Kord kirjutati paar edevat esseed, et enne kuuekümnendaid aastaid mustendas tühi maa ja alles siis tärkas see õige igihaljas kirjandus. Mõne aja pärast oli neil ägedail kirjutajail natuke piinlik. Juba jõudsid lapseeas välja uuemad kirjanoodred, kelle hääled kõlasid taas heledalt ning paljutootavalt...

— — —
Minu enese ristas noorkirjaniku nimega teenekas päevapiltnik Hans Soosaar. 1935. aasta ilusal maikuul. Heldeke, miks seesinane aeg meeles ei ole! Lugesin oma «Filosoofi» suure saalitäie noorrahva ees. Siis tuligi Soosaar kergel tatsuval sammul, viis minu kõrvale ja ütles muheldalt: «Teeme pilti kah.» Ning märkmikku kirjutas: noorkirjanik see-teine. Pilt ilmus «Rahvalehes», allkiri täpselt samuti: noorkirjanik see-teine. Imelik ja ülearu tähtis oli see tiitel.

«Filosoof» («Noor tarm») ilmus peatselt «Olionis». Aga see oli omaette tähtis ja raputav sündmus. Sellest ajast olen hakanud oma kirjanduslikku staaži arvestama.

Oh õnnis aeg! Paneb tööpoolest ohkama. Kui palju aega on juba möödas.

— — —
Kümme päeva ongi läbi. Võtan oma pisikese kohvri. Näe, palavikunatuke tuleb kaasa, kavatseb teine Tallinnaski kontvõõraks olla.

Kersti Merilaas, teise maja talvine elanik, tuli hüvasti jätma. Tuli, vaatas: hädine, salli mähitud, näost ära ja tujust lahti. Kaua sa niiskesega jutled. Ütlesin, et tahtsin midagi kirjutada. «Loomingul» ju juubel.

Omal ajal saatis Merilaas Pärnust luuletusi ja kaaskirju ka: «Saadan paar pähklit pureda. Ärge siis lausa puruks närige!»

Nüüd ta lausus:

««Loomingul» on toimetajatega vedanud...»

Ei teagi, kas ta minusugust enam mäletab.

Ja jällegi, et mitte enesekriitikat eirata, olgu siin minu poolt juubeli puhul nenditud, et minul isiklikult on «Loominguga» hästi vedanud.

— — —
Kalle Kurg ütles mulle, et peaksin memuaare kirjutama. Imelik tundus — kas tõesti? On ju muud teha, küll ja küll. Ega ma hakkagi ehtsaid memuaare üles märkima. Võib-olla kilde ja killukeksi elust ning inimestest. Nagu needki siin.

Ma ise küsisin Anton Vaarandilt, kas tema memuaare kirjutab. Antoša tegi suured silmad: noo, kas ikka tööpoolest? Ei ole temalgi veel õige aeg, oli vastus näost näha.

Rudolf Sirge kõneles paaril korral, et kavandab portreede sarja — sada meest ja naist, kellega ta kokku puutunud. Ta alles kavandas, jõudis vähe kirja panna.

Aeg liigub, aeg voolab... Karl Kivi kirjutas kord sellest: hakkad mõtlema ja arvutama, kui ehmatavalt vähe on inimesel päevi. Kas tulebki sellele mõelda?

ILMAR SIKEMÄE

*Elad — kukil mälestuste koorem,
aga nobe on veel käima jalg.
Õnn, et oled mälestustest noorem,
õnn, et päiksest õhetab veel palg.*

Oli see aasta ja päev, kui «Looming» tähistas neljakümnendat tähtpäeva.

Nüüd on viiekümmes.

Kord tuleb kuuekümmes, seitsmekümmes.

Kord tuleb sajas.

Paul Rummo

«LOOMINGU» NOORUSAASTAD

AJADOKUMENTE KOMMENTAARIDEGA

1

Viiskümmend aastat kirjanduslikku ajakirja — see on pretsedenditu juubel vaata et maailma mastaabis.

Nii elujõuline puu ei saanud juurduda eelnevalt kobestamata pinnases. Teadagi võib «Loomingu» kaudseks teetasandajaks pidada säärast kaugest nähtust, nagu seda oli eestikeelse perioodika pioneer nimega «Lühhikesse õpetusse mis sees monned head rohhud ning nouud teada antakse» (1766), rääkimata O. W. Masingu ajalehest «Marahwa Näddala-Leht» (1821) ja eesti pideva ajakirjanduse esiklapsest, J. W. Jannseni «Perno Postimehest» (1857). Tulevast kirjanduslikku ajakirja valmistasid ette XIX sajandi teise poole mitmete ajalehtede jutulisad ja mõned ajakirjad, kus ilukirjanduslik looming ja mõnevõrra ka viimase kriitika olid kesksel kohal. Meenutagem end «Eesti perekonnaleheks» nimetanud «Meelejahutajat», «Oma Maad», «Lindat» ja «Eesti perekondlikku jutu-, teaduse- ja võiduse ajakirja» — «Rahva Lõbu-leht».

Uus sajand tõi kaasa uued, juba tänapäevastele kirjanduslikele kriteeriumidele lähenevad ajakirjad. Hilisema «Loomingu» kõrval on eesti kultuuriloos auväärne koht eelkõige kirjandusteaduslikke ja -kriitika probleeme käsitleval pikaealisel ajakirjal «Eesti Kirjandus» (1906—1940) koos oma Nõukogude-aegsete järglastega «Eesti Keel ja Kirjandus» (1940—1941) ja «Keel ja Kirjandus» (1958).

«Loomingu» eelkäijaist kõneldes ei saa unustada ajakirju «Noor-Eesti», «Vaba Sõna», «Ilo», «Murrang» ja «Tarapita». Nendes lühiealistes, kodanliku korruga opositsioonis olevate kirjanduslike rühmituste häälekandjates korjasid toimetajakogemusi ja teritasid sulge mitmed «Loomingu» asutajad, toimetajad ning aktiivsed kaastöölised.

Viiskümmend aastat «Loomingut» — see on käesoleva numbrini 70 022 suurt trükilehekülge (sellest 19 048 lk. Nõukogude-eelsel perioodil), lisaks veel pagineerimata kunstireproduktsoonide lehed ja aastakäikude sisukorrad. Viiskümmend aastat «Loomingut» — see on neli ja pool jooksvat meetrit raamaturiivil. See on eesti kirjanduse viimase poole sajandi ajalugu tekstides kontsentreeritud kujul. Lootusetu on ühel inimesel seda määratumahulist, äärmiselt keerukat ja tihti vastuolulist materjali kuigivõrd ammendavalt vaadelda ning käsitleda, olgugi et ise oled algusest peale, pool sajandit sellest toitunud. See saab võimalikuks siis, kui kunagi valmib «Loomingu» täielik bibliograafia (milleks ajakirja auväärne juubel loodetavasti tõhusa tõuke annab), kui on koostatud praegu veel sama hästi kui puuduv bibliograafia

PAUL RUMMO

märksõnaga «ajakirja «Looming» kohta» viiekümne aasta muu ajakirjanduse, kirjavahetuste ja arhiivimaterjalide baasil, ja kui on ilmunud asjaomaseid aastakümneid käsitlevad «Eesti kirjanduse ajaloo» köited.

«Loomingu» uuemad aastakäigud leiduvad ligikaudu kahekümnes tuhandes kodus ja neist on lugejail vahetud muljed. Mida kaugemale ajas tagasi, seda rariteetsemateks muutuvad ajakirja aastakäigud, ent hea tahtmise korral pääsevad asjahuvilised nendegi juurde. Seetõttu on siinses põgusas ning paratamatult lünklikus ülevaates tähelepanu keskendatud laialipillatud andmetele, mis kõnelevad auväärsele ikka jõudnud juubilari sünniloost ja kujunemisaastate taustast. Ülevaate jaoks materjalide hankimisel on kasutatud Kirjandusmuuseumi, Fr. Tuglase Majamuuseumi, ORKA ja Fr. R. Kreutzwaldi nim. ENSV Riikliku Raamatukogu tänuväärset abi.

2

«Loomingu» kümnendal aastapäeval kirjutas Friedebert Tuglas: «Meie seniste kirjanduslikkude ajakirjade saatus ei ole meeltügendav. [- -] — nende kõigi käekäik kõneleb ainult heitlusest kitsaste oludega ja lõplikust allajäägist. Mitte sellest pole kõne, et oleks puudunud vajadus säärase ajakirja järele või kirjanduslik jõud selle ülalpidamiseks, vaid lihtsalt majanduslik alus. Neid lootusetuid katseid võimaldas ainult kas üksiku isiku või samamõtteliste rühma eneseohverdus, mis ei võinud aga iial kauemat aega ette lüüa. Kirjanikkude Liidu asutamiseajaks oldi ses töes enam kui veendunud. Kuid ühtlasi valitses ometi ka meil vaade, et ühiskond — riik peaks aitama ülal pidada teatud kultuuri-üritisi, mis ei suuda end ise tasuda [- -].» (1933, nr. 4.)

Enne Kirjanike Liidu (kuni 1940. a. ametlikult Eesti Kirjanikkude Liit) asutamiskongressi ja aastaid hiljemgi, kui «Looming» juba ammu ilmus, oli kirjanike hulgas küllalt skeptikuid nn. parlamentaarse, riigivõimust majanduslikult sõltuva ajakirja suhtes. Harjunud erinevaid ideoloogilisi ja kunstivoolulisi töökspidamisi väljendavate ajakirjadega ja koguteostega, kardeti sõltuvas, seinast-seina ajakirjas loomingu nivelleerimise ohtu. Ka ühisajakirja peamine initsiaator Fr. Tuglas ei sulgenud selle ohu ees silmi, ent ta ei näinud muud reaalselt teed, kui kogu kirjanike peret koondava ajakirja asutamine. «Saab näha, mis sygis ja kirjanikkude kongress toob,» kirjutab Tuglas 27. VIII 1922 Barbarusele. «Vahest suudame ometi asutada mingi yldise suurema ajakirja, nagu lätlaste «Ritmus». Väliselt peaks see muidugi olema lahti kõigile kirjanikele ja kõigile vooludelle, tegelikult täidaksid ta ometi need, kes meil yldse viimasel ajal kirjutavad.» Samas kirjas avaldab Tuglas arvamust, et opositsiooniline rühma-ajakiri «Tarapita» peaks uuest ajakirjast hoolimata edasi ilmuma. See soov ei läinud aga täide.

«Loomingu» sünnisõnad kirjanike kollektiivi poolt öeldakse avalikkusele 8. oktoobril 1922. Sel päeval on Tallinnas Raekoja saalis koos eesti kirjanike kolmas kongress. Asutatakse Eesti Kirjanikkude Liit. «Ajakirja küsimuse kohta annab seletust Fr. Tuglas. Ajakiri oleks lahti mitmesugustele kirjanduslistele vooludele, seisaks aga siiski kunstiliste nõuete kõrgusel. Võetakse otsus vastu ajakiri asutada ja tehakse valitavale juhatusel ülesandeks see läbi viia.» («Postimees» 1922, nr. 231; vrd. «Päevaleht» 1932, nr. 248, «Vaba Maa» 1922, nr. 236 jm.)

PAUL RUMMO

Esiialgu veel nimeta ajakirja toimkonda valib kongress Fr. Tuglase, E. Hubeli, A. Kitzbergi, M. Underi ja G. Suitsu.

Et üldsust tulevase ajakirja jaoks ette valmistada, avaldab Tuglas «Päevalehes» kolme numbrilise joonealust läbiva artikli «Kirjanduslik ajakiri Eestis» (25.—27. XI 1922). Andnud ülevaate senistest eesti kirjanduslikest ajakirjadest, ütleb Tuglas:

«Ühes sellega oleme jõudnud kurva seisukorrani: meil pole praegu ajakirja, mis meie esteetilise kultuuri arenemisastet peegeldaks. [- -] Ja seda ajajärgul, mil kümme korda enam kohustusi peaks tundma meie kultuurilise edenemise ees, kui mineviku kitsais tingimuses! Seda ajajärgul, mil Eestis hiljutise arvustiku järele muidu ühtekokku vist 66 ajakirja ilmub! Võib tõusta küsimus: kas on sarnane kõrgemate nõuetega kirjanduslik ajakiri nii hädapärastel tarvilikkil, eriti kui silmas pidada, milliste raskustega ta väljaandmine on seot? Kas ei täida ta ülesannet üksikute kirjanikkude produktsioon, mis ometi kuidagi kord lugija kätte ulatub?»

Autor küsib omakorda, miks ei lepi siis kõigi muude vaimliste ja aineliste kultuurialade harrastajad eriala raamatute ja ajaleheartiklitega, vaid vajavad eriala-ajakirju?

«Kuid mis on maksev nende alade kohta, see peaks mitu korda enam olema maksev kirjanduse ja kunstide kohta, mida ometi ühe rahva kõige otsekohesemaks kultuuripeegliks on harjut pidama. Igal kollektiivsel tööl sarnastel aladel on võrratult rohkem mõju, kui üksikuil jõupingutusil oma ette.»

Tulevase ajakirja programmideks peab autor, et väljaandes esineksid kõik paremad kirjanduslikud jõud, olenemata sugupõlvest või kirjandusvoolust. Ühtlasi loodab ta, et ajakirja teoreetiline osa peegeldaks ka meie muusikat, teatrit ja kujutatavat kunsti.

«Peab juba eestkätt selge olema, et ajakirjale tuleb juurde maksa, mingu ta ise nii hästi kui tahes. Ka suurrahvaste juures ei suuda väärtuslikud ajakirjad harilikult ilmuda, ilma et neid mätseenid või toetajate ringkonnad ei subsideeri. [- -] Tehtagu ülemal pool ometi ükski samm, mis näitaks, et seal meie vaimlise kultuuri huvitsid niisama tuntakse, nagu ainelise kultuuri omigi. Esimene samm oleks aga ajakirja toetamine, mis meie kirjanduslikust loomingust igakülge ja väärilise pildi annaks. Kas see tõesti rohkem kahklusi peaks tekitama, kui «Politseilehe» või «Turbatööstuse» subsideerimine? [- -] Tõesti, seni pole me sealt [valitsuse — P. R.] poolt veel muud kuulnud, kui mõnitavaid märkusi. Ei mingit arusaamist sellest, milline ülesanne on kirjandusel rahva kultuurilises arenemises. Ei mingit püüdu mõista ettepanekuid, mis tulevad asjale lähedalseisjailt. Kui mõne ärilise operatsiooni või tehnilise küsimuse otsustamisel tingimata asjatundjate arvamist tähele pannakse, siis on kirjanduse üle otsustamine täiesti igamehe asi.»

Oma põhjaliku, hästi argumenteeritud, valitsusringkondade kultuuri-nõmedust ründava artikli lõpetab Fr. Tuglas:

«Kui meie kultuuripoliitika juhid muust seisukohast esteetilise kultuuri tähtsust ei peaks mõistma, siis tehku nad midagi selle kultuuri tõstmiseks vähemalt rahvusliku auahnuse ja riikluse seisukohast. Nende esimene samm oleks aga kaasa aidata, et Kirjanikkude Liidu ajakiri juba tuleva aasta algusel võiks ilmuda hakata.»

3

Sidudes asutatava ajakirja saatuse riikliku toetuse taotlemisega, mõistsid algatajad, et nad paratamatult seovad endagi käed. Ja suu. Ja

PAUL RUMMO

sule. Kuigi «iseseisvuse mesinädalail» suure suuga kõneldi põhiseaduses deklareeritud sõna- ja trükivabadusest, oli küllalt juhuseid, kus neid kultuurinimese põhiõigusi rikuti. Sellest johtusid sagedased muremõtted ja protestimeeleolud aktiivsemate kirjanike kirjavahetustes. Aga ka mõned avalikud aktsioonid.

Eesti kodanlik võim oli vaevalt paar kuud pukis olnud, kui Tuglas jaanuaris 1919, seega kodusõja päevil avaldas programmilise artikli «Kunstide riiklik edendamine», milles on kokku võetud mitte ainult autori, vaid ka teiste progressiivsete kirjanike tookordsed seisukohad: «Toetades kunsti ei pea riik kunstilt nõudma vastutoetust. Vabastades kunsti ainelisest orjusest ei pea ta seda tegema poliitiliselt orjaks. Saades metseeniks ei pea ta oma häätegu metseeni kombel toore meelituse ja alandlikkusega laskma tasuda.» — «Sel teel sünnib majesteete, kapitalismi ja militarismi idealiseeriv kroonukirjandus ja kujutav kunst.» — «On ju loomulik, et riik nagu iga elav organism end kallaletungimiste eest kaitseb ja sarnast kunsti ei või omal kulul toetada, mis ta enese olemasolu ähvardab. Kuid see vaatekoht kaotab teravuse, niipea kui riik tõesti saab võltsimatu ja kaugele edenenu demokratiismi kehas-tuseks. Haritud ja vabal maal poleks põhjendamatu ässitusel iial sarnast mõju, et see riigivormile saaks hädaohtlikuks.»

Nendele ja analoogilistele põhiseisukohtadele toetudes kavandab artikkel kunstide ja riigi vahekorra demokraatliku arengu üksikasjalise programmi (Vt. Fr. T u g l a s, Aja Kaja. Tartu, 1919.)

Arvatavasti neidsamu põhimõtteid propageeris Fr. Tuglas ka kõnes «Kirjanikkude riiklik toetamine», mis oli esimese eesti kirjanike kongressi päevakorras 7. septembril 1919. Läbirääkimistel hurjutatakse haridusministeeriumi poolt määratud 40 000-margast toetust kirjanikele. «Kui riik kulutas iga päev sõjapidamiseks 3—4 miljonit, siis loetakse 40.000 marga kirjanikkudele määramine haavavaks,» märgib kongressi protokoll (ORKA, F 1108, nim. 5, s.-ü. 32, l. 27—32). A. Gailit esitab kongressile resolutsiooniprojekti: «Silmas pidades, et Haridusministeeriumi Kunstiosakonna poolt välja nõutatud riikline toetusraha 40.000 m. suuruses kirjanikkudele autasu ja abirahade näol välja jagamiseks praegusel ajal naeruväärt väike, ütleb kirjanikkude kongress enese riiklise läätseleeme saamisest lahti ja lükkab mainitud toetusraha tagasi.» J. Semperi ettepanek sisaldab kirjanikele palga määramiseks rea punkte. Pärast vaidlusi lükkab kongress 40 000-margase toetuse üksmeelselt «kategeooriliselt tagasi», nagu protokollis on fikseeritud. Sellest hoolimata astub 16. detsembril 1919 kokku haridusministeeriumi poolt moodustatud «jury», kes «riikliku läätseleeme», 40 000 marka, jaotab kolmeteistkümne kirjaniku vahel. (S e a l s a m a s, l. 43 ja 44.) J. Semperi veidi hiljem ajalehes «Tallinna Teataja» nr. 3 ja 6 1920. a. avaldatud poleemilisest kirjutisest selgub, et kongressi otsuse vastaselt võtsid mõned kirjanikud väikese toetusraha siiski vastu.

Kirjanikele antavad riiklikud toetusrahad põhjustavad kogu kodanliku riigi olemasolu kestel inetuid intriige, solvumisi ja kadedust. Järkjärgult hakkab riigivõim kirjanduse subsideerimise kaudu kirjanikele ideoloogilist survet avaldama ja printsipiaalsel loominguvabaduse positsioonil olevail kirjanikel on kirjavahetustes üha sagedamini põhjust kõnelda survele alistunud kolleegide prostitueerimisest. Kõikidele pahedele vaatamata võimaldas väikerahva puhul vältimatut kirjanduse

subsideerimine kirjanikel ometi luua hulk püsiva väärtusega teoseid.

Kõik need kodanliku Eesti kitsuses paratamatud ja tihti väga piinlikud probleemid varjundavad pikka aega ka «Loomingu» saatust. Eesti Kirjanikkude Liidu ja tulevase «Loomingu» asutamiskongressil (1922) tehakse jälle otsus kirjanikele 1923. aastaks ettenähtud väikesed toetusrahad tagasi lükata:

«Kongress oli kategooriliselt sarnase toetamisviisi vastu ja tegi Liidule ülesandeks seda tagasi lükata. Ja võib kindlasti ette öelda, et selle summa korralikust jagamisest midagi välja ei tule. Ta on liig väike, et teda kõigile jagada, kes oleks õigustet saama; veel ebaõiglasem oleks aga mõnigalle üksikulle anda. Kui tõesti meie loovaid kunstnikke väärilisemalt ei osata hinnata, siis ärgu tehtagu vähemalt seda haavavat sammu! Antagu kongressi soovi järele vähemalt kirjanikkude osaks langev summa tervena Kirjanikkude Liidule ajakirja asutamiseks. See summa ei võimalda ajakirja kaua välja anda, kuid ta näitaks ometi esimene kord meie valitsuse vastutulelikkust kirjanikkude korporatsioonile.»

(Fr. Tuglas, Kirjanduslik ajakiri Eestis. «Päevaleht» 27. XI 1922.)

4

Eesti Kirjanikkude Liidu asutamiskongressil valitud esimene juhatus, koosseisus Fr. Tuglas (esimees), J. Lintrop (abiesimees), E. Hubel (sekretär), A. Adson ja K. Ast, asus kongressi ülesandel ajakirja rajamiseks eeltöid tegema.

Kirjandusmuuseumis säilitatakse EK Liidu juhatuse protokolle ajavahemikust 1922 kuni 1935 (kus on 1936—1940 protokollid?). Kahes vahariidest kaantega kaustikus on mitmed sekretärid äärmise lakoonilisusega kirja pannud juhatuse töö kroonika. On fikseeritud ainult otsused, ilma aimu andmata neile eelnenud diskussioonidest. Ent sellistenagi on neil nüüd juba ajalooliste dokumentide väärtus.

Esimest korda on ajakirja küsimus kõne all juhatuse koosolekul 14. XI 1922. a. Kolmanda päevakorrapunkti kohta ütleb protokoll: «Adsoni kokkusäetud märgukiri Riigikogule toetusraha asjus ajakirjale loeti läbi ja võeti I lugemisel vastu.» Ja 1. detsembri koosolekul: «Adsoni poolt kokku säet memorandum kirjandusliku kuukirja toetamise asjus esitada haridusministrile ja riigikogu eelarve komisjonile ning riigikogu hariduskomisjonile.»

Selsamal 1. detsembril saadabki Eesti Kirjanikkude Liit nimetatud adressaatidele J. Lintropi ja E. Hubeli allkirjaga kirjad, milles palutakse kirjale lisatud memorandum lisaelarve korras läbi arutada ja rahuldada. Et tegemist on «Loomingu» olulise sünnidokumendiga, avaldagem see siin täielikult:

M e m o r a n d u m

Tosin aastaid on Eestis katsutud kirjanduslikku ajakirja välja anda. Mitte ükski neist ei ole kujunenud püsivamaks ettevõtteks; mitmed ajakirjad pole jõudnud esimesest numbrist kaugemale, teised pole isegi suurte pauside abil jõudnud oma eluiga üle paari aasta pingutada. Tarvitseb ainult meeletuletda Noor-Eesti ajakirja, «Voogu», «Siuru» albumid, «Odameest», kahenädala kirja «Ilod», «Murrangut» — kõik nad on pidanud jääma seisma.

PAUL RUMMO

Nende ebaõnnestunud katsete ja praeguse kirjastus-kriisi pärast ei ole ette näha millal meil püsiv ja väärtusline kirjanduslik ajakiri võiks hakata kord ilmuma.

Katsete nurjamineku põhjus seisab kapitaali puudumises, ja nimelt jatkuva operatsiooni kapitaali puudumises, mis ära kannaks seda laadi kirjastuslike ettevõtete meie oludes paratamata pikaldase ajakirja mineku, sest nagu mineviku kogemused näitavad, on ülalnimetatud ajakirjadest pikapääle enam jägu müügil kadunud, nii et näit. Noor-Eesti ajakirja aastakäigu eest nüüd juba tuhandeid maksetakse (hind omal ajal 4 rbl. 50 k.).

See näitab, et meil on tarvidus korraliku ja soliidse ilukirjandusliku ajakirja järele. See tarvidus kasvab juba lähemas tulevikus, emakeelse kooli ja ülikooli tegevuse abil laieneva ja tõusva kultuuri tõttu.

Selle tarviduse rahuldamine aga ei seisa kellegi südame ligi, väljaarvatud kirjanikud ise, kes senni mitme ajakirja käimapanemise juures on pääosa etendanud, aga kapitaali puudusel on pidanud omast ettevõttest loobuma ja kes nüüdsete üli suurte majanduslike raskuste pärast jõuetud on äpardanud katseid kordama. Kirjastajaid niisugune ettevõtte ei huvita, liiati nüüdse kriisi ajal. Samal ajal näeme, et peaaegu kõigil meie elu, tsivilisatsiooni ja kultuuriavalduste aladel on omad eriajakirjad, mille arv ulatab juba üle poole saja, ning millest osa ilmub riigi toetusel (Eesti Tehnika Seltsi Ajakiri, «Kasvatus», «Politseileht», «Eesti Arst», Karskuse leht, Scoutide ajakiri j. t.), ainult kirjanduse ja kunstide, üldse esteetilise ala jaoks ei ole meil ajakirja.

Võiks öelda, et seda puudust katavad meil eriraamatud, kuid asi ei ole nii. Juba pikemat aega kestnud ja ikka enam süveneva kirjastuskriisi tagajärjel ei ilmu meil näit. tänavuse jõulu lauale peaaegu enam midagi uuemast ilukirjandusest (pääle mõne endise inertsiti tõttu trükimusta alla pääsnud, viibinud uudise ja mõne teises trükis ilmuva rahva raamatu). Ei kannata mitte üksi nooremad kirjanikud, vaid ka vanemad, näit. seevõrra tunnustatud ja loetud kirjanik nagu Ed. Wilde, kelle teoste kogu ilmutaja «Rahvaülikool» ei suuda lepingut täita. Ka ajalehtedes on ilukirjanduse ilmutamine väga juhuslik ja õige piiratud (pealegi mitte alati otstarbekohane), nii et peatselt Eestis ainult veel koolides kirjanduse ja loo tundidel tarvitatavoid teoseid ja E. K. Seltsi poolt väljaantavaid klassikuid võib leida, s. o. mineviku kirjandust; uuem, edenev, tuleviku kirjandus jääb tõsiselt kiratsema.

Kui oleks kirjanduslik ajakiri, siis aitaks seegi osaliselt loovat, täna- ja homse päeva kirjandust kriisi ajast üle kanda. Pääle selle oleks aga niisugune ajakiri tähtsaks kirjanduslike loomingu teguriks, avaldades artiklid loova kirjanduse ja kunsti teoreetiliste küsimuste üle.

Läti, kes majanduslikult ja poliitiliselt mitte paremais tingimuses ei ole kui Eesti, on selle poolest palju paremas seisukorras: sääl ilmub juba teist aastat järjekindlalt iga kuu kord soliidne kirjanduslik ajakiri «Ritmus», milles töötavad peaaegu kõik Läti kirjanikud. «Ritmus'i» kindel ilmumine on selle läbi võimaldatud, et Läti valitsus teda algusest pääle toetab, juuremakstes iga «Ritmusi» numbrile 50 tuh. L. Rbl., s. o. 600 tuh. L. Rbl. ehk umb. 800 tuh. Emk. aastas.

Hiljuti ärapeetud Eesti kirjanikkude kongress, kus asutati Eesti Kirjanikkude Liit, tõmbas kõik Eesti kirjanikud kõigist vooludest ja generatsioonidest ühise idee alla kokku ja otsustas ühemeelselt kirjandusliku ajakirja väljaandmisele asuda, tehes selle teostamise E. K. Liidu ülesandeks, lootuses et riik nimetatud ettevõtet omalt poolt mõjuvalt toetab, nagu see Lätis sünnib; sest teisiti ei ole mingit võimalust ajakirja välja anda. Ajakiri ühendaks kõiki loovaid kirjanikke, ei sisaldaks

mitte, nagu endised ajakirjad ühe rühma või voolu töid, vaid pakuks paremat kõigilt meie loovailt kirjanikkelt.

Kõige selle põhjal pöörab nüüd Liidu juhatus Teie poole palvega abiraha määrata nimetatud otstarveks, seda enam, et kogu meie iseseisvuse kestes ei ole riigi eelarvet loova kirjanduse kasuks mitte koormatud, väljaarvatud 1919 aastal kirjanikkude ühekordseks toetuseks langenud mõnikümmend tuhat marka, missugune summa teatrite, muusika, kunsti ja muuseumitele iga aasta antavate summade kõrval ei või kõne allagi tulla.

Kõige tagasihoidlikumalt rehkendades tuleks praeguste valmistuskulude ja ajalehtede poolt maksetava honoraari määra juures üks 80 leheküljeline 1500 eksemplaaris trükitav ajakirja number väljaandjal maksma 120 tuh. marka, mis aastas nõuaks 1½ miljoni marka (pisema lehekülje arvuline number ei mahutaks rohkemvulise kaastööliste kogu juures midagi ära, vähema eksemplaariline väljaanne teeks üksiku numbri liiga kalliks).

Esimese aasta jooksul on loota üks kolmandik eks. arvust ära müüa, nõnda et puudujääk oleks esimesel aastal umbes 1 miljon marka. Lootes sellest summast järgmisel aastal järele müüdavatest eksemplaaridest ühe veerandi katta, palume määrata ajakirja põhikapitaaliks 750 tuh. marka. Edaspidi veel müüdavatest eksemplaaridest tulevad summad tarvitataks ajakirja suurendamiseks, täiendamiseks ja ajakirja üksiku numbri müügihinna alandamiseks.

(ORKA, F 1108, nim. 5, s.-ü. 170, l. 23—25.)

EK Liidu juhatuse eespool mainitud koosolekuist ei võtnud Tartus asuv Fr. Tuglas osa; tõenäoliselt oleks tema kohalviibimise korral memorandum saanud keelelt ja stiililt korrektsema kuju. Järgmisel ajakirja puudutaval koosolekul, 19. II 1923 on juhatusliikmed kõik kohal ja lisaks veel tulevase ajakirja üks toimkonna liikmeid M. Under. See koosolek saab «Loomingu» sünniloos otsustavaks. Protokoll ütleb: «Et riigikogus juba kahel lugemisel toetusraha määramine Liidu poolt kavandatavale ajakirjale 750.000 suuruses vastu võetud, siis peetakse tarvilikuks ajakirja väljaandmise eeltöödele asuda. Ajakirja väljaandmise asukohaks peetakse sündsamaks Tartut, peaasjalikult trükiolude pärast.

Tegevaks toimetajaks valitakse F. Tuglas.

Kuupalgaks määratakse talle viisteistkümmend tuhat marka.

Ametisse astumise ajaks loetakse Fr. Tuglasele 1. märts 1923. a.»

Koosolek jätkub järgmisel päeval. Otsustatakse esimene ajakirja number välja anda 15. aprilliks ja üldse 1923. aastal kaheksa numbrit à 80 lk. Määratakse esialgsed honorarinormid: ilukirjandusliku proosa rida 15 marka, artiklid ja teated 12 marka reall, luuletuste rida 35 marka, proosatõlgete eest — pool algupärandi normist, kuna luuletõlgete rea eest määratakse tõlkijale 35 marka. Koosolekul «peetakse nõu ajakirja nime asjas, aga lükatakse otsuse tegemine veel edasi».

11. jaanuaril 1923 kirjutab Fr. Tuglas J. Barbarusele:

«Nii palju kui näha, võiks Kirj. Liidu ajakirjast ehk kevadel asja saada. [- -] See oleks igatahes suur ettevõte, mis on väärt, et seda kõige energiaga ajada. Vahest jõvvaksime sel teel ometi selle üldise labastamise, populariseerimise ja pildilehtede uputuse vastu panna. Praegu valitsevain oluden, kesk seda esteetiliselt ja ideelist lagedust, muutume muidu lõpulikult inim- ja ilmavihkajaiks.» J. Semper on Berliinis (kus ta sellal õpinguid jätkas), sama meelt, kirjutades Barbaru-

PAUL RUMMO

sele 23. I 1923: «Liidu ajakirjast saab vahest asja, nagu kuuleb. See oleks kõigiti hää. Kes kirjutamisest ennast elatab, see tunneb teravalt vajadust lokaali järele, kuhu võib häbenemata sisse astuda, muidu on ju kõik meie ajalehed ja ajakirjad niisugune sõnnik, öölokaalid, nagu Alle ytleb, mille visiteerimisest gentleman parem vaikib.»

Aga juba enne esimese numbri ilmumist tekivad kahtlused, kas «seinast seinä» lahendus ikkagi rahuldab. Eriti on skeptiline J. Barbarus, temast nakatub ka J. Semper:

«Ajakiri ise ei ole mul Jumal teab kui hinge pääl: avalik paik, kuhu igayks võib oma sirtsu lasta, annab liig rägase joonestiku. [- - -] Yhise vaimlise frondi asemel saame nyd siis avaliku kõnekoja, kus teineteise vastu vist ikkagi kõnelda ei lubata: seda keelaks viisakus.» (Barbarusele Berliinist 10. III 1923.) Ja selsamal päeval Tuglasele: «Kuidas Sa seda «Loomingut» kyll tyyrida saad läbi vastolude ja vastarvamiste vahel Bornhöhe ja Barbaruse, see on mulle õige huvitav. Muidugi on see ajakiri avalik paik kuhu igayks oma sirtsu võib lasta, aga kas tal ka vaimlist ilmet saab olema nagu kord «Noor-Eestil», see on kysitav, siiski loodan.» Edasi teatab Semper, et ta tahab esimesse numbrisse ühe artikli paigutada ja loodab selle 25. märtsiks ära saata.

Ikka selsamal 10. märtsil kirjutab Tuglas Tartust Pärnusse Barbarusele:

«See on meil esimene katse, kogu kirjanikkude korporatsiooni yhist häälekandjat saada. Sarnasena on ta muidugi kompromiss-ettevõtte, kuid praegustel oludel ainuke mõeldav ettevõtte, mil võiks püsivust olla. [- - -] Muidugi ei suuda ta Tarapita aset täita, sest terav ryhmavaim peab teman puuduma, kuna ta on ju kollektiivne ettevõtte. Tuleb panna päärõhk yldkirjandusliku kultuuri tõstmisele, ilma terava poleemikata.»

Elutark Tuglas püüab maha jahutada nooremate kolleegide mässumeelt, ise sisimas viimast jagades.

Nägime, et J. Semperi kirjas vilksatab ajakirja nimena «Looming». Sellekohane otsus tehakse EK Liidu juhatuses alles 17. III 1923, kuigi sama nimi on kõne all juba 1. märtsi koosolekul.

Juubeli puhul tohiks olla huvitav kindlaks teha, kust laps nime sai.

Uudistuletis 'looming' oli juba mõne aasta eest käibele läinud. Trükise pealkirjana kasutati seda sõna esimest korda 1920. aastal, kui «Odamehe» kirjastusel ilmus H. Visnapuu, R. Rohu ja J. Barbaruse koguteos «Looming I» Nat. Mei illustratsioonidega. Ometi näib, et selle nime prioriteet kuulub Fr. Tuglasele. Nimelt kirjutab ta «Kolme Isevalitseja päeval» (s. o. kolmekuningapäeval) 1920 Barbarusele:

«Kavatseme Tartus jälle uut albumit välja anda. Päälkiri näit. «Looming» ehk midagi muud sarnast. Peaks olema mehine, tüse, jõhker raamat. Osavõtjaid vähe, esialgu pääle Sinu ja minu Semper, Gailit ja Tassa. See võimaldaks raamatu ühtluse. Peaks ilmuma paari kuu jooksul. Ilustused: Wabbe värvilised linoleumid ja Roosilehe vinjetid. Kirjanduslik sisu: 3—4 tsükliit luuletusi, 3 novelli, 2 artikliit. Materjal enamasti juba valmis, Noor-Eestiga, kes kirjastab, kokku räägit, trükipaber Tartus ja ka trükikojaga kaup koos. [- - -] Ole lahke, teata, kas oled nõus osa võtma.»

Säärast albumit ei ilmunud. Igatahes ei näi hilisemal koguteosel «Looming I» selle kavatsusega ühist olevat.

Nagu selgub, sai ajakiri «Looming» oma nime õieti pooljuhuslikult. Seda nime kaaluti küll omavahel ja EK Liidu juhatuses ja see meeldis,

PAUL RUMMO

aga takistuseks oli asjaolu, et sellenimeline rühma-album oli paari aasta eest ilmunud ja tegemist oleks olnud võõra pealkirja kasutamisega. Siis aga kutsuti 17. III 1923 EK Liidu juhatuse esindajad haridusministeeriumi ajakirja asjus läbi rääkima. Halba aimates otsustab juhatus 15. märtsi koosolekul: «Sisuline kontroll haridusministeeriumi poolt ei ole vastuvõetav.» Kui Tuglas, Ast ja Adson ministri abi Saueri juurde läksid, osutus, et võimumeestel on juba ette kavatsus kirjanike häälekandjale suukorv pähe panna. Ajakiri ähvardati haridusministeeriumi häälekandjaks kuulutada või vähemalt ministeeriumi sisulise kontrolli alla võtta. «Meie aga ei mõistnud, misjaoks siis meid nagu kirjanikkonna esindajaid üldse ses ettevõttes vajati, ja keeldusime kaasa minemast,» kirjutab Fr. Tuglas kümme aastat hiljem. «Ning alles kahe-kolme tunnilise ägeda vaidluse järele taganes Sauer oma plaanist ja vabastas krediidi. [---] Kuid nüüd polnud enam aega kaalutluseks, ja nõnda kirjutasingi esmakordselt *Loomingu* nime haridusministeeriumi kviitungile.» («*Looming*» 1933, lk. 461; EK Liidu juhatuse protokollid; Fr. Tuglase käsikiri «Eluloolised märkmed», lk. 68.)

Kuidas toimetajal sujus esimese numbri jaoks materjali kogumine, selle kohta ei leidunud andmeid. Juhatuses protokollides on märgitud mitmed tehnilised eeltööd — kaanejoonise tellimine A. Vabbelt, formaadi ja trükikvoja määramine, üksiknumbri hinna (100 marka) ja aastakäigu hinna (720 marka) fikseerimine, esimese numbri tiraaž (2300 eks.) jm. Seoses «*Loomingu*» toimetamisele asumisega astub Fr. Tuglas 7. III 1923 EK Liidu esimehe ülesannetest tagasi ja tema asemele valitakse K. Ast.

15. aprillil, nagu oli plaanitud, «*Loomingu*» esimene number siiski ei ilmunud. Ent vähemalt 13. aprillil võis toimetaja Pärnusse teatada: «Armas Barrabas, Saadan siin Su esimese honoraari «*Loomingu*» poolt, nimelt 2.800 Emk. [---] Nr. ise ilmub paari nädala jooksul. Oleme pyhade tõttu, mis kogu nädala võtsid, pisut hiljaks jäänd. Tööd on ääretult. Neetud korrektuurid!»

«*Loomingu*» esimene number ilmus aprilli lõpus 1923,» fikseerib esimene toimetaja ajakirja sünniaja 1933. a. «*Loomingus*» lk. 461. Tema kirjavahetus võimaldab välja arvestada ilmumise täpse päevagi: 28. aprill 1923.

5

Milline oli «*Loomingu*» sünniaasta kirjanduslik ilme trüki kaudu avalikkuse ette jõudnud teoseid arvestades?

Luulekogudest avaldati sel aastal M. Underi «Pärisosa», E. Nuka «Rännak», O. Rootsmanni «Kaks algust», R. Rondi «27» ning J. Kärneri «Bianka ja Ruth». Dramaturgia aastasaaki esindavad A. Kitzbergi «Neetud talu», J. H. Talomaa «Igavene elu», A. Tammanni «Koidikul», Milli Mallika «Demobiliseeritud perekonnaisa» ja S. Vardi «Sirelid», jutustavat proosat aga J. Kärneri «Inimene ilma eluloota», M. Metsanurga «Taavet Soovere elu ja surm», O. Lutsu «Andrese elukäik», A. Ostra «Aino», A. Kivika «Ristimine tulega», R. Kullerkupu «Sõja vingus», H. Jänese «Taevaminek» ja J. Üksi «Kummalised novellid». Algupäraste teoste hulk ja ilme on seega üsna kasin. Ometi ei väljenda

PAUL RUMMO

see kuigivõrd kirjanike tookordset viljakust ja võimeid; kirjastuskriisi tõttu oli uudisloomingu avaldamine pärsitud, mistõttu «Loomingut» nii tungivalt vajatigi.

Algupärasest hoopis tõhusam oli sel aastal tõlkekirjanduse saak. Koos haridusministeeriumiga ja Eesti Kirjanduse Seltsiga oli Eesti Kirjanikkude Liidu eelse Eesti kirjanikkude keskkomitee suureks teeneks maailmakirjanduse tähtteoste eestindamise organiseerimine. Vaadeldaval aastal ilmusidki A. Kivi «Seitse venda», E. Leino «Helkalaulud», J. Aho «Laastud», F. E. Sillanpää «Vaga viletsus», Chateaubriand'i «Atala», Molière'i «Ihnus», G. Flaubert'i «Kolm lugu», F. Schilleri «Wilhelm Tell» ja «Röövlid». Nagu kodanlikul ajal tavaline, voolas muidugi tohult tõkelist ajaviitekirjandust ja soparomaane.

«Eesti raamatute üldnimestiku» andmeil ilmus Eestis 1923. aastal 140 ajalehte ja ajakirja. See arv ei ole päris täpne ja toetub vaid ametlikult registreeritud väljaannetele. (Kui näiteks 1923. a. perioodika nimestikus on fikseeritud «kirjandusline, poliitiline ja majandusline» šapirografeeritud ajakiri «Tänapäev», millest Kehtna valla seltskonnategelasilt tuli vaid üks number, siis sama valla algkoolis selsamal «Loomingu» sünniaastal suuremas paljundusarvus ilmunud ja mitu aastat kestnud kooliajakirja pole tepe märgitud... See nagu sadades teistes koolides, noorsoo-organisatsioonides ja lihtsalt noorte rühmkondades ilmunud käsitsi paljundatud ajakirjad ja almanahhid polnud kroonulikult registreeritud ega ole neist paraku nüüd enam ka ülevaadet. Toonased hariduselu juhid ja pedagoogid mõistsid aga tänastest paremini noorte kirjandusliku mangu ning eneseteostuse vajadust ja selle tähtsust tulevase kirjanduse jaoks.)

«Loomingu» sünniaasta perioodikatausta vaatlusel võiks ju kuriositeetidenä mainida sääraseid väljaandeid nagu «esimene okkultistiline ajakiri «Fakiir»», «antisemiitiline ajakiri «Juudid»», «Hingamise päeva Vahimees» jms. Ilmus aga ka mitu sellist ajakirja, mis uuele kirjanduslikule foorumile konkurentsi pakkusid. Neist kõige tõsisemalt võetav oli kord nädalas ilmuv kirjanduse, kunsti ja kultuuri illustreeritud ajakiri «Agu» E. Hubeli toimetusel ja Tartu «Odamees», kuna ajakirjad «Kodu» ja «Romaan» täitsid oma veerge peamiselt kergekaalulise tõlkekirjandusega. Noorsooajakirjade «Urikivi», eriti aga «Uudismaa» mõju võis konkurentsi asemel pigem olla uustulnukale nõudlikke lugejaid kasvatav.

Säärasesse kirjusse seltskonda astus siis 1923. a. jürikuu lõpul soliidseilmeline «Looming».

Õieli kael ja punakad lestjalad takatsi sirgus,
Silmades punakas helk, millise loob eha kiirg,
Nii nemad ujuvad üleval öösis kõrguse sinas,
Kustuva päikese vaos, hämaras pilvises reas.

Need on «Loomingu» avaread — V. Ridala eilegilisest distihhonist «Metshaned». Luuletus on kirjutatud Helsingis 14. III 1923 — siis arvatavasti nimelt «Loomingule». Esimesele luuletusele järgneb Petrarca sonett «Kevade tagasitulek» V. Ridala tõlkes.

Neil aastail ja hiljemgi tavatsesid mitmed kirjanikud proosas, luules ja näidendeis toetuda Vana Testamendi ainekule, tihti kaasaja alle-

goorilise varjundiga. A. Tassa, kes Piibli süžeedele oli eriti aldis, avaldab lühinäidendi «Kadaara sead». Luuletustega esinevad avanumbris veel J. Barbarus («Laul ajast mööduvast»), J. Kärner (kolm pealkirjata luuletust), H. Visnapuu («Kurbus tuli mu tupp»), M. Under («Vaev») ja A. Adson («Keväjähe»). Siis alles noorukeselt novellistilt P. Vallakult on tihe sotsiaalne grotesk «Parukas» ja vana-meister A. Kitzbergilt memuaarid «Poole aastasaja eest» (katkend «Ühe vana «tuuletallaja» noorpõlve mälestustest»), millega piirdubki avanumbri ilukirjanduslik osa. Artiklite, esseede ja ringvaate osa on eelmisest veidi mahukam. Selles on G. Suitsu «Ludvig Holberg. Daani teaatri 200-aastase jubileumi puhul», J. Semperi «Marcel Proust'i puhul», väliskaastöölise A. Švabe «Läti rahvalaulud. Kristjan Baroni elutöö mälestuseks», Fr. Tuglase järgnema jääv ülevaade «Eesti kirjandus 1922», A. Vabbe «Kunst ja kunsti harrastus», Fr. Tuglase «Kultuur ja monumendid» ning A. Kivika arvustus «Kõrboja pere-mehe» kohta, mis, muide, A. H. Tammsaare «Loomingust» eemale vihas-tas, sest arvustaja pidas romaani peaaegu et K. Hamsuni «Paani» plagi-aadiks... Debüütnumbri *Varia*-rubriigi kuueteistkümnnes lühisõnumis puudutatakse prantsuse, hispaania, saksa, norra ja soome kirjandus-uudiseid, aga ka eesti kirjandusteoste ilmumist inglise, esperanto, läti ja vene keeles. Ei puudu lõpuks poleemika «Uusi Suomiga» seal aval-datud artikli «Viron kirjakieli nykyhetkellä» puhul. «Me imetleme artikli kirjutaja võhiklust või — pahatahtlust» — selle lausega lõpeb poleemika ja ühtlasi «Loomingu» avanumber.

Esimese numbriga ülesehituse laad jääb ajakirjale omaseks pikaks ajaks, üldises mõttes tänapäevani. Sellest (ja eks peaaegu kõigist tema enam kui viiesajast numbrist) vaatab lugejale vastu tark, väärikas nägu, mida ilmestavad oma aja parimad, eesrindlikemad kirjanduslikud kavatsused ja teod. Esimesed kaheksakümmend lehekülge on huviga loetavad ja sageli ka nauditavad veel tänapäevalgi, samuti suur osa järgnevatest kümnetest tuhandetest lehekülgedest. Nende kui mitte alati kunstiline, siis kindlasti kultuurilooline väärtus kasvab iga aastaga.

6

Uus kirjanduslik ajakiri võeti ajakirjanduse poolt vastu tunnustus-sõnadega. «Loomingu» esimest numbrit retsenseerivad peaaegu kõik ajalehed. «Postimees» (nr. 129) annab arvustuse sõna A. Jürgenstei-nile, «Vaba Maa» (nr. 105) H. Raudsepale, «Päevaleht» (nr. 138) N. Andresenile. Kõik need ja teisedki autorid annavad kirjanike ühisele häälekandjale hea hinnangu. Eesti Kirjanduse Seltsi aastakoosolekul 16. III 1924 ütleb H. Raudsepp 1923. a. kirjandust hinnates: «Heledaks täheks oli möödunud aastal «Loomingu» korralik ilmumine.» (Vt. «Eesti Kirjandus» 1924, nr. 5.) A. Roose kirjutab esimesele aastakäigule tagasi vaadates: «Kokku võttes tuleb öelda, et «Looming» on meie perioodili-selt ilmuvas kirjanduses tervitatav ja rõõmustav nähtus. Juba ta ole-masolu on suure väärtusega, rääkimata, et tal on ajalooline tähtsus meie ajakirjade ajaloos.» (S e a l s a m a s.)

Ajakiri ilmus regulaarselt. Nii esimeses kui ka järgmistes aastakäi-kudes esinesid peaaegu kõik tuntud kirjanduslikud jõud kõrvuti debü-

tantidega, kellest paljud hiljem on eakamate kõrval endale kirjandusloos tunnustatava koha kindlustanud. Algusest peale on «Looming» olnud oma aja kirjanduslike võimete, parimate saavutuste peegelpildiks. Teadagi on seda pilti mõnevõrra retušeerinud nii toimetaja maitse kui ka mitmed kirjandusvälised tingimused.

Ent laiem avalikkus ei rutanud selle peegelpildi vastu huvi tundmisega. Ajakirja asutajad nägid ette, et vaevalt võib «Looming» massilise levikuni jõuda, vähemalt mitte esialgu. Ent esimeste numbrite levik oli heade arvustuste peale vaatamata nii tagasihoidlik, et tekitas tõsist muret. Olukorrast pärast kolme numbri ilmumist saame kujutluse 1923. a. «Postimehes» nr. 154 avaldatud artiklist «Teie enese kasu pärast»: «Kogu meie ajakirjandus on «Loomingu» seni ilmund nrid kõige heatahtlikumalt vastu võtnud. Kuid kuidas võtab nad vastu meie lugev publikum?» Artikkel teatab, et üksiknumbreid on müüdud 300 ümber, ajakirja tellijaid on aga kõigest 24. 560 avalikust raamatukogust oli ajakirja tellinud ainult üks, 1500 kooliraamatukogust — kaks. «Meil on tuhandeid intelligente, kuid «Loomingut» tellib ainult üks tohter ja kaks-kolm kooliõpetajat üle maa.» Ülikooli isikulise koosseisu kolmest tuhandest inimesest pole ükski «Loomingu» tellija, ka mitte ükski minister, rahvasaadik ega pastor. Hind, mis vastab paarile kinopiletile või paberossikarbile, pole kallis. «See on nähtavasti viimane katse meie oludes kirjanduslikku ajakirja asutada. Kui see ei õnnestu, on järgmised katsed asjatud. Kõik, kes neid ridu loete, tehke neist õiged järeldused.» Artikli allkirjaks on «Kirjanduse sõber». Ajalehe väljalõige Fr. Tuglase kogudes avab selle pseudonüümi: alarmeeriva kirjutise autoriks oli toimetaja Fr. Tuglas ise.

Levikuprobleemid jäid toimetajaid kauaks kummitama. Ent muudestki muredest polnud puudust. Riigivõim oli poliitilise surve avaldamisega esialgu tagasihoidlik, ent igal järjekordsel dotatsiooni arutlemisel oli Riigikogu eelarvekomisjonides nurisemist küll «Loomingu» raske keele, küll moraali üle. Näiteks eelarvekomisjoni 13. II 1924. a. koosolekul ütles koolidirektor, endine haridusminister Bauer, et «Looming» peaks ilmuma «sarnases keeles, et temast ka keskmine haritlane aru saaks». («Päevaleht» 1924, nr. 43.) Ei tea küll, kui keelenõme ta ise oli või teisi selleks pidas; käesoleva ülevaate autor oli tollal kolka-alkooli õpilane ja kaugeltki mitte «keskmine haritlane», vaid keskmine koolipoiss. «Loomingut» järjekindlalt lugedes ei saanud ajakirja keelepruuk talle küll kunagi komistuskiviks, kui ka sisu siis mõnikord mõistmatuks jäi. Võimujoovastuses politikaanid tihti lausa uhkustasid oma piiratusega, andes kirjanikele külluses ainet följetonideks, epigrammideks ja satiirilisteks novellideks.

Tõsisemat muret tekitas «Loomingu» esimesele toimetajale (aga ka järgmistele!) üksmeele puudumine kirjanikkonnas. Küsimuses polnud kuigivõrd ideoloogilised vastuolud ega erinevad esteetilised tõekspidamisest, kuigi viimaste ümber vahel ka lahinguid löödi. Pigem oli tegemist egotsentrismiga, kriitikahellusega, kadedusega, provintsliku väiklusega, mõnikord võimuahnusega. Enamasti johtus see kõik olude kitsusest — tühi toob tüli majja.

«Loomingut» sirvides saab sellest «inimlikust, liig inimlikust» vähe aimu — ajakiri püsis demokraatliku tolerantsi soliidisel pinnal. Kaas-

aegne ajakirjandus keerutas mõnuga tolmu kirjanike omavaheliste näakluste ümber, ent see informatsioon on kõmuga üle soolatud. «Meil valitses leivakannika pärast tihti lausa hundimoraal,» meenutab Erni Hiir (vestlus 8. II 1973).

«Mul ei tulnud muidugi mõttesegi mõne tõmbi kallalekippumise pärast ajalehes midagi «Loomingus» avaldamata jätta», kirjutab Tuglas Barbarusele 27. X 1925. «Kui nii hell olla, siis ei saaks «Loomingut» üldse mitte toimetada. Sest vähe on tõesti neid ajakirjas ilmunud artikleid või ilukirjanduslikke töid, mille puhul ma avalikult, veel enam aga erateel etteheiteid ei oleks pidanud kuulama [- -] Mis puutub artikli jätku, siis ei tarvitse see just novembri esimeseks päevaks siin olla.» Jutt on J. Barbaruse artiklist «Piik prantsuse moderni lüürikasse». (1925, nr. 10, 11 ja 12.)

Sellest kirjast ei või aimatagi, et alles hiljuti oli kolleegide-korrespondentide vahel tõsine konflikt olnud. 16. VII 1923 kirjutab Tuglas Sillamäelt Barbarusele:

«Sain Tartu kaudu Sinu kirja ja luuletuse. Kuid vabanda ja ära mõista valesti — saadan viimase Sulle tagasi. Põhjuseks pole igatahes mitte luuletuse tendents, vaid ta kuivavõitu, juhtkirjalik toon ning vormiline monotoonsus. — Jagan täiesti Su etteheiteid «Loomingu» puhul. [Siis oli ilmunud alles kolm numbrit — P. R.] Kuid mis võin mina parata, kes ma kui neeger selle ettevõtte kylge olen seot ja asja edasi pean ajama, maksu mis maksab. Minu soovid ei kaalu palju, kui pole paremat sisumaterjaali. Arusaadav, et ma midagi tarvitamata pole jätnud, mis tõesti hääd olnud. [- -] Kui kirjanikud praegu «Loominguga» rahul pole, siis pole nad õieti eneste tegevusega rahul. Mina olen täitnud ainult vahemehe osa, ppyyden olla äärmiselt erapooletu ja pingutaden oma tööjõudu äärmuseni.»

Barbarus solvus rängalt, et ta luuletus tagasi saadeti, ja teatas avalikult, et siitpeale ta boikoteerib «Loomingut». See konflikt tekitas nii toimetajas kui ka kaastöölises suurt meelekibedust.

Barbaruse puhul polnud tegemist vaid autorihellusega. Vihjasin juba eespool tema skepsisele parlamentaarse ajakirja suhtes. Ta loomingu-line temperament oli nii keevaline, ta opositsioon tõusikriigi närususte vastu nii terav, et ta ei leppinud tasakaaluka, paratamatult vagura «Loominguga». Üksinda Pärnus, kirjanduslikest keskustest eemal, olukorras, kus kirjanduslik töö oli talle rohkem hobiks kui elatiseks, ei tahtnud ta arvesse võtta karmi tegelikkust.

Tuglase kirjast kuulsime, et sobiva kaastöö küllusest polnud algul juttugi. Barbarus aga arvas juba enne esimese numbril ilmumist

«... et Tugel käsikirja virna taga teps ära kaob, ehk vähemalt kord nädalan ahju kytta võib kaastööliste armust. Oletan seda just sellepärast, et kaastööliste valik õige laialdasel alusel syndinud. Nii siis «Looming» on, aga «Tarapitat» vaeskest ei ole enam...» (Semperile 21. IV 1923.) «Armas Asm! On kena, et Sa kaugel kõigest, mis vägisi hinge täis ajab: mehed on viimasel ajal ysna käest ära, — iseäranis Tuglas. «Loomingu» sisu muutub iga numbriga narremaks: kõiksugu kirjandusl. jäneseid ei söida säääl pingi all, vaid esimesel au kohal: hra toimetaja teeb silmi noortele ja vanadelle — keskpärasus lokkab. [1923. a. nr. 2 avaldas noore Hermann Jänese tõlkekatkendil A. Bloki poemist ja nr. 3 tema ysna kenakese luuletuse «Niguliste 12» — P. R.] Et nii kirjandust mitte ei arendata, vaid täiel aurul reaktisooni ja languse poole tüüritakse, on selge. Tuleks meil kibeda sapiga ja pipraga asja veidi naeruvääriliseks teha ja paroodiad lahti lasta: tarvis sygisel välja anda «Lööming» (E. K. L. on pääle Rohti ärdat palvet Haminile saanud E.

Kerjaste Liiduks) kitsamas koosseisus — protestiks praegusele keskpärasele ametlikule produktioonile. [- - -] Esiotsa loobun «Loomingule» kaastööd andmast ja arvan, et õhku tublisti puhastada ja ozoonitada tuleb. Tarapitat muidugi surnukambrist välja tirida ei maksa, vaid «Lööming» (samal paberil, samad kaaned — välimuselt täitsa yhesarnane «Loominguga») platsi!» (Semperile Berliini 12. VI 1923.)

Ka J. Semper pole «Loominguga» põrmugi rahul, kuid erinevalt Barbarusest ei ründa ta toimetajat, vaid mõistab reaalseid olusid. Ta kirjutab oma suvituskohast Pukast 27. VIII 1923 Barbarusele:

«Et «Loomingu» sisu nõrk, selles pole kellelgi kahtlust. Tulin Berliinist siia, pää täis igasugu reforme ja ettevõtteid ka ajakirja asjus, kuid koha pääl oludega silm silma vastu seistes näed, et opositsiooni ese on koguni teistsugune, kui kaugelt kujutlid, ja materjaal, millest uut tahad välja voolida, on räbal. «Loomingu» olemasolu on juba kysitavaks muutund, sest isegi niisugune ettevõte on ta toetajaile liig «siurulik». [- - -] Mis aga sissu puutub, siis on siin igaveste pettumustega tegemist. Veel enam: kogu praegune produktioon on nii kehv, nii võimetu, kui vast kunagi enne! [- - -] Pääleegi pole kaastööd, nagu kuulsin. Iga numbri jaoks tuleb seda kerjata. [- - -] Ja nii on kogu see «Looming» õige peegelpilt meie aja loomingu kehvusest. Kellega siis pahandada? Kirjanduspoliitikat saab ju teha kallaletungimiste, piikide ja odadega, loomingu tōsta — ei. Niisuguse mulje olen kõigest saanud. Alguses ladusin kõik syy Tukla kui toimetaja kaela. Aga nyd näen, et isegi Vana Tyhi, kui ta toimetaj oleks, ei saaks kaastööd kokku nõiduda, mis midagi väärriks. Väljavaated on viletsad, nii aineliselt kui vaimliselt, ja tarvitseb ainult vähe vääratada või lykata, kui kogu ajakiri kokku variseb. Aga: kas tyhi koht on parem?»

«Tuhat ja tuline!» kihvatab Barbarus järgmisel päeval vastuses Semperile. «Elame meie siis tõesti vaimlises vaestemajas ja ei ole avatlevaid teid. Peame meie siis tõesti reamaksu huvides «Loomingus» bürokraatlise valitsuse meelehäächs kirjandusl. orjameelsust kultiveerima? [- - -] «Loomingus» peame oma vaimu prostitueerima, müüma oma produktiooni sarnases soustis, et Haridusmin. kalkunid harju ei tōsta.» Ja kolme päeva pärast, 31. VIII 1923: «Armas Asm! Lootsin Sinu kirjast lohutust, pikseraksatust sumpunusse õhku, — noh vähemalt väikest sädet videvikku. Kuid selgub: ka Sina osutud pessimistiks, ka Sina ei näe avarusi, ka Sina alistud asjale. [- - -] «Loomingu» ideoloogia on vahest ainult honoraari huvile rajat, — õigemini sääl ei ole üldse ideoloogiat; sääl kapituleeritakse reamaksu huvides valitseva klassi vaimu kohitsemise püüetelle ja kultiveeritakse kirjandusl. orjameelsust. [- - -] Veel on aeg, kus tsensori karauli putka suu manu ei ole pant ja punane pliiats oma musta tööd ei tee.»

Ja Barbarus kutsub üles looma «vaimlise rügemendi», kirjanike rühma, kes hakkaks aktiivselt võitlema kodanluse poliitilise surve vastu.

«Muidugi, totrusega on raske maadelda, ja kui ma kuulen, kuidas riigikogu komisjonides «Loomingut» on syydistet moraalivastasuses, keeleuuenduslikkuses ning tahet tal elu seest võtta, siis oleks halpus ylepää sarnaste põikpäädega hakata jõudu proovima või neile midagi selgeks tegema.» kirjutab Semper 26. I 1924 Berliinist Barbarusele. Ja mõni aeg hiljem, 29. X 1924: «Siis paar sõna Loomingust. Kas Sa tõesti isiklikkudel põhjustel — Tuglase pärast — temast eemale hoidud? Või usud Sa, et ta võiks võrratu parem saada, kui mõni teine teda toimetaks? Aga ometi ei suuda mina uskuda, et ideaalne toimetaja sarnasel ajakirjal palju paremat materjaali saaks kokku tuua. Sest ei või ju arvata, et auto-

rid, kes sääil end avaldanud, oleks sihilikult katsunud võimalikult haganaid anda. Ymberpöördult, arvan, kui praegust loomingu peegelpilti tahta meie kirjanikkudest saada, siis see ajakiri seda kõigepäält on: sinna on parimat saadet, mis anda olnud. Või oled Sa ylepää sarnast laadi koosajakirjade vastu? Kuid siis tuleb valida, emba kumba, kas ylepää vai olla... või siiski end kuskil avaldada. [- - -] Muidugi, toimetamise viisis võib lahkarvamisi tulla. Mul ongi palju vastu vaielda olnud. Kõigepäält kyll liig akadeemilise tooni pärast, mis meelsamini väldiks kõike seda, milles on sappi, ironiat, följetoonlikku, võitluslikku. Aga siin oleme ise syydi. Pean tunnistama, oleksin ise pidanudki vahest sule kätte võtma, et kui mitte muud, siis vähemalt algustki teha mõnele poleemiliste artiklite reale. [- - -] Kurb on mõelda, kuis kõik aated aegapidi luituvad — eetilise võitlushimu, käremeelne oppositsioon tõpruste vastu ja puhtkirjanduses vähegi aristokraatsem hinnang, mis vaimuuhkusest peaks välja kasvama. Aeg oleks vastu astuda!»

Barbarus boikoteeris «Loomingut» kaks aastat. Kas sõbra Semperi arukate argumentide tõttu või mõnel muul põhjusel taastub 1925. a. teisel poolel Tuglase ja Barbaruse sõbralik kirjavahetus ja «Loomingus» hakkab jälle ilmuma Barbaruse kaastöö. Sealjuures pole juttugi sellest, et ta opositsioonivaim oleks taltunud: see avaldub ta jätkuvas kaastöös väga selgelt.

4. II 1926 kirjutab Tuglas Barbarusele: «Lugu on küll nii, et meieaegne inimene rabeleb aastast aastasse, kuni sureb, kuid tõeliselt elada ei saa kunagi. Ja meilt on võet usk isegi Elüüsiumi, kus saaks kord ometi puhata ning haljal niidul kännu otsas sõpradele pikki kirju kirjutada. Varsti unustame üldse vist kirjutamise, ütleme ükssteisele raadiotelefooniga, mis tarvis, ja kellelgi pole tarvis vaeva näha kord meie kirjavahetuste ning päevaraamatute väljaandmisega, sest et neid ei ole.»

See viimane ongi tõeks saanud: «Loomingu» hilisemate aastate vaatlust lihtsalt pole enam võimalik illustreerida katkenditega kirjavahe-tustest, mis oma subjektiivsusele vaatamata möödaniku heitlustest annavad sootuks usaldatavama pildi kui trükisõna või memuaarid. Siin toodud poleemikanäited, moodustades vaid pisikese osa samade korrespondentide vaidlustest «Loomingu» ümber, pärinevad erinevate temperamentidega, aga lähedaste maailmavaateliste ja esteetiliste tõekspidamistega isiksustelt. Nad on ühtviisi hellvalvsad riigivõimu siis veel kobavate katsete suhtes kunstiloomingule päitseid pähe panna, nad on kõik nõrдинud tõusikliku ümbruse vaimusõgedusest. Ühtlasi on nad äärmiselt nõudlikud toodangu kunstilise külje vastu. Kui nüüd tagantjärele lugeda «Loomingu» esimesi aastakäike, siis jääb küll mulje, et arvustajate nõudlikkus on olnud ülearu karm. Nii Tuglase kui ka hilisemate toimetajate ajal sõltus «Loomingu» tase endastmõistetavalt kirjanike loomingu tasemest. Ja nüüd pool sajandit hiljem esimesi aastakäike üle lugedes osutub, et see tase polnud kaugeltki nii armetu, kui kaasaegsete nõudlike kriitikute kirjade järgi võiks arvata.

7

«Peaks ometi selge olema: nii kaua kui Looming tõesti tahab olla kogu meie kirjanikkude korporatsiooni häälekandja, peab ta jälgima kõige piinlikumat erapooletust kirjanduslike voolude suhtes. [- - -] Sar-

PAUL RUMMO

nase ajakirja toimetaja ei või maksta panna oma isiklikku maitset, ega seda kaastöölistele peale suruda [---] Tunnustan: «Loomingus» on siia maale mõnigi töö ilmunud, mis minu isiklikku maitset ei vasta, ja ilmub ka edaspidi.» See Fr. Tuglase seletus ilmus 1924. a. «Postimehes» nr. 84 vastuseks Rasmus Kangro-Pooli ründavale arvustusele sama ajalehe 79. numbris. Aasta teisel poolel tekib «Postimehes» ajakirja üle pikem poleemika toimetaja ja H. Visnapuu vahel. Paljudest väga tunnustavatest arvustustest hoolimata sõandab Visnapuu teha üldistuse: «Suhtumine «Loomingusse» võib olla väga mitmekesine, kuid ühine on mitterahulolemine temaga.» (Vt. «Postimees» 1924, nr. 238, 239, 246, 258 ja 259.) Eriti sapine on Fr. Tuglase toimetamislaadi suhtes A. Adson ajakirjas «Agu» (1924, nr. 28) ilmunud artiklis «Uusim süüdistus meie kirjandusele», millele Fr. Tuglas ajakirja 32. numbris ägedalt vastab. See poleemika tekitab Fr. Tuglases tõsist meelekibedust. «Pagana pihta, kui tige tahab olla see viimaks mainitud härra!» kirjutab ta 11. VIII 1924 Soomest J. Semperile. «Ja üldse see endasse takerdunud alalhoidlus, küünte ja hammastega kinnipidamine saavutatud seisukohast ning salatud viha iga uue nime vastu, kes kuidagi trükimustani pääseb. Kuid ammu's oli ta isegi alles «algaja» luuletaja! Nüüd nõogatakse igal võimalikul ja võimatul juhul, kui avaldan «Loomingus» mõne algaja paar salmi.» Ja veel paar aastat hiljemgi, 6. II 1926 A. Adsonile endale: «Kas ma pean meelde tuletama tunamullu-suvist kirjutist «Aos» minu kohta? Kas ma tõepoolest olen ära teeninud viimase kirjutise kõige tigemamat ja kord-ometi-äiata-saamise tendentsi, see jäägu Su enese otsustada. Arvan, et olen selle kirjanikupõlve kasuks siiski midagi ära teinud, kelle verivaenlaseks Sa mu kuulutasid.»

Tõepoolest, kui keegi oli pikkade aastate kestel mitmete ajakirjade ja koguteoste toimetajana, kirjanike organisatsioonide juhina ja kirgliku, argumenteeritud publitsistisõnaga lakkamatult ning järjekindlalt võidelnud kirjanike ja kirjanduse huvide eest, siis oli see Tuglas. Ta oli kahtlemata selle ala suurim autoriteet Eestis. Raske on nüüd tagantjärele mõista kolleegide rünnakuid tema kui «Loomingu» toimetaja vastu. Tema toimetatud «Loomingu» aastakäikudega tutvumine ei anna seletust: nende ülesehituse soliidne laad äratas naabermaadeski imetlust ja on jäänud eeskujuks tänapäevani. Barbaruse ja Semperi pretensioonid — jätkata võitlust «Tarapita» laadis — olid mõistetavad, ent «Loomingu» programmi piirides teostamatud, nagu oponentid peatselt isegi aru said. Teiste kirjanike rünnakuid nüüd aastakümnete möödudes üle lugedes ei pääse mööda «Mikumärdi» klassikalise kreisae-kujundi meenutamisest.

Kirjanike Liidu iga-aastastel üldkoosolekutel oli arutlusel ka «Looming». Neist koosolekuist saab mingi kujutluse veel vaid kaasaegse ajakirjanduse reportaaži järgi, sest protokolle ei õnnestunud asjaomastes arhiivides leida. 1924. a. üldkoosolekul ründavad Visnapuu ja Gailit Tuglast, nagu oleks viimane mõne väärtusliku kaastöö kasutamata jätnud. Neile vaidlevad vastu Alle, Kitzberg, Suits ja Hubel. (Vt. «Vaba Maa» 1924, nr. 231.)

Erni Hiire mäletamist mööda püüdnud Gailit ja Visnapuu aastate kestel võtmepositsioone Kirjanike Liidus enda kätte haarata. Visnapuu ihaluseks olevat olnud saada «Loomingu» toimetajaks. Teistel

polnud aga tema ja ta peamise inspireerija Gailiti vastu usaldust — peaaasjalikult hiljutise «Peninukkide» skandaali pärast. (G. ja V. kuulutasid välja ajakirja «Peninukid» asutamise, korjasid rohkesti tellimisi ja kuulutusrahasid. Raha kulus muuks kui ajakirja väljaandmiseks.) Ent siis otsustanud nad «Loomingut» teisiti oma mõju alla saada. (E. Hiire teade 8. II 1973.)

EK Liidu aastakoosoleku järel 11. IX 1926 jaotab äsja valitud juhatus ülesanded järgmiselt: esimeheks Fr. Tuglas, abiesimeheks E. Hubel, kirjatoimetajaks H. Visnapuu, laekahoidjaks J. Kärner ja ametita liikmeks K. Ast. Ka 1925/26. aastal oli Fr. Tuglas ühtaegu Liidu esimees ja «Loomingu» toimetaja. Seega pidi tal olema kirjanike enamiku täielik usaldus.

Seda ootamatum on Fr. Tuglase äkiline eemaldamine «Loomingu» toimetaja kohalt. Laskem kõnelda dokumentidel.

Fr. Tuglase «Eluloolised märkmed», käsikiri, lk. 80: «1926. 31. XII. Lahkusin, s. o. vallandati «Loomingu» toimetaja kohalt.»

EK Liidu juhatus 13. XII 1926 H. Visnapuu korteris toimunud koosoleku protokollist: Koos Fr. Tuglas, E. Hubel, J. Kärner, H. Visnapuu. 1. I 1927. a. kustutada 6000 kuupalgaline «Loomingu» toimetuse abijõu koht. Selle järel teatab toimetaja Fr. Tuglas, et ta uuest aastast «Loomingu» toimetusest lahkub. «Loomingu» toimetajaks valitakse J. Kärner 1. I 1927. a. palgaga 20 000 mk. kuus, kusjuures toimetaja kohuseks on selle kuupalga eest ka korrektuuri lugemine.

J. Semper Pariisist 27. XII 1926 J. Barbarusele:

!«Siis see «Loomingu» asi. Ma tean, ammu valitsete nende seas, kes ajakirjale kaasa ei töötand, tahe teda vähendada, paberliselt ja honoraariliselt halvendada. Nyüd on siis see tagutelgi askeldus viimaks tagajärgi annud. Olla ka minu toimetaja-kandidatuur kysimise all olnud, aga nagu mulle kirjutatakse, olla üks väga autoriteetlik isik kinnitand, et mina Pariisist ära ei tule, ja siis olla kysimus iseendast langend. Pean ytlema, et mul midagi poleks selle vastu olnud, kui oleksin toimetajaks saand ja pidand siit ära sõitma. Sest ainele kitsikus on nii suur, et ma ei tea, kui suurte võlgadega siit ükskord tagasi jõuan.»

Fr. Tuglas 1. I 1927 J. Barbarusele:

«Mis puutub minu «Loomingust» lahtisaamisse, siis ei tahe selle küsimuse puhul enam palju sõnu tarvitada. Kõik võib lõpuks ära tüüdata, nii mind ka see nelja-aastane klaperjaht, mida pidin kannatama. Lõpp tuli seekord küll äkilisemalt kui ette aimasin, lootsin et vähemalt kevadeni võin veel olla, ja siis vahest Asm [= Semper — P. R.] kodumaale tulles ajakirja üle võtab. Kuid asi lahendus ootamatult — viie minuti jooksul. Ja vahest oligi nii parem. Vähemalt enese teades olen nelja aasta jooksul oma parema töökspidamise järgi töötanud ajakirja kasuks. Mul jääb ainult sedasama soovida oma järeltulijale — kes kõige ägedamini arvustas senist ajakirja väljaandmise viisi.»

8

Kui ka J. Kärner «kõige ägedamini» arvustas «Loomingu» väljaandmise viisi Fr. Tuglase toimetamisel, ei näi ta erilisi reforme ette võtvat. Tema toimetamise kolme aasta jooksul jääb ajakirja üldilme endiseks. Muidugi on lugejal, eriti aastakümnete tagant lugejal, võimatu kind-

PAUL RUMMO

laks teha toimetaja aktiivsuse astet avaldatud või avaldamata kaastöö kallal. Mõned kaudsed tunnused räägivad uue toimetaja liigagarusest.

«Nyyd, uue loomingu-aia kärneriga on piirat isegi kaastöö,» kirjutab Semper 21. I 1927 Pariisist Barbarusele. «Anti nimelt märku, et artiklid peaksid võimalikult lühikesed olema, kuna ajakiri peaks sisaldama ilukirjandust. [---] Olen 15 aastat kirjandusaias metsikult kasvand, nyyd siis leiab uus aednik paraja aja tulnud olevat mind esimest korda vähe nysida. Issand temaga! Kas niisugune hiline ymberlõikamine veel miski hygieenilist paremust toob ymberlõigatule, kes teab. Ei usu igatahes. Vastasin, et jätku parem see kohitsemislõbu, või muidu olen sunnit loobuma. Kas ajakiri elavamaks muutub endisest, ei usu. Uute eesotsasolijate arusaamise järele peab ajakiri kujunema miski ilukirjanduslikuks antoloogiaks, kuna just ymberpöördukt artiklid, ääremärkused jne alati ajakirja teevad liikuvamaks, aktiivsemaks. Aga meisterdagu nagu tahavad: vahele ei sega.»

EK Liidu juhatus otsustab 12. XII 1927. a.: «toimetaja Jaan Kärnerile maksta iga numbri päält korrektoori tegemise eest 2500 marka», «arvestades «Loomingu» bilansi paranemisega», nagu protokoll väidab. 22. XII 1927. a. koosolekul tõstab juhatus ajakirja honorarinorme. 16. I 1928 valitakse «Loomingu» kroonikaosa toimetajaks J. Semper 30-kroonise kuupalgaga.

Fr. Tuglase vabastamise ettekäändeks oli muide ajakirja raske majanduslik olukord, mida toimetaja polevat küllaldaselt arvestanud. Uuele toimetajale saavad majandusasjad tõeliseks kirstunaelaks.

9. IV 1928 kirjutab J. Semper Põhja-Aafrikas reisil olevale Fr. Tuglasele:

«Kir. Liidu koosolekust on Sul vist mõnda kõrvu puutund. See koosolek oli, nagu üldse kir. koosolek, kiskumisvaimuline. Kärner tuulutati põhjalikult läbi. Armastas seletada, kuidas «Loomingu» tiraaž tema ajal tõusnud. Kallaletung oli äge, eriti 400 000-lise avansside lahmaka, käsikirjade ümbertegemise ja muu üle oldi pahane. «Sakala» nimetu korrespondent kirjutab isegi sellest, kuidas Kärner olla Sinu äraolu selleks kasutand, et Sinu «nahal sõites omale loorbere lõigata!» Seda vahest polnud. Omal ajal pani Loomingu toimkond juhatusale ette toimetajale abijõud võtta, kes tal vaimsel aitaks üleval hoida. Katsusin siis, kui see valit abijõud, vähekesse toeks olla, kuid loobusin varsti, lippimast-lappimast ei tule midagi välja. Pole kahtlust, et ajakiri on sisult Kärneri aegu tagurpidi läind. Oleks loomulik, kui Sa uuesti saaksid toimetajaks võimalikult varsi.»

Asjad ei parane ka järgmise aasta jooksul. 19. XII 1929. a. protokoll EK Liidu juhatus: «Kuna «Loomingu» toimetaja ei ole juhatusale siiani esitanud nõutavat aruannet avansside seisu üle, siis otsustatakse järgmiseks juhatusese koosolekuks, mis peetakse 21. det. s. a. k. 1/212 p. Liidu ruumes, nõuda toimetajalt täpse aruande esitamist avansside praeguse seisu ja 1927. a. Liidu peakoosoleku poolt avansside vähendamise tarbel vastuvõetud otsuse täitmise üle. Sellest teatada toimetajale kirjalikult.»

Määratud päeval on juhatusliikmeist koos Fr. Tuglas, J. Schütz, P. Vallak, H. Visnapuu ja E. Hiir. Protokoll märgib: «Kaaludes toimetajast rippuvat ajakiri «Loomingu» rahalise asjaajamise korda ja osaliselt sisulist toimetamist leiab juhatus, et ta ei saa neis küsimusis olla solidaarne praeguse toimetajaga. Ühenduses eelmise seisukohaga otsustatakse «Loomingu» toimetaja J. Kärner vabastada toimetaja kohalt,

PAUL RUMMO

arvates 1. jaanuarist 1930. «Loomingu» uueks toimetajaks valitakse J. Semper, arvates 1. jaanuarist.» H. Visnapuu jääb Kärneri vabastamisotsuse suhtes eriarvamisele.

Ajalehtedel on jälle tänuväärne võimalus «Loomingu» ümber tolmu keerutada, sest nüüd on tegemist rahadega kui eriti kõmulembelise ainega. 1930. a. «Vaba Maa» nr. 52 on teiste hulgas veel tagasihoidlik: ««Loomingu» ümber on ammu võitlusi keenud, mille ohvriteks juba langenud kaks tegevtoimetajat. Esimese toimetaja Fr. Tuglase kukutas Alle-Gailit-Visnapuu-Kärner-noorukite koalitsioon selle eest, et ta liig «kallis» olevat — teisel seletatakse: selle eest, et ta liig «autoritaarne» olnud ja igamehele küllalt vastu ei tulnud. Teine toimetaja J. Kärner kukutati viimasel aastavahetusel juba selle eest, et ta liig vastutulelik olnud ja mitme mehe avansid üle saja tuhande lasknud.»

E. Hiire teatel kuulusid viimaste hulka Gailit, Visnapuu ja toimetaja ise. Kaks esimest olnud kolm aastat kergelt mõjutatava Kärneri peamised telgitagused juhendajad nii ajakirja sisulise toimetamise kui avansseerimise alal. Ka J. Semper, istudes esimesi päevi toimetajatoolil, viitab sellele oma 10. I 1930. a. kirjas Barbarusele: «Nyyd selgivad mulle vähehaaval ka telgitagused. Sääl on palju, mis päevavalgust pelgab. Eriti avansid, mis yle poole miljoni tõusnud. Pääle selle on veel teisi asju mujal, «kapitalistide» [vist kultuurkapitali — P. R.] ligisuses, kus asjaosalised rahadega ymberkäimises mitte halvemini pole peninukitsend. Aga pole lusti mustusse käsi pista.»

9

Äsja tsiteeritud kirjas ütleb uus toimetaja: «Mis minusse, siis olen «Loominguga» askelduses, nagu ise võid arvata. Ja see riisub peaaegu kogu aja. Ajakiri ei saa siiski sellaseks, nagu ise tahaks. Oled kõigega seotud: otsustega, šriftiga, formaadiga, paberiga, kaastöö laadiga. [---] Katsun nii palju kui suudan, ajakirjale pisut enam elutossu sisse puhuda.»

«Loomingu» ilme hakkabki järk-järgult uuenema, muutudes uute rubriikide (ankeedid, intervjuud jm.) ning trükitehnilise vaheldusrikkusega elavamaks, ent säilitab traditsioonilise soliidsuse. EK Liidu juhatuse 2. V 1931. a. koosolek otsustab «põhimõtteliselt tunnistada soovitavaks jätkata «Loomingu» toimetamises senist suunda». Peetakse soovitavaks jätkata väliskirjanduste tutvustamist, samuti avaldada esseid oma kirjanikest. 1930. aastaks tellitakse toimetusele ajakirjad «Die Literarische Welt», «Die neue Rundschau», «Monde», «Читатель и писатель», «La Nouvelle Revue Française», «Die Literatur», «Новый мир», «Revue de France» ja «Neue Schweizer Rundschau». Järgmistel aastatel välisajakirjade tellimist laiendatakse ja varieeritakse, nagu näitavad EK Liidu juhatuse protokollid. 20. XII 1930. a. juhatuse ja «Loomingu» toimkonna ühine koosolek piirab reisikirjade avaldamist: need võivad ilmuda ainult läbi kahe numbri ja toimkonna igakordsel eriootsusel. Kirjanduse aastaülevaateid soovitab koosolek tellida eri liikide järgi ja eri autoreilt. Tõlkenovelle eriti heas valikus lubatakse avaldada vaid hädajuhul, kui originaalidest on nappus. Soovitatakse veelgi laiendada teiste kunstialade käsitlusi. 22. IV 1933. a. koos-

PAUL RUMMO

olekul fikseeritakse vajadus avaldada rohkem teaduslikke artikleid ja laiendada välisinformatsiooni vähem puudutatud maade — Balkani, Lõuna-Ameerika, Lõuna-Aafrika, Nõukogude Liidu jne. kohta. Need ja mitmesugused muud otsused realiseeritakse järgmistes aastakäikudes.

Alates 1931. aastast valitakse «Loomingu» toimetaja ainult üheks aastaks. Pole andmeid, et kuni 1940. aastani oleks Kirjanike Liidu juhatuses J. Semperi kõrval kedagi teist kandidaati olnud.

EK Liidu juhatuse koosolek 20. VIII 1932 fikseerib pretsedenditu juhtumi: ««Loomingu» toim. J. Semper teatab, et ta vabatahtlikult alandab oma toimetamise tasu arvates s. a. 1. aug. à 20 krooni kuus.»

Mõne aasta eest, 23. IX 1925 oli J. Semper kirjast J. Barbarusele avaldanud äärmist pessimismi Tartu kolleegide suhtes: «Aga mine Tartu tylpind snobidega asja ajama! [---] Passiivsus on sedavõrd seot yleolutundega, et igasugune aktiivsus, s. o. poosist väljatulek, paistab rumalusena. Kontakti otsides, millel poleks viina, kohviku laua lõhna, jääd paratamata seisma nagu tyhja myyri vastu.»

Nüüd oli olukord mõnevõrra muutunud. «Eluläheduslaste» liikumine «Kirjandusliku Orbiidi» lühiaegsel ilmumisel ja pärast seda tõi küll kaasa kirjanike inetuvõitu näaklusi isiklikul pinnal, kuid sagesid ka loominguulised diskussioonid printsiipiaalsemas mõttes. Ent kirjanduselu algavat aktiviseerumist ning tervenemist hakkas peatselt pärssima fašismi pealetung. «Looming» kui vabameelse vaimu autoriteetne ning järjekindel lipukandja sai üheks rünnakuobjektiks.

1931. aasta «Päevaleht» toob 5. novembril sensatsioonimaigulise kirjelduse Tartu Eesti Rahvuslaste Klubi koosolekust. Sellest loeme muu hulgas: «Koosolek asus elavate läbirääkimiste kestes seisukohale, et «Loomingut» sihilikult toimetatakse liig pahempoolses vaimus ja nii kujuneb ta ilmselt teatud propaganda vahendiks. Juhiti just tähelepanu käesoleva aasta numbrites üksikutele artiklitele ja mitme noorema generatsiooni kirjaniku luuletustele ning novellidele, kus punane ilme ja riigivastane tendents kaunis silmatorkavalt ja eelistatult esinevad. Avaldati ka imestust selle üle, et meie — küllalt kodanlise rahva — vaimlised paremad pojad kipuvad ilmavaateliselt ja elusuhtumiselt pahemale poole nihkuma.» Kuidas sihukest ajakirja võivat veel riiklikult toetada?!

Selle kallaletungi taustast on säilinud ilmekas dokument J. Semperi poolt J. Barbarusele 9. XI 1931 saadetud pika kirja näol. (Kui poleks seda ja teisi kirjavahetusi, kui puudulikuks jääks siis meie möödanikumõistmine!)

«Vahepeäl on mitmesuguseid pilvi üle mu meeleolude joosnud, aga lõpuks olen ikka optimistiks jäänd. Sää! oli, nagu lehtedest ise võisid jälgida, ERKi aktsioon minu vastu Loomingu toimetajana. Keegi oli vandeseltsi nõu enneaegu välja lobisend ja ajalehe kirjasaatja, kelle töö muide Loomingu toimetusest kord tagasi saadeti, virutas kõik ühel ilusal päeval Päevalehte. Sellepärast olid need ehtsad pommid, mille laadimise kallal nädalaid ja kuid oli hautud, ning mis nädal hiljem lehtedesse lanseeriti, hoopis karsoslikud. Aga hädaoht edaspidiseks jäi rippu kogu kirjanikkonna kohale. Rahvuslased, meie natsid, see on meie tõusikkodanluse vahukiht. Lõpuks kallaletung Loomingule pärast nurjumist tembeidati aktsiooniks pars pro toto, nagu seda Libe väljendab kaikameeste häälekandjas [«vabadussõjalaste» fašistlikus lehes «Võitlus» — P. R.] ja nagu seda tõestab ka

PAUL RUMMO

värskelt doktoriks küpsetet Vasar viimases Üliõpilaslehes *Civis academicus* maski tagant. Jumal tule appi: nüüd ühel ilusal päeval, kus meie kirjanikud on kõik väikesel viisil ruunatud ja kus istutakse vagusi ja nohisetakse tasapisi omaette, tullakse süüdistama punasuses! Meie kirjanik on ju üldiselt konformistlikuks hakanud jääma, teeb aga silmi seltskonnale, sellelt tunnustust oodates. Nüüd see müks ribide vahele paistab natuke nagu virgutand olevat ühte kui teist.»

Edasi loendab kiri tervet rida ERK-i tegelasi — kaupmehi, kunstnikke, kah-kirjanikke, ülikooli õppejõude —, kes «Loomingu»-vastast vandenõu haudusid ja keda selleks mustasajaliseks ettevõtteks juhtivalt virgutatakse... «meie sõber lätlane G[lailit — P. R.]».

Vastulööök marurahvuslaste kallaletungile — ja üsna arukas ning tõhus vastulööök — tuleb sealt, kust poleks osanud oodatagi. Tsiteeritud kirja kirjutamise päeval on koos kultuurkapitali nõukogu, kelle alar-meerimiseks ja «Loomingult» toetuse äravõtmise kehtutamiseks ERK-i diversioon eelkõige mõeldud oligi. «Kõne all oli ka Tartu rahvuslaste klubi protest «Loomingu» toimetuse suuna vastu,» teatab «Päevaleht» 11. XI 1931, «kuid sel puhul valitses koosolijate enamuse hulgas pea-aegu üksmeelne arvamine, et kirjanduslike teoste väärtuse ja laadi hindamine ei ole nii lihtne küsimus, et see võiks kuuluda ainult väikesese, kirjanduse arvustamiseks ettevalmistamatu poliitilisi sihte taotleva kildkonna määramisse ja kompetentsi.» Ja «Päevalehe» 16. XI 1931. a. number pühendab küsimusele koguni juhtkirja «Looming ja patrioodid». Tavaliselt konservatiivsena ja vasakuvaenulisena tuntud K. A. Hindrey ütleb selles pikas juhtkirjas:

«Looming, kunst ja kirjandus, on enam kui sagedasti vastuolus nende sihtidega, mida peavad isamaalased, poliitikud ja rahvapedagoogid nõuetavaiks riigi ja rahva julgeoleku ja hea käekäigu kindlustamiseks. Looming aga nõuab enesele ainult kunstiliste ja maitse kaalutluste kaudu piiratud, muide aga absoluutset vabadust. [- - -] «Loomingu toimetaja J. Semper on vastanud väärikalt, vastanud nii, nagu see oli enesest mõistetav, et ainult kunstiline väärtus on mõõduandev olnud tööde valikul «Loomingusse», mitte aga tendents, olgu see siis parem- või pahempoolne. Käesoleval korral ei võinud see vastus olla teissugune.»

Lisaks sellele juhtkirjale on Hindreyil veel lusti marurahvuslasi õpetada. Mõne päeva pärast, 17. XI 1931 esineb «Päevalehes» ta teisik Hoi Ronk värssfõljetoniga «Rahvuslased ja kunst». Toogem sellest paar salmi:

Olen ka ju rahvuslane:
haljendagu Eestimaa,
aga pahaks ma ei pane
kui ma näiteks mardihane
trikolooriga ei saa.

— — — — —
Enamvähem on ju marus
rahvuslus kui tuttav nähe,
aga miskit olgu arus —
üldse ülemises tarus
olgu asjast taipu vähe.

PAUL RUMMO

Ajakirjanduse andmete järgi olevat toodud «punasuse» näideteks ERK-i koosolekul 1931. a. «Loomingu» numbritest J. Schützi (Sütiste) luuletused ja V. Mettuse novell. Kui esimene kuidagi selle värvingu pälvis sel aastal ilmunud ja kodanlikes lehtedes tolmu tekitanud luuletusega «Riigilipu all», siis teise proosalugu «Ühe nälga surnu päevik» on kirja pandud pigem valgekaartlikust lähtekohast... Nähtavasti piisas kallaletungijaile, et novelli tegevus kulgeb revolutsioonijärgses Petrogradis.

Poliitiline reaktsioon süvenes, kallaletungid «Loomingule» sagenesid. Ainult vähesed kirjanikud sõandasid veel astla vastu üles lüüa. J. Barbarus jäi endale truuks, «Loomingule» 13. XII 1931 ankeedivasust saates märgib ta kaaskirjas: «Las siis vihastavad uuesti «Loomingu» pahempoolsuse ja ta toimetaja üle. Tahan tingimata rünnata noid isehakanud loomingu tüürijaid ja kaikamehi.» Jälle kord peab kauaaegne sõber Semper Pärnu poeedile selgitama tekkinud olukorda. Meelekibedusega saadab ta kaastöö vastuseks 5. IV 1932 pika kirja:

«Raske sydamega kiirustan Sulle vastama. Asi puudutab just Sinu «aragonismi». Nähtavasti Sa ei kujutle hästi seisukorda, mis «Loomingu» ymber on tekkinud, kui nyyd saadab avaldamiseks kasvõi ainult luulelised võrdlused sirbist, vasarast ja viisnurgast. Kysimus ei ole mitte uutest kallaletungidest minule rahvuslaste poolt, mis jumal-teab kui tähtsad pole, vaid palju enam, ehk otsekohe öeldes «Loomingu» olemasolust. Sest on uut aktsiooni oodata «Loomingu» vastu ja seda uue kul-ka [kultuurkapitali — P. R.] jagamise eel. On nimelt olemas inimesi, kelle salajasemaks sooviks on see kirjanikkude avalduspaik ja ka hinge-seespidaja maksku mis maksab surnuks lyya. Otsitakse ainult parajat ettekäänat ja soodsat momenti, obadust, kust kinni haarata. Yheks trumbiks on juba see, et «Looming» mõne lehekylje lubab teaduslikele artikleile. Aga see on muidugi nõrk argument. Varitsetakse paremat. Ja on neid, kes olla ausõna annud, et nad «Loomingul» sel aastal kaela käänavad. — Kui juba Jürna novell ekstsellentsi proua koerast [«Madam ekstsellents ja peni», 1931, nr. 2 — P. R.] kultuurnõukoguni jõudis kui tõendis ajakirja punasusest, siis serveeritaks kahtlemata Sinu vereliblede koostis kui corpus delicti kohtumõistjate lauale! Ja nyyd minu seisukord? Pooldan kõige sydamega kevadist jäämurdu meie soostund ja konservatiivistund kirjanikkude konformismis, erksamat sõnavõttu reaktsioonipäevil, aga tean väga selgesti, et riiklikkude rahadega ylalpeetav «Looming» ei saa praegusel reaktsiooni ajal palju muud olla kui võrdlemisi taltsate loomiskatsete avalduspaik, või — poole aasta pärast pole teda enam. Mis see aga tähendaks meie kirjanikkonnale, kes oma igapäevast leiba peaaegu ainult siit saab, on vist selge Sinulegi, kellele kirjutet read on ju (õnneks) ainult kõrvalsissetulekuks. Muide see «riigirahadest» sõltumine ei tarvitse tähendada veel paitegemist riigipapadele, ja seda pole ka õieti olnud pea yhegi kirjaniku juures märgata. On aga ka selge, et meil peaks loodama mõni teine ajakiri, kus võiks ja peaks veidi valla laskma oma opositsiooni-tujud, mida nii palju on vahepääll kaane alla kogund. Kuidas aga niisugust organiseerida — on isekysimus.»

Jälle pretsedenditu juhtum: suure ajakirja toimetaja unistab — oma sõbra kauastele soovidele sekundeerides — võistleja, sõltumatu opositsioonilise kirjandusajakirja asutamisest... Tookordseis tingimused, kus veel polnud kehtestatud 1933. a. Tõnissoni valitsuse eel- ega hilisema propagandatalituse järeeltsensuuri, oluaks see võimalik, kui vaid leiduaks kapitali. J. Semper jätkab olukorra selgitamist:

PAUL RUMMO

«Kordan veel, «Looming» ripub praegu niidi otsas, üks vääratust ja hagi-
nurga tagant on jaol. Minu isik on siin kõrvalise tähtsusega ja ma valmistun juba
ette, et ma toimetaja kohalt varem-hiljem lahkun.»

Edasi kirjeldab Semper, konkreetseid näiteid tuues, inetuid nähtusi
konformismi teele läinud kirjanike toimingust («kisklemised pole
kunagi olnud väärikad, ideelised löömingud, põhimõttelised kokku-
põrked (mille järele niikuinii isu oleks), vaid väiklased võimuahnitse-
mised, närused leivakadedused ja võibolla veelgi narrim: andekadedu-
sed, Platvormid on petlikud ja silmakirjalised»).

«Aga tagasi Sinu teise luuletuse juurde. Ma loodan, et Sa saad praegusest olu-
korrast aru, et vähemalt nydysel hetkel selle luuletuse lõpupoole avaldamine
provotseeriks «Loomingule» kallaletungijate kätte just seda, mida nad meelsasti
ootavad. Kysimus oleks siis «Vabakevade» 1. jao 2. värsist ja 2. jao 1. värsist.
Oled Sa nõus need vahele jätma. Kirjuta kohe. Kordan veel — need on süütud —
häbi päris seda öelda — read, mille pärast muul ajal ei tohiks üldse juttu tulla,
aga praegu ma tunnen kohustust ja vastutust «Loomingu» enese olemasolu eest.
Ja see pole liialdet kartus. Sest vastased ei ootagi praegu p õ h j u s t, vaid ainult
ettekäänet-etteväänet.»

J. Barbaruse kaheosaline luuletus «Vabakevad» ilmus «Loomingu»
1932. a. aprillinumbris. Ilmselt autori poolt «kohitsetuna».

Barbarus vastab 7. IV 1932:

«...et elame presidendi pukitamise-upitamiste ja muude tagurlike soperdiste-
koperdiste ajastul. Ent on juba tuntud tõik: mida suurem surve ja reaktsiooni
hüdriline tõus, seda pakitsevamaks muutub vajadus — anda vastuhoopi sellele
lohele. [- - -] Tunnen, et alles nüüd on kõigiti selgunud meie poliitiliste hai-
kalade sahkerdusline isamaalsus, meie koorekihi jõllitav parasiitlikkus, mida vaja
rännata värsiga, novelliga, romaaniga, artikliga, — sest mis vaimuinimesed me
oleme, kui laseme vaimu rasva minna, ehk tõusikluse naeratuse mõjul nährbuda,
ehk koguni laseme presidendi hoovilaulikul mängida esimest viiulit meie pas-
siivsuse saatel. [- - -] Muidugi, arusaadav, et «Looming» ei saa olla tulevaseks
võitlusväljaks & lahinguplatsiks, vaid peab aegsasti kaaluma võimalusi vasak-
frondi häälekandja käimapanuks.»

Vasakfrondi kirjanduslikust ajakirjast ei saanud asja, selleks puudu-
sid majanduslikud võimalused. Aga kas oleks sellele kaastöödki jätku-
nud? Kirjanikkond oli vapside määramise tõttu terroriseeritud, ühed
olid avalikult viimaste sõiduvette läinud, teised tegid igaks juhuks neile
silmi, kolmandad olid äraootaval seisukohal. Kui N. Andresen 1933. a.
koostas fašismivastast koguteost «Vastutusrikkal ajal», sai ta kirjani-
kelt ainult kolm ankeedivastust — E. Vildelt, J. Barbaruselt ja J. Sem-
perilt. Sellest J. Semperile kirjutades ei säästa J. Barbarus sappi.

Nii ettevaatlik ja taltsas kui «Looming» oligi, andis ajakirja tradit-
siooniline demokraatlik hoiak fašistlikuks riigipöördeks valmistuvatele
tegelastele ühtepuhku põhjust ajakirja närvida. «Eesti Kirjanikkude Liit
ikka ja ikka saadab oma internatsionalistlikust ja sotsialistlikust vai-
must läbiimbunud teoseid rahvale. «Looming» on selle vaimu panipai-
gaks ja kantsiks,» karauulitab vapslik «Tõe Hääle» (5. VIII 1933).

PAUL RUMMO

Semper Barbarusele 17. III 1934:

«Vahepäälised sündmused on nagu raske paine hingelt maha lükanud. [- -] Rookimistöö radikaalsus meeldib. Ainult kui sellele ei järgne viimati stagneeriv diktatuur? Aga seegi on eelistatavam sellest korporantide diktatuurist, mis ähvardas. See oleks idiootlikkuse ülim tipp olnud. Aga mis ütlevad nüüd Visnad, Kivikad, Kangro-Poolid! Ja teised kultuurträgerid, kes juba kõhuli ja perseli olid «vüürerite» poole liugu laskmas! [- -] Piinlik on nüüd ametivendadest demokraatiareetjaille ja slikerdajaille silmi vaadata — nende häbi pärast. Tuleval pühapäeval on Liidu koosolek Tallinnas. Sae kõik nõnda aegsasti valmis, et Sa saad sõita. Ma usun, et Sa vaevalt pooldad Liidu ja Loomingu üleviimist Tallinna, mille pääõhutajaks on meie tasalülitatud luulekuningas [H. Visnapuu — P. R.]. Ma usun koguni, et sääl oleks vahest paras juhus ükskõik mis kujul (mõttele järele!) meelde tuletada ja deklareerida kogu kirjanikkonna suhtumist vabsismi, nagu mullu olime deklareerinud oma suhtumist saksa natsismi Heinrich Mannile saadetud resolutsioonis.»

«Vahepäälised sündmused» — see on 12. märtsi 1934. a. autoritaarne riigipööre Eestis. Riigivanem K. Päts ja sõjavägede ülemjuhataja J. Laidoner koos mõttekaaslastega ajasid laiali fašistlikku võimuhaaramist üritanud «Vabadussõjalaste Liidu», katkestades ühtlasi kõikide teistegi poliitiliste parteide tegevuse. Algas «vaikiva oleku», «juhitava demokraatia» ajajärk.

Kirjanike Liidu korralise peakoosoleku informatsioon 1934. aasta «Loomingu» nr. 4 teatab:

«Enne päevakorrale asumist juhataja [Tuglas — P. R.] teatab, et juhatus esitab peakoosolekule erakorralise teadaande, millele alla kirjutanud üheksa liiget, nõudes selle päevakorda võtmist. Teadaanne on järgmine:

«Eesti Kirjanikkude Liit oma peakoosolekul 25. märtsil 1934. a. tervitab rahuldustundega otsustavaid samme ebaterve riigipoliitilise olukorra lahendamiseks. Peame selle juures tähtsaks rõhutada loomingulise mõttevabaduse vajadusi sunniviisilise tasalülitamise vastu. Soovime niisuguse rahvusvahelise koostöö jätkuvust, mis meie vaimukultuuri iseseisvust aitaks valvel hoida hädaohtlike sõltuvuste vastu. Paneme ette seda erakorralise teadaandena võtta peakoosoleku päevakorda enne aruandeid.»

Teadaande sisulise ega ka redaktsioonilise külje kohta ei leidu sõnavõtjaid. Häälendamisel antakse vastuvõtmise poolt 19 häält, vastu ei ühtegi, erapooletuid üks. Neli liiget ei võta hääletusest osa.»

Fr. Tuglase ja J. Semperi omaaegseil teateil käesoleva ülevaate kirjutajale oli erakorralise teadaande projekti autoriks J. Barbarus.

Kartused stagneeriva diktatuuri süvenemisest osutusid ruttu tõeks. Hüüdjaks hääleks kõrbes jäi ka kirjanike erakorralise teadaande hoia-tus loominguvabaduse piiramise ja sunniviisilise tasalülitamise taotlejaille. Aasta lõpul pidi Barbarus sõbrale kirjutama: «Kogu Eesti ongi praegu Porkuni olukorras.» (Kiri 30. XII 1934.) Porkuni (seal asus kurtummade kool) kujund esineb tihti Barbaruse hilisemateski kirjades.

PAUL RUMMO

Juba 18. V 1934 kirjutab Semper Barbarusele:

«Ei taha enam lehti kättegi võtta, kui tahad optimismi alles hoida: üks sõnum teise järele muust ei kõnele kui kasvavast reaktioonist, inimvabaduse mahatallamisest ja lurnidusest. Võimuhullus rahvuslikkuse ja rahva hääte maski varjus on tõi, mida vist tuleb päält vaadata kauemaid aastaid. Nüüd siis langes Läti! Kui läbipaistvalt viletsad argumentatsioonid Ulmanise sammudele! Tahtis vist Dollfussi mängida + Pätsi.»

Järgmised kirjad toovad võimuhulluse näiteid kirjakohitsemise alal: kolm «Looduse» kirjastuse väljaannet järjestikku ära korjatud; «Vane-muisele» politseilik korraldus kõrvaldada sõna «libu» lavastuse tekstist; «Postimees» sai 1500 krooni trahvi Jaan Tõnissoni artikli pärast, informeerib Semper sõpra 29. I 1935. Ja 1. aprillil on tal teatada ametnike nõue käibelt kõrvaldada Tammsaare «Elu ja armastus», Flaubert'i «Madame Bovary» (kuna need «tervet moraali lagastavad») ja Semperi «Armukadedus» (kus esinevat «meie rahva psüühele võõras ja kahjulik mentaliteet»). Edasi kirjutab Semper, et «Viidingu ilmuvast luuletuskogus «Traataed» polnud politsei läbi lasknud sõna «Babülioni hoor». Pool päeva oli vaene mees pääd murdnud, mis asemele panna. Viimaks oli otsustanud kirjutada «Saaroni roos.»

«Ikka võõramaks muutub õhkkond, tinajaid pilvi on taevas ja südames, vaimuvabadus on loojenemas, kadedad on ringi luuramas, ajalehe-otsalised sullekaaslasted on arveid õiendamas, kõõrdipilgud põõsaste taga... Hästi tegi Schütz, kui ta mineval neljapäeval suuremat lärmi tegemata ühele Käsmu kaubalaevale istus ja mandri selja taha jättis mõneks heaks kuuks.» (29. I 1935.)

Tinajad pilved koonduvad taas ka «Loomingu» kohale ja mitte ainult riigivõimu esindajate nõmedatest nõudmistest ning nõuannetest. Kirjanike Liidus endas pole juttugi «rahvusühtsusest» ega «kodurahust», kui pruukida kroonupropaganda käibeloosungeid. Mitmed sullemehed, kes äsja vapsidega olid kurameerinud, ruttasid nüüd anduvalt Isamaaliidu rüppe, püüdes kõigiti diskrediteerida ja kõrvale tõrjuda neid kirjanikke, kes üritasid loominguvabaduse tallajaile pisutki vastu-panu osutada. Asi polnud nüüdki kuigivõrd ideoloogilistes erinevustes, pigem oli ablas tormijooks riigivanema auhindadele ja kultuurkapitali toetustele. Uurijate jaoks sisaldab Semperi ja Barbaruse kirjavahetus sellest rohkesti näiteid, mis ei mahu käesolevasse vaatlusse ja millest mõned on ehk avaldamiseks varajasedki.

«Loomingu» ja tema toimetaja ründamine oli poliitiliste kameeleonide meelistegevus. Oli nii ihaldatav seda väärikat väljaannet oma käpa alla saada (kuigi ta oli alati avatud olnud kõikidele kirjanikele, mida ka tema õonestajad usinalt olid kasutanud), kas või kroonu rõõmuks vaimse tasalülitamise hinnaga. Peamiselt «Loomingu» pärast tekkis meie väikese maa kirjandusloos veider kähmlus: kas «Looming» peab ilmuma Tallinnas või Tartus? Tekkisid peaaegu Liidu lõhkiminekuni Tallinna ja Tartu «parteid». «Loomingu» vanad vingamehed Gailit ja Visnapuu olid vahepeal asunud Tallinna, viimane neist saanud koguni propagandatalituse nõunikuks. «Loomingu» Tallinna toomine tähendab kauaunistatud toimetajaportfelli pihkusattumist. Ka riigivõim näinuks meeled «Loomingu» pealinna toomist — tsensuuri silmale lähemale ja eemale opositsioonilisest «Tartu vaimust», mida kujundasid mõned kirjanikud, teadlased, poliitikategelased ja muud intelli-

PAUL RUMMO

gentsi progressiivsema osa esindajad. Toimetaja Semperi kõrvaldamiseni administratiivsel teel ei sõandatud minna, ent hõlpsam oluks asju ajada säärase konformistidega nagu Visnapuu, Gailit, Kivikas või Hubel (kõik need kandidaadid olidki esialgu mitteametlikult kõne all). Selles ilmutumiskoha võitluses, mis nüüd lausa naljakas tundub, võitis raskete lahingute järel Tartu-«partei» ja «Looming» jäi Tartusse.

(Etteruttavalt märkigem, et niipea kui Tallinna-«partei» 1938. aastal tõhusate dotatsioonide toel sai endale luksusliku «Varamu», mida asus toimetama H. Visnapuu, ei tehtud enam juttugi «Loomingu» ümberasustamisest. Eelduste vastaselt ei kujunenud «Varamu» üldjoontes mustasajaliseks ajakirjaks. Eriti Juhan Sütiste poemide kaudu lubas «Varamu» endale «vaikiva oleku» aadressil üsna kaugele minevat satiiri, mis «Loomingule» tähendanuks tõsisid repressioone. Ent see on juba teine teema.)

11

1935. aasta kevadel tekitas kenakest kära Tartus asutatud Eesti Rahvuskirjanike Ühing. Sinna koondus rühm üldsuses peaaegu tundmatuid või mõne raamatuga esinenud kirjanikunime-ihalejaid, keda kriitika oli kas ignoreerinud või naeruvääristanud või kelle katsetused polnud küündinud trükiküpsuseni. Kibestunud ja sõjakad Parnassi-pretendid võtsid endale rahvuslikkuse kilbi, kuigi nende katsetused selleks erilist asja ei andnud, ent propagandatalituse lakkamatu isamaaluse-pohmeluses lootsid nad vähemalt nime valikuga saada võimude soosikuks. Ühing valis mõned vanema põlve kirjanikud kohemaid auliikmeks, need aga, peale O. Lutsu, kes asjast avaliku pila tegi, sellele ei reageerinud.

«Rahvuskirjanike ühing asus 1934. a. kevadel ägedalt ründama «Loomingut», tembeldades selle kitsa kildkonna suletud söödamaaks, kust kunstlikult hoitakse eemal positiivselt häälestatud kirjandusnoorus.» («Päevaleht» 1935, nr. 336.) Ühing nõudis endale esindust «Loomingu» toimetuses. See nõudmine on arutlusel 14. veebruaril 1935. a. EK Liidu juhatuses, kus Tuglase, Semperi, Alle, Vallaku ja Tassa osavõtul tehakse otsus: «Eesti rahvuskirjanike ettepaneku puhul — osavõttust Loomingu toimetamises, otsustatakse ettepaneku tegijaile teatada: Kuna Looming on EKL ettevõtte ja häälekandja, mille toimetuse on valitud EKL poolt ja vastutav EKL ees, siis loomulikult ei saa Loomingu toimkonda kuuluda väljastpoolt Liitu seisvad isikud. Selle juures on leidnud ja leiab väärtuslik kaastöö väljaspool Liitu olevate isikute poolt alati Loomingus avaldamist.»

Avalikkuse silmis kujunesid rahvuskirjanike aktsioonid naljavaese aja koomilisteks episoodideks ja neid ei võetud tõsiselt. Ent kui mõne kuu pärast riigivõim ise asus «Loomingut» taltsutama, leidsid ühingu kaks juhatuses liiget, H. Ranna ja Kaster Kaselo, olevat paraja aja saata märgukiri riigivanemale, et see oma dekreediga «Loomingu» Kirjanike Liidult ära võtaks. (Vt. «Postimees» nr. 340, «Vaba Maa» 1935, nr. 286.) See partisanlik teguviis põhjustas aga rahvuskirjanike organisatsiooni lagunemise.

1935. aasta sügisel otsustab riigivõim tagasihoidlikku, ent tõrksat «Loomingut» poliitilise tasalülitamise liistule tõmbama hakata. «Vai-

kiva oleku» kommete kohaselt ei saa suuraudadega ajakirjandusest päris selget pilti kavatsetava operatsiooni tõelise teravuse kohta (autoritaarne võim tahab väliselt jätta mulje, et kõik on temaga kangesti rahul; repressioonid teisitõmõtlejate jaoks on alati soolas, aga ärgu avalikkus sellest teadku!). Ent laskem kõnelda dokumentidel, niivõrd, kui neid ülevaate autori vaatepiiri jõudis:

Isamaaliidu häälekandja «Uus Eesti» 21. XI 1935 teatab, et «Loomingu» 6500-kroonisest toetusest on rohkem kui pool kinni peetud. Lähemate kuude jaoks anti 3000 krooni, kusjuures ajakiri tuleb ümber korraldada. «Nagu kuuleme, oli ajakirja «Loomingu» küsimus sel puhul valitsuses pikemalt kõne all. Tähelepanu on äratanud «Loomingu» võrdlemisi väike lugejate arv: [---] «Loomingus» avaldatavate tööde sisuline ja kirjanduslik tase ei olevat mitte alati vajalisel kõrgusel. Kirjelduste, ülevaadete ja kroonika osas puuduvat mõnigi kord põhjendatud ja õige hinnang nii sise kui välismaa elunähetele. Ka kurdetakse, et ajakirja levimisele teeb takistusi tema keel.» «Uus Eesti» intervjueriib samas haridus- ja sotsiaalministrit N. Kannu, kes öelnud: «Nüüd on aga lugu «Loominguga» nii, et ta on kujunenud väikese ringi kirjanike sisemiseks asjaks. Ise nad kirjutavad seal, ise saavad selle eest honorari, ise loevad. [---] Esiteks on «Loomingu» keel niisugune, et sellest on raske aru saada. Olen keeleteadlane, aga «Loomingut» lugesdes tuleb juhuseid ette, et ei saa aru mõne kirjutise pealkirjastki. (Säh sulle, tosina aasta eest oli koolipoisile mõistetav «Loomingu» keel raske haridusminister Bauerile, nüüd, kus ajakirja keel oli toonasega võrreldes palju lihtsustunud ja suurel määral toetus ametlikule keelekorraldusele, oli see jälle üle jõu keeleteadlasest haridusministrile! — P. R.) [---] Tuleb juhuseid ette, et «Looming» teeb riigi poolt maksetava toetusega sama riiki kandva vaimu vastast propagandat. Kutsusin selles asjas «Loomingu» toimetaja J. Semperi Tallinna, et temaga nõu pidada.»

«Postimees» (22. XI 1935) ütleb haridusministri eelmise päeva intervjuud kommenteerides: «tuleb kõrvaldada puudusi tema ls. o. «Loomingu»l sisust, kõrvaldades juhused, et ajakirjas on artikleid, mis ei sobi riiki kandva vaimuga. Viimatimainitud etteheitteks on meie kuulmist mööda eriti põhjust annud üks tõepoolest vastuvõtmatuid hinnanguid sisaldav «tähelepanekute» kirjeldus ühe luuletaja välismaareisilt.»

EK Liidu juhatause protokoll 26. XI 1935: «J. Semper informeerib juhataust oma käigust «Loomingu» asjus haridusministeeriumis.»

EK Liidu juhatause protokoll 29. XI 1935: Koos Hubel, Hiir, Jakobson, Vallak, Kivikas, Antson, Jürna, Raudsepp, Tuglas, Semper. «Võetakse vastu toimetaja Joh. Semperi poolt esitatud Loomingu sisu reformeerimise kava. See kava arutatakse läbi üksikute punktide kaupa ja tehakse vastavad parandused.»

«Uus Eesti» 4. XII 1935: «Mis saab ajakiri «Loomingust»? Teatakse, et haridusministri juures on «Loomingu» ümberkorraldamise kavaga käinud Hubel, Semper ja Jürna. Nad lubanud ajakirja ümber korraldada, «nii et riigivõimul ei pruugiks siin oma korraldustega vahele segada». Küsimuse peale, «kas hakatakse senisest teravamalt jälgima artiklite sisulist külge?», vastanud intervjueeritavad, s. o. Hubel, Sem-

PAUL RUMMO

per ja Jürna: «Selles küsimuses asus kirjanikkude liidu juhatus seisukohale, et «Looming», jäädes kirjanikkonna vabaks avalduskohaks, peaks edaspidi kindlalt hoiduma avaldamast kõike seda, mis võiks haavavalt riivata meie riiki, rahvast või sündsustunnet.»

«Päevaleht» 5. XII 1935 annab «Loomingu» probleemide arutlemiseks ruumi kaheks pikemaks kirjutiseks. Juhtkirjas kirjutab Mäländ muu hulgas:

«Samal ajal kui E. Kirjanike Liidu häälekandjale «Loomingule» langeb kiitvaid otsuseid välismaises arvustuses, kus seda kuukirja alles hiljuti seati eeskujuks kui tippsaavutust, taotletakse meil suure hooga «Loomingu» reformi. [- -] Reformi nõudmine tuli ülalt. Et nõudmisel mõju oleks, keerati «Loomingu» toetuskraan osaliselt kinni. [- -] Kuid seda peab siiski kinni naelutama, et ühelgi «Loomingu» toimetajal pole olnud vabu käsi kuukirja sisu määramisel. Kes natuke iseseisvamalt on talitanud, see on varsti etteheidete ja arvustuse tulle satunud. Sest peremehi on olnud palju.»

Sama «Päevalehe» joonealuses ««Looming» vaekausil» märgib Olskar] Glustavson]:

«Alates 1923. a. on Looming tosina aasta kestel kolme üksteisele järgnenud toimetaja (Tuglas, Kärner, Semper) juhtimisel jäätmatult taotlenud üht ja sama sihti: viljelda meie kirjanduskultuuri, tõsta meie kirjandusloomingu sisu- ja stiiliväärtusi, pakkudes lugejale aastatoodangu parimat peamiselt luuletuste, novelliide ja arvustuste alal. [- -] Aga ons meil tõesti põhjust teha teenitud ettehteid meie kirjanikkonna parimale osale, kes kannab «Loomingut»? Ma julgen vastata: ei. [- -] Nüüd on uuesti vihjatud sellele, et kirjelduste osas mõnigi kord puuduvat «põhjendatud ja õige hinnang nii sise kui ka välismaa elunähete käsitlemisel» («Uus Eesti»). Kuuldavasti olevat sedapuhku annud konkreetset põhjust ettehteiks üks «Loomingus» ilmunud reisikirjeldus, mis olnud kirjutatud «Uus Eesti» tellimisel, aga valmisamisel sattunud «Loomingusse». Mõistke siis kohut! [- -] Mille eest aga ühtlasi peab hoiatama kõige tõsisemalt on see, kui katsutaks «Loomingust» teha mingi kroonu ajakiri, mis sisaldaks suurepäraselt sisuvalikut, lähtudes mitte vaba loomingu sundimata siseveendeist, vaid «üleslülitatud vaimu» tarbenõudeist. See oleks «Loomingu» surm. Seda on näidanud kolmanda riigi [s. o. hitlerliku Saksa — P. R.] tasalülitatud ajakirjade kurb saatus.»

«Postimees» 10. XII 1935 J. Semperi intervjuust:

«Mingit intervjuud mina ega kuuldavasti ka M. Jürna, kelle nime ses ühenduses nimetatud, «Uus Eestile» pole annud. Nähtavasti on seal informatsiooni saadud mujalt. Ses intervjuus on kahjuks mõndagi võõriti tõlgitsetud. Eksiarvamuste vastu, nagu muutuks ajakiri tulevikus mingiks perekonnaleheks jne., võin öelda, et [EK Liidu] märgukirjas rõhutatakse ümberpöörduvalt: «Looming» peab püsima väärtuselt senisel kõrgel tasemel ja peab jääma meie kirjanikkonna vabaks avalduskohaks.»

EK Liidu juhatuse koosolek 12. XII 1935: «EKL juhatuse passiivsuse puhul võib tõsiasjaks muutuda ajakirja äravõtmine EKL valdusest.»

EK Liidu juhatuse koosolek 22. XII 1935. Koos Hubel, Jakobson, Pedajas, Antson, Hiir, Kivikas, Visnapuu, Jürna (Liidu asjaajaja).

«Otsustatakse valida «Loomingu» toimetaja alaliseks. Valitakse J. Semper 5 poolt, 1 vastu, 1 erapooletu.»

PAUL RUMMO

Kirjanike Liidu juhatuse protokollide raamatus leidub lahtine leht pealkirjaga «H. Visnapuu eriarvamus». Sellele on H. Visnapuu käega kirjutatud:

«Loen EKL märgukirja vabariigi valitsusele 29. novembril 1935 ses suhtes puudulikuna, et ei ole näidatud, et EKL peakoosolek 31. märtsist 1935 ja EKL juhatuse ühine koosolek Loomingu toimkonnaga aprilli kuu 23. päeval on Loomingu toimetuse ja talituse suhtes seadnud juba varem sisuliselt üles neidsamu nõudeid, mida esitas Vabariigi valitsus Loomingu reorganiseerimise asjas. Kahjatsen, et Loomingu toimetaja pole täitnud pääkoosoleku ja juhatuse nõudeid, siis ei oleks tekkinud arusaamatusi Loomingu suhtes Vabariigi valitsusega.»

Lisaks Visnapuu omale on lehel veel Kivika ja Antsoni allkiri.

EK Liidu juhatuse ja «Loomingu» toimkonna ühisest koosolekust 23. IV 1935, millele H. Visnapuu eriarvamus viitab, on protokollis fikseeritud järgmised otsused: ««Looming» olgu avatud arvustuste osas igasugusele väärtuslikule kaastööle, sõltumata Liitu kuulumisest. Tuleb nõuda ka ideelise ja sisulise külje hindamist, kuna etteheiteid on, et esineb vormiküsimuste alane ühekülgus. Olgu võrdselt esteetiline ja ideeline hinnang. Tuleb väliskirjanduste osas eelistada kaasaegset kirjandust, vanemaid ainult juubelite puhul. Ankeete edasi korraldada. Kaasaegsete eesti kirjanike kohta käsitusi ka väljaspool juubeleid. Ka edasi avaldada üldkultuurilisi artikleid.»

«Loomingu» vahepeal ilmunud numbrite järgi otsustades ei või koos Visnapuuga väita, nagu poleks toimetaja neid soovitusi arvestanud. Üldse näib toimetaja mõte eriti sel perioodil intensiivselt liikunud olevat ajakirja laiema loetavuse tagamiseks ilma kunstinõudlikkusest taandumata ja võimaluste piires hoidudes kroonureaktsioonile vastutulemisest. Käesoleva ülevaate autoril ei õnnestunud leida EK Liidu juhatuse poolt valitsusele saadetud märgukirja «Loomingu» reformimise asjus. Tollases ajakirjanduses ilmunud vihjete põhjal sisaldas see peamiselt kavatsusi ajakirja väliselt ja sisult elavamaks muuta ja leida abinõusid leviku suurendamiseks. Valitsuse demarši peamisest põhjustajast, ideoloogilise suukorvi nõudest, läks märgukiri nähtavasti diplomaatlike avaldustega mööda, rõhutades taas kirjanike vaba sõna vajadust.

Ja nüüd «kurja juurest», «Loomingus» ilmunud ühe luuletaja reisikirjast, milles valitsuse arvates puudus «põhjendatud ja õige hinnang nii sise- kui ka välismaa elunähtete käsitamisel» ja mis tegi «riiki kandva vaimu vastast propagandat». Ajalehtedes ilmunud uduste vihjete järgi paistab, et kirjatükk, mis valitsuse repressioonid esile kutsus, oli avalik saladus, ent objekti enda nimetamine ajakirjanduses oli nähtavasti võimude poolt keelatud. Vist ei tahetud kahjulikuks kuulutatud reisikirjale taunimisega reklaami teha. Või kardeti diplomaatilisi sekeldusi. Või lihtsalt häbeneti, et ettekääne «Loomingu» kroonulikuks ahistamiseks on naeruväärselt armetu.

Isamaaliidu propagandašeffide jaanalinnulikust salatsemisest hoolimata on isegi neljakümne aasta pärast hõlbus identifitseerida toda kuri-kuulsaks tehtud reisikirja.

1935. aasta sügisel viibis J. Vares-Barbarus — suur reisimees, nagu

ta Tuglase ja Semperi kõrval oli — lühikest aega Moskvast ja Leningradis. Kirjanike reisikirju tookordsest Nõukogude Liidust ja muud informatsiooni oli «Loomingus» ennegi ilmunud ja 8. X 1935 oli toimetajal Semperil arvatava varasema kokkuleppe alusel põhjust Barbarusele kirjutada: «Ootan nüüd pikisilmi Su Moskva-kirja «Loomingu» jaoks.»

12. X 1935 käsikirja saates kirjutab Barbarus: «Olgu mu visandite kohta öeldud, et nad on koostet sadulas, ilma suurema sisemise kontrollita ja väljenduste kaalumisteta. Võib olla nii mõnelegi paistavad mu read liig roosa prillide läbi nähtuna, ent olgu nad vastukaaluks meie ametlikule mahategemisele ja teatud kihi eelarvamistele.»

Tähitud saadetis ei jõudnud nädalagi jooksul Pärnust Tartusse. 18. X 1935. a. kirjas avaldab Barbarus muret, et kuhu käsikiri ometi jäi. Sõprade toleaeagsetes kirjades leidub põlastavaid vihjeid «juhitava demokraatia» seadusevastasest tungimisest kirjavahetuse saladusse, erakorrespondentsi nuhkimisest. Nähtavasti nuhiti ka kõnesolevat käsikirja. Lõpuks on see siiski päralt jõudnud ja «Loomingu» oktoobrinumbris (1935, nr. 8) ilmub J. Barbaruse reisikiri «Matkavisandeid & mõtisklusi» kolmes peatükis: «Euroopa aknal», «Linn tellingutes» ja «Raamatute riigis». Autor annab selles põgusaid pilte eelkõige Moskva ümberehitamise hoost, teatritest, muuseumidest ja kirjanduselist. Käsitlusviis on asjalik, heatahtlik, kohati ka imetlev; asjahuvilised võivad seda lugeda kas «Loomingu» nimetatud numbrist või siis hõlpsamini kättesaadavast J. Barbaruse «Kogutud Teoste» III köitest (1950). Tänapäeva lugejaile, kellest väga paljud on Barbaruse kirjeldatud objekte oma silmaga näinud, ei tekita mingit kahtlust autori käsitluse tõepärasus. Tõde on aga tihti kõige kurjemini jälitav.

Kas «Uus Eesti» selle reisikirja tõesti autorilt endale tellis, nagu «Päevaleht» vihjas, ei ole teada. Võimatu see pole. «Uus Eesti» kirjandusosakonda toimetas E. Hubel, kes isandate joont mõnikord hästi ei taibanud ja oma töös teisigi «apse» tegi. Igatahes ilmus «Uus Eesti» 1935. a. 5. novembri numbris «Loomingu» järgi tehtud kokkuvõtte Barbaruse reisikirjast. Et see polnud provokatsioon, seda näitab tunnustav saatesõna. Võimalik, et see kokkuvõtte andiski mõjukatele härrastele, kes «Loomingut» ennast vaevalt jälgisid, tõuke ajakirja kägistamisele asumiseks.

Andkem selle võitlusepisoodi lõpetamiseks pikemalt sõna peamisele «patuoinale» endale. 5. XII 1935 kirjutab J. Barbarus J. Semperile:

«Elmist kirja kirjutades ei võinud mul aimugi olla, milline klapperjaht lahti lastakse. Küll mainisin Sulle käsikirja saates, et ehk tundub ametlikule ringkonnale nii mõnigi koht liig roosa prilli läbi nähtuna, ja palusin toimetaja punast pliiatsit tarvitada, ent sellist «põrunud ajude õnnistust» Sulle ja enesele kaela provotseerida, — sellest ei oskand ma kurja undki näha. Ja veel kord artiklit läbi lugedes, küsisin eneselt: milles seisab siis minu roim? Kas selles, et olen tõtt rääkinud?... Pidanuks ma siis variseerina valetama isamaa näiliseks kasuks ja meelituseks? Näib, et eestlane olla, — see tähendab teiste rahvaste vihkamist; isamaalane olla, — s. tähendab teiste maade materdamist. Sarnane on meie dilateerund patriotism. Kui asi juba nii kaugel, siis kõlbab riimiks sõnale patrioot — idioot. Vist ei tohi tulevikus kiitvalt mainida isegi n.-v. teatrit, millist asjaolu kunagi Lauterilegi pahaks pandi, vaid ülista meie Milvikesi ja Fritzikesi nende

operetivõlus... (Et kiida kodumaa kaupa ministrist kuni rotilõksuni, siis oled isamaalane ja kõik!...) Või ei tohi meie järkjärgulise tasalülituse ajastul üldse enam rääkida kultuurist ja selle saavutustest?! [---] On mis on, aga nüüd olen Sinust (tahes-tahtmata!) teinud märtri, ja kogu kirjanikkonnana mugavat elu häirides, olen end asetand moraalse väljavisatu ossa. Jään ootama, kas sellele patukahjatsemise stseenile «Loomingu» võõra orientatsiooni suhtes järgneb viimaks ka minu väljaheit E. K. L.-st ja Pen-klubist? Kui Sinu karjäär siin mängus ei oleks, mida ma kuidagi ei taha lõhku, siis jatkaks ju mul veel huumorimeelt kõige selle lärmi suhtes, ja ma ütleksin, et see seik suurendab «L.»-gu lugejaskonda kõrgemas kihis, et isegi kunsti & teaduse osakonna värsked direktorid + muud salanõunikud peavad seda «mässulist» ajakirja lehitsema, mis siiski erineb «Kodust». Nüüd, kus ma aga olen Sind [s. t. «Loomingut» toetuse kinnipidamisega — P. R.] tüürind majanduslikkude raskuste karile, kust Sa ehk siiski (seekord!) lahti rabeled, ei jatku mul (omi karuteeneid õiglaselt hinnates!) ei huumori, ei häbemattust. Viimast ehk siiski veel. Võib olla selleski kirjas minu «vastuvõtmatu hinnang ei sobi riiki kandva vaimuga», ent riiki kandev vaim, mis salakavalalt tüürib Mussolini & Hitleri epigonismi, on ka mulle vastuvõtmatu. [---] Vaimuinimeste ja «Loomingu» (ka loomingu) selgroog veel püsis, ent nüüd asutakse sellegi murdmisele ja tasalülitamisele. Minu artikkel oli vaid hääks söödaks ammustele ihadele. Haikalad ujusid juba ammu «Loomingu» laeva järel, ja nüüd nad said siis minu merre heidet laiba. [---] Või peavad meie mõtlemist juhtima arterioskleroosrootikud ja tobestund Führerid?! Mul on äärmiselt kahju, et Sina kõigesse sellesse poolametlikult & vastutavalt segatud oled, muidu oleksin veel kategoorilisem. Nüüd mu kaudne süütunne seda siiski ei luba, sest taipan väga hästi milline «sigadus» Sulle minu pärast kaela tuli. [---] Üks enesevabanduse motiiv on mul siiski: olen veendund, et «Loomingu» selgroo murdmine oleks teostund ka ilma minu artiklita. (Ent patuoinast oli vaja otsida, ja see leiti nüüd minu isikus.) Mis venelased sellest oma lehtedesse lansseerisid, seda pole näinud. [---] Kui kogu kirjanikkond aga on ärevil ja närvlik, nagu Sa kirjutad, siis on mul kui arstil kahju sest liigtundlikkusest, mis vajaks ravi. Kus oli kirjanikkonna ärevus siis, kui meie vaimu & loomingu ähvardas vapside terror? Siis liputati Corsos Führerite ees saba, ja nüüd ollakse... Ma parem ei langeta ränka sõna. Müüakse ennast en gros & en detail kahele, kolmele poole korraga. Ent suum cuique! Mul jääb veel lohutuseks, et laual on kaks sahtlit, kuhu mu loomingu mahub, sest «Loomingule» seda pakkuda (pääle peetruslikku mahasalgamist!) oleks juba häbemattus & trots. [Nagu eespool J. Semperi intervjuust «Postimehele» kuulsime, polnud siiski «Loomingu» seniste põhimõtete mahasalgamist. Intervjuu ilmus mitu päeva pärast Barbaruse siinse kirja kirjutamist, ja viimane toetub nähtavasti ajalehtede moonutatud andmeile — P. R.] Milliste ohvritega «Looming» nüüd päästeti, ent ta on siiski päästetud... Elagu uus «Looming»! Olen rahul, et ma ta kirstunaelaks ei kujunend. Andesta veel kord, et paiskasin segi Su koduse rahu! Ent ega rahu kosuta... See on vana tõde... Sinu B-s.

P. S. Candidate'likku optimismi Sulle ja teistele! Tervitades üsna sõbralikult! Sinu: **Horribile dictu... B-s.**

P. P. S. Sarnaseks on siis kujunend meie raamatuaasta, et võib aina veel katekismusi kirjutada. On küll pilkeks, et just 400 aastaga oleme teind sõõri ja jõudnud taas lähte kohta: «Mõök ühes, piibel teises käes!» — Nii sammuvad nüüd meie kodukoetud inkvisiitorid vaimusuretamise radu. [---] Mina oma teada lugesin oma kodumaad ikkagi veel vabariigiks, kus iga mõte eluõigusline. Nähtavasti on meie «rahvusriigist» haledad riismed järele jäänud. Nüüd peab kuhugi

kuningriiki elama asuma, et vaim raseerimata ja kastreerimata jääks. Mu sõber kirjutab Canadast, et sääl ja Inglismaal on ajud praegugi vabajooksuga & sordii-nita. Tuleb vist tõsiselt emigreerumisele mõelda. Ainult Koorti jälgedes ma ka käia ei tahaks. [Kirja kirjutamise aegu maeti kujur Jaan Koort, kellega Barbarus viimati Moskvas oli kohtunud — P. R.] Ent viimasest sai pääle surma veel suur eestlane — isamaalane. See meie võimude variseerlikkus ta matusepäeval oli tõesti liigutav, et h a k k a b h i r m s u r r a:

Muidu poleks ju midagi,
— üsna lihtne on surra:
jääda suure lapsena magama
lee!utava elu emapõlvedele...

See moondus ei vääriks midagi,
ent järsku võib variseer tulla
pääle surma su «sõprust» jagama
üllistades sind veel tulevastele põlvedele...

NB. Visand: «S u r m a h i r m». (Siutsile [B. abikaasale — P. R.] antud apokriiva-liste värsside (käsikirjade!) kogust. Suurema osa olen neist tulle visanud. --- J. B. N)

Siis o'ed sa «Suur» ja «eestlane» jne... Umbes sarnaseid ridu suggereeris hauakõne, ja sama käsi, mis elus Koorti alla surus, asetab ... pärja tänutäheks (!)

Mul oli kujuriga vist viimane siirameelsem vestlus nelja silma all, ja kuigi see suur laps liialdas, oli tal mitmeti sula õigus. Kahju, et tal polnud järjekindlust veendumustes!

Palju tervitusi! J. B. —

13

Semperi ja Barbaruse kirjavahetus, millel on ääretult suur kultuuri-looline väärtus ja mis kord peab tervikuna avalikkuse ette jõudma, ei piirdu, nagu siinsetest tsitaatidest järeldada võiks, ainult «vaikiva oleku» tobeduste vandumisega. Selles on rohkesti filosoofilisi diskussioone, perekonnaelu kajastusi, kaugete randade igatsust kui ka loomingu vastastikust kriitikat ja konsultatsiooni. Näiteks kirjutab Semper 4. II 1937:

«Ma loodan, et Sa minuga liiga ei pahanda, kui ma ühe Su luuletuse «Loomingust» välja jätan. See on «Enesega 1». Kõigepäält lõpplause pole õnnelik, kuna tekitab kahtlust või vastuvaidlust: «Pole sul, luule, rahva kandejõudu, et meil sünniks mõni Heine või Puškin». Kuivõrd saab Heinet sõltuvaks teha rahva kandejõust? Kui meenutada ta paoaastaid Pariisis, ta irdumust just «saksa rahvast» ja viimase eitavast hoiakust nii ta eluajal kui praegu, siis võib just vastupidist väita — nii palju kui Heine suur on, on ta seda oma rahva kandejõu kiuste.»

Kui keegi jaksaks läbi vaadata kõikide «Loomingu» toimetajate kirjavahetused ajakirja kaastöölistega (kuivõrd need on säilinud või uuri-jate pilgu alla jõudnud), oleks võimalik kirjutada mitu põnevat monograafiat toimetaja suunavast, pärssivast või ergutavast mõjust kirjani-kele. Uuemal ajal, tõsi küll, jääb sellest kõigest vähe jälgi, sest konsultatsioonid on enamasti suulised.

PAUL RUMMO

Meie teema juurde tagasi pöördudes rõhutagem, et «Loomingu» ajaloost ühest viiendikust, aastaist 1930—1940, ei saa kustki usaldatavamat pilti kui toimetaja J. Semperi kirjadest oma lähemale (ja õnneks geograafiliselt eemal olevale) sõbrale J. Barbarusele. Nendest näeme peamiselt küll selle ajaloo nuripoolt, seda, mis takistas ajakirja kujundamist toimetaja võimete ja ideaalide järgi. Et aga väljanutmata pisarad oleval kõige valusamad, siis pihtis ka Semper oma südamevalu ja hingehäistust sõbrale. «Aga meelt ma siiski ei heida, tuju on hää, tulgu mis tuleb. Ikka püstipäi! Soovin seda ka Sinule!» lõpetab Semper ühe eriti pessimistliku, 1. aprillil 1935 kirjutatud kirja. Selles on nii Semperi päevalilleloomust kui ka enesesugestiooni.

8. V 1935 kirjutab Semper:

«Mulle on nüüd ette kirjutet igasugu asju: milline peab olema artikkel ja arvustus jne. Vähe sellest, kogu toimetamine paistab nüüd muutuvat mingisuguseks loovimiseks sisemise pressis Scylla ja välisvõimulise Charybdise vahel. Ja Sinu luuletuste viimne osa — kodumaine sisemonoloog —, mis juba oli laotud, jäigi kinni kitsasse väravasse: koduste valvurite kätte puutunud korrektuur tekitas juba hirmu, et välised korrakaitjad siit võivad välja lugeda jumal-teab millist roima, et siis ajakirjal pää käända jne.»

Jutt on vististi J. Barbaruse tsüklist «Sisemonoloog», millest 1935. a. «Loomingu» nr. 5 avaldab kaks osa: «1. (irooniline)» ja teine — «Sisemonoloog — kevadine». Kolmas on nähtavasti ära jäänud. Ent luuletuses on siiski säilinud kidaseidki ridu, näit.: «Lüürik,/ kord ehk punane olnud, nüüd blond,/ lobbab Hää-, Kurjatunde puuna,/ laulden (kõigest kõrist) taas isamaast.» (Lk. 516.)

«Pole Sulle enam ammuilma kirjutatud, sest pole tuju olnud Sind tüüdata oma murede ja närvidega — muud hääd aga pole mul midagi Sulle teatada olnud. Tõepoolest, pole enam kaua aega olnud selliseid aegu, kus iga päev on varuks olnud oma ärritus ja närvikulutus. Nagu tunnen, pole mul kõigest hoolimata ikkagi veel küllalt paks nahk selga kasvanud. Muidugi enamasti kõik keerleb Loomingu ümber. Kampania alustati jaanuari lõpus Tallinna poolt. Ühel ilusal päeval ilmus Tartu ülempeninukk ja nõusnik [riikliku propagandatähtsuse nõunik H. Visnapuu — P. R.] ning teatas kui Tallinna koondise ametlik esindaja juhatuse liikmeile, et too koondis on otsustanud nõuda kategooriliselt, et mind vallandataks toimetaja kohalt kahe nädala jooksul. [- -] Lõpuks tuli Gailit. Kui Visnapuu esindas koondise kandidaadina Loomingu toimetaja kohale vapside propagandašefi Kivika, siis Adson tegi Tuglasele selgeks, et sellele kohale ainult Tuglas kõlbaks, Gailit aga pakkus seda kohta juba Allele. Viimane oli vastanud: ah, nii alla käinud on siis asjad, et juba minule tulete niisugust kohta pakkuma. [- -] Nii on need lood. Samal ajal on minul tegemist igapäevaste ultimaatumite, nõuandmistega, ettekirjutuste ja soovidega Loomingu sisu ja laadi kohta. Sääal on juhatas, Loomingu toimkond, Tallinna koondis, isegi valitsus — igan on omad eeskirjad, mis sageli risti üksteisele vastu käivad. Üleeile alles kutsuti mind telefonogrammiga haridusministri jutule, kuigi ma just enne seda Tallinnas olin olnud ja veel väljapuhkamata olin. Mis oli siis lahti? Si[se]minist[eriumist] (väga võimalik, et nõusnikkude abiga) oli valitsusele esitatud viimane Loomingu number, milles valitsust kritiseeritavat (vaata Annisti artikli viimast lõiku!). Nagu aasta tagasi ma Kannu jutule pidin minema Sinu artikli pärast, nii oli lugu nüüd selle artikli pärast Jaaksoni jutule minekuga. Anti siis lahke noomitus, et nii-

PAUL RUMMO

sugust asja ei tohi olla. Ja tuleb seletada, et see pole toimetuse seisukoht...»
(Kiri 14. III 1937.)

Milline oli siis see kole riiklik kuritegu, millega Annist ja Semper «Loomingus» hakkama said? Kuidas sõandasid nad valitsust niimoodi kritiseerida, et hariduselu juhi toolile istutatud kolonel Jaakson pidi kirjanike häälekandjat korralt kutsuma?

«Looming» nr. 2 1937 avaldas A. Annisti artikli «Soome kirjanduse uudiseid». Selle lõpulõik, mis meie mõtete mõõtjaid ja tungide talitsejaid hirmsasti ärritas, kõlab nii:

«Lõppeks veel üks uudis: praegu tõi post esimese numbriga *Suomalainen Suomi*'st 1937 — ja see on kasvand üllatavalt, niihästi mahult kui ka välimuse ilult, väärides nüüd juba kindlasti soome juhtiva kultuuriajakirja nime. Tema esimeseks artiklikaks on aga peatoimetaja Martti Haavio õige sõjakas ja terav «Eesti-Ingeri hädahüüd». Kahjuks peab ütleva, et niipalju kui mina asja tunnen, on ta etteheidetud meie väiklase ümberrahvustamiskalduvuse vastu peajoontes õigustet, kuigi soomlased seda ehk kipuvad tegema juba liiga suureks küsimuseks, tehes näit. õpetaja Erviõ Eestist väljasaatmise asjast kogu meie hõimuseõpruse saatuse otsustaja. Igatahes siin on aga asja, mida meie *consules* peaksid kaaluma palju suurema hoolega kui seni.»

Nõnda siis — teadlase äärmiselt delikaatselt sõnastatud soovitusel valitsusele oli repressioonideks küllalt. Narva jõe tagustes valdades asuvate ingerlaste ümberrahvustamise üritused eesti šovinistide poolt olid kõigile teada, aga ega sellest kirjutada tohtinud.

Võib kujutella muiet A. Annisti ja J. Semperi suul, kui nad järgmise «Loomingu» numbriga lõpulõik koloneli käsu peale võimuhüsteerikute rahustamiseks teatasid: «A. Annist saadab meile ekshiarvamuste õienduseks seletuse, milles ta toonitab, et *Loomingu* veebruarikuu numbris ilmunud artikli «Soome kirjanduse uudiseid» lõpus on hinnatud Eesti-Ingeri küsimust ainult «niipalju kui mina asja tunnen» ja et sääal soovitakse asjaolude lähemat uurimist, mis võib kogu küsimust mõnes suhtes teisiti valgustada. Sääalne seisukoht on autori isiklik seisukoht, millisena toimetuse selle ka on avaldanud.» Pole andmeid, kas *consules* selle õienduse ironiat mõistsid. Vaevalt küll; see oleks nõudnud avaramat mõistust, kui säärase demarši algatajail eeldada võib.

29. XII 1937. a. kirjast:

«Aasta ripub juba paari viimase niidikese küljes ja siis ta kukub teiste oma-
taoliste hulka kõdunema. Reaktsiooni must vari venib küll üle tulevagi aasta.
[- -] Niisiis astume ühest varjulisest-varjutatud aastast teise. Väljaspool pole ka
midagi lohutavat oodata.»

25. V 1938. a. kirjast:

«Muide, kõige selle järel, mis õhus liigub, on ette näha, et «Tartu vaimu kirjanikkonnas» ja tõrksust tahetakse võita sellega, et «Loomingult» tuleval aastal sel või teisel kujul toetus ära võetakse. Summa pistetakse arvatavasti «Varamu» taskusse. See kedagi siin ei kohuta. See aina teeks vahed selgemaks. Ka ilma toetuseta osatakse lõppude lõpuks välja tulla! Kuigi aineliselt ajuti ajakiri kannatama peaks, seda uhkem on rippumatus! Saaks lahti painest, ettekirjutustest, leplikkusest ja kõigist köidikuist, isegi parlamentaarlikust tolerantsist, sest siis oleks paratamatu ka Kirjanike Liidu lõhenemine...» [Selles meeleolupuhangus S. nagu vajutas alateadvusse, et propagandatallituse ettekirjutused ja järeletsensuuri paine oleksid majandusliku sõltumatusegi puhul paratamatult jäänud — P. R.]

PAUL RUMMO

22. X 1938, a. kirjast:

«Mis kõik vahepeäl pole juhtunud! Tšehhoslovakkia jaotatud, Kanton võetud, Prantsusmaa moraalse kaardi päält pühitud. On juba ette näha, millega kõik lõpeb. Euroopa fašiseeritakse üleni, nii et ühtki roosat lappigi üle ei jää. Ning Rooma—Berliini telg hakkab siis kõiges oma raskuses ida poole veerema. Tšehhoslovakkia on demokraatlikkude riikide hulgast juba täiesti kustutatud. [- - -] «Loomingusse» panin sinu eelmisest ülejäänud luuletused ja ühe juurdesaadetu. Ei riskeerinud siiski sisse panna laulu nõmedast rahvajuhist ja hullunud lõustast, kes Euroopat tahab nahka pista. Frohwein tõstaks jälle skandaali, nagu kord sinu reisikirja puhul, ning tagajärgi poleks raske ette näha, nüüd kus me Saksa sõidu-vees sõidame. Oleme jõudnud teiselt poolt ajani, kus ajalehtedele on teatatud, et nad ei tohi raudteede sõiduplaanist arvustavalt kirjutada...»

Kõnesoleval ajal levis suust suhu ühtepuhku teateid, kuidas Frohwein, hitlerliku Saksamaa saadik Eestis, eht vana-aja paruni kombel kamandas ja noomis opmane, autoritaarse Eesti riigijuhte. Semperi siinse kirja järgi otsustades näis temagi omalt poolt kaasa käratanud olevat Barbaruse Moskva ja Leningradi reisikirja puhul. Küllap teda vihastas reisikirja alguslause: «Kultuuri- ja vabaduse-vaenulikkus Saksamaal ja teistes sellest vaenulikkusest nakatet riiges on vaimu-inimesi sundinud kultuuripiirkondade hinnangus ja valikus ikka rohkem ja rohkem pöörama silmi vastandsuunas.» (1935, nr. 8.) Kolmanda Riigi saadik on protestinoodi avaldanud ka «Loomingu» luuletuste (vist A. Alle «Julmad tähised», 1939, nr. 5) puhul. Samuti on toimetajal sekeldusi olnud Hispaania vabariiklasi sümpatiseeriva kaastöö avaldamise järel. Fr. Tuglas ja J. Semper jutustasid omal ajal hulga fakte «Loomingusse» ilmunud materjalide jälitamisest välis-, eriti aga sisepoliitilisel ettekäändel. Paraku jäid need kõnelused märkmikku fikseerimata; mälus ähmaselt säilinule ei söanda siin toetuda.

24. I 1939. a. kirjast:

«Aga kuhu poole ka vaatadki, kõikjal on perspektiiv nii lootusetusevärviline, et päevadevoori liikumist selles inimhäämaruses ei märkagi. Juba pool tosinat aastat kummitab reaktsioon igast ilmakaarest ja iga nädalaga läheb asi aina hullemaks. [- - -] Süveneb ju meilgi ettekirjutatud mentaliteedi kultuur ja viimaseks õieks on «Akadeemia» sulgemine. Jõulunumber viidi trükikojast ära päämiselt Mänd'i artikli pärast, kus ülevaade anti Tõnissoni viimase viie aasta tegevusest. Suurte nurumiste pääle on siis lõpuks nii kaugele jõutud, et ajakiri võib küll edasi ilmuda, aga ilma et suud päris lahti saaks ajada. Üleeile määrati Mändile Tallinnas selle ilmutamata artikli kirjutamise pärast 1000 krooni trahvi või 2 kuud. Tõnisson oli siis ise ühes oma sõpradega selle summa kokku pannud ja mehe arestist vabastanud. Tahan uskuda, et niisugust juhtu pole veel ajaloos olnud, et ilmutamata artikli eest trahv määratakse. Vähemalt osatakse algupärane olla! [- - -] Aga kui kord algupärasusest juttu on, siis meenub veel meie haridusministri lause ühele Eesti Kirjanduse Seltsi tegelasele alles mõni päev tagasi: Ärgu lootku Selts, kes niisuguseid raamatuid välja annab nagu Heine elulugu või [Stendhal'i] Punane ja Must, enam mingile toetusele! Nagu näed, ei puudu muidu nii kurval ajal ka huumorit vastu tahtmist.»

Erinevalt mitmest teisest väljaandest piirdusid «Loomingu» kallal ettevõetud repressioonid hurjutuste, ähvarduste ja noomitustega. Ajakirja sulgemiseni ja toimetaja vallandamiseni ei söandatud siiski minna; «Looming» oli rahvusvahelises ulatuses endale kätte võidelnud

PAUL RUMMO

suure autoriteedi ja mingid häbitunde riismed olid võimumeestel siiski säilinud. Millist närvikulu võitlus olemasolu eest maksis, sellest saab mõningat aimu siin avaldatud kirjakatkeist. Kahtlemata jättis see võitlus kahjustava jälje ka «Loomingu» aastakäikudele endile.

Kui kodanliku Eesti viimastel aastatel eelmistega võrreldes saavutati teatud majanduslik stabilisatsioon, siis võimude kriitikahellus ja ametlikest, tihti üpris nõmedatest eeskirjadest pisutki erineva mõtte jälitamine ulatus lausa narrusteni. Polnud juttugi kuninga alastuse näitamisest — ka tema garderoobi väikestest defektidest ei tohtinud kirjutada. Säärane surve oli meil sellal tundmata möödunud sajandi venustusajast saadik. See tekitas töölistkonnas ja intelligentsi progressiivsemas osas üsna plahvatusliku situatsiooni. Demokraatlike traditsioonideta, endasse armunud, trellidele ja täakidele toetuvad režiimid on enamasti nii sõgedusega löödud, et nad ei taipagi, kuidas rahva suu sulgemisele varem või hiljem järgneb režiimi kokkuvarisemine. Sellest on ajaloos küllalt näiteid. Kestev ahistatus Eestis vallandas massilise, lausa spontaanse kergendustunde 1940. a. juunirevolutsiooni järel. Üleöö moodiläinud laulusõnad rinna vabast hingamisest väljendasid siis tuhandete lootusi.

14

Majandusliku kitsikuse ning sõltuvuse, boheemkonna siseintriigide ja riigivõimu surve kiuste hoida «Looming» kaheksateistkümmend aastat väärikana, esinduslikuna, oma aja parimate kirjanduslike saavutuste äärmiselt operatiivse vahendajana, demokraatliku mõtte kandjana — see oli kahtlemata eelkõige Fr. Tuglase, J. Kärneri ja J. Semperi kangelaslik teene. Kui ka ajakirja see, teine või kolmas lehekülg tänapäeval vastuväiteid äratab, ei saa toonastele aastakäikudele vaadata kui aegunud minevikunähtustele. Pole juhus ega pelk inerts, et ajakirja hilisemad aastakäigud toimetamislaadilt mitmeti toituvad poole sajandi eest raadatud pinnasest. Olgu hilisemate toimetajatega kuidas on (vii nüüd Kuusberg kiusatusse kas või tänase toimetaja kiitmisega...), ajakirja rajajad olid oma ala meistrid. Muidugi, nad on meie kirjandusloos väljapaistvad luuletajad, novellistid, romaanikirjanikud, ent see pole tähtsaim nende toimetajaväärtuse eritlemisel. Nad olid ühtaegu säravad esseistid, kirjandusteadlased ja -loolased, terava pilgu ja sõnaga kriitikud, organiseerimisvõimelised, sügavalt erudeeritud isiksused. Tõepoolest, «Loomingul» oli õnne teerajajatega!

Loetletud omaduste lisandub suur töökus. Ajakiri saadeti ilma ainuisikuliselt, sest ajutised tehnilised abijõud ei mänginud märkimisväärset osa. Kaastöö organiseerimine, valik, toimetamine, enamasti ka trükikorrektuur, honoraride määramine ja maksujuhatuste kirjutamine, trükitehniline suunamine — kõik oli ühe inimese õlul. Toimetusruumiks oli enamasti kohvik, kus kohtuti autoritega, loeti käsikirju ja korrekture, kirjutati honoraritšekke ja jõuti vahepeal maletki mängida. Kui Fr. Tuglas oli näiteks H. Adamsoni kaastöö autori palvel põhjalikult ümber töötanud, kirjutas ta selle oma ilusa käekirjaga ümber ja viis trükikotta. Kui J. Semper ei suutnud desifreerida Hindrey või-

matut käekirja, andis ta selle lugemata ladumisele (trükiladujatele ei käinud ükski käekiri üle jõu), et sellega siis trükitõmmise kaudu tutvuda.

«Loomingu» toimetamise kõrval olid Tuglas, Kärner ja Semper viljakad ka enda loomingulises töös, Semper ühtaegu veel ülikooli õppejõud. Kõige lisaks leidsid Tuglas ja Semper aega kirjutada pikki kirju (nagu siinseistki katkendeist nägime), teha kestvaid ning sagedasi, teistesse maailmajagudesse ulatuvaid õppe- ja tuulutusseise.

Kui luule osatähtsus ajakirja veergudel mahuldasa on kogu «Loomingu» olemasolu kestel enam-vähem ühtlases proportsioonis, siis proosažanrides on toonasega võrreldes nüüd olulisi erinevusi. Tol ajal domineerisid novell ja novellet, romaanid jõudsid tervikuna haruharva ajakirja veergudele (R. Rohu «Kurgsoo» ja Fr. Tuglase «Väike Illimar»). Ka romaanikatkenditega oldi tagasihoidlik.

Ilukirjanduslik materjal hõivas keskeltläbi poole numbri mahust. Teise poole võttis rikkalik esseistika, kirjandusteaduslikud ja -ajaloolised artiklid ning lühimonograafiad, aeg-ajalt ilmuvad erirubriigid (ringküsitled, intervjuud, poleemika jm.), ringvaate osa kirjanduslike ja üldkultuuriliste lühikäsitlustega, uudiskirjanduse retsensioonidega, üsna järjekindla ning ulatusliku *Estica*-veeruga ja *Varia*'ga. Uudisteoste lühemaid või pikemaid arvustusi ilmus kõnesoleva aja jooksul ligikaudu 600.

Algse programmi kohaselt ei kajastunud ajakirjas üksnes kirjanduselu, vaid teisedki kunstid. Muusikaprobleemide käsitlusi ilmus harva, sagedamini kujutava kunsti omi. Väga järjekindlalt avaldati aga Tallinna ja Tartu teatrite hooaja-ülevaateid kirjanike sulest, ka siis veel, kui 1934. aastast hakkas ilmuma teatrikunsti ajakiri.

Tõlkekirjanduse osatähtsus oli tagasihoidlik nagu nüüdki. Siis suudeti mõnikord olla aga hästi operatiivne. Aurora Semper jutustas J. P. Sartre'i suurest imestusest, kui ta kuuekümnendatel aastatel Eestit külastades kuulis oma novelli «Sein» avaldamisest 1938. a. «Loomingus» — kohe pärast prantsuskeelse originaali ilmumist. Hispaania kodusõda käsitlev novell oligi siis üliaktuaalne.

Ent tõlkekirjanduse suhteline vähesus ei tähendanud kaugeltki «Loomingu» kapseldumist kohalike probleemide ringi. Ajakirja internatsionaalne haare oli sellal väga lai. Väliskirjandust tutvustavate esseede ja ülevaadete abil sai lugeja kujutluse enam kui kahekümne maa kirjandusest, mitmel juhul väliskaastöölise sulest. Jõuti tutvustada Argentiina, Belgia, Hispaania, Hollandi, Inglise, Islandi, Itaalia, Jugoslaavia, Kreeka, Leedu, Läti, Poola, Prantsuse, Rootsi, Saksa, Soome, Šoti, Taani, Tšehhi, Ungari ja Nõuk. Vene kirjandusuudiseid ning -probleeme; *Varia* lühiteated avardasid seda panoraami veelgi. Soome, läti, prantsuse, inglise kirjanduse ülevaated ilmusid korduvalt. Lisaks üldtutvustustele ilmus 115 minimonograafiat väliskirjanikest kaasaegsete ja klassikute kohta.

Nagu «Loomingu» kodanliku riigivõimu ametlikke eeskirju ja hoiakuid trotsides tihti ajas oma avaramapilgulist joont, nii püüdis ta lugejaile objektiivset pilti anda ka sellal mitmeti tabu-seisundis olevast Nõukogude Liidust. Oma vahetuid reisimuljeid, kus pilk on keskendatud kirjandus- ja kultuuriprobleemidele, sõnastavad J. Barbarus («Märkmeid

S. S. S. R-i luulest ja kirjanduslikust tänapäevast», 1928 ja juba eespool skandaali põhjustajana märgitud «Matkavisandeid & mõtisklusi», 1935), J. Semper («Märkmeid Moskvakäigult», 1928) ja G. Suits («Kirjandusloolase tähelepanekuid SSSR-ist», 1939). Nõukogude romaanist ilmub kaks tutvustavat käsitlust (E. Hubel — «Tänapäeva Nõukogude Vene romaan», 1934 ja Jüri Šumakov — «Nüüdisvene romaanist», 1938). Eesti nõukogude kirjandusest, mis kahe- ja kolmekümnendail aastail ilmus Nõukogude Liidu, annab üsna ammendava ülevaate O. Urgart pikemas artiklis «Eesti kirjandus SSSR-is» (1934). *Varia*-osa töö Nõukogude Liidu kirjanduselust rohkesti lühiteateid, vahel ka teiste kunstialade käsitlusi. Nii ilmus A. Sikkenbergi artikkel «Ühest lavaloomingu meetodist. Stanislavski süsteem» (1934). Kõiki nimetatud uurimusi ning ülevaateid iseloomustab eelarvamustevaba, objektiivne lähenemine ainele, mis idanaabrisse suhtumises polnud tookordsel Eestimaal hoopiski tavaline.

«Sovetoloogiat» kodanliku aja «Loomingus» esindavad veel kaks novellitõlget. K. Fedini «Suuk-su» (1928) on varustatud eelmärkusega, milles öeldakse, et K. Fedin «kuulub uue Venemaa kirjanduse silmapaistvamate esindajate hulka». B. Pilnjaki novelli «Grego-Tramontaan» juures on E. Hubeli lühikäsitlus autori elust ja loomingust (1934). Et tõlkenovelle üldse harva ilmus, siis on sellemöödulinegi nõukogude kirjanduse tutvustamine küllalt tähendusrikas.

«Loomingu» kümnendat aastapäeva tähistades kirjutab J[ohannes] S[emper]: «Ainult võhik saab väita, et *Looming* on olnud mingi klike või tsunfti ajakiri. Või siis see, kes ilukirjandust ja kirjandusküsimusi üldse peab tsunfti, aga mitte kultuuri ja üldsuse asjaks. Kõige selgemat keelt kõneleb *Loomingu* kaastööliste nimestik kümne aasta kestes. Terveni 137 kodumaist autorit, kirjanikku, arvustajat, õpetlast, on siin sõna võtnud.» Ja kaastööliste nimelise loendi järel: «Ei puudu vist ühtki meie kirjanikest, kes viimase kümne aasta kestes sulge liigutanud» (1933). Järgmise kümnendi jooksul kaastööliste hulk peaaegu kahekordistus. Aga mitmekordseks on see 1973. aastaks kasvanud!?

«Loomingule» sai au osaks olla E. Vilde viimaste ilukirjanduslike tööde publitseerija. A. H. Tammsaare, kelle «Looming» A. Kivika arvustusega ära vihastas ja kelle tippteose «Tõde ja õigus» I puhul seesama arvustaja jälle innukalt iriseb (1927), avaldas ajakirjas siiski hiljem kaks katkendit suurromaanii hilisematest köidetest. Inimlikult mõistetava kriitikahelluse näiteks võib tuua veel teisegi vanameistri suhtumise «Loomingusse». Nagu eespool märkisime, oli «Loomingu» ava-akordiks V. Grünthal-Ridala luuletus. 1925 avaldas A. Anni küllalt delikaatselt sõnastatud, aga olemuselt hävitava arvustuse Ridala lugulaulu «Toomas ja Mai» kohta, millest kaua oli käibel pilajutt, et peale trükiladu ja pole keegi suutnud seda läbi lugeda. Ja kui «Looming» 1928 avaldab A. Adsoni arvustuse Ridala «Tuules ja tormis», «kogu laulusid ja ballaada» kohta kokkuvõttega, et ««Tuules ja tormis» on tunnistus — nagu eespool mitmeti näidat — ühe tunnustet luuletaja langusest», siis reageerib Ridala ilma neist arvustusist juttu tegemata Helsingist potipõllumeeste ajalehes: «Aastate kestes on kuukiri «Looming» väikeste kildkondade ja nurkkondade intriigi tallermaaks olnud. Riigi rahadega üleväl peetavat ajakirja on kasutatud kas sõbramehikeste reklaami-

trummi pöristamiseks ehk nende kirjanikkude mahategemiseks, «mahamaterdamiseks», kes kildkonda ei kuulunud.» («Kaja», 12. II 1928.)

On öeldud: kirjanduselu on julm. Ja pälvitud või pälvimata kibestumised ning solvumised kuuluvad paraku asja juurde. Igatahes meelitas aga «Loomingu» küünlaleek aina uusi ja uusi talendiliblikeid ligi. Paljud kõrvetasid küll tiivad, aga paljud tiirlevad seal tänapäevani. On üpris vähe viimase poole sajandi sõnaseadjaid, kelle hüppelauaks nn. suurde kirjandusse poleks olnud «Looming».

«Loomingu» kodanlusaegne arhiiv säilitab hulga kirju ja kaastöösadetisi, mis trükimustani ei jõudnud ja mille autorid on täiesti tundmatuks jäänud. Seal leidub aga ka neid, kelle noorukipõlised tööd toimetaja arvates veel «Loomingu» tasemeni ei küündinud, kuid kellest nüüd on saanud tuntud keskmise ja vanema põlve kirjanikud — D. Hint (Vaarandi), J. Kross, R. Parve, K. Lepik, A. Rammo, H. Suislepp... Nende aeg oli siis veel ees.

Ja lugejad? Neid polnud esialgu rohkesti. Kuulsime, et avanumbrit trükiti 1923. a. 2300 eksemplari, aga selle levik läks visalt. Reaalset olukorda arvestades alandati «Loomingu» tiraaži järjest. Mitu aastat trükiti ajakirja tuhande eks. ümber, madalseis — 600 eksemplari — saabus 1933. aastal. See tänapäeval narrina tunduv tiraaž polnudki toorkordsetes oludes midagi erilist, kui romaane trükiti tuhande, luuletuskogusid aga paarisaja eksemplari ringis ja neidki oli veel aastate järel kaupluseriivulitel tolmumas. 1934.—1935. aastal võtsid Kirjanike Liidu juhatus ja toimetus tõsiselt käsile ajakirja leviku suurendamise, rakedades mooduseid, mille tulemusel tiraaž järsult tõusis, ulatudes 1939. aastaks 5500 eksemplarini.

15

17. juulil 1940 ilmus ajakirjanduses «Eesti Kirjanike Liidu pöördumine». Selles öeldakse:

«Meie ajakiri algab oma uut poolaastat hoopis teises olukorras kui lõpetas eelmise. 21. juunil toimunud põhiline murrang meie vabariigi poliitilises elus andis meie töötavale ja loovale rahvale tagasi vabadused, mis võtnud temalt kukutatud valitsemisüsteem. Mida viimane tähendas töölistkonnale, vabamõttelisele haritlas- ja kirjanikkonnale, seda teavad asjaomased liigagi hästi. Ka «Looming» pidi alatiselt võitlema ja valvel olema, et kaitsta oma olemasolu tasalülitavate apetiitide ja korruptsiooniliste alistamiskatsete vastu.

Haridus, kirjandus ja kunstid rahva kätte ja rahva teenistusse — see on üks olulisemaid põhimõtteid uue valitsuse töökavas. Sama põhimõte on määravaks aluseks ka meie kirjanduses ja muus kunstilises loomingu. Kirjanikkonna häälekandja «Loomingu» ülesandeks on kogu oma jõu ja oskusega selleks kaasa töötada.» («Päevaleht» 1940, nr. 189.)

Stiilitunnuste järgi otsustades näib selle avalduse kirjapanija olevat Fr. Tuglas.

Fr. Tuglase käsikirjas «Eluloolised märkmed» on 151. leheküljel fikseeritud: «1940. Juuli keskel valiti mind «Loomingu» toimetajaks.» Ring sai täis. Ajakirja asutaja, esimene toimetaja ja pidev kaastööline asus jälle rakkesse.

PAUL RUMMO

«Looming» nr. 5 ilmus Tartus 27. mail 1940. Ajakirja toimkonda kuulusid siis: J. Parijõgi, J. Semper, J. Sütiste ja Fr. Tuglas, vastutav ja tegev toimetaja oli J. Semper. Viimane kutsuti juunipöörde järel haridusministriks.

«Looming» nr. 6, esimene Nõukogude-aegne number, ilmus Tartus 24. augustil 1940. Ajakirja toimkonda kuulusid nüüd: A. Alle, E. Hiir, A. Jakobson, M. Jürna, P. Keerdo, J. Parijõgi, J. Sütiste, Fr. Tuglas ja O. Urgart. Vastutava ja tegeva toimetajana kirjutas alla Fr. Tuglas.

Kuulakem 33 aasta järel siin uuesti nõukogude «Loomingu» avakordi:

*
*
*

«Looming» algab oma uut poolaastat hoopis teises olukorras kui lõpetas eelmise. Sest vahepeal on toimunud murrang, millega ei või midagi võrrelda kogu meie senises ajaloos.

Need olid otsustavad päevad: 21. juunil kukutati senine kildkonnavalitsus, mis oli talumatu koormana rõhunud rahvast. 21. ja 22. juulil sõnastati laiade hulkade võimas tahe meie maa sotsiaalse ja poliitilise tuleviku korralduse kohta. Ning 6. augustil pandi selle arengu lõpppunkt: Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik võeti Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu täisõiguslikuks liikmeks.

See tohutu tähtsusega murrang avab meie rahva poliitilisele, sotsiaalsele ja kultuurilisele arengule senisest põhjalikult erinevad väljavaated. Ja alles nende väljavaadete ulatuse täielik tajumine aitab meil mõista ka meie igapäevase elu ülesannete suurust.

On selgunud esialgu vaid uus raam ja uus suund meie tulevasele elule. See raam tuleb aga täita vastava sisuga ja suund kuni lõpuni tunnetada. Senise kapitalistliku ühiskonna varemeile tuleb ehitada sotsialistlik ühiskond kõiges ta valdavas ulatuses. Kuid see ei või toimuda ilma meie eneste ümberhinnanguta ja ümbersünnita kuni viimse mõtte- ja tunderakukeseni. See tähendab ühiskonna kõigi ideeliste ja praktiliste taotluste kooskõlastamist ning suunamist ühise suure eesmärgi saavutamiseks.

Ja selles tundmuste ja mõtete selgitamise, kooskõlastamise ning ellu rakendamise töös on kirjanduslikul sõnal ülim ülesanne täita. Ta teeb seda teoreetilise õpetuse ja kunstiliste elamuste äratamise teel, ta teeb seda kõigi oma liikide ja laadide, vahendite ja võtete kaudu. Ta on ühelhoobil uue ülesehitamistöö mõjuritajaid ja saavutusi, ise ehitaja ja ehitusmaterjal.

Arendada, laiendada ja süvendada käsitust uue maailmakorra vaimust, aidata ehitada uut ühiskonda, vormilt rahvuslikku, sisult sotsialistlikku, toetada oma vaimse vasara ja sirbiga muu töötava rahva tagumist ning lõikamist ta tööväljadel — see olgu eesti kirjanduse ülesanne siitpeale.

Selle veendunud ja kohusetundliku eeskavaga algab ka «Looming» oma uut poolaastat sel suurel ajaloolisel hetkel.»

Selles juhtkirjas on antud programm, mis kehtib «Loomingu» kõikide edaspidiste aastakäikude kohta. On tähelepanuväärne, et see on sõnastatud kujundlikumalt, isikupärasemalt ning sugestiivsemalt kui paljudki hilisemad sellesuunalised dokumendid. Poolaasta sisukorras on juhtkirja autorina märgitud: «Toimetuselt». Seegi avaldus näib olevat Fr. Tuglase kirjanepanek.

PAUL RUMMO

Juhtkirjale järgneb K. Merilaasi luuletus «Homnikusse» tähendusrikka lõpuga:

Siit vaatan üle valendava linna,
ja üle väljade ja üle vee
ei mõista veel, mis on või kuhu minna:
ja äkki jalge ette viskub tee
nii krudisev ja aimamata pikk.
Ees kaugus kumiseb; eks sulata
see talla tinast raskust.

Tulevik,
nüüd mulle oma aabits ulata!

Nõukogude «Loomingu» avanumbri ilukirjandusliku proosa esindajateks on ajakirja varasemad kaalukad autorid. J. Barbarus, keda J. Semper juba 1931. aastal proosat kirjutama provotseeris, avaldab nüüd oma mitmenda novellina «Ametivennad». A. Jakobson alustab siin pikemat jutustust «Kohtumine sillal» ja Fr. Tuglas jätkab eelmistes numbrites ilmunud memuaare peatükiga «Tuhat üheksasaja viies aasta». Luuledebütant selles numbris on Minni Nurme. Pöördelisele ajale iseloomulikult avaldatakse luuletusi ning epigramme, mis olid kirjutatud juba eelmistel, «vaikiva oleku» aastatel, aga siis ilmuda ei saanud. A. Vihalemma «Avaldamata epigramme 1935—1939» ja H. Adamsoni «Eilsest blokknoodist» annavad neis lähiminekiviku kriitika.

Las Euroopa lööb ärevalt lokku,
ja Aasia muutund on morniks —
meie kanname fraasidest kokku
isamaalikku torni.

Torupilli ja kaerajaani
lööme kaitseva torni varjus,
kuni Stenskärist Setumaani
on kõik reaktsiooniga harjund,

kirjutab A. Vihalemm.

Avanumber tutvustab kaht nõukogude kirjanduse suurkuju — Gorkit ja Majakovskit, kellest juba kodanlusaegses «Loomingus» korduvalt juttu oli. E. Hubel toob pikema artikli «Maksim Gorki. Nõukogude Liidu kirjanduse klassik ja teoreetik» ja A. Sokolov ülevaate «Vladimir Majakovski loomingust». Mõne kuu eest surnud eesti suurkirjaniku mälestusele on pühendatud J. Roosi uurimus «A. H. Tammsaare väliskirjanduslikud huvisuunad ja tõlketoodang». Ringvaates on H. Viirese ja M. Sillaotsa arvustus, kuna *Varia* tutvustab Tšuvaši kirjanduselu, Gorki isiklikku raamatukogu ja tema teoste levikut.

Poolaasta järgmised numbrid jätkavad juba süvendatult uut ideoloogilist suunda. «Loomingu» seniste autorite (Barbarus, Semper, Tuglas, Metsanurk, Andresen, Under, Adson, Suits, Kangro, Sang, Raudsepp, Roht jt.) kõrval esinevad mõned uued nimed, kuid esialgu on värsket verd vähevõitu. Ei või arvata, et poolaasta üldiselt tunnustusväärne

PAUL RUMMO

kunstiline tase hõlpsasti saavutati. Mingi kujutluse kodanlikust kor-
rast üleöö sotsialismi ehitamist alustavasse ühiskonda astunud toime-
taja ja autorite raskustest annab Fr. Tuglase 29. XII 1940. a. kiri
H. Adamsonile:

«Teie luuletused lugesin muidugi kohe saabumisel läbi. [---] Parim osa —
väga individualistlik ja subjektiivne tundeluule — ei vasta kuidagi ajanõuetele.
Midagi hoopis muud nõutakse praegu! Muidugi, meie ei tarvitse paarikümneaas-
tast arengut läbi teha, et oleks jälle võimalik avaldada isiklikku lüürikat, maas-
tikuluulet jne. [---] Me saame sellest arengust vahest kiirendatud korras üle.
Teiselt poolt, avaldades ajale vastavat materjali, ei taha vähemalt «Loomingu»
ometi oma kunstinõudeid madaldada. Siit tekib traagiline olukord meie luuleta-
jaile, mitte ainult Teile, vaid paljudele teistelegi, muu seas ka mulle nagu kir-
janike häälekandja toimetajale. Materjali on vahel kisendavalt vähe, kuid auto-
rid ei suuda kuidagi irduda oma individualistlikust, egotsentrilisest, tihtipeale
müstitsismi ja sümbolismi kalduvast elutunnetusest ning kooskõlastuda sellega,
mis tõeliselt meie aega täidab. Mis teha? Senise luule aeg on möödas, iga tahtlik
pingutamine viib aga väärvõtteni ja vemmalvärssideni. Ei suudeta veel siduda
senist värsikultuuri uue sisuga. Ja nii saan minagi küll vormilt väga häid, kuid
sisult ebakohaseid, või jälle sisult ajakohaseid, kuid vormilt puiseid, hingetuid,
kunstlikult väljapigistatud stroofe. Pean nii ühed kui teised tarvitamata jätma —
hoolimata kaastöö vähesusest, mida võin käiku lasta.

Olete äärmiselt subjektiivne ja intiimne lüürik — ning oleks patt seda algole-
must vägistama hakata. Kuid kas pole võimalik oma isikust, enese melanhooliast,
idüllist või traagilisest maastikust, kõigist oma isiklike elamuste skaalast lähtudes
perspektiivi ometi avardada — nii et isik lõpuks tunduks ikkagi kollektiivi
orgaanilise osana? Olen ise samasugune lüürik proosas ja tunnen sedasama traag-
ikat. Ja sellep. on küsimuse lahendamine mulle niisama tähtis. —»

See on kirjanduse patriarhi tark, äärmiselt tõsine ja tähelepanu-
väärne loomingsühholoogiline dokument. Nende probleemide läbi-
valutamine muutus ehk veelgi intensiivsemaks «Loomingu» järgmiste
arenguetappide toimetajail ja autoreil. Ilmselt pole see kiri nüüdki
aktuaalsust kaotanud ja väärrib järelemõtlikku arvestamist tulevikuski.

«Loomingu» 1941. aastakäik algab «Lauldavate lauludega». Luuleta-
jaid kutsuti üles kirjutama massilaulude tekste heliloojate jaoks, «Loo-
mingu» avaldab nüüd B. Kangro, J. Kärneri, K. Merilaasi ja A. Sanga
värsid — igalt autorilt kaks laulu.

Uus aastakäik on ainulaadne «Loomingu» ajaloos. Üheks poolaastaks
sai ajakiri kahe loominguorganisatsiooni häälekandjaks. Tiitlil on
tekst: EN Kirjanike Liidu ja EN Kunstnike Liidu häälekandja. Formaalselt
asutati need liidud alles hiljem, ent juba olid moodustatud
nende organiseerivad toimkonnad. Uue olukorra kohaselt on muutunud
ka toimetuse kolleegium. Sellesse — varem toimkonnaks nimetatud
organisse — kuuluvad nüüd A. Bach, A. Jakobson, J. Nõmmik, Fr. Tug-
las, A. Tuulse ja O. Urgart. Vastutav ja kirjandusliku osa toimetaja on
Fr. Tuglas, kunstiosa toimetaja A. Tuulse. 1941. a. nelja esimese
numbri trükiarv on 7000, poolaastat lõpetava kaksiknumbri tiraažiks on
määratud 4500 eks.

Poolaasta jooksul ilmub eesti klassikaliste ja kaasaegsete kunstnike
töödest eri lehtedel kaheksakümmend reproduktsiooni, neist osa mitme-

värvitrukis. Tekstis leidub enam kui poolsada joonistust, vinjetti ja karikatuuri. Kujutava kunsti probleeme käsitletakse V. Raami, A. Tuulse, V. Vaga ja J. Vahtra artiklites ning V. Ermi ringvaate-informatsioonides.

Loendagem autorid, kes sisustasid nüüd selle harulduseks muutunud poolaasta kirjandusliku osa.

Luule: H. Adamson, J. Barbarus, K. Boruta, Byron, Goethe, K. Jakubenas, H. Jõulma, B. Kangro, M. Kivimäe, J. Kossu-Aleksandravičius, P. Kressa, P. Krusten, J. Kärner, Laul Igori retkest, K. Maid, V. Majakovski, K. Merilaas, I. Mikiver, A. Miškinis, S. Neris, R. Parve, A. Pihlapuu, M. Raud, A. Rimydis, A. Sang, S. Sinimets, J. Sütiste, K. E. Sööt, A. Vihalemm, H. Visnapuu.

Novellid, mälestused, romaani- ja näidendikatekendid: A. Adson, A. Hint, Ilf ja Petrov, P. Keerdo, L. Kibuvits, P. Krusten, J. Lauristin, O. Luts, J. Madarik [= J. Lauristin], G. Madison, J. Parijõgi, H. Raudsepp, E. V. Saks, J. Vahtra.

Artiklid: A. Adson, A. Annist, L. Etinger, B. Kangro, H. Kompus, H. Raudsepp, J. Roos, A. Sang, P. Tarvel.

Ringvaade: E. Aavasaar, P. Ambur, H. Parrest, H. Raudsepp, J. Roos, M. Sillaots, A. Säärts, L. Upite, A. Varika, H. Viires.

See loetelu on mitmeti mõtlemapanev. Kui palju kätkeb see inimsaastuste hilisemaid harguvedamisi ning ootamatuid ja ootuspäraseid metamorfoose!

11. V 1941 kirjutab Fr. Tuglas:

«Armas Barbarus,

Kuulsin, et Sa oled pidanud Tallinna lektoriumis väga huvitava kõne kirjandusest. Kas ma ei saaks seda «Loomingu» avaldamiseks? Kui kõne polnud vahest täielikult kirjutatud, siis seal ta vist ikkagi stenografeeriti, nii et mingisugune tekst oleks Sul käepärast viimistlemiseks.

«Loomingu» aprilli nr. ilmus eile. Mai ja juuni nr. ilmub kaksiknrina ja peab ilmitingimata väljas olema 5-ndaks juuniks. Sellega oleksin võitnud seni kaotatud aja ning tulevikus jääb ka reeglits: iga kuu nr. peab juba selle kuu 5-ndaks ilmuma. Sama reegli kohaselt pean materjali trükikojale ära andma juba eelmise kuu 10-ndal päeval. Eile saingi sellega äärmise pingutuse järele (ligi kahekordne nr.!) enamvähem hakkama. Nii et mai-juuni materjal on mul juba koos ja küsimus on nüüd juuli nr.ist, mille materjali pean ära andma 10-ndaks juuniks. Oleksin väga tänulik, kui saaksid selleks saata oma kõne, või kui see miskipärast võimatu, siis midagi muud.

Parimate tervitustega

Fr. Tuglas

Juuli nr. on ühtlasi ka Lermontovi nr.»

«Loomingu» kaksiknumbri 5/6 1941 impressumiandmed näitavad, et numbrit hakati laduma 10. V 1941 ja trükkima 29. V 1941. Trükikodade töö tollaegset operatiivsust teades on usutav, et «Loomingu» see ajalooline number ilmus tööpoolest ettenähtud ajal, 5. juunil.

Ajalooline number... Toimetaja kavad järgmisteks numbriteks varisesid kokku. Algas Suur Isamaasõda. «Looming» vaikis kaua aega, kui ka looming ei vaikinud.

Fr. Tuglase käsikirjas «Eluloolised märkmed» on sissekanne: «1941. Juuli algupoolel jätkasin ikka veel kirjastuses ja trükikojas käimist,

PAUL RUMMO

olgugi et seal enam miski töö ei edenenud ja olgugi et ise olin juba väga haige. «Loomingu» Lermontovi number oli täitsa laotud, kuid jäi trükimata.»

Nagu palju-palju muudki hinnalist kultuurivara, nii säilitas Fr. Tuglas mitme kolimise ja põlemise kiuste tulevpõlvedele ka suure osa ilmunud jäänud «Loomingu» nr. 7, 1941 materjalidest trükiveergudena.

17. juunil 1941 laotud:

K. A. Hindrey novell «Ja oli kunagi keegi».

25. juunil 1941 laotud:

Ants Orase essee «Lermontov ja Byron»; katkend Lermontovi poeemist «Deemon», tõlkinud Betti Alver; Lermontovi luuletus «Naabritar», tlk. J. Jaanisto; Kersti Merilaasi luuletused «Karjalaskepäev», «Õitsev aed» ja «Lahkumine»; Oskar Lutsu «Hundijutt» (fragment mingist pikemast teosest, mille lõpp puudub); Ilfi ja Petrovi «Ühekordne Ameerika» peatükid 25, 26 ja 27 Fr. Tuglase tõlkes; Ivar Paulsoni koomiline ballaad «Emahüljes» rannarahva muistendi alusel; artikkel «Nõukogude Vene graafika», autor teadmata; Pedro Krusteni epigrammid sakslaste ümberasumise teemal «Mida ütlesid esivanemad»; J. Barbaruse luuletus «Ajast kantud»; Muia Veetamme luuletused «Mahajäetud maja» ja «Elutargale»; Jüri Parijõe «Kaukaasia», reisikiri-memuaar, säilinud väike osa; «21. juuni 1940», 80-realine, Tartu motiive kasutav luuletus, mis algab nii:

Äikest tulvil on õhk, ent keegi ei tea, mil see puhkeb.
Pingul ja raske on meel murrangu eel.

Kes on autor? Kes teab, palun ilmutada.

26. juunil 1941 laotud:

Hanno Kompuse arvustus «EN Kunstnike Liidu Org-toimkonna kunsti kevadnäitus Tallinnas».

See kõik on üldsusele tundmata osake eesti kirjanduse ajaloost. Tundub, et juubeliaasta «Looming» võiks sellest mõndagi kolmekümne kolme aastase ajavahemiku järel avalikkuse ette tuua.

16

«Looming» oli pidevalt ilmunud 18 aastat ja kaks kuud. Tema eakaaslased, ta noored kaastöölised ja lugejad läksid võitlema ohuga, mille vastu ajakiri «vaikiva oleku» ja saadik Frohweini nootide kiuste ammu oli võidelnud. Teised osutusid jälle — kes sunniviisi, kes omatahtsi — selle ohu teenriteks. Kolmandad ootasid suletud sui taeva selginemist. Kestvalt jutlustatud rahvustervikluse illusoorisuse paljastas aeg kõige armutumalt.

Paraku ei saa «Loomingu» poolesajandilisele eale kõrvale panna pooltsada ajakirja aastakäiku. Kolm, õigemini kolm ja pool aastakäiku jääb puudu. Teatud määral asendab neid Nõukogude tagalas ilmunud perioodiline almanahh «Sõjasarv». Selle kuus mahukat numbrit toetavad mitmeti «Loomingu» traditsioonidele. Kirjanike katse okupeeritud

PAUL RUMMO

Eestis «Loomingu» väljaandmist jätkata pörkas hitlerliku võimu karmile keelule.

Kui kohe pärast Eesti vabastamist 1944. aastal «Loomingu» taaselustamisele asuti, oli pilt tema seniste kaastöölise peres analoogiline kõige muuga: oli hukkunuid, oli hukatuid, oli kodumaa mahajättnuid. Ent juba oli vahepeal võrsunud ka uus kaastöölise põlvkond, kes vanade kõrval ajakirjas üha enam hakkas tooni andma ja kes nüüd juba omakorda veteranide hulka on jõudnud.

«Loomingu» esimene sõjajärgne (ei, öieti mitme numbril kestel veel sõja-aege!) number tuli 1945. aasta jaanuari lõpul. Sealtpäele on ajakiri järjekindlalt ilmunud kaksikümne kaheksa aastat. Ent see on uute uurimuste, uute ajalooliste kokkuvõtete ja analüüside teema, mille juurde tullakse loodetavasti veel käesoleval juubeliaastal. Ja aina edaspidigi, sest 1973. aasta aprillist, ajakirja viiekümne aasta juubelist edasi peab «Looming» kestma jääma märgini ∞ .

Silvia Nagelmaa

MEESTELAULU AASTA

PILK 1972. AASTA EESTI LUULELE

Silmitsedes 1972. aastal kaante vahele jõudnud eesti originaalluulet, võiks nõnda öelda küll, sest tosinast ilmunud luulekogust koos valikkogudega on üksteist meesautoritelt. Loetletuna siis järgmised: Valmar Adamsi «Nooruse tolmunud kuld», Nikolai Baturini «Väljadelt ja väljakutelt», Päärn Hindi «Võilill», Johnny B. Isotamme «Tekstiraamat», Jaan Kaplinski «Valge joon Võrumaa kohale», Jaan Paavle «Vabaarmastus», Mart Raua «Jälgede kiri», Rudolf Rimmeli «Ohvrikivi», Hando Runneli «Lauluraamat ehk mõõganeelaja ehk kurbade kaitseks», Johannes Semperi «Lehekülgi nagu lehti puult» ja Aleksander Suumani «Valguse kuma sees». Ainumase Lehte Hainsalu osaks on koguga «Siinpool Toone voolamist» olla seekord reeglit kinnitavaks erandiks. Kui laiendada statistikat perioodika võrra, siis pilt naisluuletajate kasuks pisut paraneb, kuid jääb siiski ümmarguselt $\frac{1}{3}$ piiresse meeste $\frac{2}{3}$ vastu (lasteluule kaasa arvamata). Ent kuigi ka üleüldine suhe juba Kristian Jaak Petersonist saadik on keskmiselt 4:1 meeste kasuks, siis ometi on meil kõigil ajajärkudel olnud vähemalt üks silmapaistev naisluuletaja, nii et olukorda võiks võrrelda oma tütart kiitva Võrumaa perenaise sõnadega: «Ütsainus küll om, aga tuuiist kõrralik.» Sõjajärgne aeg paistis silma koguni mitme siiani tähelepandavaks jäänud naisluuletajaga (D. Vaarandi, M. Nurme jt.). Ning tõepoolest: meie naisluule tippudele pole seni olnud küpsuse poolest midagi ette heita.

Kui kõne all olevat luuleaastat lähemalt vaadata, siis näeme, et üle poole, nimelt viis uudisluulet avaldanud autorist (Kaplinski, Suuman, Runnel, Rimmel ja Baturin) kuuluvad kuuekümnendate aastate murrangulisse ja paljulubavalt alustanud põlvkonda. Kõik nad tulid luulesse selgelt omanäolistena, järk-järgult kujunedes ise ja kujundades koos mitmete teistega (eesotsas P.-E. Rummo) kogu kümnendi luule oma näo järgi. Selle põlvkonna elujõulisust tunnistab aktiivne esinemine käesolevagi aastakümne algul ning see, et enamik neist on juba mitme kogu mehed. Huvitaval kombel ei tule aga läinud aasta autoritest mingit ühtlast rida, vaid nad rühmituvad omaette kontsentriteks kas sisemiste või väliste tunnuste põhjal. Ja miks ka mitte, isegi kui see jaotus oleks mõnevõrra suvaline. Niisiis: 1) Kaplinski — Suuman — Runnel; 2) Hainsalu — Baturin — Rimmel; 3) Isotamm — Paavle — Hint ja 4) Raud — Semper — Adams kui valikkogude autorid.

Kontsentri Kaplinski — Suuman — Runnel peamise ühendava joone moodustab nende loomingu sisemine ja väline terviklikkus, järjekindlus, millega nad oma teemas on, ning nende teemade läheduski. Kaplinskil elukeskkond terviksisustemina, Suumani inimese keskkonnas ja Runnelil inimese ühiskonnas. Kõige laiem on Kaplinski probleemiasetus. Ta heidab nagu ühtlase valgusvihu kõigele ümbritsevale, eelistamata üht keskkonna osa teisele. Suuman keskendab oma tähelepanu inimesele, vaadeldes teda mitmesugustes suhetes keskkonnaga. Kõige kitsam, kuid sugugi mitte tähtsusetum on Runneli huviala: ta näeb inimest peamiselt sotsiaalsetes suhetes. See keskendumine aga on aidanud luua ka ülesehituselt väga kompaktsed luuleraamatud.

SILVIA NAGELMAA

Kaplinski raamatust on lühidalt ja tabavalt üsna raske kirjutada, sest tema kogu «Valge joon Võrumaa kohale» on erakordselt tiheda koega, kuigi koosneb tegelikult eraldi seisvatest kildudest. Oma disharmooniaga kriipivad argielu läbilõiked vahelduvad aeg-ajalt harmooniliste, rahu ja kindlustunnet sisendavate hetkepiltidega, nagu meenutades, et

kõik mida tasub uskuda on kuskil alles

(«Mõnikord enne und...»)

Sujuv pealkirjadeta killult killule libisemine nähtavasti seobki nad ühtseks tervikuks, mida seesmiselt toetab iga raamatuga süvenev kaplinskilikkus, see suveräänne sisendusjõuline maailm, mis on aja jooksul ehk mõjusidki vastu võtnud, kuid milles need siitpeale enam eristatavad pole, sest on kujunenud olemuselt iseseisev luuletaja. Sellest tervikust on raske midagi välja kiskuda, eelistada üht mõtet või probleemi teisele, sest kõik nad on võrdselt tähtsad, ka need hetke-meelisklused, millele polegi midagi suurt sisse programmeeritud, mis on kirjutatud lihtsalt niisama, mõne viivu jäädvustamiseks; neilgi on oma kindel koht selles kõige olevama aja läbilõikes, mälestustega põimitus ja tulevikukangastustega tiki-tus. Iga uue lugemisega on võimalik avastada siit midagi uut, mida pole varem märganud, või paistab mingi mõte või pilt hoopis teises valguses kui eelmisel korral. Võrreldes eelmise kogu («Tolmust ja värvidest») tormiliseimate värssidega on siin vahest pisut resignatsiooni märgata. Luule impulsid on koondunud kitsamaale alale, kuid elutunne ja selle avaldumisvahendid on täpsustunud, keel ja vorm muutunud nõtkemaks, nii et tundub, nagu voolaksid värssid enamasti isenesest.

Kahetsema peab siiski, et see on Kaplinski neli-viis aastat tagasi, tõelise oleviku-Kaplinskiga kohtume nähtavasti alles mõne aasta pärast, kui ka see olevik on juba lähemaks minevikuks saanud. «Loomingus» nr. 5 ilmunud kolm luuletust on liiga vähe, et teha ulatuslikumaid järeldusi, pealegi tunduvad need pisut raskepärastena luulekogu peenejooneliste vinjettide kõrval, välja arvatud esimene («Pimedas sõitsin välja») oma muinasjutuna tunduva Hino järvega ja «unetu igatsusega» eemale masinakalkusest. Katse laulda vanu viise uuel kand'el (rahvalauluseaded «Nooruses» nr. 2) on samuti jäänud ainsamaks, kahtlemata huvitavaks, kuid kuidagi steriilseks prooviks, ühelt poolt küll vabastatuks regivärssilikkusest, kuid teisalt omandamata selgemiini väljenduvat luuletaja-mina, mida sissejuhatuse järgi võib pidada üheks taotluseks. Arvatavasti pole see siiski mõeldud üleskutsena hakata regivärssi ümber luulendama, vaid pigem omalaadse värssistuudiumina.

Nii erinevad, kui ka ei oleks Kaplinski ja Suuman oma loovnatuuride poolest, on neil kokkupuutepunkt looduse näol, mis kummagi loomingus seisab olulisel kohal, kuigi nad tunnetavad loodust täiesti erinevalt. Kaplinski tunnetuses on varjatud nukrust ning ühtesulamist, Suuman läheneb loodusele mõningase distanttsiga, aukartlikult kui objektile, millega ta ei tunne end päris võrdsena. See erinevus aga ei mõjusta nende põhisuhtumist, mis mõlemal on sama.

Enim on Aleksander Suumani kogus «Valguse kuma sees» pööratud tähelepanu siiski inimesele, keda autor vaatleb erisugustes suhetes ja olukordades, täisvalguses ja varjus, jätmata kasutamata ainustki võimalust mis tahes kraadiliseks muigeks inimliku kergluse üle («Karu ja Pirkpauna Kaarel», «Jaan Põleniku pööramine» jt.), aga samavõrd tõsiselt suhtudes nendesse, kes loovad väärtusi («Kaevumeister Juhkam»). Olulisemal määral jääb siiski kõlama luuletaja kriiti-

line hoiak madaluse ja poosi suhtes, mille lokaalsed tühiõied õige kiiresti kaotavad oma esialgse sära ning sunnivad enesele selga pöörama («Võõrasemaga», «Vanad riided»). Kuid ka eraldumine, enese «Üle ja Mööda peale» pillamine ei kuulu poeedi elukontseptsiooni («Talvest üle elada»), vaid elu — paadis püsimine Ajajõe kärestikus voolus — on raske töö («Ajajõel»), mida tuleb teha erilise vastutustundega. Pole hullemat kui elu laia, ennast täis paisjärvena, mis paratamatult on soostumisele määratud. Elust osasaamise positiivne programm on seotud voolava ning enesele järjest uusi teid otsiva oja kujundiga («Ojaks saamine»). See ideestik ei ehmata küll uudsusega, kuid meenutab siiski midagi väga vajalikku ja igiinimlikku, mis mõnelgi puhul pisiprobleemide sigrimigrisse ära kipub kaduma. Suumani enese suhtes panevad need seisukohad lootma luuletemaatika tunduvat avardumist. Tema kohast tänases luulepildis on «Keeles ja Kirjanduses» nr. 10 pikemalt juttu olnud ning seda pole põhjust siin korrata.

Kui Suumani ja Kaplinski eneseväljendus on üldiselt tasakaa'ukas, siis Hando Runnelil on seni ikka olnud varuks üllatusi. Tema areng on toimunud hüppeliselt kui eelnimetatuil, kuigi nad raamatutega tulid luulesse enam-vähem ühel ajal (Suuman 1963, Kaplinski ja Runnel 1964) ning nende laiem kujunemistaust on olnud ühesugune. Kuivõrd pikk oli samm kogust «Laulud tüdrukuga» «Avalike lauludeni», niivõrd ootamatu tundub olevat hüpe «Lauluraamatuni», olgugi et üksikuid uuema rahvalaulu intonatsioone oli juba «Avalikes lauludes». Et aga peaaegu terve kogu selles laadis kirjutada, langemata seejuures vemma'värssi ja muutumata üksluiseks, see nõuab muidugi head maitset ja vormitaju, kahtlemata ka tööd, mida siin ongi tublisti tehtud.

Runnel on oma missiooni ülitõsiselt, isegi traagiliselt võttev isiksus, mistõttu niisuguses probleemiasetuses nagu inimene — ühiskond ei saa jääda tulemata teravamadki kokkupõrked. Luuletaja üldistusjõud on tabavalt märgistanud mitmed ajast aega rändavad väärisendid, kes küll ei suuda elu seisma panna, kuid kes aeglustavad selle käiku ometi ning mõjuvad eriti häirivalt seal, kus neid enam olla ei tohiks. Epigrammilise tihedusega ja löövusega «Asjamees» ja «Keldrikakand» t. paljastavad karjerismi, uustõusiklust ning piiratust. Ka olustikulised varjupildid, näit. «Pilgar», «Laste maailm» ja paljud teised, osutavad järjekindlusele, millega luuletaja võtab oma maailmaparandaja-kohust. Programmiliselt sõnastab Runnel oma eesmärgi luuletuses «Lauliku elu», rõhutades tundlikkust, millega laulik peab reageerima kõigele elus toimuvale, eriti halvale. Runnel kahtlemata teeb seda, ajuti isegi lausa ennastunustavalt. Nähtavasti just seetõttu ei ole tal jätkunud küllaldaselt enesekriitikat ning üldiselt huvitava kogu muljet kahan-davad mitmed liiga kitsa tunnetusliku väärtusega luuletused, nagu «Palmipuude-püha», «Äbariik», «Unenäos», «Mingi mulje», «Isadus». Liiga üldiseks jääb ka «Mets on kõrge» oma abstraktse humanismiga, mis väljendab küll sõjavastasust, kuid autori positsioon selles on jäänud vaieldavaks.

Kui Kaplinski, Runneli ja Suumani kogud (eriti kahe esimese omad) sisaldavad enam-vähem n.-õ. ühe hingetõmbega loodud luulet, mistõttu nende kogude tervikmõju on suurem ja olulisem kui üksikluuletustel, siis järgmine kolmik, Hainsalu — Baturin — Rimmel, on tunduvalt eklektilisem nii üksteisega võrreldes kui ka omaette võttes. Raske on nende vahel leida mingit ühist joont (ega küll peagi) isegi siis, kui leidub mõni ühine probleem, niivõrd erinevad on nende loovisiksused. Nii et ühendavaks jooneks on siis nende võrdne ühendamatus! Luulekogusid omaette võttes leiame siit väga mitmesugustel teemadel ja erinevatest nähtustest inspiree-

ritud luulet. See pole iseenesest loomulikult puudus, küll aga vist raskem tee terviklikkuse saavutamiseks, sest oma ühtlane rütm, väljenduslik tasakaal ning mingi, kas või raamatuväline ühendusjoon peab ka sellistel kogudel olema. Seetõttu on iga üksiku luuletuse vastutus eriti suur; kuid see küsimus võib ka vaieldav olla, sest ideaalne oleks ju, et kõik kogud sisaldaksid vaid ühtlaselt kõrgetasemelisi luuletusi, vaatamata oma laadile.

Lehte Hainsalu kogus «Siinpool Toone voolamist» on teema asetus hästi lai ja üldine, s. t. kõik, mis mahub inimese raamidesse. Praktiliselt muidugi nii üldise teema puhul täiuslikku või sellele lähedast tulemust ei ole võimalik saavutada ja küllap pole luuletaja seda ka taotlenud. Nii lai teema on ilmselt tingitud sellest, et kolmest osast koosnev raamat sisaldab väga erineva lähtega luulet. Tsükkel «Päike, süüta laulutuli» on teatavasti inspireeritud 1969. a. juubelilaulupeost, ent oma emotsionaalsuse ja laiema kandepinnaga ulatub kaugemalegi. Ühtlasi on aga seda kõige raskem seostada ülejäänud osadega, mis põhinevad hoopis argipäevasel materjalil. Mõttesalmide tsükklis «Munder teeb mehe» on püütud elunähtusi vaadelda väga mitmesuguste inimeste ning elukutsete kaudu. On huvitavaid tähelepanekuid, millest kõige kaalukamana jäävad meelde kolhoositaadi elutargad õpetussõnad. Tsükkel «Kõik käib ringi» vastab täielikult oma pealkirjale; siin on tõsine lembelaul kõrvuti väikese kuramaažilooga, üksik paigahetk annab teed igavesele liikumisele, elu lõngakera on keritud küll tagasi-, küll edasipidi ning saavutatud mitmetes küsimustes kui mitte just uudne, siis vähemalt omalaadne lahendus. Meditatsioon on Lehte Hainsalule omasem kui kujutamine, mistõttu tema probleemiasetused on enamasti rangejoonelised ja lihtsad, kuigi ta meeleldi kasutab ka allegooriat. Meeldiv on, et luuletaja ei väldi teravaid probleeme, vaid on alati keset elu. Olgugi et soovida jätab terviklikkus, aitab «Siinpool Toone voolamist» mitmekesisendada luuleaasta kogupilti, eriti viimane osa.

Mõnevõrra kitsama, kuid siiski ka küllalt laia teemaasetusega esineb Nikolai Baturin kogus «Väljadelt ja väljakutelt». Osadevaheline ebauhtlus torkab siin kuidagi eriti silma, seda enam, et kõrvuti on nii erineva väärtusega tsükklid, nagu «Egotsentrilised» ja «Katekse». Esimese läitekatset ei jõua tuleni, teine seevastu hõõgub soojaandvalt oma sisemisest põlemisest. Ei mäletagi viimase aja eesti luules sellist ulatuslikku armastusluule sarja, mis oleks ühtaegu nii sügava tundesisuga ja nõnda karge. Selles võrdlustele ja kõrvutamistele ülesehitatud armastusloos puudub tänapäeva *love story*'de närvilisus, pea kohal rippuv lõpuühvatus. Siin on ainult Sina ja Mina ning pisut keskkonda kas liivatera, kirsimarja või millegi muu näol, ning sellest piisab. Väga helge, väga rahulik on selle tsükli põhitoon. Usku suure tunde kestvusse on väljendatud lihtsalt, otse looduslapseliku loomulikkusega («Ku me oleme külländ kurvastan»). Tsükli õnnestumises on suur osa kahtlemata murdel, mis ühest küljest lisab armastusluulele nii vajalikku intüimsust, kuid teisalt uudseid värve, milleks kultiveeritud kirjakeel iga kord küll võimeline pole.

Võib vist isegi väita, et just murdeluule kaudu suudab Baturini omapära kõige ilmekamalt läbi murda ning meile saab lähedaseks see omapärane segu optimistlikust ellusuhtumisest, pisut boheemlikust muretusest, siit-sealt vilksatavast muigest, mis ei säästa ka ennast, ning kõigest läbikumavast hellast kodutundest, just nimelt maakodu tundest:

Oma nägu tuntass rüäleevä kurden . . .

Naardass, iketess. Ja lauldass kodumurden.

(«Veskekivi mürinan»)

See luuletus jääb kõlama üle terve «Perämise»-tsükli (kuigi siin on rida teisigi õnnestunud luuletusi, nagu «Perän maskeraati», «Natüürmort», «Ad astra», «Aig...», «Laat», «Mälete», «Ennempaigu» jt.), sisaldades oma retrospektiivsusele vaatamata midagi, mida peaks õppima hindama ka masinakäras sündinud inimene.

Ühel keskkooliõpilaste kirjanduspäeval, kus muu hulgas käsitleti lühiülevaates ka 1972. aasta luulekogusid, võis kuulda nukrakstegevat väidet: Baturini luulekogu jaguneb nagu kaheks pooleks, üks tume, teine hele. Heledaks, arusaadavaks pidas noor ülevaate tegija kirjakeeles kirjutatud värsse, kuna tumedaks, mõistematatuks jäi talle murdes kirjutatud luule. Loomulikult ei saa siin pahandada noore inimesega, kes siiralt oma arvamust avaldas, selline on õpilaste suhtumine üldse. Küll aga on kahju, et üks osa noori, nimelt need, kel pole mingit murdelist baasi (s. t. linnalapsed), ei õpi kunagi õieti nägema ega hindama murdeluule ilu ja võlu, neid poeetilisi nüansse ja võimalusi, mida pakub ainuüksi murre. Eesti filoloogideks, kellele mingil määral murdeid õpetatakse, satub ju ikkagi vaid väga väike protsent luulehuvilistest noortest ning on küsitav nii hilise õppuse täielik efektiivsus. Huvi ja austuse äratamist, mis on tähtsam kui õpetamine, peaks alustama hoopis varasemas eas. Kõik muu tuleb siis juba kergemini.

Murdeluulet on meil ju suhteliselt vähe (ning ega teda peagi palju olema), aga tarvitseb vaid meenutada A. Adsoni «Poisikest», G. Suitsu «Kerkokella», H. Adamsoni «Mulgimaad» või H. Visnapuu «Üle kodumäe» (milles on küll omajagu stilisatsiooni), ja kõik kahtlused murdeluule viljelemise vajalikkusest peaksid hajuma. Seepärast on rõõmustav, et praegu on mitmed poeedid hakanud end ka murdes väljendama, ning kuidagi ei tahaks seda elavnemist pidada surmamineja viimaseks vastupanuks paratamatusele. Kui tänaste poetide murdeluulest kas või igalt üksainus jääb seesugune vääriskivina klassikasse nagu eespool nimetatud, juba siis on vaev end õigustanud. Baturini juurde tagasi tulles peab ütleva, et kuigi murdeluule kammerlikum laad ei võimalda vahest igasuguste teemade võrdselt edukat käsitlemist, on autoril veel kasvuruumi piisavalt. Teised tsükliid — «Lahtisi lehti» ja «Egotsentrilised» — jäävad murdeluulele paraku tugevasti alla, kuigi luuletajal ei puudu huvi ka ulatuslike eluprobleemide vastu («Tõllasõit», «Kivitee»).

Sootuks teistsuguse luule esindajaks on Rudolf Rimmel oma «Ohvrikingiviga». Selles on illusioonideta otsavaatamist masinamaailmale, milles «elu kui mootorrattur uss-kurvist välja spurdib» ja «kui müüri lõhkuja vastu meid, kindlusi, paiskub». Siin on võikaid kangastusi («Robotid», «Härjad»), kibestust segamini ideaalidega («Donkihhoted», «Armastusest»), vastutustunnet tuleviku ees («Mäluvideo»), enesemääramiskatseid («Kes me oleme?», «Sajune» — viimane tundub küll variatsioonina J. Krossi «Olla laev» teemale) ja sekka hingelisemaidki tagamaid («Härmatis»). Kaugemale on Rimmelis arenenud poeet-kodanik, poeet-kunstnik on temas veel stabiliseerumata. Seepärast on luuletuskogu tekstuur kare, esineb konstrueeritust nii üksikute luuletuste kompositsioonis («Voolust viidud») kui ka, ja tunduvalt rohkem, kujundiloomises. Näib, nagu kardaks luuletaja vahel oma mõtetele vaba voli anda ning seob neid seetõttu rohkete irdkujunditega, mis paraku lisavad mõnigi kord lohisevust, selle asemel et aidata mõttel paremini mõjule pääseda («Ei igavest»). Omapära ja fantaasiat selles ju on, kui öelda näiteks:

okstel ripuvad sinised valud
viha on punane kirss

SILVIA NAGELMAA

tormimurdudes õnnesalud

keedetud mõttehirss

(«Hetkevirendused»)

kuid luuletuse tunnetuslik väärtus on kaheldav või jääb liiga abstraktseks, et õigustada sellist sõnamurdu. Rimmel loob uusi sõnaühendeid nähtavasti üsna kerge vaevaga (hingeobjektiiv, hingetalu, hingederand või kibedad kured, tunnete keerubid jne.), kuid meeldejäävamad on sellised luuletused, kus nendega pole liialdatud. Ilmselt on ka autor ise jõudmas või jõudnud mingile teelahkmele («Küpsimine», «Bumerang»), kuid peab veel aru pidama, kuhu või mis suunas edasi minna.

Järgmist kolmikut sunnib koos vaatlema asjaolu, et nad kõik on debütandid. Tõsi küll, veerandkogune edumaa «Närvitrukis» on Johnny B. Isotammel ning temast seetõttu esimene mulje juba saadud. Alustagemgi «Tekstiraamatust». Autor on pannud oma kogule küll väga neutraalse pealkirja, nähtavasti püüdes vältida lugeja kõige vähematki häälestamist, kuid tema luule ise ei jää elu suhtes kaugeltki erapooletuks. «Tekstiraamatut» kannab ühtlaselt väljapeetud poeetiline isiksus, kes erilise järjekindlusega huvitub indiviidi ja keskkonna suhetest tänapäeva maailmas. Pealiskaudselt võttes võiks ju ka ühekülgseks pidada, et see isiksus registreerib peamiselt kokkupõrkemomente ning määrab enese üksindusse, kuid käsitletavat probleemi, mis keerlevad elus esineva nõmeduse, tot-ruse ja nii sagedase mõtlematuse ümber, on sedavõrd aktuaalsed, et nõnda öelda ei saa. Pealegi näeme ligemal vaatlusel, et selle isiksuse teist poolt valgustab talismanina põues kantav naeratus («Üht naeratust ma põues kannan»), igatsus oma uudismaade järele («Uudismaad raadata»), viiuli eelistamine riulile («Sul on riul»).

Johnny B. Isotamme luulet iseloomustab üldiselt ökonoomne, kuid siiski pildirikas vorm, luuletajale niivõrd ainuomane, et kellegagi sarnasuse otsimine oleks tänamatu töö. Mitte ainult isikupärased mõtteuperallid («Õppigem», «Mina pole see»), vaid kogu tema luule atmosfäär on küllalt pingeline, et selle vastu jätkuvat huvi tunda. On ju «Tekstiraamatuski» väheütlevamaid kohti, eeskätt eksotikahõngulised luuletused oma literatuursusega («Ühele palmile», «Beduinitar») ja mõni teine («Jürikuu»), kuid üldist ühtlusemuljet nad siiski oluliselt segama ei küüni.

Üksiklane on ka Jaan Paavle «Vabaarmastuse» minategelane, kuid hoopis teistsugusel taustal. Kui Isotamme luule läbivat tegelast ümbritseb kihav elu, millest ta oma üksildusedeklaratsioonile vaatamata aktiivselt osa võtab, siis Paavle poeetiline maailm sarnaneb aeglaselt möödalibisevate tummfilmikaadritega, mida elustavad vaid üksikud kõlaefektid või hüüatused. Sellel taustal liigub peategelane, kelle juuresolu on kogu aeg tunda, kuid kelle piirjoonte kohta saab öelda ainult, et ta on otsija teel. Mõned luuletused («Kuula», «Ma pole nõus», «Ikka need õhtud ülavalged») siiski võimaldavad pilku heita konkreetsematele suhetele keskkonnaga ning lubavad näha ka arenevat sotsiaalset närvi. Kuid Jaan Paavle esikkogus on häirivalt palju laialivalguvust, väheütlevaid lehekülgi («Kolm maja kiriku kõrval», «Pruun ballaad» jt.), mistõttu autoril tuleb veel tööd teha, enne kui temast arvestatav luuletaja saab. Isikupärane keskkonnatunnetus on küll olemas, kuid tähtsam — poeetilise mina väljendus — on ähmane.

Kolmanda debütandi, Päärn Hindi eneseleidmistee saab ilmselt olema tunduvalt raskem, sest «Võilill» pakub enamaltjaolt koolipoisiluulet, milles on märgata Tagore'i-harrastusi (esimene tsükkel), väheütlevaid meeoleu- ja mõttesalmikesi

SILVIA NAGELMAA

(enamik «Lumiste õunte» tsüklist ja eriti «Õine linn»), literatuursust («Mu hobu tõrkus») ja nähtavasti kohuslikuks peetavat moeropendamist («Protestilaul»), mille taha kaob asjalikki mõte. Kõik ei ole ometi nii pahasti. Esile võiks tõsta kolme luuletust — «Tänav», «Kohvik» ja «Tõusva päikese veritsevaist silmadest» — kui huvitavaid olustikujooniseid (eriti viimast neist), mis võiksid lähteks saada isikupära väljaarendamisel. Linnamiljöö näikse noorel luuletajal hästi veres olevat ja miks mitte alustada sellest.

Lõpuks valikkogudest. Valikkogu koostamine sarnaneb mõneti kullassepatööga. Hoolikalt proovib meister valguse murdumisi töödeldavas materjalis, et vääriskivi sisemised helgid paremini mõjule pääseksid, ja alles siis usaldab sellele lõpliku lihvi anda. Eks luulekogu, eriti aga valikkogu koostajal on sama või veelgi keerukam töö, et eri aegade helgid ei tuhmuks ka pikema aja tagant vaadatuna. Et aga aastad muudavad nii kunsti maitsjat kui ka loojat, siis ei kao aeg-ajalt uute valikkogude vajadus.

Mart Raud on aja samme hästi tunnetanud ning andnud «Jälgede kirjaga» meile ennast justkui uuest küljest tutvustava luuleteose. Võrreldes 1963. aastal avaldatud «Luuleraamatuga», on käesolev valikkogu koostatud väga suure nõudlikkusega enese vastu ning sugugi mitte põhjendamatult. Kuigi «Luuleraamat» annab Mart Raua loomingust tolle ajani üksikasjalisema pildi, jääb üldmulje ometi küllalt laialivalguv. «Jälgede kiri» seevastu annab üsna kompaktselt edasi just tema loomingu sisemised helgid: tasakaaluka mõtlikkuse, ülepingutamata elutarkuse, looduselembuse, kuid teisest küljest ka lapidaarse teravmeelsuse ning -keelsuse, ilma milleta Mart Rauda nagu enam ei kujutlekski. Peab toonitama, et luuletaja on oma epigrammides küllaltki riivav, kuid mitte vaenulik, mistõttu ka aadressiga lood viitavad pigem asjade või nähtuste koomilistele seostele, kui et pahandavad asjaosalisi. Teisalt on eesti luules harva leida nii lõikavat pilget inimeste rumaluse ja iseseisvusetuse kohta epigrammis «Mis Krõlov arvas Lõvi surmast».

Loomulikult rikastab praegust valikkogu «Kuldse sügise» küps luule ning hilisem uudisluule põimik, mis küllap varsti kasvab uueks koguks. Peenelt mitmekihilised luuletused tsüklist «Ütlevad» ja eriti juhtmotiiviline nimiluuletus «Jälgede kiri» näitavad uut kvaliteeti.

Johannes Semperi postuumse «Lehekülgi nagu lehti puult» asetamine valikkogude sekka peaks olema õigustatud vastavalt koostaja märkusele eessõnas, kuigi sisaldab põhiliselt uudisluulet. Olgugi et kokkupanijaks polnud enam autori käsi ning et osa luuletusi alles lihvimata, annab raamat väärtuslikku lisa Semperi luuletajaisiksuse tundmaõppimiseks. Ei, see polegi nii kaootiline ja fragmentaarne materjal, nagu kardab koostaja, vaid siit viivad kümned ja kümned niidid senituntud Semperi juurde, sest on ju enamik luuletusi konkreetselt seostatavad luuletaja elusündmustega kas perekondlikus või ühiskondlikus sfääris või matkadega noorusmaale. Nad sisaldavad seejuures nii palju inimlikkust ja elutarkust, et ületavad kitsalt isikliku tähenduse, olles kõige tähtsama, inimliku vääriskuse ja eneseksjäämise veenvaks tähiseks meie nii kiiresti muutuvast maailmast.

Vististi kõigi aegade ühe mahukama valikkoguga eesti luuleloos astub tänase lugeja ette Valmar Adams. Tema «Nooruse tolmunud kuld» pakub niivõrd rikkalikku materjali, et seda pole võimalik ülevaateartiklisse mahutada. Avaldada võib vaid kõige üldisemaid muljeid.

Tegemist on ühe isiksuse eneseteostusega. Seda isiksust iseloomustab püüd vaimukultuuri tippude poole; ta on kõigest huvituv, paljusid elunähtusi ana'üüsiv nõudliku vaimuga poeet, kes halastamatult tallab madaluse ja tooruse konnasilmadel. «Nooruse tolmunud kuld» on ühe, mõneti erandliku isiksuse kujunemise

ja arengu lugu, kuid pretendeerib enamalegi: arvukad ja teravad ajahinnangud ning üldistused lubavad teha sissevaateid terve põlvkonna ellu, kuid rohkem siiski mitte. Võib-olla ei ole see paljas mulje, kui väita, et Valmar Adamsi luules kõlab juba kümmeaastat varem mõningaid ideaale ja intonatsioone, mis kord said omaseks arbujuatele 30-ndate aastate lõpul. Mõnevõrra madaldab üldmuljet autori usaldamatus lugeja suhtes liiga üksikasjaliste kommentaaride näol ning nende pisut epateeriv toon.

Luuleaasta enam-vähem adekvaatne, kuigi ebatäielik nagu peegeldub muidugi perioodikas ilmunud luules, kuid ilmunud kogude ja nn. jooksva luule vaheliste küllalt suurte ajaliste käärde tõttu viimasest esimesele täienduseks rääkida nagu ei sobi, sest see on enamikule luuletajaist juba uus periood. Liatigi on raske üksikute ilmunud luuletuste põhjal autorite kohta midagi asjalikku öelda, sest tulevase luulekogu läbimõeldud kontekstis võivad need kõnelda hoopis teist juttu. Märkimisväärne on vaid perioodikaluuile kandumist mõnevõrra filosoofilisemale pinnale; eluprobleemide käsitusse on ilmunud rohkem mõtlikkust, tasakaalukust. On see ehk tingitud sellest, et mitmed poeedid on jõudnud või jõudmas keskele kümnisele? Rohkem uljust on siiski «Nooruse» autoritel. Perioodikaluuile põhjal võiks möödunud aastat nimetada ka tasakaaluka luule aastaks, kuid nagu öeldud, see oleks ebatäielik otsustus, sest võib arvata, et kirjutatust jõudis lugeja ette vaid üsna väike protsent. Lisagem kõige meeldejäänumad värsteosed eelmise aasta ajakirjandusest: V. Härmi «Õige noore tüdrukuna», A. Kaalepi «Keila eeleogia», J. Kaplinski «Pimedas sõitsin välja», U. Lahe «Carambole», E. Niidu «Humalapu», R. Parve «Maateadus», A. Suumani «Mäng viiki» ja J. Üdi «Klaperjaht». Huvitavaid muutusi on märgata M. Traadi, N. Baturini, P.-E. Rummo ja P. Haava-okska luules.

Et luuleaasta aruanne oleks täielik, mainitagu ka selliseid raamatuid nagu Juhan Smuuli «Valus valgus» (luuletused, poemid, näidendid), Juhan Sütiste «Luuletused», antoloogiast «Eesti rahvalaulud» III:3, «Uus Eestimaa kukulind ehk Lõbu laulik» ja E. Hiire satiirikogumik «Lühilood aja kajana», mis kõik on koostajatelt nõudnud vaeva ning mille enamiku vajalikkuses ei saa kahtlust olla.

Luuleaasta lühiretsensioon. Esinesid kolm põlvkonda. Debütandid, kes on küll põlvkonnaks arvatud alles tingimisi, jäävad, välja arvatud Johnny B. Isotamm, üldises luulepanoraamis veel tagasihoidlikule kohale. Nende probleemid on seotud põhiliselt iseendaga ning rohkem õpitud kui kogemuslikud, mistõttu ka nende loomingu veenmisjõud on ebaühtlane. Kui aga abiks võtta Ehin, Üdi, Liiv, siis ei saa väita, et praegune aastakümne oleks alanud luules nõrgemini kui eelmine. Milliseks ta kujuneb, seda on veel vara öelda.

Eelmise aastakümne esindajatest on enamikul kunstiküpsus saavutatud. Neid ei saa enam pidada algajateks, vaid isikupärase luuletajatena on igaüks neist võimaline arendama ja rikastama meie luulevaramut. Põhiprobleemid on jäänud valdavalt osas samadeks — ju nad siis ka elus nõnda püsivad —, kuid järjest on avardunud nende käsitlemine vastavalt isiksuse arengule. Luuleprotsessi normaalseks kulgemiseks ei olekski seda nii vähe, kui ainult kõik luulekogud jõuaksid lugejani ligilähedaselt valmimise järel. Huvitav oleks ikka luulepilti saada vastavuses ajalise taustaga, olgugi et hea luule ei vanane ega tunnista aastate piire, ning vabandada pidevast sabassõrkimise tundest. Luuletaja areneb ju ometigi.

Ilmunud valikkogud lisasid luuleaastale midagi sellist, mille tõttu võib öelda: oli huvitav ja mitmekesine luuleaasta.

Jüri Šumakov

ALEKSANDR OSTROVSKI TÄHTPÄEVA PUHUL

Möödunud sajandi teisest veerandist alates loodi vene näitekirjanduses lühikese aja jooksul mitmed maailmaklassika kullafondi jäänud teosed: A. Puškini «Boriss Godunov» 1825, A. Gribojedovi «Häda mõistuse pärast» 1831, M. Lermontovi «Maskeraad» 1835 ja N. Gogoli «Revident» 1836. Teatrite sõnalavastuste repertuaaris domineerisid aga aastast aastasse madala kunstiväärtusega teosed, millest enamik on tänapäevaks lootusetult ununenud. Ideelagedad vodevillid, situatsioonikoomikale rajatud jandid ja kroonupatriotismist õhkuvad draamad löid «publiku soovil» ja teatriintendantide mõjukal soosimisel kommertsnäidendite tulva, millega hõlpsasti täideti kassat ja rahuldati nii aadlikest frantide kui ka linnakodanluse ladviku vähenõudlikku vaimset apetiiti. N. Kukolniku monarhistlik vaatemäng «Kõigevägevama käsi päästis isamaa» (1834), mis käsitles Mihhail Romanovi trooniletõusu 1613. aastal, leidis rohkesti jäljendajaid. Kui N. Polevoi sõandas Kukolniku paraadtükki selle imala pseudoheroismi pärast teravalt kritiseerida, nähti tema arvustuses riigivastast aktsiooni ja ta ajaleht «Moskva Telegraaf» suleti.

Tolleaegses dramaturgias sõltus näidendite süzeeline arendus eeskätt negatiivsetest tegelastest, kuna positiivsed kujud, lootuses «hea asja» võidule jumaliku (tihti otse *deus ex machina*) abiga, etendasid passiivset osa. Rahvast kujutati riigitruu massina, kelle peamiseks sooviks on ohverdada oma elu «isakese tsaari» eest. Nii melodraamade kui ka vodevillide autorite meelest olid Nikolaj I impetriumis valitsevad olud loomulikud ja normaalsed. Traagikat võis sellises olustikus põhjustada ainult ootamatute kannatuste ning õnnetuste kuhjumine (pime kirm, armukadedus, äkiline surm, tulekahju, mõrv jne.). Kodanlikke käitumisnorme loeti «voorusteks», nendest kõrvalekaldumisi «pahedeks». Ja et kehtivat ühiskonnakorda peeti põhiliselt muutmatuks, siis põhjustasid dramaatilisi konflikte esmajoones «pahede» kandjad. Teose lõpul tuli «kord» taastada sel teel, et viimased said teenitud karistuse nagu keskaegsetes moraliteedes. Et asi publikule lälilaks ei läheks, püüti vaatajaid paeluda sentimentaalsete momentide utreerimisega või grotesksete jubedusefektidega. Selles laadis oli tüüpiliseks näiteks V. Hugo romaani «Jumalaema kirik Pariisis» motiividel loodud dramatiseering «Esmeralda ehk nelja liiki armastus» V. Karatõgini sulest. Prantsuse näitekirjandusest võeti eeskujul kodanlikku heaolu ülistavate lavateoste produtseerijalt E. Scribe'ilt, tavaliselt võrdsitati vodevillile ka pikantsete stsseenidega.

Muidugi leidis selles monotoonsevõitu unisoonis üksikuid, laostava moevoolu vastu välja astuda püüdvaid uljaspäid. Üks neist oli N. Nekrassov, kes 40-ndate aastate algupoolel Perepelski pseudonüümi all esines vodevillidega, milles pilkas «parema seisuse» tühisust ja põimis kupleedesse satiirinooli («Peterburi liigkasuvõtja», 1844).

Säärane oli üldjoontes see küllaltki hämar taust, millel he'eda kinnistähena kerkis esile uus talent — Aleksandr Ostrovski.

JÜRI ŠUMAKOV

Aleksandr Nikolajevitš Ostrovski sündis 12. aprillil 1823 Moskvas ametniku-rasnoštšiiinetsi perekonnas. Kirjanduslike huvidega isal oli soliidne raamatukogu ja poja haridusele pani ta suurt rõhku, võõrasema salongis aga liikus literaate ja muusikainimesi. Saksa, prantsuse ja kreeka keelt õppis Ostrovski juba varakult. Lapsehoidja aga tutvustas teda maast-madalast vene muinasjuttude põlisvaraga, temale võlgnes kirjanik muinasjuttnäidendi «Lumivalgeke» aine. Pärast gümnaasiumi astus 17-aastane nooruk Moskva ülikooli õigusteaduskonda, ja kuigi jättis selle lõpetamata, sai temast kolm aastat hiljem kohtuametnik.

Kirjanduse ja teatriga tegeles A. Ostrovski intensiivselt juba üliõpilaspõlves. Unustamatuid elamusi ammutas ta Moskva Väikese Teatri etendustelt, kus hiilgasid sellised lavatähed nagu M. Štšepkin ja P. Motšalov. Tollal kuulusid ta lähemate sõprade hulka tulevased kirjanikud A. Pissemski ning J. Polonski ning pedagoogikas uusi teid rajanud K. Ušinski. Selles sõprusringis loeti peale vene kirjanduse ühiselt ka kaasaegset maailmakirjandust, eriti Goethe ja Hoffmanni teoseid. Juba varakult said Ostrovski lemmikautoriteks Shakespeare, Cervantes ja Goldoni, keda ta hiljem meisterlikult tõlkis.

Kohtuametnikust isa silmis jäi ta esialgu ainult õpingutes takerdunud tudengiks, seejärel väikesepalgaliseks tšinovnikuks, kes teenis vahel vaid neli rubla kuus. Lõplikult diskrediteeris noor literaat end koduste meelest sellega, et abiellus kehvavõitu kaupmehe tütreaga. Jäänud ilma isa toetusest, tuli algajal kirjamehel endale elus ise teed rajada. Tema noorem vend Mihhail aga tõusis teenistusredelil järjest kõrgemale ja lõpetas oma karjääri Aleksander III valitsemisajal kui riigivarade minister.

Ent oma vähetasuvast kohtupraktisest oli tulevasel kirjanikul ikkagi rohkem tulu kui mõnest kõrgepalgalisest kohast. Jäädes ise silmapaistmatuks, oli tal Moskva kommertskohtu teenistujana seda enam võimalusi näha kõiki Balzaci poolt klassifitseeritud kirgi, nagu kiskjalik varaahnus, gobseklik ihnus, kalk egoism, lähimategi omaste huvide jalge alla tallamine, südametunnistuse müümine, juudaseeklite vastuvõtmine jne., mis kapitalistlikus justitiissüsteemis on tsiviilprotsesside lahutamatuks osaks. Nagu meie August Kitzberg kihelkonnakohtu notarina sai elukooli jõukate mulkide kohtutülidega tutvudes, nõnda õppis Ostrovski elu tundma iga mesti hangeldajate ja teiste «kümne küünega kraapijate» saagiapluse pärast kohtuuki kulutajate hulgas.

Noore Ostrovski debüteerimine kaupmeeskonna moraalsel palet paljastava lühinäidendiga «Pildike perekonnaelust» (1847) äratas kriitikute tähelepanu: «Juba selleski leidis rohkesti neid omadusi, mis täielikumalt ja eredamalt ilmsid Ostrovski järgmistes komöödiates. Vähemalt on näha, et autor oli juba sel ajal hämmastatud vaenulikkusest ja süngusest, mis meil enamasti iseloomustavad kõige lähedasemate inimeste vahekordi,» kirjutab oma tuntud essees «Pimedusriik» Dobroljubov.

Isiklikud tähelepanekud kaupmeeste, poesellide ja väikekodanlaste elust olid aluseks ka Ostrovski esimesele pikemale komöödiale «Omad inimesed — saame hakkama» (1850), mis ilmus M. Pogodini toimetatud ajakirjas «Moskvitjanin». Teos tekitas furoori ja tõi autorile uudse miljöö avastamise eest Zamoskvoretšje Kolumbuse hüüdnime. Huumorimeelela tsensor Gedeonov, kes leidis, et Ostrovski tegelased on lausa kaabakad, kogu näidend aga teotab vene kaupmeeskonda, raius sellega oma nime nõmeduse mälestussambale. Kultuuri- ja kirjastusasjade salajane järelevalvekomitee (ehk nn. Buturlini komitee) keelas teose lavastamise. Impeeriumi priihtahtlik ülemtsensor Nikolai I kinnitas selle keelu isiklikult ja lisis, et komöödia on «ilmaasjata trükis avaldatud». (Nikolai I tsensuurialane

tegevus on ajaloos markantsemaid näiteid, et ka oma ajastu kõige eesrindlikumate autorite lugemine — antud juhul Puškinist ja Gogolist kuni Ostrovskini — ei suuda võimust joobunud nüripeade mõttestampe kriipsu võrragi paremusele pöörata.) A. Ostrovskile seati tolle tšensuurifarsi järel nuhid sappa, mille esimehiks konkreetseks tagajärjeks oli tema vallandamine riigiteenistusest.

Ostrovski uuel töökohal «Moskvitjanini» toimetuses olid omad hüved — selles ajakirjas avaldati ta näidendid «Ära istu võõrasse rekke» ja «Vaesus pole pahe». Samuti sai ta selle veergudel üksikasjalikumalt esitada oma (muide, Belinskile tuginevaid) vaateid realistlikust lavakunstist. Mõnel määral aga sattus ta toimetuses ringlevate slavofiilsete ideede mõju alla. Tol värasel perioodil kippus Ostrovski paiguti veel idealiseerima pererahva ja tööliste suhteid kaupmeeste majades, mõistis hukka kaubandustegelaste taotlusi elada «läänelikult» ja maalisi endist elulaadi liiga lillelistes värvides. Näidendis «Ära ela nii, nagu tahaksid» võib sedastada teatud passiivset alistumistendentsi. Neid jooni taunis Tšernõševski oma sõnavõtus näidendi «Vaesus pole pahe» puhul. Kuid ka Dobroljubov märkis, et neid slavofiilsuse reministsentse noore näitekirjaniku varasemas loomingus ei maksa ülehinnata: «...meie ei taha sugugi näha näidendis «Ära istu võõrasse rekke» patriiarhaalse, vanaaegse korra apoloogiat ja katset tõestada vene harimatuse üleolekut Euroopa haridusest. [- -] Nägime juba, et Ostrovski näidendite põhimotiiviks on ühiskondlikkude vahekordade ebaloolumikkus, mis tuleb ühtede põikpäisest omavolitamisest ja teiste õigusetusest. Kunstniku vaist, mis neist nähtustest on nõrдинud, jälitab neid nende kõige mitmekesisemais erikujudes ja esitab neid häbiposti naelutamiseks samale ühiskonnale, kes elab selle korra alusel. Ja siin ongi üks neid erikujusid.» («Valitud filosoofilised teosed», lk. 80.)

Revolutsiooniliste demokraatide kriitika avaldas Ostrovski arenemiskäigule ikkagi soodsat mõju. Pöördepunktiks osutus komöödia «Pohmelus võõruspeol» (1855). Järgmisel aastal hakkas ta lähenema Nekrassovi toimetatud «Sovremennikule», hiljem selle järglasele, ajakirjale «Otšetšvennoje Zapiski», mis said Ostrovski teoste peamisteks avaldamiskohtadeks.

1856. aasta suvel võttis kirjanik osa ulatuslikust ekspeditsioonist, et tutvuda Volga-äärsete aladega. Ostrovski jälgis hoolikalt sealseid elutingimusi, kogus rahvatraditsiooni ja murdesõnu. Eriti huvitas teda Volga linnade vaheldusrikas ajalugu. Lavateoste jaoks tõi ta reisilt kaasa uusi süžeesid («Äike», «Vojevood ehk unelm Volga ääres» jt.).

Kahekordse tähtsusega oli Ostrovski kirjanduslikul teel 1859. aasta, mil ilmus trükist ta teoste kogumik koos Dobroljubovi eessõnaga. Teiseks jõudis Moskvas ja Peterburis lavale üks ta peateoseid, draama «Äike». Dobroljubov, kes «domost-roiliku» survemiljöö vastu tõusnud ja ebavõrdses võitluses hukkunud noores kaupmehenaises õigusega nägi «vene elavat loomust», resümeerib, et «kunstnik on «Äikeses» tõesti vene elu ja vene jõu välja kutsunud otsustavale jõuproovile». Tolleaegsele ahnelt alltekste otsivale lugejale tähendas «otsustav jõuproov» teadagi revolutsioonilist aktsiooni. «Äikese» kompositsioonilise külje kohta väärivad eraldi märkimist, et esmakordselt vene draama süžeeelises arenduses etendavad siin ka loodus ja maastik olulist osa.

Üldse pööras Ostrovski kõigis oma draamateostes suurt tähelepanu vene naise sotsiaalsele seisundile. Katerina kannatavateks kaasõdedeks on Nadja draamas «Kasutütar» (1859), Paraša draamas «Kuum süda» (1869), Larissa draamas «Kaasavaratu» (1879) ja mitmed teised, kes leiavad jõudu trotsida isakodust kaastoodud vaateid ja abikaasade poolt pealesurutud elulaadi. Muidugi leidis tollal vene

keskkihtides selliseid naisi alles üpris vähe, seda enam on see tunnustuseks kirjanikule, kes esimeste hulgas jäädvustas neid naiste emantsipatsioonile omaseid jooni.

Pärast «Äikese» ilmumist tuli Ostrovski loomingusse uus teema — aadli allakäik. Laostunud aadlikke kohtame näiteks komöödias «Pöörane raha» (1870), «Mets» (1871) ning «Hundid ja lambad» (1875). Näeme, kuidas puutumatuks peetud aadlipesades järk-järgult varisevad vanad variserlikud patriarhaalsed elunormid, asendudes kapitalistlike suhete poolt dikteeritute. Varjamatu põlgusega kujutab kirjanik oeltigedaid mõisaprouasid, nagu liiderlik Gurmõškaja («Mets») ja seelikus Tartuffe Murzavetskaja («Hundid ja lambad»), kes oma madalate eesmärkide taotlemisel ei kohku tagasi kõige räpasemate vahendite kasutamisest.

1862. aastal tegi Ostrovski pikema välisreisi, peatudes Berliinis, Dresdenis, Prahas, Viinis, Roomas jm. Pariisis kohtus ta Turgeneviga, Londonis Herzeniga. Rohked muljed ja tähelepanekud külastatud metropolide teatrielust aitasid teda selgusele jõuda asjaoludes, mis olid kodumaise lavakunsti peamisteks pidurdajateks. Sellele küsimusele püüdis ta vastata 1863. a. kirjutatud artiklis: «Ei ole alust pidada repertuaari kesisuse põhjuseks meie näitekirjanduse võimetust. Põhjused pole minu arvates sisemised, vaid välised: need on tingimused, mis näitekirjanduse arenemist takistavad. Selliseid põhjusi on kolm: 1) draamateoste on kehtestatud omaette tsensuur, mis tunduvalt erineb üldisest tsensuurist; 2) teatri- ja kirjanduskomitee ja et 3) kirjanike tööd ei hüvitata küllaldaselt ega tagata nende autoriõigusi.»

Selleks et seada pidurdajate esiritta tsensorid, oli kirjanikul kibedaid kogemusi kuhjaga. «Tol ülemaailmse tähtsusega draamakirjanikul puudusid võimalused täielikult rakendada oma ideelis-kunstilisi võimeid. Kogu loomingulise tee ajal rippus tema kohal tsensuuri Damoklese mõök ja oma näidendid kirjutas ta selle nõudeid silmas pidades. See ei olnud mitte ükski tema isiklik häda, vaid tähendas tragöödiat kogu kodumaisele dramaturgiale, kogu vene teatrile, kellelt oli võetud vabadus,» sedastab nõukogude kirjandusteadlane A. Revjakin Ostrovski ja tsensuuri suhteid käsitledes.

Mis aga puutub tollaste draamakirjanike majanduslikku olukorda, siis selle kohta loeme Ostrovski kirjast 25. septembril 1866 näitlejast sõbrale F. Burdinile: «Teatan sulle saladuskatte all, et lahkun teatri alalt päriks. Põhjused on järgmised: ma ei saa teatrist peaaegu mingisugust tulu (kuigi kõik Venemaa teatrid elavad minu repertuaarist). [- - -] Andnud teatrile 25 algupärast näidendit, pole ma saavutanud sedagi, et minu ja mõne halva tõlkija vahel kas või pisutki vahet tehtaks. Sekelduste ja alanduste asemel kindlustan endale vähemalt rahu ja sõltumatuse.» Tegelikult ei mõtelnudki kirjanik sulge käest panna, kuid tolleaegseid kehvi honorare arvestades on säärane nõrdimuspurse inimlikult mõistetav.

Teadagi lohutas keskikka jõudnud Ostrovskit mõneti see, et ta valiti kirjanduslike teenete eest Vene Teaduste Akadeemia korrespondentliikmeks. Siinkohal sobib heita põgus pilk ka kirjaniku eraellu — niivõrd, kui see puudutab tema «loomingulist laboratooriumi».

Inimesena oli Ostrovski väga seltsiv, öeldi koguni, et tal on «tõelist talenti sõpruseks». Suheldes selliste vene kirjanduse korüfeedega nagu Tolstoi, Turgenev, Dostojevski, Nekrassov, Gontšarov jt., pani ta erilist rõhku algajate näitekirjanike abistamisele ning jagas neile asjalikke nõuandeid. Sealjuures ei olnud ta oma hinnangutes sugugi sõbramehelikult leebe. (Tuntuks on saanud tema soovitus noorele Tolstoile, kui too tõi endast viis aastat vanemale kolleegile lugeda ühe

näidendikatses. Ostrovski suhtus sellesse üpris kriitiliselt ja lausus: «Ärge kiirustage, sõber, teil on veel aega head näidendit kirjutada!»)

Ostrovski salong Moskvas oli kohaks, mida meelsasti külastasid kirjanikud, kunstnikud, heliloojad ja näitlejad. Oma uusi teoseid armastas autor sõprade ringis ise ette lugeda ja tegi seda võrratult. «Kes ei teaks, et tema meisterlik ettelugemine osutus ta näidenditele alati parimaks kommentaariks ja osatäitjatele parimaks juhiseks,» kirjutab oma mälestustes näitleja ja teatrikriitik M. Pissarev. (Too oma ajastu haritumaid näitlejaid paistis laval eriti silma just Ostrovski teostes — üks tema hiilgeosi oli Neštšastliltsev «Metsas». 90-ndate aastate lõpul gastroleeris Pissarev Ostrovski näidendites ka Tartus ja Tallinnas.) Pissarev lisab, et oma teoste proove jälgis autor väga tähelepanelikult, kuid näitlejatele sõbralikult näpunäiteid jagades ei püüdnud ta kunagi piirata nende loominguvabadust.

Oma näitlejatest sõpradele on Ostrovski püstitanud sellised suurepäraseid kirjanduslikud mälestusmärgid nagu draamad «Talendid ja austajad» (1882) ja «Süüta süüdlased» (1884).

Vene teatrikuultuuri igakülgne tõstmine sai kirjanikule südameasjaks. Oma elu üheks õnnelikumaks päevaks luges Ostrovski 14. novembril 1865, mil Moskvas pidulikult alustas tegevust tema eestvõttel organiseeritud «Artistide ring», mis taotles ligikaudu samasuguseid eesmärke kui praegused teatriühingud, pannes pearõhu näitlejate arendamisele ning kasvatamisele ja nende professionaalse meisterlikkuse tõstmisele. 1874. aastal rajati Ostrovski algatusel veel Vene Näitekirjanike ja Ooperikomponistide Ühing, mille esimeheks ta valiti. Kuni viimaste eluaastateni nägi kirjanik rohkesti vaeva selleks, et teostada vene teatrielus põhjalikke reforme ja viia see demokraatlikele alustele. Ühes oma sellekohases märgukirjas rõhutas ta vajadust luua Moskvas tõeline rahvusteater. «Nii-sugune teater oleks kogu vene teatrikunstile heaks kogemuste allikaks,» kirjutas Ostrovski. «Me peame päris algusest peale hakkama, peame rajama oma vene koolkonna ja mitte kinnisilmi matkima prantsuse eeskujusid ning kirjutama nende šabloonil järgi mitmesuguseid rafineeritud näidendeid, mis huvitavad vaid rikutud maitsega inimesi. Vene rahvas pole veel täiesti välja kujunenud, ta saab jär-jest juurde värskaid jõude; miks me siis peaksime rahulduma labasustega, mis vastavad kodanlaste maitsele. Vene näitekirjanikud kurdavad juba ammu, et [- -] vene näitekunstil pole kohta, pole tegevusvälja, kus ta saaks areneda, tiibu sirutada.» Üheks Ostrovski teostamata jäänud unistuseks oli teatrikooli asutamine Moskvas.

Seejuures ei pidanud vananev kirjanik silmas ainult Moskva ja Peterburi teatrielu, vaid tal leidis häid sõpru ka provintsinäitlejate arvukas peres. Tbilisiti külastades soovitas ta seal asutada kutselise gruusia teatri.

Kui Ostrovski lõpuks 1886. aasta jaanuaris määrati Moskva teatri repertuaari-osakonna juhatajaks, oli see nõrga tervisega kirjaniku jaoks juba liiga hilja. Sama aasta kevadel ta haigestus ja sõitis ajutise paranemise järel oma mõisasse Štšelõkovosse (Kostroma kubermangus) kosuma. Seal püüdis ta veel juuni algul tegelda Shakespeare'i «Antoniuse ja Kleopatra» tõlkimisega. Kuid 14. juuni hommikul sulges tugev rinnaangiini atakk suure sõnameistri silmad lõplikult.

Oma ligemale poolesaja näidendiga rikastas Ostrovski vene rahvuslikku dramaturgiat paljude uudsete joontega. Teda ei huvitanud senine «kangelaste» kujutamise, selle asemel tõi ta lavale mitmesuguste ühiskonnakihtide iseloomulikumad esindajad. Kujutades üsna igapäevaseid inimesi, suutis ta väheste sõnadega edasi anda nende individuaalsust ja küllaltki komplitseeritud hingeseisundeid. Lavalistite efektide taotlemine ja vormiline vigurdamine-peenutsemine oli Ost-

rovski loomingule võõras. Inimsuhete hoolikas analüüs oli kirjanikule vahendiks, et juhtida avalikkuse tähelepanu pakilistele ühiskondlikele probleemidele (despotism perekondlikus elus, rahavõimu laostavad tagajärjed, naise seisund kodus ning kutsetöös jne.), mis tema arvates tungivalt nõudsid lahendamist.

Kuidas kaasaegne loov Venemaa hindas oma produktiivseima dramaturgi teeneid, seda on tabavalt väljendanud I. Gontšarov ühes kirjas Ostrovskile endale: «Teie üksi olite see, kes viisite lõpule hoone, millele panid nurgakivi Fonvizin, Gribojedov ja Gogol. Alles sellest peale, kui Teie meil olemas olete, võime meie, vene'ased, uhkusega ütelda: meil on oma vene rahvusteater. Õigupoolest peaks see kandma Ostrovski teatri nime.» M. Gorki nimetas Ostrovskit sõnavõluriks. Nõukogude Liidus on A. Ostrovski dramaturgiline looming saanud paljude rahvusteatri ühisvaraks.

A. Ostrovski esimesed kokkupuuted Eestiga tekkisid üsna varakult. Kui P. Tšaikovski 1867. aastal Haapsalus suvitas, lõi ta siin muusika Ostrovski libretole «Vojevood», mille puhul ta pidas autoriga kirjavahetust. 1880-ndatest aastatest a'ates kü'astasid Eestit korduvalt Peterburi ja Moskva teatrid, kes kandsid siin ette pal'jusid Ostrovski teoseid. Ostrovski näidendite teed eesti lavale on juba käsitletud teatr'aja'oolased, nii et sellel pole siinkohal vaja pikemalt peatuda. Märkigem ainult niipa'ju, et enne Esimest maailmasõda olid Ostrovski näendid korduvalt P. Pinna juhitud «Estonia» repertuaaris. Ostrovski sõnakunsti kaasaegse tõlkimiseni jõudsimine alles pärast Suurt Isamaasõda, millal kirjaniku 125. sünniaastapäevaks tulid eesti lugejani «Äike», «Kaasavaratu», «Hundid ja lambad», «Mets», «Pärast tarku palju, ette ei ühtegi», «Hiline armastus» ja «Tulus amet», tõlkijateks P. Viiding, A. Üksip, V. Raud ja H. Anto. Omaette märkimist nõuab veel värssnäidendi «Lumivalgeke» poeetiliselt meisterlik tõlge A. Sangalt (1964). Nõukogude Eesti teatrites on lavastatud teisigi Ostrovski näidendeid, mille tõlked pole kahjuks trükki pääsenud. Käesolevaks juubeliks lisandus neile kirjaniku vähemtuntud teostest draama «Mülgas».

Friedebert Tuglas

IRDLEHEKÜLGEDELT*

Aeg on nagu arhitektuuriteos. Olen viimased aastad elanud otsekui selle keldrikorral. Ja mul pole aimugi, millised gooti tornid või barokkpaleed kerkivad mu kohal.

*

«Kõik on tühine igaviku ees.»

Ainult harukorral suudame seda tõtt oma igapäevases rähklemises meenutada. Ja kas peabki ta lakkamatult meeles püsima? Kui see tunnetus oleks pidev ja üldine, vajuks inimühiskond nagu pehkinud onn silmapilkselt laiali.

Oleme olemas ainult oma naiivse egoismi tõttu. Ja sellest kogu meie isiklik menu ning üldine progress.

*

Kuis oleme ometi kiindunud oma olemasolu hetke ja kohta, kõigesse olustikulisse tühja-tähja! Need juhuslikud tõigad ja seigad riivavad ja ärritavad kogu aeg meie meeli, füüsilist ja psüühilist olemust. Ning lakkab selle hõõrumise tundmine, lakkame olemastki.

*

Inimene paneb vaistlikult välismõjudele vastu, et säilitada piirjooni enese ümber. Ilma selleta ähvardaks isiksuse laialivalgumine, kontuuride kadumine, karjastumine. Nii võib mõtte- ja tundetuimuski vahel olla progressi eelduseks.

*

Lille õitsemisel ei näi olevat mõtet, kui keegi seda ei näe. Kuid tõeliselt õitseb ta ikkagi ainult enese jaoks ja päris praktilistel põhjustel.

*

Enese vabastamine minevikust ja ümbrusest — milline sangarlikkus, kui see ainult võimalik oleks!

Kuid meie kogemuste eel käivad teiste kogemused. Meie elu taju-

* Käsikirjast «Katkeid ja kavandeid».

mine võrs sub teiste tajumisest, meie tunde ja mõtte taga viirastub võõras mõte ning tunne. Ei saa unustada seda, mis varem teatud.

Juba kirjaga kaetud kivid, pärgamendirullid ja raamatulehed — kõik nad manitsevad: ära unusta, tuleta meelde! Ning asjata üritame müssata. Isegi võitlust raamatu vastu peame ikkagi raamatu abil.

*

Armastuse avaldamisel ollakse häbelik. Ainult armastust oma isamaa ja rahva vastu kuulutatakse valjuhääli igal tänavanurgal. Nähtavasti summutab mõte kaasavarale igasuguse häbelikkuse.

*

Mis on väärt abstraktne ligimesearmastus, kui seejuures inimest ennast ei nähtagi? Lõpuks on konkreetne inimene nõnda nende armastusavaldustega lämmatatud, et enam oimugi ei liiguta...

*

Kas on inimene tõesti ainult nagu «Kaubamaja Kain & Abel»: otsast otsani täis head ja kurja, vourusi ja pahesid, ohvri alistumismeelsust ja mõrvarlikkust? Ning Dostojevski-taoline psühholoog teeb kõige selle inventuuri?

*

Oh, mis sa arvustad! Sinus eneses on kõike seda, mida teistele ette heidad: argust, egoismi, väiklust — kord rohkem, kord vähem, vahel teades, vahel enese ees salatsedes. Ainult sa mõistad oma nõrkusi paremini, tunned nende motiive, tead põhjusi ja oskad end heatahtlikult vabandada, näed end seestpoolt — selles on kogu vahe.

*

Kui inimene teaks täpselt oma surmahetke ja -laadi, siis käituks ta elades kahtlemata hoopis teisiti, kui tõeliselt käitub. Palju sellest, milles ta nüüd kramplikult kinni püsib, näiks talle tühisena. Tema enesearmastus, egoism ja aineline ahnus taltuks. Milleks see, küsiks ta eneselt, kui kõigil on sel ja sel aastal ning kuupäeval ometi absoluutne lõpp? Ei, oleksime paremad, ohvrimeelsemad ja humaansamad kui nüüd, mil ainult ebamääraselt kujutleme, et kord kauges tulevikus peame siiski kõigest loobuma.

*

Ma jätaksin ju suremise sooritamata, aga et olen elamisega eelkäijaid kopeerinud, siis tuleb vist siingi nende joont jälgida.

FRIEDEBERT TUGLAS

KRIITIKA

ANDEKAS, AGA...

Kalju Saaber: «Romeo, Julia ja õuhäire».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1972. 196 lk.

Uus nimi pole Kalju Saaber enam ammugi: tihti oleme teda kohanud lühiproosa eest auhinna saajate või äärmärgitute seas, veelgi sagedamini leiame tema sulest tulnut perioodika veergudel. Aja jooksul on lugejateni jõudnud umbes kolme kogu jagu jutustusi. Valikkimp juba avaldatust, «Romeo, Julia ja õuhäire», püüab tugevdada tutvust Kalju Saaberiga, anda koondpilti tema senisest loominguteest.

Enne ühiste kaante vahele pääsenud kuue loo juurde asumist tahaksin meenutada Saaberi trükidebüüti 1965. a. «Nooruses». Selle juurde tagasi pöörduma ei ahvatle mitte «esimese hääletegemise» tugevus, küll aga laad. Viimane iseloomustab autori väga subjektiivset maailmanägemist ja -kujutamist ning püüet panna teosesse tugev tähenduslik ja poeetiline laeng. Samas võib märgata, et selle laengu doseerimisel kipub Saaber üle pakkuma. Iseloomulik näib seegi, et debüüt toimus just kildudega — need ennustavad lüürilist annet, mis on rohkem kodusituatsioonide ja piltide meeolulisel läbitöötamisel, ulatuslikuma eepilise teose süžee arendamisel aga tunneb end ebamugavalt. Kõnealuse raamatu taustal on tuttav mööbelsepast päevikupidajagi oma tundliku detailide ja varjundite meelega ühelt poolt, kaasaja suhtes erksa probleemitajuga teisalt.

Kogumiku kõige varasem lugu («Murdeiga») nagu ei osutagi autori kavatsusele tänapäeva noorsoo probleeme lähemalt käsitleda. Pajul istuvaid poisse iseloomustavad eelkõige selleaaliste mõtted, tunded ja reagee-

ringud üldse. Kandepind on siin näiliselt üsna kitsas, rohkem pedagoogilise psühholoogia valdkonda kuuluv. Ent läbi ajaloori nähtud ning lüüriliselt häälestatud lugu laieneb, hõlmates kujutlusmaailma ja tegelikkuse kokkupõrkenähtuse. Täendusrikkaks muutub Rauli funktsioon poiste seas, laiemalt võttes kogu ühiskonnas (poisid mõistavad, et Rauli poolt räägitu ei vasta tõele, soovivad aga neid fanta-seeringuid taas kuulata). Saaberi loomingu eeltuvustajana on novell õnnestumisi lubav.

Tõdeme, et «poisid üldse» on autorile kaunis mugavad kujutada: nad tagavad lugejaga kontakti, aga ei nõua autorilt oma sõna kaasaja kohta. Jutustuste «Rahuliku päikese suvi» ja «Esimene palk» poiste-tüdrukutega peaks lugu teine olema, sest preteensioonikad, nagu nad on, ootavad need noored «kroonikultki» rohkemat, sest enne Saaberi jutte on loetud Aksjonovit ja Salingeri, Unti ja Kallast.

Kahes nimetatud jutustuses on autor endale sobiva laadi valinud: ta laseb kujutatava läbi tegelaste sisemaailma filtrist, kasutab ohtrasti ajasahtleid, mille sisu — mõtisklused ja meenutused — ongi kandvad osad ja omased lüürilisele proosale, mis seab eesmärgiks kujundada steenidest väljakasvava meeolulise kordamisega teose poeetiline koloriit ja maailmatunnetus, et lõpuks jõuda emotsionaalse koondmõteni. Ei tea, kas K. Saaber polnud oma «suure mõtte» kaalukuses kindel, igitahes on ta jutustusse «Rahuliku päikese suvi» püüdnud filosoofilisust juurde tempida. 17—18-aastaste poiste suust kuuleme targutusi («olemine on enesekontroll, tahtejõu pind-

pinevus, mitte vabadus») ja tüdruk teatab: «Ma tahan alati ära minna, alati, kui on midagi etemat, mitte päris tühist.» Kui huvitame, kes on siis need sügava hingeeluga intellektuaalid, leiame keskkonnast peaaegu lahtilõigatud noorukid, kellele ema, isa ja kool asuvad kusagil seitsme mäe taga ja kelle põhitegevuseks on rääkimine. Tõsi küll, see pole lihtsalt enesepeistamine ja samal ajal enesevarjamine, sellist «oma koha otsimist elus» garneerib fiestalik lugupidamine loodusest ja — alkoholist. Lõpuks, mõistnud, et tegelaste poolt öeldule peab tähendusisus andma küsimus *armastab(n) — ei armasta*, kipub keelele tulema Kaia pilkav: «Kas see on kõik?» Et «Rahuliku päikese suvi» pole siiski esimene jutt 60-ndate aastate alguse linnanoorsoost, siis ei väldi kaialikku küsimust ka kininitus: teoses räägitakse põlvkondadevahelistest vastuoludest ja sõjahustki.

Ilus vale, võime öelda jutustuses esitatud noorukite puhul. Kuid valusa küsimuse käsitleluses on ka ilus vale ainult vale. «Esimeses palgas» annab teatava elulisuse taotlemisest märku tegelase valik, taas kohtume «Kildudest» tuttava päevikupidajaga, noore töölisega. 1965. a. esitatud kreedo «Töö. Õhk. Mõte. Sinu kolm rõõmu on siin» oma jäägitu optimismiga siiski enam ei sobi Valduri suhu, nüüd on maad võtnud mõistmine, et «Kogu elu tuhmub meis selle pikaldase kulumise protsessis, mis on kui arusaamatu kättemaks». Säärane vaade tundub «Rahuliku päikese suve» poiste traagilise maailmanägemisega õige sugulaslik, aga kui koolipoiste arvamused olid ära õpitud ja suures osas autori poolt neile selgeks tehtud, siis Valduri seisukohad saavad võrdset toitu noormehest enesest ja teda ümbritsevast. Kahju vaid, et ta on oma ütlemistes liiga sõnakas. Ljonja olemasolust kollektiivis nagu ei piisa, õigustamaks probleemide hulka, mille puhul Valdur end tühjaks ütleb (looduse reostamine näiteks). Kaheldav

samuti, kas too isevärki Mister X ikka suudab Valduris esile kutsuda kõiki neid Kristaga seotud meenutusi. Ja ons noorte käsitlemisel järjekordne toetumine armastuse loole viljakas lahendus? Või kujutab see variatsiooni noore Vilde ajast pärinevale veendumusele: karske neuu musu lõpetab probleemid, viimased algavad musu mittedaamisest või sellest, et neuu pole karske? Kus küll peaks säherdusest musu-usundist lähtudes olema Valduri oma koht elus?

Märkame, et K. Saaber ei unusta ka sõjapilve, suur osa tema loomingust viibki meid sõja-aastatesse. Konstateerime autori julgust kanda tegevus sellesse aega ja niisuguste sündmuste keskele, millega tal endal vahetut kokupuudet olla ei saanud. Tavaliselt piirdubki Saaber mõne sõjaolustikku markeeriva joonega, eelistab kõrvalist maakohta ja tegelasi, kellel sõja ajal olulist rolli ei olnudki kanda. Siis aga luuakse ootamatu olukord, mis surub statistile peale keskse osa. Sellistest nimetagem «Kui mu ema oli julm» ning «Vanamehed ja sõdurid». Nende kõrvale sobib ka kangelasest pulli lugu. Avapalas «Härgade stseen» on autor leidnud efektse süžee, tänu millele vana pull, kelle pulliväärtus küll läheneb nullile, osutub «küla esimeseks anti-fašistiks». Inimesed? — Jumalik tasakaal: nende kui inimeste väärtus on nulliks kahanemas — sellest siis härgade stseen. Pahupidipööratusega sobib ka asjaolu, et tõsise mõtte edasiandjaks on lorijutuvestja. Autoritekst ja Saaberile omased kõrvalepõiked on seekord ironiale häälestatud ja mõjuvad asjakohastena.

Teine sõjajutt «Tagasi šokolaadi juurde» tahab rindesündmustele toetudes anda sõjast panoraamsemat pilti. Ainuuksi fantaasia varal sõjamasinat ei kujuta ning Saaber on mõttelennule tuge leidnud kirjandusest. Selle jutustuse algmõtutajaid on arvustajad juba märkinud (vt. A. Eelmäe «Ringiratast

KRIITIKA

Kalju Saaberi loomingu ümber». «Sirp ja Vasar» 1972, nr. 47). Pole hea, et noor kirjamees laenab situatsioone ja isegi sõnu, veel halvem, kui käsitluslaad ja üldkontseptsioon — need, mis igal kirjanikul peavad omad olema, on võõrsilt külge hakanud. Jutustusest «Tagasi šokolaadi juurde» õhkub õige tugevat Lääne sõjaromaanide hõngu: seal on parasjagu jõhkrust ning afekteeritust, leitnant Henry enesesisendust: «mitte mõelda»; ka laste ristisõja motiivi Saaberi-poolne töötlus serveerib lugejale Esimese maailmasõja romaanide juhtideed vastasleeride võrdsusest nii kannatustes kui s ü s. Muidugi, meie kirjanduses tavapärase vastaspoolte valiku juures oleks niisugune kontseptsioon kummaliselt kõlanud ja seepärast on autor pannud heitlema sakslased ja ameeriklased ning internatsionaalse koosseisuga abiteenistuse jätnud eikellegimaale. Teostuselt sileda jutustuse stseen, kus Valmar Raag sihib mundrit (tema meelest pole tähtis, kes ja missugust mundrit kannab), leiaks kindlasti paiga meie valusate tunnete seas, kui — jah! — poleks mõeldav, et autor seadis eesmärgiks kirjutada nimelt niimoodi, nagu kirjutas see või teine kuulsus enne teda.

Jagan A. Eelmäe kahetsust, et kogu sai pealkirjaks just «Romeo, Julia ja

õhuhäire». Nimipala kunstiküpsusega sellist esiletõstmist argumenteerida ei saa. Teisalt annab jutustus Romeo Piibarist väga reljeefse portree esikraamatu autorist. Selgeimini avaldub siin soov kaasajastada teose probleemistikku, tugevamalt kui mujal ilmneb nimijutustuses Saaberi suutlikkus luua tegelikkusest mõneti erinevat subjektiivset maailma ning silmatorkavaimalt annab siin enesest märku oht, mida «teine reaalsus» pikema pala puhul Saaberi jaoks peidab: autonoomne teose maailm annab oma loojale teatava õiguse panna paberile kõik meeldetulevad meenutused ja sügavmõttelisusele pretendeerivad tuntud tõdedega dialoogid, millel vähegi kummalisuse märki küljes, sest mis tõsise realismi juures vastuvõtmatu ja liigne, võib ju olla teises reaalsuses loomulik ning vajalik. Nõnda tulevad leheküljed lehekülgede järel, kuni tõesti pingestatud episoodid sõnade merre upuvad, kuni vastuvõetud tundelaengud ühe segase tunde moodustavad. Ja siis ütleme välja tüüphinnangu: «Andekas küll, aga...»

Seekord polnud Kalju Saaberilt oodatud sõnumit just nagu kuulda. Ehk kuuleme teinekord.

Ilmar Kopso

BATURINIST MURDEKEELE TAUSTAL

Nikolai Baturin: «Väljadelt ja väljakutelt».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1972. 92 lk.

Nikolai Baturinit olin lugenud ka varem, aga õieti avastasin ta alles raamatu «Väljadelt ja väljakutelt» kaudu, eelkõige hakkasin teda nägema kui võimekat kirjakeelset luuletajat. Juba esimesest luuletusest alates otse üllatas ja haaras tema sõna- ja pildirikkus: «Paaf triivib pärivett jõgepidi/ kui osav vale tõdepidi.» Aga kas pole kaunis juba esimene pilt jäälaamadena vees

peegelduvaist pilvedest, eriti luuletuse teine, heinakuhjasalm, selle järel peitepilt-näoga vanamees, kes värisevate sõrmedega puudutab vaikuse rinnatippe, ning lõpetuseks öeldu: «Kas kott tema kõrval seisab püsti/ lootusest või loomusest?»

Selliseid ilusaid ütlemissid võib leida mujaltki, näiteks luuletusest «Tuunjad tunnid»: «Kulus kuulmine, oodates koputust,/ vastu vaikuse tuima tahku.» Ja kas võib veel troostitumalt väljendada asjatut ootust: «Ootasin, et tuleb eikeegi — / nüüd pole tulemas tedagi.»

KRIITIKA

«Tõllasõit» on nagu uni, mis algab kaunina ja siis üllatavalt, mõneti veidra loogikaga areneb oma kohutava lõpuni. Eriti meelde jäävad olid juba pealkirjaltki ilmekas luuletus «Kahanevas kasvus» ja «Hobuste» sugestiivne ööpilt.

Baturini riimileidlikkusest räägivad näit. laik vist — vaikimist, jahmund barakki — tahmund barokki. Tema sõnavara sisaldab mitmeid niisuguseid sõnu, mida paljud lugejad ei tunne (tuunjad, viruma, velkima jne.), aga see ei häiri, sest meeoleu loovad nad selgi juhul.

Õeldu puudutas üksnes kogu esimest kolmandikku, järgmised kaks kolmandikku on kirjutatud murdes. Baturini murdeluuletused äratasid lugejate ja kriitikute tähelepanu juba ta esikraamatu «Maa-alused järved» ilmumisel ja neid on rohkem kiidetud kui laidetud; murdekeele ehtsuse küsimus tõusis aga juba siis. E. Kraut («Keel ja Kirjandus» 1969, nr. 4) märkis: «Mulgid nimelt viskavat ette, Baturini murre polevat eht»; A. Eelmäe («Noorte Hääl» 29. II 1969) leidis, et «Baturini murdeluuletuste mõjukust lõhuvad aga paraku mitmed morfoloogilised ebakorrektsused» ja A. Kaalep («Sirp ja Vasar» 23. V 1969) lisas: «Igal keelel on aga omad seadused, olgugi ta kuitahes õigekeelsuslikult normeerimata. Baturinil ei ole need õigekeelsuse normidest hoopis sügavamale ulatuvad seadused paraku selged...»

E. Kraut ei võta küsimuses seisukohta, vabandades, et ta ei ole dialektoloog. Mina pole üldsegi keeleteadlane, mulk olen küll, aga arvestan Kraudi hoiatavaid sõnu: «...kui oleksin mulk, ma ehk ei ütleks Baturinile: «Ah, mis sa vassid, meie külas kõneldakse hoopis niimoodi!» Mind see keel algul häiris, kui leidsin sealt sellised sõnad kui tehislik «laup», võrukeelsena kõlav o-lõpuline «pajo», kirja-keelne «kooliõde» (kui meie külas öeldakse «sõsar» ja Mulgi alal esineb ka

«sõts»). Veel rohkem kui teiste lõuna-eesti murrete ja kirjakeele sõnade kasutamine hakkas mulle vastu põhjaurdeline «nüid». Niisugune kirju päritoluga sõnavara on käesolevaski raamatus. Viitaksin veel sõnadele nagu «tsõör» ja «plank», sest mulgi murdes teatavasti sõna ei alga kunagi kahe kaashäälikuga (vrd. näidislause «Roua ja reili läitsid roskaga raavi»).

Vahepeal olen sallivamaks muutunud ja arvan, et kas kellelgi üldse on õigust nõuda Baturinilt mingi teatud paikkonna murret, kui ta isegi mõõnab oma murde eklektilisust? Miks ei võiks Baturin kirjutada omaenda keelt, olgu see või uusugala oma?

Praegu siiski tundub lõuna-eestlastele Baturini nõrke kirjakeelt rohkem luuletaja enda keelena, aga võib-olla tema murde teatud kohmakus annabki sellele huvitava lisavarjundi ja aitab paremini esile kerkida luuletuste südamlikkusel, mida autori kirjakeelsed leiud mõnikord tikuvad varjama.

Kui Ain Kaalep («Sirp ja Vasar» 5. I 1973), püüdes määratleda Baturini kohta eesti tänapäeva luules, ütleb: «Eha Lättemäe kõrval on nüüd mulgi-murdelises luules teine kindla positsiooniga poet», siis selle juurde tooksin omapoolse «õienduse»: Lättemäe jõudis alles oma kolmandas raamatus niikaugele, et seal üle poole oli murdes kirjutatud, Baturinil on juba teises kogus murdeteksti üle kahe kolmandiku ja uus raamat kuulu järgi tulemas kogunisti murdes (Lättemäel aga kirja-keelne). Ja kui nende luulet juba võrrelda, siis Baturinit on nimetatud H. Adamsorti õpilaseks ja linnastunud mulgiks. Traditsioonide põhjalt on ta astunud tänapäeva, kasutades praegu räägitavat murdekeelt ja vastavat teemad ringi. Seevastu Lättemäe kui eakam on vana-aegsem keelelt ja ka temaatikalt. Pealegi ei ole Lättemäel eeldusigi armastuslühirikaks, mis on Baturini luule tugevamaid külgi.

Eha Lättemäe

KRIITIKA

«KAUNASE ROMAANIST» JA LEEDU ROMAANIST

Alfonsas Bieliauskas: «Kaunase romaan»

«Eesti Raamat», Tallinn, 1972. 240 lk.

«Kaunase romaani» ilmumine pani mõtlema, kui palju me üldse teame leedu kirjandusest ja uuemast leedu kirjandusest eriti. Ka raamatukogukataloogi appi võttes kujunesid võimalikud teadmised kogupildi suhtes üsnagi fragmentaarseteks. Vaatamata sellele või ka just selle pärast on peaaegu iga leedu keelest tõlgitud teose ilmumine olnud meie kirjanduselus omamoodi meeldejääv (P. Cvirka teosed, A. Gudaitis-Guzevičiuse «Sepp Ignatose tõde», V. Mikolaitis-Putinase «Altarite varjus», J. Marcinkevičiuse «Mänd, mis naeris», J. Grušase novellivalimik 1971. a. ««Loomingu» Raamatukogus», E. Mieželaitise ja J. Marcinkevičiuse luuleraamatud, M. Sluckise «Taevatrepp», I. Merase romaanid).

Seoses «Kaunase romaaniga» on põhjust pisut vaadelda leedu uuema romaani mõningaid iseärasusi, seda enam, et leedu romaanist ajendatud mõttevahetused on jõudnud Leedumaalt ka keskajakirjanduse veergudele. Leedu viimaste aastate proosas domineerib romaan, romaan on ka kriitikute ja lugejate huvi keskpunktis, isegi leedu luule ja novellistika praeguse küllalt kõrge taseme juures. Ja seda mitmesuguste Läänest pärinevate «romaanide kriisi» või «romaanide huku» teooriate taustal, mille üha uued modifikatsioonid taas ja taas tekivad-kaovad. Eesti kirjanduse peale mõeldes peab ütleva, et üks domineeri meiegi viimaste aastate kirjanduses ulatuslikumad proosatööd. Kuid tõesti kadestamisväärne on leedu kirjanike ja kriitikute romaaniprobleeme käsitlevate artiklite poleemilisus. Vähemalt ajakirjas «Pergalė» 1968. a. toimunud romaanidiskussioonile ei ole meil midagi analoogilist vastu seada. Võib-olla on

asi ka selles, et Leedus toimus uue romaani sissetung järsku ja laial rindel, kusjuures otsesed ühenduslülid uue ja traditsioonilise romaani vahel näiliselt puuduvad. Uue romaani tunnuslikumaid jooni on oluliste ühiskondlike probleemide käsitlemine psühholoogilises plaanis, läbi üksikisiku. Silmapaistvamad moodsa romaani viljelejad on A. Bieliauskas, M. Sluckis ja J. Mikelinskas. Kuigi ka eesti 1960-ndate aastate romaanis võib täheldada kujutamislaidi muutumist ja huvipunktide nihkumist, on see meil toimunud siiski järkjärguliselt ja laiemat poleemikat põhjustamata.

Asjale pealiskaudselt lähenedes võib tulla isegi järeldusele, nagu oleks seal tegu lahtiütlemisega kõigest vanast, vana täieliku eitamisega. Päriselt nii see pole, kuigi mingil määral eitab iga uus suund temale eelnenud vana. M. Sluckis näeb leedu uue romaani algeid 60-ndate aastate novellistika eetilistes ja esteetilistes otsingutes. Samuti ei tule tema arvates alahinnata leedu moodsa luule (E. Mieželaitis, J. Marcinkevičius) mõju, eelkõige selle filosoofiliste kontseptsioonide mõju romaanile. A. Bieliauskas, «Kaunase romaani» autor, on korduvalt rõhutanud, et leedu uue romaani lahutamatuks ja seejuures ühiskondlikult oluliseks eripäraks on sotsiaalsus ning ajaloolisus, mis vahetult tuleneb eelmise aastakümne romaaniloomingust. Kõige tunnuslikumaks ja seejuures enam polemiseeritavaks jooneks on sisemonoloogilise kasutamise. Mõned leedu kriitikud on sisemonoloogilise kasutamise kriitikanähtust ja näinud selles ainult Lääne kirjandusest mehaaniliselt ülevõetud vormivõtet. Ajakirja «Voproső Literaturő» ümmarguse laua jutuaajamisel Baltikumi romaani probleemide üle leidis V. Oskotski, et antud juhul on see küll lihtsustatud arusaam. Ta rõhutas leedu uue romaani rahvuslikku

KRIITIKA

omapära, selle seost varasema kirjan-
dusega. Uudsete vormivõtete kasuta-
mine leedu romaanis tähendab kõige-
pealt skeemivaba lähenemist teemale,
erutavat sisu, huvitavaid komposit-
siooni- ja stiillahendusi. See tähendab
kas täiesti uute probleemide
seadmist või vanade uutmoodi mõtes-
tamist. Uued väljendusvõtted pole oma-
ette eesmärgiks, vaid ainult vahendiks
meie keeruka kaasaja avamisel. Eepi-
list romaani pole kõrvale heidetud,
viimastel aastatel ilmunud eepilised
teosed lihtsalt ei suuda probleemias-
tuse ega teostuse poolest konkureerida
Bieliauskase-Sluckise-Mikelinskase loo-
minguga.

Agaga püüdkem vaadelda leedu ro-
maani eripära ka meil käepärast oleva
«Kaunase romaani» kaudu. A. Bieliaus-
kase «Kaunase romaan», kirjaniku nel-
jas romaan, ilmus leedu keeles 1966. a.
ja vene keeles 1967. a., aga ta pole oma
kõitvust ja probleemikust minetanud ka
1973. aastal, mil leedu kirjanduses puhu-
vad võib-olla juba hoopis uued tuuled.
Inimese eetiline allakäik on üks neid tee-
masid, millele teatud ajajärkudel ikka
ja jälle on keskendunud kirjanike huvi
ja mille üha uued modifikatsioonid siis
kõige tõhusamalt aitavad fikseerida
ning mõtestada aja — inimese — ühis-
konna vahelist äärmiselt keerukate
suhete kompleksi.

Teos üllatab juba oma meeldiva, val-
davalt kammerliku käsitluslaadiga ja
toob inimese meile ebatavaliselt lähe-
dale, näitab teda otsekui seestpoolt,
luues nii omamoodi harjumatu intiim-
suse õhkkonna, mis ei tule kõne alla
tavapärasest romaanis, kus alati, ka
kõige skandaalsema avameelsuse kor-
ral jääb püsima distants aine ja tege-
laste, romaani ja lugeja vahel. A. Bieli-
auskas on ise õelnud, et ta kirjutas
selle romaani ühe hingetõmbega, sead-
mata endale erilisi ülesandeid või ees-
märke. Need ülesanded ja eesmärgid
avastati hiljem teose analüüsimisel.
Romaan kujutab endast peategelase

sisemonoloogi, kus olevikus ja minevi-
kus toimunud sündmused on segi pai-
satud, otsene kõne kohati jutumärki-
deta, minategelane vaidleb ja vestleb
iseendaga (vrd. P. Kuusbergi «Enn
Kalmu kaks mina»), assotsiatsioonidel
lastakse vabalt voolata, kujutus vahel-
dub tõestisündinuga. Grammatikaga
käiakse suhteliselt vabalt ümber, koo-
loogikale ja stiilõpetusele võivad need
pikad assotsiatsioonidest ja meenutus-
test kubisevad lauselohed ka vastu-
võtmatud olla. Ja ometi kujuneb sellest
näiliselt kaootilisest teadvusevoolust
üllatavalt terviklik pilt Sigitas
Selisest. Peategelast ümbritsevad ini-
mesed on visandatud põgusate vinjet-
tidena, ainult mõne iseloomuliku joone
abil, samuti situatsioonid. Ometi on
nad täis elu ja dünaamikat. Assotsiat-
sioonide, mälestuste ja aistingute ahe-
last moodustub süžee. Romaani teravat
eetilist ja sotsiaalset problemaatikat ei
deklareerita otsesõnu, see kasvab välja
teosest enesest.

Välise käitumisjoone järgi on Sigitas
Selisele isegi raske midagi ette heita,
sest noil keerulistel aegadel ei olene-
nud ühest poisikeseohtu Selisest töö-
pooldest just eriti palju. Geda viidi ära,
traagiline arusaamatus muidugi, selle
pärast oli Sigitasel endalgi pahandusi.
Ta leidis Alviina Dargužaitte, abieluga
kaasus hea töökoht, vana tšekisti väi-
mehe kindlustatud positsioon, elu ma-
jas, kuhu hiljem paigutati 50 last. Ja
kuigi Alviina polnud Saint-Saënsi luik,
ei tundu ta sugugi ebasümpaatne. Pea-
legi: elu tahab ju elamist. Ja kes võis
tollal aimata, et kõik väärtused nii kii-
rest ümber hinnatakse. Nõnda võiks
arutleda, kui Sigitas Selis advokaati
vajaks või sooviks. Kui ta poleks ise
vabatahtlikult võtnud enda kanda
range ja kompromissitu prokuröri osa
omaenese südametunnistuse kohtus:
«...oli palju süüdlasi, kuid süüdistada
võin ma ainult iseennast...» —
«...kord libastunud ja veel tagantki
tõugatud, veeresin ma allapoole, aina

KRIITIKA

allapoole ja allapoole — mööda kitsast tsementkoridori, millesse ma olin sattunud, nagu näis; mööda ühetooniliselt halle astmeid; ja võib-olla ma ei vee-
renud mitte niivõrd teistest lükatuna, kuivõrd libisesin ise, millelegi mõtle-
mata, ümber vaatamata.» Üksikisiku süü-teemast kasvab välja sotsiaalse inert-
suse hoopis ulatuslikum probleem: «... võim, Sigitas, see tähendab täiesti
konkreetsed inimesi. Ja tihtipeale niisama nõrku kui meiegi.» Nii saab Sigi-
tas Selise isikuromaanist laia kandepin-
naga sotsiaalne üldistus, mis peegeldab
konkreetselt ajajärgu atmosfääri, ent
psühholoogilise süvenemise poolest üle-
tab ajakriitika raamid.

Moskva kriitiku V. Oskotski pilgu läbi on «Kaunase romaan» omamoodi
etapiteos Baltimaade kirjanduses. See
on tasakaalukas mõtisklus mineviku,
aja ja inimeste üle 1960-ndate aastate
vahekordade ja esteetiliste tõekspida-
miste tasemel. Selles suhtes on ta
mõneti võrreldav samal aastal eesti
kirjanduses ilmunud P. Kuusbergi ro-
maaniga «Südasuvel», kus samuti täna-
päeva aspektist ja uudsete vormiläh-
enduste kaudu käsitletakse pisut vara-
sama mineviku erutavaid sündmusi.

Üldse võib A. Bieliauskast lugedes
leida üllatavaid paralleele P. Kuus-
bergi loominguga, kuigi autorite kuju-
tamislaade on võimalik ka diametraal-
selt vastandlikeks pidada, kui seada
Bieliauskase kujundiohtrale, küllaltki
emotsionaalsele käsitluslaadile vastu
Kuusbergi publitsistlikum, kuivem,
mõistuspärasem. Aga mõlemaid kir-
janikke ühendab huvi sotsiaalsete
probleemide vastu, erakordne tundlik-
kus ühiskondlikult olulise fikseerimi-
sel ja ausus ka kõige valusamate väär-
nähtuste hindamisel. Kui tuletada
meelde meie rahvaste ajaloolise saatuse
sarnasust, on mõistetav, millest need
paralleelivõimalused. Eks ole kompro-
missimees Sigitas Selis ju omamoodi
Andres Lapeteus, keda avarii sunnib
inventuuri tegema, eks ole selle inven-
tuuri tulemusedki paljus võrreldavad.
Ka Sigitas Selist vaevab teostamata
eneseteostus nagu novelli «Kust te
teate, et Robert Viirpuu tapeti?» mina-
tegelast. Ja eks jää kummagi autori
teostest kandva mõttena kõlama: meil
kellelgi pole õigust veeretada vastutust
ajajärgu kaela, kõigesse olnusse tuleb
suhtuda ausalt.

Mall Jõgi

RINGVAADE

KROONIKAT

23. veebruaril olid Kirjanike Maja saalis koos Eesti NSV Kirjanike Liidu liikmed — kommunistid. Arutati ülesandeid, mis tulenevad EKP Keskkomitee büroo otsusest «Eesti NSV Kirjanike Liidu tööst NLKP XXIV kongressi otsuste täitmisel». Ettekandega esines juhatuse esimene sekretär V. Beekman, sõna võtsid I. Viiding, E. Päll, N. Andresen, V. Gross, K. Kääri, A. Saar, R. Rimmel, P. Kuusberg, U. Laht, E. Vetemaa ja O. Utt.

Tartu Kirjanduse Majas esines 19. veebruaril ettekandega 1972. aasta luulest Silvia Nagelmaa. Tallinnas Kirjanike Majas esines S. Nagelmaa luulearutelul 26. veebruaril, kaasettekande tegi H. Suislepp.

28. veebruaril võeti Eesti NSV Kir-

janike Liidu juhatuse presiidiumi koosolekul liidu liikmeteks Silvia Truu ja Vaino Vahing.

7. märtsi kirjandusliku kolmapäeva sisustasid Tartu 8. keskkooli ja Tallinna 32. keskkooli teatrikallakuga klasside õpilased, kes esitasid montaažid A. Puškini ja J. Smuuli loomingust. 14. märtsi kirjandusõhtul lugesid E. Niit ja J. Kross katkendeid viimase vastvalminud kultuuriloolisest kirjatööst «Taevakivi».

NSVL Kirjanike Liidu lastekirjanduse nõukogu korraldas 21.—23. märtsini Moskvas rahvusvahelise lastekirjanduse konverentsi «Lapsed ja noorukid tänases ja homses maailmas». Konverentsil käisid H. Pukk, E. Raud ja H. Väli.

JUBELIKIRI LUGEJALT JA KAASTÖÖLISELT

See juhtus 1923. aasta maikuu esimestel päevadel Kilingi-Nõmmes. Saarde kihelkonnakoolis (ehk Saarde kõrgemas algkoolis, nagu seda tollal ametlikult nimetati), mille V klassis ma parajasti õppisin, tuli õpetaja Anastasia Sipelgas ajaloo tundi, E. Assoni kuivavõitu «Keskaja» asemel kaenas mingi kollasekaaneline ajakiri. Õpetaja tutvustas seda meile kui Eesti Kirjanikkude Liidu häälekandja «Loomingu» esimest numbrit. Seejärel luges ta ajakirjast ette A. Kitzbergi memuaarilise kirjutise «Poole aastasaja eest», mis teatavasti kujutab endast katkendit «Ühe vana «tuuletallaja» noorpõlve mälestustest». Muu seas jutustab kirjanik selles mõningaid lõbusaid episoode oma praksisest Abjas kihelkonnakohtu notarina. Olen ise pärit Abja naabervallast Jäärjast ja kõnealune kodukandi lugu paelus mind eriti. Nõnda algas mu tutvus «Loominguga». (Alles palju hiljem sain teada, et tolle Kitzbergi memuaarpala avaldamine tõi toimetajale Fr. Tuiglasele tõsise mõtete lahkumineku oma kaasvõitlejaga «Tarapita» päevilt, Pärnu poeedi J. Vares-Barbarusega. Meile, koolijärgsetele, tundus aga see humoorikas vahelugemine, liiati veel veidi kardetud ajaloo tunnis, küllalt hea...)

Rikka Saarde kihelkonna valdade poolt ülalpeetud kõrgem algkool (s. o. V ja VI klass, mis sellal ei olnud sündslikud), oli majanduslikult üpris kehvjal järjel. «Loomingu» tellis koolijuhataja Jaan Parts koolile omal kulul, nagu muidki ajakirju ja ajalehti, mis seisis kõigi õpilaste kasutuses. Tollest eesrindlikust pedagoogist on K. Ird juba pikemalt vestnud. Lisaksin ainult nii palju, et J. Parts armastas eesti keele tundides ka ise meile värsketest «Loomingu» numbritest üht-teist ette lugeda. Neist lugemistest on tänani mees R. Rohu novell «Viimne kevad» kirjeldusega vana Aida-Juhani surmast ja P. Vallaku «lorijutt» «Korvitegija Siimu õnn». Viimase autor oli pärit sealt-samast alevi külje alt Suitsu külast, mis tegi asja veel põnevamaks. Esimesest aastakäigust iseseisvalt loetust sööbis kauaks müllu A. Adsoni «Läheb mööda», meie esimene ekspressionistlik draama vallaslapsest kehviknooruki inimlikult liigutava arenemislooga.

Maakonnalinna edasi õppima minnes oli «Loomingu» lugemise harjumus kodualevist kaasa viia. Pärnus sattusin ühisesse korterisse oma tädipoja E. Tooduga, pärastise «Vanemuise» inspiendiga. On mees, kuidas kandsime linna raamatukogust koju «Loomingu»

RINGVAADE

kõidetud poolaastakäike. Ka E. Toodu oli maanooruk, ja meile mõlemale jättis sügava mulje R. Rohu romaan «Kurgsoo». Muide oli see osasaamine esimesest ajakirjas tulnud romaanist: toonane «Looming» avaldas ju küll mahukamat proosat, pikemaid jutustusi haruharva, kuid «Kurgsood» peeti õigusega lühromaaniiks.

Pärnus elasin algul jõeäärses töölis-agulis, mis maalt tulijale avas hoopis aaimamatuid vaatevälju. Kuigi Pärnus 1. detsembril 1924 tegelikult ülestõusu ei toimunud, purustasid Suur-Veski tänaval korduvalt õist vaikus vanglast tulevad veoautod, mis viisid surmamõistetuid lähedasse Raeküla männikuisse mahalaskmisele... Just nagu terrorit trotsides tõi «Looming» uuel, 1925. aastal ära M. Metsanurga draama «Kindrali poeg». Autorit süüdistati kommunistidele kaasatundmises. «Kindralkuberneri õigustes» toiminud E. Pödder koguni keelas näidendi etendamise «Vanemuises». (Saaks vist päris õpetliku nimekirja, kui mõni teatri-teadlane vaevaks võtaks uurida, milliseid lavateoseid meie teatrite reper-tuaarist on kunagi kõrvaldatud...) Meile, aguli koolinoortele, imponeeris väga toimetaja Fr. Tuglase mehine väljaastumine teose kaitseks «Loomingu» veergudel. Nii sattusime endalegi märkamatu poliitiliste risttultle mõjuvalda.

Niisiis vormis keskkool minust juba enam-vähem teadliku «Loomingu» lugeja. Kui ma pärast koolipõlve raske majanduskriisi aastail töötä ulaharitlasena maal isakodus olesin, oli raskusi ajakirja kättesaamisega. Täitsin isa asendajana küll kohaliku avaliku raamatukogu juhataja kohuseid (palgaga 2 krooni kuus), kuid neil kriisiaegadel oli maaraamatukogude riiklik toetus sedavõrd napp, tihti ainult 10–15 krooni aastas, et sellest «Loomingu» tellimiseks ei piisanud: ajakirja tellimishind aastaks oli 15 krooni. Kuigi mul oli ümbruskonna nooremate maaharitlaste keskel rohkesti tutvusi, ei mäleta ma kedagi, kes oleks «Loomingut» tellinud. Nähtavasti ei olnud see nendegi kukrule jõukohane. Aitasin end hädest sellega, et käisin «Loomingu» üksiknumbreid laenamas tosina kilomeetri tagant Kilingi-Nõmme haridusseltsi «Õilme» raamatukogust, mille vastutulelik juhataja Elsa Tammann olgu siinkohal tänuga meenutatud. J. Partsi eeskujul tutvustasin nendega ka isa juhitud Jäärja-Alliku 6-klassilise alg-

kooli vanemaid õpilasi. Nõnda olen esimest korda kuulnud Betti Alveri luulet deklameeritavat 1931. aasta sügisel mainitud kooli õpilasohtul, kus Epp Kaidu öde Aino Kaimur mõjusalt esitas luuletuse «Raskelt valgub vaha», mis tuli just samal aastal «Loomingus». (Kümme aastat hiljem langes kommunist Aino Kaimur, K. Mäe nimelise kõrgema kunstikooli absolvent, Tartu kaitsmisel...)

Harvad käigud maakonnalinna olid omamoodi ühendavad: tavaliselt sai kaasa toodud ka number «Loomingut» — lähemal neid müügil ei olnud. Need numbrid käisid siis ringi mu sõprus-konnas ja nende materjali kasutasime ka ÜENÜ Jäärja osakonna korraldatud kirjandusõhtute sisustamiseks. 1. mail 1934 esines ühel meie kirjandusõhtul Jäärja-Alliku koolimajas külalisena mu kunagine koolivend, Pärnu Töölis-teatri näitleja-lavastaja K. Ird, kes luges Pärnu noorpoetide August Sanga ja Arno Vihalemma luulet.

Esimesteks «Loomingu» kaastöolis-teks, keda oma silmaga nägin, olid J. Barbarus, kelle uljast rühti ja laiaäär-elist kaabut Pärnu tänavatel vargsi imetlesime, ja nüüd unustatud luuletaja Jüri Andreller. Üldiselt olid kirjani-kud tollal vaikes provintsikeskuses justkui eksootilised haruldused, ja muidugi ei mõelnud keegi organiseerida nende kohtumisi noorte lugejate-ga...

Otsesed sidemed «Loominguga» tek-kisid mul 1935. aastal, kui algaja aja-kirjanikuna saatsin Tallinnast ajakirja-le novelli maaõpetajate elust nn. vaiki-va oleku ajastul. Toimetaja J. Semper vastas talle omasel viisil lakooniliselt postkaardil, et ta lugenud küll huviga novelli «kui dokumenti praegu võimalik-kest oludest», kuid kunstiliselt ei vasta-vat see «Loomingu» tasemele. Hinnang, millega praegu on täiesti kerge ühineda.

Esmakordselt osutus mul majandus-likult võimalikuks endale «Looming» tellida alles 1941. aastal, kui töötasin Pärnu teatri dramaturgina. Nõukogude korra taaskehtestamise järel asus jälle ajakirja tööd juhtima Fr. Tuglas. Ajas oli uusi lubadusi ajakirjanduse, ka «Loomingu» edenemiseks. Kuid rõõm oma isiklikust «Loomingust» osutus üürikeseks: kui hitlerlased mu 1941. aasta juulis areteerisid, viidi läbiotsi-misel süüteoendina kaasa ka selle «bol-ševistliku ajakirja» numbrid...

Süngest okupatsiooniajast pääsemise

järele oli «Loomingu» uuesti käimapanek veel enne Suure Isamaasõja lõppu muidugi hinnatav organisatsiooniline ja loominguiline saavutus. Tolleaegsed toimetuse töötajad mäletavad teadagi veel hästi raskusi, mida uues olustikus tuli ületada kaastööliste võrgu laiendamiseks. Karm sõjaaeg oli kirjanike read segi paisanud, järeلكasvu oli esialgu vähevoitu.

Nii pöördus A. Hint, kes 1947. aasta suvel ajutiselt asendas puhkusele viibivat «Loomingu» toimetajat A. Allet, kaastööpalvega ka minu poole, kuna talle olid perioodika veergudel silma hakanud mõned mu kirjandusloolised kirjutised. Et oli parajasti lähenemas Jakob Tamme 40. surma-aastapäev, siis kirjutasin pikema ülevaate luuletaja elust ja loominguist. Mu pettumuseks tõi A. Hint käsikirja mõne päeva pärast tagasi, öeldes selle olevat «Loomingu» jaoks liiga üldsõnalise ja vähe uut pakkuva. Lahkudes lisis ta nagu lohutuseks: «Valige parem luuletaja loominguist üks oluline lõik ja töötage see põhjalikult läbi, nagu tegid Tartu õpetatud mehed muistegi.» Kui alati osatakse toimetustes nii konkreetset, nii asjalikku nõu anda! Toimisin ta näpunäite järgi ja järgmise aasta veebruaris avaldas A. Alle loo pika pealkirja all «Folkloor sotsiaalse kriitika vahendina Jakob Tamme luules».

A. Alle ajal oli «Loomingu» «staap» alles üpris väike. Mäletan sellest vastutavat sekretäri O. Toomingat ja abi-valmis keelelist toimetajat L. Raudseppa. Rängale töökoormale vaatamata leidis Alle vahel mahti ka Noorte Autorite Koondise jaoks, mis käis koos sealsamas Kirjanike Liidu kitsukestes ruumides Kohtu tänavas. Teinekord võttis Alle neil koosolekul sõnagi, tehes seda särtsakalt nagu ikka.

Tänapäeval on ajakirja reakaastöölisel vähe põhjust toimetaja kasinat aega kulutada: tema saab tavaliselt oma soovitud soovitud ja mured murtud osakondade juhatajate või äärmisel korral vastutava sekretäri juures. Viimastest meenutan siinkohal tänuga H. Suisleppa,

kes mulle kord ühel raske sisekriisi perioodil poolvägisi taas kriitikusele pihku surus ja mu «Loomingu» veergudele tagasi viis, muidugi ilmselt toimetaja A. Vaarandi heakskiidul. Osakonnajuhatajatest on meelde jäänud K. Kivi, kelle rahulikkus ja tasakaalukus komplitseeritumategi küsimuste lahendamisel oli kadestusväärne. Mõttes teen harda kummarduse ka ta järglase, varalähkunud Aino Pärsimäe mälestuse ees, kellega oli tõeline nauding vestelda prantsuse kirjandusest ja kelle kabineti aknalaua enamasti leidus kannuke tumepruuni auravat imenestet, mis literaadi raamatutolmused ajud kõige kiiremini virgele ajab. Nende vestluse julgustava mõjuta oleksin vaevalt sõندانud meie teatritele hakata tõlkima nii sädelevat stiilimeistrit, nagu seda on J. Anouilh oma «Antigones» ja «Lõokeses».

Mida ütelda tänase, juubeliaegse «Loomingu» kohta? Kirjandusloolase üsna tavaline viga on, et kaasaegne ilukirjandus muutub talle huvitavaks alles siis, kui teoste autorite iga küünib üle viiekümnenda künnise. Nii avaldaksin meelsamini arvamust «Loomingu» publitsistika ja retsensioonide kohta: nende tase on minu meelet viimastel aastatel märgatavalt tõusnud. Tõenäoliselt tuleb see kvalitatiivne murrang osalt panna ka autorite koosseisu tunduva nooremise arvele.

Lõpuks lubatagu juubilarile koos tavakohase õnnitlusega esitada tagasihoidlik soov. Et toimetus kas või ankeedi korras pöörduks meie juhtivate raamatukogude metoodikute, sotsioloogide ja ka õpetajate poole, välja selgitamiseks, kuidas saab nüüdisaegne noorus osa vaimuvaradest, mida iga värske «Loomingu», ka «Keele ja Kirjanduse» number pakub otseku külusesarvest. Küsimuse olulisuses kahtleja võiks lugeda ajakirja «Nõukogude Kool» tänavusest jaanuarinumbrist TRÜ õppejõu A. Järve artiklit «Üliõpilaskandidaat 1972 ning eesti keel ja kirjandus».

O. Kuningas

KARL TAEV 70

Kirjandusteadlane Karl Taev sai 10. aprillil seitsmekümneks.

Juubilar on sündinud Kuressaares sepa pojana. Pärast Saaremaa Ühisgümnaasiumi lõpetamist 1923. aastal astus K. Taev Tartu ülikooli, töötas

vahepeal gümnaasiumiõpetajana ja pidas muidki ameteid, mõnda aega õppis ka kunstikoolis «Pallas». Ülikooli lõpetas ta 1935. a., pälvides tähelepanu tsensuuri ajaloo uurimisega.

30-ndatel aastatel oli K. Taev Tal-

RINGVAADE

linna kesk- ja kutsekoolides eesti keele ja kirjanduse õpetaja, ühtlasi tegeldes marksistlikus kultuuriühingus «Idee». K. Taevi kunsti huvi leidis rakendust ajakirjade «Teater» ja «Looming» kaanevinjettides, J. Barbaruse «Memento» ja mitme teise teose illustreerimisel.

Pärast juunipööret sai K. Taevist «Rahva Hääle» toimetuse töötaja, ajakirja «Viisnurk» kirjandusteaduse ja NSV Liidu kirjanduse osakonna toimetaja, Hariduse ja Kunstiteaduste Akadeemia ühingu organiseerija ja esimene esimees ning RK «Pedagoogilise Kirjanduse» peatoimetaja. Veebruaris 1941 määrati K. Taev TRÜ eesti kirjanduse kateedri dotsendiks. Ta organiseeris kateedri juurde Teadusliku Uurimise Instituudi eesti kirjanduse sektsiooni ja sai selle juhatajaks. Samaaegselt oli ta ka ülikooli «Toimetiste» peatoimetaja.

Suure Isamaasõja algul võitles K. Taev hävituspataljonis, septembrist 1941 kuni detsembrini 1942 viibis ta Leningradi blokaadirõngas, kuuludes taas «Rahva Hääle» toimetusse, hiljem oli ta sama ajalehe toimetuse sekretär Moskvas. Sõjapäevil töötas K. Taev ka Moskva Pedagoogilise Instituudi kirjandusajaloo dotsendina eesti õpetajate täienduskursustel.

KARL ADER 70

Ta on kirjanduse hinnatud populariseerija. Sellel on loomulik tagapõhi: ta elu on olnud kirjandust täis. Poisina Kavastu-Koosal kuulis ta isalt Juhan Liivist, noorukina sai Tartu Kommerts-koolis eesti keelt õpetanud Johannes Aavikult rahvaluule- ja kirjandushuvile tuge, noormehena süvenes Öppurite Eneseharimise Ryhma koosolekuil kirjandusse ja tegi ise katsetusi, noore mehena oli «Lastelehe» toimetaja ja kirjutas lasteluuletusi, hiljem koostas lugemiku ja loomajuttude kogumiku «Habemega sipelgas».

Ta on huvitav näitleja ja näitejuht. Ta elu on olnud täis näitekunsti kooli ja koolitamist. Õpingud Lulu Kitzberg-Pappeli Tartu Teatrikunsti Stuudios,

ARTUR ALLIKSAAR 50

15. aprillil saanuks 50-aastaseks luuletaja ja tõlkija Artur Alliksaar, kes suri raske haiguse tagajärjel 1966. aastal.

1944. a. sügisel hakkas K. Taev kui õppeprorektori kohusetäitja reorganiseerima Tartu Riiklikku Ülikooli, kus aastail 1945—1949 oli teadusala proktor, 1945—1966 eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri juhataja. 1963. aastal kaitses K. Taev kandidaadidissertatsiooni teemal «Eesti kirjandus tsaristliku tensori kammitsas 1850—1870».

K. Taev on avaldanud uurimusi meie kirjanduse ajaloo, J. W. Jannseni ja C. R. Jakobsoni teoste tsenseerimisest ja kirjandusteoreetilisi käsitlusi. Artiklis «Eesti kirjandusteadusliku uurimistöö põhiülesanded» («Sõjasarv» 1944, nr. 6) fikseeris ta ulatuslikud tulevikuülesanded, millest osa ootab veel praegugi täitmist — puuduvad tekstoloogiaväljaanded, ulatuslik kirjandusteooria käsiraamat, erialased leksikonid jm. K. Taev oli kolmeköitelise «Eesti kirjanduse ajaloo» (1946—1947) toimetaja, «Eesti NSV ajaloo» ja praegu ilmuva «Eesti kirjanduse ajaloo» kaasautoriks. Tema koostatud on «Kirjanduslooline lugemik» VII klassile (1946) ja «Eesti kirjandus» VII klassile (1951). Sisukate ettekannetega on ta esinenud teaduslikel konverentsidel ja erialastel nõupidamistel.

E. Teder

siis lugematud loengud, tunnid, harjutused, proovid, õpetamine ja õppimine «Vanemuises», Tartu Draamateatri Seltsi Teatrikunsti Stuudios, Tartu Õpetajate Seminari harjutuskoolis, Tartu ülikoolis, 18 aastat «Ugalas», praegu TR Konservatooriumi lavakunsti kateedris, palju kordi raadios, televisioonis.

On ka teisi häid kirjanduse populariseerijaid ja näitlejaid-näitejuhte, kes on õpetanud emakeelt ja emakeelset kirjandust ta loomulikkuses armastama. Aga nad ei ole loonud deklamatsiooni-koolkonda nagu Ader. Nad ei paja ta nii nagu Karl Ader.

K. Kelgu

tal. Tema elu viimastel kuudel ilmus «Loomingu» Raamatukogu» väljaandel ta ainuke näidend «Nimetu saar»

RINGVAADE

(nr. 7, 1966) ja oli kirjastuselt «Eesti Raamat» ilmumas S. Jessenini luuletuste esimene ulatuslikum, tema koostatud kogumik eesti keeles «Loojumatu tund», mille luuletuste valdava enamiku oli eestindanud A. Alliksaar ise. Tema luuletuskogu «Olematus võiks ju ka olemata olla» sisaldab umbes veerandi luuletaja avaldamisküpsust originaalloomingust. See ilmus postuumsena, Paul-Eerik Rummo kokkuseatult ««Loomingu» Raamatukogu» väljaandel (nr. 9/10, 1968). Veel on A. Alliksaare tõlkes avaldatud A. Ahmatova, R. Gamzatovi, V. Inberi, J. Jevtušenko, V. Lugovskoi ja teiste luulet, tema enda loomingut on ilmunud ajakirjades ja ajalehtedes. Tõlkijal oli kavas Rainer Maria Rilke luule ulatus-

likum eestindamine. Pärast «Nimetu saare» ilmumist hakkas ta, vaatamata haigusest raskesti kurnatud organismile ja kahanenud töövõimele, kavandama korraga mitut uut näidendit.

Nii nagu A. Alliksaar oli luulet tõlki-des range ja autori tekstisse ülima püeteeditundega suhtuv, sõna peenimatele varjunditele mõtlejale ja kõikvõimalikku nõtkust taotlev, nii andis ta julgelt, kuid seejuures kõige põhjalikumalt viimistlustööd kartmata enda luuletustes voli oma heitlikule, publitsevale mõtteleenule.

Artur Alliksaar jõudis eriomasel moel mõndagi anda meie luulekeele nõtkemaks muutmiseks, selle uute vormide ja võimaluste väljaselgitamiseks.

H.-K. Hellat

TUNNUSTUSED LÄINUD AASTAL ILMUNUD TEOSTELE

J. Smuuli nimelise aastapreemia sai ilukirjandusliku proosa alal Jaan Kross («Kolme katku vahel» I, II), luule alal postuumselt Johannes Semper («Lehekülgi nagu lehti puult»), näitekirjanduse alal Enn Vetemaa («Õhtusöök viiele»), laste- ja noorsookirjanduse alal Vladimir Beekman («Raua-roober»), kirjanduskriitika ja publitsistika alal Endel Sõgel («Revolutsioon ja kirjandus»), ilukirjandusliku tõlke alal Debora Vaarandi (E. Leino ja E. Sinervo luule eestindamine) ja Eduar-

das Astramskas (K. Kanguri «Timbu-Limbu õukond ja lumemõldrid» vahendamine leedu keelde ja viljakas töö eesti kirjanduse tõlkimisel üldse).

Friedebert Tuglase novelliauhinna pälvis Arvo Valton («Õhtilik leiutus» kogust «Õukondlik mäng»), Rein Saluri («Mälu» samanimelisest kogust) sai teise auhinna.

E. Vilde nimelise kolhoosi kirjanduspreemia prima 1972. aastal ilmunud maaelu käsitleva teose eest teenis Egon Rannet («Kivid ja leib» I).

INDEX LIBRORUM

Tänavu saab täis 1000 aastat araabia õpetlase, loodusteadlase ja ajaloolase, luuletaja ja mõtleja Abu'l Raihan Muhammad ibn Ahmad al-Biruni sünnist. Et universaalsete võimetega al-Biruni (973—1048) oli pärit Horezmist, et ta peamised teosed («India ajalugu», «Mineraloogia», «Läinud põlvede mälestisi» jt.) sisaldavad olulisi filosoofilisi ideid, siis peetakse teda meil üheks usbeki filosoofia teerajajaks ning märgitakse juubelil puhul mõnegi teosega. Nimetame neist A. Šaripovi käsitlust «Suur mõtleja Abu'l Raihan Biruni» (*Usbekistan*, Taškent), samuti põhjalikumat uurimust «Biruni elu ja tööd» (*Fan*, Taškent) P. Bulgakovilt. Kui mainida veel G. Livšitsi «Vabamõtlemist ja ateismi muiste ja keskajal» (*Võšeišaja Skola*, Minsk) ning G. Maiorovi teost «Gott-

fried W. Leibnizi teoreetiline filosoofia» (Moskva ülikool), siis oleks seekordki kõik, mis filosoofia ajaloo osse puutub, üles nimetatud.

Üpris rohkesti võib aga uut literatuuri leida dialektilise materialismi, selle igikonstruktiivse filosoofia alalt — eriti seoses loodusteaduste ja dialektika probleemidega. Tutvustamist väärib V. Gotti ja A. Ursuli «Filosoofia ja loodusteaduse liit» (*Znanije*), samuti «Teaduse arenemise probleemid XIX sajandi looduseuurijate töödes» (*Nauka*), mis tuli seerias «Teadusteadus: probleeme ja uurimusi», edasi artiklikogumik «Mõnesid kaasaegse loodusteaduse filosoofilisi küsimusi» (Leningradi ülikool) ning ühismonograafia «Filosofia ja tänapäeva bioloogia» (*Politizdat*). Huvi pakuvad I. Tšupahhini uurimus

RINGVAADE

«Mõisteteooria metodoloogilisi probleeme», E. Marinitševi «Dialektika kategooriad ja teaduse keel», samuti teine vihik seeriast «Dialektika probleemid» (I — 1972; kõik Leningradi ülikool), mida professor V. Iljini toimetusel annab välja Vene NFSV Kõrgema ja Keskerihariduse Ministeeriumi materialistliku dialektika probleemide nõukogu. Lõpuks juhitaagu tähelepanu I. Blauberi ja B. Judini monograafiale «Süsteemse lähenemisviisi kujunemine ja olemus», uuele aastaraamatule (1972) «Süsteemsed uurimised» ja M. Setrovi filosoofilise ülevaatele «Funktsionaalse organisatsiooniteooria alused», mis kõik pärit *Nauka*'lt.

Lisa saab seegi riiul, mis loovutatud sotsioloogia ja materialistliku ajalookäsituse kui marksismi sotsioloogia alla. Kõigepealt tuleb tervitada uut tõlketest «Ameerika sotsioloogia. Perspektiivid, probleemid, meetodid» (*Progress*), mis küll üksnes «teaduslikele raamatukogudele» määratuna täiendab meil 1965. aastal leviatud koguteost «Sotsioloogia tänapäeval» (*Progress*). Teist laadi esindab P. Zadirako «Lääne-Saksamaa kodanlik sotsioloogia antikommunismi teenistuses» (*Võššaja Škola*). D. Tšesnokovi «Ajalooline materialism kui marksismi-leninismi sotsioloogia» (*Mõsl*), G. Karavajevi «Ajalooline materialism — ühiskondlike nähtuste tunnetamise meetod» (*Võššaja Škola*), G. Glezermani «Ajalooline materialism ja sotsialistliku ühiskonna arenemine» (*Politizdat*), M. Kovalzoni ja N. Makešini «Ühiskonna teadvus ja ühiskonna-teadused» (*Znanije*) jmt. pööravad peamise tähelepanu ühe filosoofilise meetodi põhjendamise, ülesehitamise ja rakendamise probleemidele. Tänapäeva filosoofias paljuvaieldava (eksistentzialistid, «Praxis»-rühmitus jmt.), ometi tähtsa probleemi lahendust pakub raamatus «Filosoofia inimese olemusest» B. Grigorjan, kelle teos tuli järjekordse numbrina (seeria küll nummerdamata!) *Politizdat*'i seerias «Mille kallal töötavad, mille üle vaidlevad filosoofid».

Suurt huvi peaksid äratama ka mõned teosed, milles juureldakse

rahvuse ja ülepea etniliste ühtsuste üle. Loetlegem neid: K. Kozlova «Ürgühiskonna ajalugu ja etnograafia alused» (Moskva ülikool), J. Bromlei «Etnos ja etnograafia», kogumik kriitilisi esseesid «Etnoloogilised uurimused välismaal» ning A. Bazijevi ja M. Issajevi «Keel ja rahvus» (kõik *Nauka*).

Väliskirjanduste vaatluse lõiku sobib sisse juhatama *Nauka* köide «Keskaegse ladina kirjanduse mälestisi. X—XII saj.», mis liitub analoogilise, IV—IX sajandit hõlmanud köitega (1970). Mõlema mõistmiseks on tarvilik ka I. Goleništšev-Kutuzovi (suri 1969) postuumne raamat «Itaalia keskaegse ladina kirjandus» (1972). Edasi tulgu V. Šišmarjovi «Validud artiklid» itaalia kirjanduse ja itaalia keele ajaloo, S. Prožogina ülevaade «Prantsuskeelne kirjandus Maghrebi maades» (kõik *Nauka*); G. Simenoni sotsiaalpsühholoogilist kriminaalromaanide analüüsib teoses «Komissar Maigret ja ta autor» (Kiievi ülikool) N. Modestova, meie sajandi hispaania kirjandust uurib I. Terterjan raamatus «Läbi proovitud ajaloo» (*Nauka*). *Progress* avaldas tõlkes vene keelde pealkirja all «Esteetilised positsioonid» *Reclam*'i kogumiku «Positionen Beiträge zur marxistischen Literaturtheorie in der DDR» (1969), mis esitab üle kümnekonna artikli mitmete SDV kirjameeste esteetiliste ja kirjandusteoreetiliste vaadete kohta (Johannes R. Becher, Bertolt Brecht, Louis Fürnberg jt.) W. Mittenzweilt, R. Weisbachilt, R. Weimannilt jt.

Alanud al-Biruniga, lõpetatagu teise, samuti universaalsete ja entsüklopeediliste võimete-teadmistega mehega, kel nende ulatus küll tänapäevasele ehk mõnevõrra väiksem. Kõne all on Viktor Šklovski, literaat, kellele nõukogude filoloogia jääb alati tänu võlgu. 25. jaanuaril sai ta 80, sel puhul töötab *Hudožestvennaja Literatura* avaldada 3-kõitelise valiku teostest, *Isskustvo* aga sai juba seerias «Elu kunstis» maha V. Šklovski uue biograafia «Eisenstein», mis jätkuvalt demonstreerib looja suurt vitaalsust, samuti vennalikku kiindumust filmikunsti, oma eakaaslasle.

Toimetuse kolleegium:
 V. BEEKMAN, V. ILUS (pea-
 toimetaja asetäitja), J. KROSS,
 P. KUUSBERG (peatoimetaja),
 R. PARVE, J. PEEGEL, L.
 REMMELGAS, P.-E. RUMMO,
 E. VETEMAA.

Toimetuse aadress: 200 001,
 Tallinn, Harju t. 1, tel.
 413-65, 407-80, 407-81.
 Kirjastus «Perioodika», Tal-
 linn, Pikk t. 37.
 Ladumisele antud 6. III 1973.
 Trükkimisele antud 6. IV
 1973 Trükiarv 16 000. Trü-
 kipaber nr. 1, 70×100/16.
 Trükipoognaid 11,25 + 2
 kleebist. Tingtrükipoognaid
 14,95. Arvestuspoognaid
 14,08. MB-03840. Tellimise
 nr. 710. ЕКР Keskkomitee
 Kirjastuse Trükikoda, Tal-
 linn, Pärnu mnt. 67-a. «Loo-
 ming» nr. 4, aprill 1973.
 Hind 50 kop.

На эстонском языке
 Орган Союза писателей ЭССР
 «Лooming» (Творчество)
 № 4, апрель 1973.

- 531 Toimetuselt
- 533 B. ALVER
 Looming
 Naaber
- 538 J. KROSS
 Taevakivi
- 575 M. KESAMAA
 Luud, lihtsamast lihtsam
- 578 A. HINT
 Vaikne meri, laev ja linnud
- 584 J. ÜDI
 Imepärane luuletus
 * (Kui liigitavad naelutavad pilgud)
 * (mu elus on tunde mis mölgita)
 Hommik
- 586 E. KRUSTEN
 Varjutuslood
- 599 V. VILLANDI
 Tabamatu
 * (Ikka trotsind, aina trotsind)
 * (Saa sukeldujaks, mäkkeronijaks)
 * (Võib mitte välja teha laitusest)
 * (Unne jäädi)
 Vaikelu
 Sügis
- 603 R. EZERA
 Pilädzitis
- 611 H. KRUUS
 Esimest aastakäiku sirvides
- 613 I. SIKEMÄE
 Aeg voolab
- 630 P. RUMMO
 «Loomingu» noorusaastad
- 675 S. NAGELMAA
 Meestelaulu aasta
- 683 J. ŠUMAKOV
 Aleksandr Ostrovski tähtpäeva puhul
- 689 FR. TUGLAS
 Irdlehekülgedelt
- 691 I. KOPSO
 Andekas, aga ...
- 693 E. LÄTTEMÄE
 Baturinist murdekeele taustal
- 695 M. JÖGI
 «Kaunase romaanist» ja leedu romaanist
- 698 RINGVAADE
 Tagakaane siseküljel:
 L. SARAPUU, Flora (Öli)
 Kleebistel:
 N. TRIIK, Friedebert Tuglas (Sõejoonis-
 tus)
 ADAMSON-ERIC, Johannes Semperi
 portree I (Öli)

LEMBIT SARAPUU

Flora (Óli) 1972

50 KOP.

78 174